T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

001 NUMARALI İMTİYAZ DEFTERİNE GÖRE OSMANLI EKONOMİSİNDE YATIRIMLAR (1865-1893)

Yüksek Lisans Tezi

TÜLAY KELEŞ

İSTANBUL, 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

001 NUMARALI İMTİYAZ DEFTERİNE GÖRE OSMANLI EKONOMİSİNDE YATIRIMLAR (1865-1893)

Yüksek Lisans Tezi

TÜLAY KELEŞ

Danışman: DR. ÖĞR. ÜYESİ SAİM ÇAĞRI KOCAKAPLAN

İSTANBUL, 2022

ÖZET

001 NUMARALI İMTİYAZ DEFTERİNE GÖRE OSMANLI EKONOMİSİNDE YATIRIMLAR (1865-1893)

Bu çalışmada, ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl boyunca geçirdiği dönüşümlerin iktisadi, hukuki, idari vb. alanlarda yansımaları genel hatlarıyla izlenecektir. Ardından tezin ana konusu olarak, 19. Yüzyılda İmparatorluk ekonomi ve maliyesinde yaşanan dönüşümlerin bir izdüşümü olan imtiyazlar, Osmanlı Arşivi'nde yer alan 001 numaralı imtiyaz defteri kapsamında ele alınacaktır. İncelenen defterdeki veriler doğrultusunda bölgesel, sektörel, imtiyaz sahiplerinin uyruk dağılımları, şirket türleri gibi değişkenler baz alınarak oluşturulan tablo ve grafiklerle çeşitli nitel ve nicel analizler yapılacaktır. Nihai olarak, elde edilen veriler eşliğinde 1865-1893 yıllarını kapsayan ve dolaylı ve doğrudan yatırımları ihtiva eden imtiyazların genel durumu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İmtiyaz, Yatırım, İşletmeler, Şirketleşme, 19. yy. Osmanlı Ekonomisi.

ABSTRACT

THE INVESTMENTS IN THE OTTOMAN ECONOMY, ACCORDING TO THE *DEFTER* OF CONCESSIONS NO. 001 (1865-1893)

In this study, firstly, the reflections of the 19th-century transformations of the Ottoman Empire in diverse fields such as economy, law, and administration will be outlined. Then, the *imtiyaz*s (concessions), which mirror the 19th-century transformations in the Ottoman Empire's economy and finance, will be discussed in connection with the *001 Numaralı İmtiyaz Defteri* (The *Defter* of Concessions No. 001) which is located in the Ottoman Archives of the President of the Republic's Office. According to the data provided by the *defter,* several tables and charts will be prepared based on diverse variables such as region, sector, concessionaire's ethnicity, company types, etc. Then, various qualitative and quantitative analyses will be made. Finally, in tandem with the data provided, the general state of the concessions, which includes both direct and indirect investments, during the years 1865-1893 will be presented.

Keywords: Concession, Investment, Business, Corporatization, 19th- Century Ottoman Economy.

ÖNSÖZ

Tez konumu belirleme aşamasından tezi nihayetlendirmeye kadar geçen tüm süre boyunca desteğini, bilgi ve tecrübelerini benden hiç esirgemeyen ve bana kelimenin tam anlamıyla balık tutmayı öğreten tez danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Saim Çağrı KOCAKAPLAN'a teşekkürü borç bilirim.

Tez jüri üyesi olarak, farklı perspektiften bakmam üzere verdikleri tavsiyelerle tez çalışmamın nihayetlenmesine katkı sağlayan Prof. Dr. Hamdi GENÇ ve Dr. Öğr. Üyesi Gökçen COŞKUN ALBAYRAK hocalarıma ayrıca teşekkür ederim.

İlk defa Osmanlı arşivine girip araştırma yaptığım ve elde ettiğim verileri işleyerek bu tezi ortaya çıkardığım için büyük bir heyecan içindeyim. Bununla birlikte ilk kez böyle bir araştırma deneyimi yaşadığım için tüm süreç boyunca oldukça titiz olmaya ve emin adımlarla ilerlemeye gayret ettiğimi de belirtmek isterim.

Tez sürecimde yaşadığım endişeleri giderip beni motive eden ve tıpkı tez danışmanım gibi bana balık tutmayı öğreten Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi emekli müdürü Nevzat KAYA'ya teşekkürü borç bilirim.

Bu uzun süreçte bana olan güvenlerini her zaman dile getiren, beni destekleyen, deneyimlerini benimle paylaşarak süreç boyunca pozitif olmamı sağlayan sevgili arkadaşlarıma ve değerli hocalarıma teker teker teşekkür ederim.

Tüm süreç boyunca benden maddi-manevi desteğini hiç esirgemeyen ve her zaman beni anlayışla karşılayan sevgili aileme- anneme, babama ve ağabeyime- teşekkürlerimi sunarım.

Tülay KELEŞ
İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET……. i

ABSTRACT…… ii

ÖNSÖZ……. iii

İÇİNDEKİLER iv

TABLOLAR LİSTESİ vi

GRAFİKLER LİSTESİ vii

KISALTMALAR viii

GİRİŞ…….1

1) 19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN YENİLEŞME POLİTİKALARI VE YANSIMALARI 4

1.1) Askeri Alanda 9

1.2) Eğitim Alanında 13

1.3) İdari Alanda..... 16

1.4) Hukuk Alanında 19

1.5) Maliye ve Ekonomi Alanında Yenileşme Politikaları 27

2) OSMANLI EKONOMİSİNDE İMTİYAZLAR VE TEMEL TANIMLAR 46

2.1) İmtiyaz ve İmtiyazın Kapitülasyondan Farkı..... 46

2.2) Kapitülasyon- İmtiyaz Farkı 48

2.3) İhtiyat Akçesi 49

2.4) Kefalet Akçesi 49

2.5) Temin-i Temettü Akçesi (Kâr Garantisi)..... 50

2.6) İmtiyazların Verilme Nedenleri ve 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Konu Olan Sektörler 51

3) SEKTÖREL ANALİZ: 001 NUMARALI İMTİYAZ DEFTERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ 68

3.1) Ulaşım -Haberleşme 68

3.1.1.) Ulaşım 68

3.1.2.) Haberleşme 88

3.2) Madencilik 93

3.3) Bankacılık ve Sigortacılık 118

3.3.1.) Bankacılık 118

3.3.2.) Sigortacılık 124

3.4) Göl- Nehir- Bataklık Temizliği (Tathir) 126

3.5) Maden Suyu 133

3.6) Aydınlatma (Tenvir) 138

3.7) Kuş Gübresi 141

3.8) Hurde Huruf 143

3.9) Eğitim– Kültür- Eski Eserler 144

3.9.1.) Eğitim 144

3.9.2.) Kültür (Tiyatro) 145

3.9.3.) Eski Eser Arama Ruhsatı (Asar-ı Atika) 148

3.10) Bend İnşası ve Su Getirilmesi 154

3.11) Tuğla Üretimi 159

3.12) Diğer 160

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 169

KAYNAKÇA…. 177

EKLER……. 205

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. İmtiyazların Sektörlere Göre Dağılımı ve Adetleri (1865-1893)..... 62
Tablo 2. İmtiyaz Sahiplerinin Sektör Bazında Uyruk Dağılımı (1865-1893) 64
Tablo 3. 001 Numaralı İmtiyaz Defterinde Yer Alan Ulaşım İmtiyazlarının Türü ve İmtiyaz Sahiplerinin Uyruğu 84
Tablo 4. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Ulaşım Sektöründe Verilen İmtiyazların Bölge Bazında Ulaşım Türlerine Göre Dağılımı 86
Tablo 5. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Ulaşım Sektöründe Verilen İmtiyazların Şahıs/ Şirket Dağılımları 86
Tablo 6. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Madencilik Sektöründe Verilen İmtiyazların Vilayetler Bazında Dağılımı..... 110
Tablo 7. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Madencilik Sektöründe Verilen İmtiyazların Maden Türüne Göre Dağılımı 116
Tablo 8. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Madencilik Sektöründe Verilen İmtiyazların Vilayet Bazındaki Maden Türleri ve Verilen İmtiyaz Sayıları 117

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. İmtiyazların Sektörlere Göre Dağılımı 63
Grafik 2. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Bazında İmtiyaz Sahiplerinin Uyruklarına Göre Dağılımı 65
Grafik 3. 001 Numaralı İmtiyaz Defterinde İmtiyazların İlk Hüküm Yıllarına Göre Dağılımı 66
Grafik 4. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Verilerinin Yıl Bazındaki Toplam İmtiyaz Adetleri ve Toplam Sektör Çeşitliliği 66
Grafik 5. 001 Numaralı İmtiyaz Defterinde Yer Alan Ulaşım İmtiyazlarının Sahibi Şahıs/Şirketlerin Uyruk Dağılımı 85
Grafik 6. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Dahilinde Maden Sektörü İçin Şahıs Bazında Verilen İmtiyazların İlk Sahiplerinin Uyruk Dağılımları 113
Grafik 7. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Maden Sektöründe Verilen İmtiyazların Şirket Bazında Türleri ve Tabiiyetleri 114
Grafik 8. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Belirlenen Maden İmtiyazlarının İlk Verildiği Kişi/Şirketlerin Uyruk Dağılımları 114
Grafik 9. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Bankacılık Sektöründe İmtiyaz Alan Banka Kurucularının Uyruklarına Göre Dağılımı 120

KISALTMALAR

A.AMD.	Bab-ı Asafi Amedi Kalemi
A.DVN.MKL.	Sadaret Divan Mukavelenameler
A.DVNS. İMTZ.d.	Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri İmtiyaz Deflerleri
A.DVNS.NMH.d.	Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri
A.DVNS.NZAM.d.	Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Nizamat Defterleri
AE.SMMD.III.	Ali Emiri Mehmed III
AE.SMST.III.	Ali Emiri Mustafa III
A.g.e.	Adı geçen eser
akt.	Aktaran
A.MKT.MHM.	Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
BEO.	Babıali Evrak Odası Evrakı
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.AS.	Cevdet Askeriye
C.BH.	Cevdet Bahriye
C.EV.	Cevdet Evkaf
C.İKT	Cevdet İktisad
C.MTZ.	Cevdet Eyalet-i Mümtaze
C.NF.	Cevdet Nafia
Çev.	Çeviren
D.DRB.İ.	Bab-ı Defteri İradeler
DH.İ.UM.	Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH.İD.	Dahiliye Nezareti İdare Evrakı

DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUİ.	Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
HR.İD.	Hariciye Nezareti İdare
HR.HMŞ.İŞO.	Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı
İ.DH.	İrade Dahiliye
İ.HR.	İrade Hariciye
İ.MMS.	İrade Meclis-i Mahsus
İ.PT.	İrade Telgraf ve Posta
İ.TNF.	İrade Ticaret ve Nafia
İE. MİT.	İbnülemin Muafiyet
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
ML.EVM. d.	Maliye Nezareti Evamir-i Maliye defterleri
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
s.	sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
ŞD.	Şura-yı Devlet Evrakı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	Türk Dil Kurumu
Y.A.HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
TS.MA. e.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Belgeler
vb.	Ve benzeri
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, 19.yüzyıl boyunca siyasi, iktisadi, mali ve sosyal dönüşümler geçirmiştir. Dönüşümlerin izleri, bu yüzyılda kurulan çeşitli kurumlarda görülebilmektedir. Bu tez çalışmasının amacı, İmparatorluğun maliyesi ve ekonomisinde yaşanan gelişmelerin ve dönüşümlerin bir parçası olan ve 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan imtiyaz usulünün incelenmesidir. Böylece, imtiyaz sistemi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun özel kişi ve kurumlar eliyle ne tür yatırımlara ağırlık verdiği, bu yatırımların hangi özel kişi ve şirketlerce gerçekleştirildiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, çalışmada, birincil kaynak olarak Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri fonunda yer alan 001 numaralı imtiyaz defteri kayıtları kullanılacaktır. Bu çalışma, söz konusu defterin dışındaki arşiv belgeleri ve literatür çalışmaları ile de desteklenecektir. İlgili imtiyaz defterinin birincil hükümleri 1865-1893 yılları arasını kapsamakta olduğundan tez çalışmasının aralığı bu tarih aralığı ile sınırlı tutulacaktır.

Literatür taramasında İmtiyaz konulu müstakil çalışmaların, genel olarak belirli bir zaman diliminde belirli bir sektör (demiryolu, telefon vb.) veya bölge bazında (İzmir, İstanbul, Anadolu vb.) yapıldığı görülmüştür.

Bunların haricinde, Merve Deniz Öztürk'ün 2019 tarihli "*II. Abdülhamid Döneminden İtibaren Verilen İmtiyazlar (1876-1923)*" adlı yüksek lisans tezinin, tezimizin söz konusu tarih aralığını ve bazı imtiyazları kısmi olarak kapsadığı tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada, kategorilendirilmiş sektörler altında verilmiş imtiyazlar olmakla birlikte II. Abdülhamid dönemine denk gelmesine rağmen tezde gözden kaçırılmış bazı imtiyazların olduğu

belirlenmiştir.[1] Bununla birlikte çalışmada herhangi bir imtiyaz defteri esas alınmamıştır. Diğer taraftan, Seda Örsten Esirgen'in 2010 tarihli "*Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları"* adlı doktora tezi, sektör ya da bölge bazlı olmaması açısından diğerlerinden farklı olmakla birlikte, çalışmada, imtiyaz sahiplerininim uyruğu üzerinden bir temellendirme yapılmış ve imtiyazların ağırlıklı olarak hukuksal boyutu incelenmiştir. Ek olarak, Ahmet Kısa'nın "*Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri (1908-1918) Kapitülasyonlar, İmtiyazlar, Anonim Şirketler*" adlı doktora tezinin, belirli bir sektör veya bölgeye bağlı olmaksızın imtiyazlar hakkında yapılmış genel bir çalışma olduğu tespit edilmiştir.[2] Ancak bu çalışmanın kapsamı da hem tarihi itibariyle (20. yüzyıl başları) hem de herhangi bir imtiyaz defterinin esas alınmaması nedeniyle bu tez çalışmamızdan farklıdır.

Sonuç olarak literatürde, defter bazlı bir imtiyaz çalışmasına rastlanmamaktadır. Birden fazla sektörü içinde barındıran imtiyaz defterinin baz alınması ile yapılan bu çalışmanın avantajı, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen yatırımlarda hangi sektörlere ağırlık verildiğini, bu yatırımların kimler eliyle yapıldığını görebilmek ve karşılaştırmalı olarak çeşitli nitel ve nicel analizler yapabilmektir.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, İmparatorluğun 19. yüzyılda yaşadığı değişim ve dönüşümlerin askeri, idari, hukuk ve eğitim alanlarına olan yansımaları ele alınacaktır. Her bir alan için yenileşme sürecinin kurumlar üzerinden nasıl bir gelişme gösterdiği izlenmeye çalışılacaktır.

İkinci bölümde, ıslahat, reform hareketlerinin maliye ve ekonomi alanındaki yansımaları izlenecek ve imtiyazlar bahsine ufak bir giriş yapılacaktır. Ardından, kapitülasyonlarla çok sık karıştırılan imtiyazların, tam olarak neyi ifade ettiği açıklamak üzere bir kıyas ve konumlandırma yapılacaktır. Sonrasında, çalışmamızın ana kaynağı olan 001 numaralı imtiyaz defterinde çok sık karşılanan tanımlar açıklanacaktır. Nihai olarak ise, söz konusu defterin konumlandırılması yapılarak hakkında bilgi verilecek ve ihtiva ettiği sektörler hakkında genel bir tablo çizilecektir.

---

[1] Örneğin, Faik Bey'e genişletilerek verilen maden suyu imtiyazı, Ladve bataklığının temizlenmesine dair imtiyaz, bankacılık ve sigortacılık sektöründe şirket kurma ve işletmeye yönelik verilen imtiyazlar eksiktir.

[2] Ahmet Kısa, "Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri (1908-1918) Kapitülasyonlar, İmtiyazlar, Anonim Şirketler", (**Doktora Tezi**, Akdeniz Üniversitesi SBE, 2019).

Üçüncü bölümde, 001 numaralı imtiyaz defterinin çözümlenmesi yapılacak ve bu doğrultuda tespit edilen her bir sektör için ayrı ayrı incelemeler ve yorumlamalarda bulunulacaktır. Birincil kaynak olarak ele alınan defterin verileri ışığında oluşturulan tablolar ve grafikler bu bölümde ve Ekler kısmında paylaşılacaktır. Söz konusu imtiyaz defteri doğrultusunda, imtiyazların hem nitel hem de nicel verileri ayrı ayrı ele alınacak ve "imtiyazlar" yöntemiyle dolaylı ve doğrudan yapılan yatırımların genel profili çizilmeye çalışılacaktır.

1) 19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN YENİLEŞME POLİTİKALARI VE YANSIMALARI

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılda yaşanan değişimlerin içsel ve dışsal olmak üzere çok yönlü sebepleri vardır. Bu sebeplere göz attığımızda birçok etkene rastlanmakta ancak tüm değişimlerde nihai hedefin, İmparatorluğun tekrar güç kazanmasını sağlamak olduğunu görmekteyiz. Bu amaçla hedeflenen güçlü ordu yapısına tekrar kavuşma isteklerini, ancak hazine gelirlerini artırarak sağlayacağına kanaat getiren padişahlar, ilk reform ve değişimleri bu hedef doğrultusunda gerçekleştirmişlerdir. İmparatorluğu tekrar eski gücüne kavuşturacak atılımları yapmak ve teknik ilerlemeyi sağlayacak maliyetleri karşılamak için Osmanlı İmparatorluğu'nun düzenli gelir ihtiyacı arayışı doğmuştur. Bu doğrultuda mali kontrolü sağlayarak hazine gelirlerini artırmanın ilk yolu olarak merkeziyetçi devlet yapısı amaçlanmıştır.[3]

Osmanlı İmparatorluğu, hedeflediği merkeziyetçilik politikası ile, ödeme gücü olanları tespit edip vergilendirerek ve bu gelirleri gerekli gördüğü yerlere yönlendirerek eski gücüne yeniden kavuşmayı planlamıştır.[4] Öyle ki, merkeziyetçi devlet yapısı için gerekli memur sayısındaki artış gibi zaruriyetler ve bunların getirdiği maliyetlere rağmen bu doğrultudaki adımlar atılmaya, ilgili müesseseler kurulmaya devam etmiştir.[5]

19. yüzyıl reformlarının temelinde üç neden bulunmaktadır;

1. Ekonomik ve mali sebepler,
2. İsyan ve savaşlar,
3. Zihniyet.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda, reformları gerekli kılan ve ilk olarak ele alacağımız sebep, İmparatorluğun mevcut ekonomik yapısıdır. Osmanlı'nın 19.yüzyıl başlarındaki mevcut ekonomisine dair bazı araştırmalarda, İmparatorluğun tarım ekonomisine sahip olmasına rağmen İstanbul'un iaşesi için buğday ithal edildiği belirtilmiştir. Bunun nedeni

[3] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 2. Basım, İstanbul: Hil Yayınları, 1987 s.97-112.

[4] Tevfik Güran, **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar,** 1. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s.313.

[5] İlber Ortaylı, "Osmanlı Kançılaryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde (389-403), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.389.

olaraksa gelişmemiş tarım teknikleri ve ulaşım ağı gösterilmiştir.[6] Alt yapı yatırımlarındaki sorunlar, Osmanlı sanayisinin gelişiminde de bazı problemler oluşturmuş bu da söz konusu alanlardaki dönüşümü ve teknik transferleri gerekli kılmıştır.

İmparatorluğun, ekonomik ve mali yapısını bozarak reform sürecini gerekli hale getiren bir başka sorun, kapitülasyonlardır. Önceleri, bir bahşediş olarak verilen kapitülasyonlar 19. yüzyılda, İmparatorluğun ekonomi ve maliyesine zarar veren bir kurum haline gelmiştir. Zira yaşadığı Sanayi Devrimi ile askeri ve ekonomik gücünü artıran Avrupa, kendisine verilen kapitülasyonları genişletme konusunda görece zayıf konumda olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ısrar ve baskısını sürdürmüştür. İmparatorluğun pazar ve sanayiine karşı bir tehdit haline gelen kapitülasyonların kaldırılması içinse İmparatorluğun bu alanlardaki reformları hayata geçirmesi gerekli görülmüştür.[7]

19. Yüzyılda sıkıntı yaşanan ekonomik ve mali yapının düzeltilmesi, reformların finansmanı, savaş masraflarının temini gibi sebeplerle alınan dış borçlar da 19. yüzyılda görülen mali ve ekonomik dönüşümlerin tetikleyicisi olmuştur. Çünkü, alınan dış borçlarla İmparatorluğun çeşitli alanlardaki dönüşümlerine kısmi de olsa finansman sağlanmıştır.[8] Ancak, işin nihayetinde borçlar ödenemediğinden, bu borçların temininin sağlanması da İmparatorluk ekonomi ve maliyesinde farklı bir dönüşümü açığa çıkarmıştır; Duyun-u Umumiye İdaresi.[9] Bu konu ileriki bölümlerde işlenecektir.

Dönüşümlerin temelindeki ikinci sebep ise yaşanan isyan ve savaşlardır. İleride tekrar ele alınacağı üzere, İmparatorluğun geçirdiği dönüşümlerin başlangıcı askeri alanda olmuştur. Zira ordunun zayıflaması, teknik anlamda geri kalmasının yanı sıra 18. yüzyıldan başlayarak 19.

---

[6] İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983, s.34-35; Şevket Pamuk, **Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914**, 4. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 211, 218.

[7] Halil İnalcık, "İmtiyâzât", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.22, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s.248-250.; Osman Nebioğlu, **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar,** Ankara: Türkiye İş Bankası, 1986, s.14; Halil İnalcık, "Uluslararası Ticaret: Genel Koşullar", Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1: 1300- 1600** içinde (237-268)**,** İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s.238-239.

[8] Cevdet Küçük ve Tevfik Ertüzün, "Düyun-ı Umumiyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.10, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s.59,62.

[9] Hüseyin Perviz Pur, **Osmanlı'dan Günümüze Vergi Sisteminin Ekonomiye Uyumu (1838-2012)**, 1. Basım, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2012, s.31.; Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)**, 1. Basım, Ankara: Yurt Yayıncılık, 1984, s.54-66. Bu kurum hem Osmanlı ekonomisinde bir kontrol mekanizması oluşturması ve kimi zaman ekonomik getirisinin daha az olması sebebiyle olumsuz etki yaratmış hem de yabancıların güveninin sağlanmasıyla ve İmparatorluktaki yatırımlara ve yeniliklere hız kazandırmıştır. Bkz.; Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme: 1820-1913,** 2. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.72.; Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913),* s. 135.

yüzyıl boyunca yoğun şekilde yaşanan savaş ve isyanlar, Osmanlı'nın siyasi gücünü de hayli yıpratmıştır. 19. yüzyıldaki iç çekişmelere, milliyetçilik akımlarının etkisi altında Sırp, Yunan, Boşnak vb. milletlerin Osmanlı'ya karşı bağımsızlık mücadelesine girmelerinin yanı sıra Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, kendi İmparatorluğunu kurmak gibi emeller içeren[10] isyanı da çarpıcı bir örnektir.

Kaybedilen savaşlar kazanan tarafın lehine olacak şekilde değişikliklere sebebiyet verirken kazanılan savaşlar dahi İmparatorluğun hedeflediği iyileşme ve dönüşümlerin kimi zaman ertelenmesinde kimi zaman da devam ettirilmesinde zorluk teşkil etmiştir. Örneğin, 1853-56 yılları arasında yapılan Kırım Savaşı, her ne kadar Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanmış[11] olsa da Osmanlı'dan daha çok Osmanlı'ya yardım eden müttefik devletler kazançlı çıkmışlardır. Savaş sonunda imzalanan Paris Antlaşması'nda, Osmanlı tarafından, Hristiyan tebaanın hakları için garanti verilmiş, diğer yandan Islahat Fermanı ilan edilmek zorunda kalınarak fermanın maddeleri de Paris Antlaşmasında yer almıştır. Böylece, Osmanlı'nın iç meselesi uluslararası bir konu haline getirilerek iç müdahaleye kapı aralanmıştır.[12] Kırım Savaşı'nın gerçekleşmesiyle harcamalar artıp gerekli ve yeterli finansman da sağlanamadığından Osmanlı İmparatorluğu 1854'te ilk dış borç alımını yapmak zorunda da kalmıştır. [13] Bunun yanında savaşla birlikte artan ekonomik darlık, devlet eliyle başlayan sanayileşme hareketinin de sonunu getirmiş devlet girişimci değil, düzenleyici ve destekleyici bir rolle hareket etmeye başlamıştır.[14] 93 Harbi olarak anılan 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı nedeniyle ise, Osmanlı demiryolu projelerini ertelemek zorunda kalmıştır.[15] Diğer taraftan Osmanlı'nın 19. yüzyılda, 1897 yılında Yunanlılarla girdiği mücadele

---

[10] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,** 1. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s.53-53.

[11] Böylece 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından o güne kadar, Rusya'nın giderek güçlenip sağladığı üstün ve önemli konum bitmiştir. Bkz.; Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s.171.

[12] Vahit Çabuk, **Kuruluşundan Cumhuriyet'e Büyük Osmanlı Tarihi Cilt: 8,** İstanbul: Emre Yayınları, 1999, s.327-331. Karadeniz tarafsızlaştırıldı. Tuna nehrinde sınır devletlerim gemilerinin işlemesine serbestlik verildi. Ayrıca Islahat Fermanı maddelerinin Paris Antlaşmasında yer almasıyla, Rusya'nın Osmanlı'daki Ortodoks halk için istediği haklar da bütün gayrimüslim haklar için tüm Avrupa önünde garantilenmiş oldu. Bkz.; Beydilli, *Paris Antlaşması*, s.171.

[13] Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838- 1850),** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976, s.109.; Şevket Pamuk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme: Seçme Eserler II,** Gökhan Aksay (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.30. Alınan dış borçlar daha sonra 1881 yılında kurulacak olan Duyun-u Umumiye İdaresi'nin ilk temelini atmıştır. Bkz.; B. Ali Eşiyok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması", **Mülkiye Dergisi,** Cilt.XXXII, Sayı.266 (2010), s.92.

[14] Abdullah Martal, "Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl)", **Osmanlı Ansiklopedisi,** C.3, Ankara: Türkiye Yayınları, 1999, s.281.

[15] Moratoryumu ilanı da etkili bir sebep olmuştur. Bkz.; Vahdettin Engin, "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", Hasan Celal ve Diğerleri (Ed.), **Türkler: Osmanlı- Cilt:14** içinde (462-469), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002,

gibi galip geldiği savaş ve kuşatmalar olsa da ve bu galibiyet sonucu tazminat elde edilmiş olsa da yaşananlar, Osmanlı'nın önceliğini yapılması planlanan değişimlere değil savaşa yöneltmesine neden olmuş, var olan buhranı uzun vadeli olarak çözmemiştir. Ancak bir sonraki başlıklarda göreceğimiz üzere Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunduğu olumsuz şartlara karşı ve rağmen dönüşmekten ve iktisadi, mali, idari, askeri alanlarda atılımlar yapmaktan vazgeçmemiştir.

Son olarak, 19. yüzyıldaki değişimlerin bir diğer boyutu da 18. yüzyılda yaşanmaya başlayan zihniyet temelli dönüşümlerdir. Örneğin, hazine gelirlerinin artık savaş gelirleri ile beslenememesi sonucu gelirleri artırmanın farklı yolları düşünülmeye başlanmıştır. III. Selim dönemine kadar, askeri reformlar ön planda ve yeterli görünürken daha sonra bunların yeterli olmadığı ve reformların daha geniş kapsamlı olması gerekliliği anlaşılmıştır.[16] Bu düşüncelere paralel olarak da ziraat, ticaret ve sanayinin geliştirilmesi amacıyla çeşitli müesseseler kurulmuştur. Ziraat ve Sanayi Meclisi (1838), Ticaret Nezareti (1839) gibi ilgili kurumların oluşturulması bunlara örnek teşkil etmektedir. Tüm bu dönüşümlerde zihniyet değişiminin izleri görülmektedir. Aynı zamanda, meclislerin kurulmasının arkasında "*... üstün yetkilerle donatılmış bir kişinin fikriyle devlet idare etmek düşüncesi, yerini nispeten uzman vekillerle bunlara fikir ve projeler sunan meclislere...*"[17] bırakıyor olması gözlemlenmektedir. Meclislerin kurulması, görevlerin ayrışması ve buna paralel açığa çıkan uzmanlaşmanın bir göstergesi olarak da sayılmaktadır.[18] Yine, bu yüzyıldaki iktisadi boyuttaki zihni değişimlerde, Batı iktisadi düşüncesi etkili olmuştur. Batı düşüncesinin Osmanlı İmparatorluğu'na aktarılmasında, Batılı devletlere bakış açısındaki değişme ve bunun yanı sıra bu değişmeyi destekleyecek farklı aracıların ve faktörlerin de etkili olduğu gözlemlenmektedir. Avrupa'nın yaşadığı Sanayi Devrimi, daha

---

s.462-464. Savaş sonucu kaybedilen Bosna- Hersek, Karadağ, Sırbistan, Kafkaslar gibi bölgeler Osmanlı'nın verimli bölgelerinden olup bu toprakların kaybı ile Osmanlı maliyesi ve ekonomisi daha da zor durumda kalmıştır. Osmanlı nüfusunun yaklaşık üçte biri kaybedilmiştir. Bkz.; Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi,** 15.Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018, s.296. Bu toprakların kaybedilmesi ve orada yaşayan Müslüman-Türk halkın yaşadıkları zulüm, ekonomik zorluk ya da duydukları birtakım endişeler vb. sebepler, Osmanlı'ya kitlesel göç hareketlerini başlatmıştır. Bkz.; Züriye Çelik, "Osmanlı'nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: 'Muhacir' Gazetesi (1909-1920)", (**Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi SBE, 2007), s.43. Bu göç hareketleri ise Osmanlı'nın asayişi sağlamasında, ekonomi ve maliyesinde sorunlara sebebiyet vermiştir. Bkz.; Kemal Saylan, "Doksanüç Harbi'nden Sonra Kafkaslardan Orta Karadeniz Bölgesine Yapılan Göçler", Mehmet Hacısalihoğlu (Ed.), **1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün** içinde (295- 314), İstanbul: BALKAR & IRCICA, 2014, s.312.

[16] Savaşlarda yenilgiler alınmaya başlandığı için ilk reformlar askeri alanda gerçekleşmişti. Ancak III. Selim dönemi itibariyle diğer alanlarda da reform ihtiyacı olduğu anlaşıldı. Bkz.; Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.18-19.

[17] Aziz Tekdemir, "Ticaret Nezareti'nin Kuruluşu ve İdari Birimleri", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticare**t, Fatmagül Demirel (drl.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.48.

[18] Meclisler, padişahın yetkilerini sınırlamaktan çok bir danışma mercii olarak düşünülmelidir. Bkz.; Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, 4.Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.68-88.

sonraki süreçlerde emperyalist düşüncelerle artık ülke sınırlarını aşarak dünyayı etkilemeye başladığında, bu durumun Osmanlı'ya yansıyan olumsuz etkileriyle beraber İmparatorluğun gücü giderek azalmaya başlamış ve Osmanlı için Avrupa'ya karşı ilgili olmak kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu pragmatik ilgiyle beraber, Avrupalıların kendileriyle özellikle ekonomik ve hukuksal alanlarda entegre olmasını istedikleri İmparatorluğa karşı yaptıkları baskılar ve telkinler de bu süreçte etkili olmuştur. Avrupa'daki teknik gelişmeleri yakından takip etmek isteyen Osmanlı padişahları, Avrupa'ya öğrenciler göndermeye başlamıştır. I. Meşrutiyetle birlikte okullarda, iktisat dersi müfredata konulmuştur. Diğer yandan, Avrupa'ya giden öğrenci ve aydınlar, Avrupa'daki Osmanlı sefirleri, Osmanlı'daki elçilikler, gazete ve dergiler, klasik iktisat kitaplarının tercümeleri de Batı'nın iktisadi düşüncelerinin transferinde çok etkili olmuş aracılardır.[19]

Yüzyıl boyunca yaşanacak dönüşümlerde, her ne kadar devletin siyasi ve ekonomik gücünü geri kazanması gibi ortak bir hedef adına çeşitli adımların atılması, gelişmelerin yaşanması istense de izlenecek yol haritasında devlet adamları farklı görüşlere sahip olmuştur. Örneğin, Hazine-i Hassa Nazırı Sakızlı Ohannes Paşa, Portakal Mikail Paşa gibi bazı yöneticiler liberalizm yanlısı olduklarından "karşılaştırmalı üstünlükler" teorisi gereği Osmanlı'nın tarımdan yana gelişimini devam ettirmesini savunmuş, sanayileşmeyi kaynak israfı görmüşlerdir.[20] Sadık Rıfat Paşa 'nın dahil olduğu bazı devlet adamları ise Avrupa'dan nakledilen liberal görüşe karşı çıkmıştır.[21]

---

[19] Abdüllatif Şener, "Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 31 Ekim- 3 Kasım 1989, s.215-216. Örneğin, 19. yüzyılın ortalarında liberalizmin savunucusu olan Ceride-i Havadis gazetesinin misyonunu, 20. yy. başlarında ise Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası devam ettirmiştir. Avrupadan etkilenme 20. yüzyılda da devam etmiş Türk Yurdu, İktisadiyat Mecmuası gibi dergi ve gazeteler de liberalizmden farklı olarak milli iktisat anlayışının aktarılmasında aracı olmuşlardır. Bkz.; Şerif Mardin, **Siyasal ve Sosyal Bilimler: Makaleler 2**, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1990, s.78-90. Tanzimat'tan sonraki bürokratlarsa, daha önceden olduğu gibi ulema ya da ordudan seçilmiş kişiler değil, Avrupa'da tahsil görmüş kişilerden oluşmuştur. Bkz.; Seyfettin Aslan ve Mehmet Alkış, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası", **Akademik Yaklaşımlar Dergisi,** Cilt.6, Sayı.1 (İlkbahar 2015), s.21.

[20] Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, 1. Basım, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2012, s.291.

[21] Figen Kalyoncu, Cumhuriyet Öncesi Dönemde Liberalizmin Osmanlı Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.5 (Haziran 2001), s.5. Bazı devlet adamlarının kimi Avrupa devletlerinin adamı olduğunu belirten açıklamalar mevcuttur. Örneğin, Mustafa Reşid Paşa İngiltere'nin, Ali ve Fuat Paşa'lar Fransa'nın, Mahmud Nedim Paşa ise Rusya'nın adamı olarak kategorize edilmiştir. Ancak, İlber Ortaylı, bunların sadece dış devletlere karşı uygulanan denge politikasının bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Bkz.; Ertuğrul Acartürk ve Ramazan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt.29, Sayı.2 (2011), s.18.; İlber Ortaylı, "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.280-281.

1789'da başlayan Fransız İhtilali de zihniyet temelli olarak Osmanlı'nın hukuki yapısında dolayısıyla da Osmanlı'nın ekonomik, sosyal vb. politikalarındaki değişimlerde etkili olmuştur. Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan Milliyetçilik, Liberalizm, Sosyalizm gibi akımlar ve eşitlik, özgürlük, adalet gibi kavramlar etkisini ülke dışında da hissettirerek Osmanlı İmparatorluğu'na da sirayet etmiştir. Gayrimüslim Osmanlı tebaasının, bu ilkeler eşliğinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı talepleri artmış ve İmparatorluk, Avrupalı devletlerin de destekleyeceği iç karışıklıkların önüne geçmek, bu devletlerin baskılarını sonlandırmak amacı ile çeşitli fermanlar imzalamıştır.[22] Fransız Devrimiyle birlikte, Avrupa burjuvazisi, mülkiyet haklarını, ekonomik özgürlüklerini devlete karşı kazanmak için "liberalizm" ilkesini geliştirmiştir. Diğer yandan imparatorluklara karşı yıkıcı etkisini zamanla daha çok artacak olan milliyetçilik akımı da açığa çıkmıştır.[23]

1.1) Askeri Alanda

Osmanlı İmparatorluğu'nda, askeri alanda yapılan yenilikler 18. yüzyılda başlamaktadır. Örneğin I. Mahmud döneminde, Fransız asıllı Humbaracı Ahmed Paşa, Üsküdar'da modern bir Humbarahane açmıştır. Buradaki eğitim için de 1734'te Hendesehane açmıştır ki Hendesehane, Avrupa'yı örnek alınarak kurulan modern bir mekteptir.[24] III. Mustafa ise, bugün İstanbul Teknik Üniversitesi olarak andığımız okulun temellerini 1773'de Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (İmparatorluk Deniz Mühendishanesi) isimli mektebi kurarak atmıştır.

1768-1774 mağlubiyetle sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile kaybedilen Kırım gibi önemli toprakların geri alınması için, 1787-1792'de tekrar Ruslarla savaş yapılmıştır. Bu savaş da mağlubiyetle sonuçlanarak Yaş Antlaşmasının imzalanmasıyla nihayetlenmiştir. Bu mağlubiyet ve daha sonra Rusya'nın Anadolu'ya doğru ilerlemesi, 1805'te Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kendi iktidarını ilan etmesi, yeniçerilerin güç kazanmaya başlaması gibi olaylar neticesinde III. Selim, askeriyede teknik

[22] Musa Gümüş, "Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelenmesi", **BİLİG Dergisi**, Sayı.47 (Güz 2008), s.216-217.

[23] Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi -Makaleler 4,** 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s14-16. Osmanlı İmparatorluğu ise milliyetçilik akımına karşı "Osmanlıcılık" kavramını geliştirmiştir. Bkz.; Azmi Özcan, "Osmanlıcılık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.33, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s.485-487.

[24] Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi,** İstanbul: Bilgin Yayınları, 1995, s.68-69.

değişime gitmiştir.[25] Avrupa'daki gelişmeleri yakalamayı hedefleyen ve oradaki gelişmeleri ilgiyle takip eden III. Selim, Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanagelen Meşveret Meclisi toplantılarına yabancıları da dahil etmiş ve layihalarla yapılacak ıslahatları belirlemiştir.[26] Bu layihalar sonucunda, İmparatorluğun eski gücünü kazanması için yeniliklerin zaruriyet olduğu kabul edilmiş ve buna karşılık bu süreçte izlenebilecek iki alternatif belirlenmiştir. İlki, Kanuni kanunnamelerinin örnek alınması diğeri ise, Avrupanın örnek alınıp yabancı uzmanlar getirterek ıslahatların uygulanmaya başlanmasıdır ki III. Selim, Batı'daki gelişmeleri takip ederek Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasındaki farkı kapatmayı tercih etmiştir.[27] III. Selim, Avrupa'daki gelişmeleri takip ederek 1793'te Avrupa'dan silah imalatında kullanılan çeşitli usul ve teçhizatı ithal etmiştir.[28] Fransız İhtilali sonrasında, Fransa'da yapılan yenilikler için kullanılan "Yeni Düzen" kavramından esinlenerek, yeniçerilerin yerine "Nizam-ı Cedid" adlı orduyu kurmuştur. Bu ordunun kurulmasında özellikle 1792 mağlubiyeti etkili olmuştur.[29] Ayrıca, III. Selim'e sunulan bir layihada, ordunun ıslahının gerçekleşmediği takdirde mevcut itaatsizlik ve disiplinsizliklerle yenilgilerin devam edeceği kanısının bildirilmesi, Padişahın Nizam-ı Cedid oluşturma kararına etki etmiştir.[30] Yenilgilere son vermek amacıyla kurulmak istenen yeni düzenle birlikte, yeniçerilerin talim yapması zorunlu hale gelmiş, talimlerde Batı'daki usul ve teknikler kullanılmıştır. Ayrıca ilk defa yabancı uzmanlar eşliğinde modern talim yapılmıştır.[31] Yabancı uzmanlar eşliğinde, 1795'te Mühendishane-i Berri-i Hümayun (İmparatorluk Kara Mühendishanesi) kurulmuştur. Bu mühendishane, Batıdaki eğitimlere benzer nitelikte olan ilk yüksek öğretim kurumu olmuştur.[32] Daha önce kurulan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ise, ıslah edilmiş, mektepte Fransızca eğitim ve modern pozitif bilimler müfredata konulmuştur.[33]

---

[25] Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1930, s.43-45; Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,** Ankara: M.E.B., 1964, s.129.; Yeşim Duygu Ergüney ve Nuran Kara Pilehvarian, "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", **MEGARON,** Cilt.10, Sayı.2 (2015), s.226.

[26] Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.35.

[27] Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketinin Batılılaşma Açısından Tahlili", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.37, Sayı.1 (1997), s.433.

[28] Belgin Aydıntan ve Rukiye Gençtürk. "Avrupa Sanayi Devriminin 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayi ve İşletmelerine Etkisi", **XV. Ulusal İşletmecilik Kongresi Bildiri Kitapçığı.** İstanbul: İstanbul İktisat Fakültesi İşletme Bölümü, 26-28 Mayıs 2016, s.1161.

[29] Sina Akşin, "Siyasal Tarih 1789-1908", Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600- 1908** içinde (77-190), İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s.75.; Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri,* s.34.

[30] "*.. Bizim askerimiz hile-i harbiyeyi cedideyi bilmeyince böyle kıyamete kadar nusrat olamaz"* Bkz.; Koca Sekbanbaşı, **Koca Sekbanbaşı Risalesi/ Hulasatü'l-Kelam Fi Reddi'l-Avam/ Muhassenat-ı Asker-i Cedid,** Abdullah Uçman (Ed.), İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1976, s.60-61.

[31] Fatih Yeşil, "Nizam-ı Cedid Ordusunda Talim ve Terbiye (1790-1807)", **Tarih Dergisi**, Sayı.52 (2010), s.27.

[32] Recai Doğan, s. 427.

[33] Anzavur Demirpolat ve Gürsoy Akça, "Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema", **EKEV Akademi Dergisi,** Sayı.36 (Yaz 2008), s.122.

Kışlalar genişletilerek, İstanbul'da ve Aydın, Niğde, Bolu, Kütahya gibi Anadolu'nun bazı yerlerinde yeni kışlalar inşa edilmiş[34] ve askerler, yeniçerilerin aksine düzenli olarak talim gören özel askerlerden oluşmuştur.[35] Yeniçeri ve ulemalar, tehdit olarak algıladıkları bu ıslahatlardan rahatsız olmuşlardır. Nihayet bu rahatsızlık, 1807'de çıkan Kabakçı Mustafa İsyanı ile sonuçlanmıştır. Bu isyan ile Nizam-ı Cedid ıslahatlarının uygulanmasına son verilmiştir. III. Selim tahttan indirilmiş daha sonra yeniçeriler tarafından öldürülmüştür. Yerine getirilen IV. Mustafa'nın yönetimi ise kısa sürmüş ve önceki ıslahatlardan eser kalmamıştır.[36]

1808 yılında tahta gelen II. Mahmud'la birlikte, III. Selim zamanında başlayan ve yarım kalan ıslahat hareketleri hayata geçirilmeye başlanmış yeni kurumlar açığa çıkmıştır. Sultanı tahtan indirecek ve ıslahatları engelleyecek kadar güçlenmiş olan yeniçeriler, 17 Haziran 1826'da ortadan kaldırılmış ve bu olay Vaka-i Hayriyye (hayırlı olay) olarak anılmıştır.[37] Sonuç olarak, yeniçeriler ve onları destekleyen devletin önemli kademelerinde yer alamamış "alt sınıf ulemalar"ın[38] etki alanları daraltılarak, İmparatorluğun hedeflediği merkeziyetçilik politikasına uygun bir adım atılmıştır. Bu durum, aynı zamanda esnaf loncalarının etki alanlarını daraltmıştır. Çünkü 16. yüzyıldan beri gelirlerinin düşmesi sonucunda yeniçeriler, gelirlerini artırmak için esnaflıkla da ilgilenmeye başlamışlardır. Yeniçerilerin, denizci, simkeş, pazarcı, kebapçı, tütüncü, pastırmacı, sabuncu gibi çok çeşitli alanlarda çalıştıkları göz önüne alındığında, 19. yüzyılda esnaf loncaları arasında oldukça önemli yer kapladıkları ve aynı zamanda esnaf ve halkla yakın ilişkiler kurduklarını da söylemek mümkündür.[39] Dolayısıyla, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve kimilerinin idam kimilerinin de sürgün edilmesiyle yeniçeri- halk işbirliği ile ıslahatlara muhalif

---

[34] Kemal Beydilli, "Nizam-ı Cedid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.33, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s.177.

[35] Sipahi Çataltepe, **19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve "Nizam-ı Cedid" Ordusu**, 1. Basım, İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997, s. 95-110.

[36] İdris Küçükömer, **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, 1. Basım, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1994, s.51.; Müzehher Yamaç, "İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)", **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt.3, Sayı.5 (2014), s.55. Nizam-ı Cedid askeri III. Selim döneminde yeniçerileri rahatsız edecek başarılar elde etmiş, Fransızları Mısır'dan püskürtmüştür (1800). Bkz.; Çataltepe, s.211-213.

[37] Kemal Beydilli, "Vak'a-i Hayriyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.42, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s.454.

[38] Demirpolat ve Akça, s.125.; Küçükömer, s.38.

[39] Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu: 1700- 1922*, Ayşe Berktay (çev.), 10. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.83-85. Yeniçeriler esnaf loncalarına mensup olduğu gibi, esnafların da muafiyetlerden yararlanmak adına askeriye sınıfına yazıldığı görülmüştür. Bkz.; Ömer Lütfi Barkan, "Askeri Sınıf Mensuplarının Ticaret Ve Sanayi ile İlgileri", **Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt.3, Sayı.5-6 (1966), s. 59-60.

tavırlar engellenmiş olmakla birlikte diğer yandan bu durum esnaf loncalarının ve pazarın durumuna darbe vurmuştur.[40]

Kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine, öncekilerinin aksine tek görevi sadece güvenliği temin etmek Asakir-i Mahsure-i Muhammediyye adlı modern bir ordu kurulmuştur. Ayrıca yeni ordunun subay ihtiyacı için 1834'te Harbiye Mektebi açılmış, Avrupa'ya askeri öğrenciler yollanmıştır.[41] Orduya düzenli maaş bağlanmış ve gönüllülük esası kurulmuştur.[42] Ordu ile ilgili kanunları koyması için Dâr-ı Şûra-yı Askeri meclisi kurulmuştur. Ordu için meclis kurulması hamlesinde, uzmanlaşmanın, hukuk devleti olmanın izleri görülmektedir. Yeni orduya direniş göstermeyen halkın, ordu ile ilişkisinin artık resmi boyuta taşındığına ve daha önce yeniçeriler "aracılığı" ile padişaha sağladıkları yakınlık yerine -ve aksine-, bu yeni bürokrasiye "rağmen" padişaha yakınlık sağlamaya başladıklarına; devleti, bürokrasi ve padişah olarak ikiye ayırdıklarına[43] dair yorumlara rastlanılmaktadır. Diğer yandan ise, II. Mahmud döneminde yapılan ve dayatılan yenilikler sebebi ile halk ve devlet arasında kopukluk olduğuna dair yaygın yorumlar da bulunmaktadır.[44] Belki de bu nedenle, II. Mahmud, yapılacak yeniliklerde, alt kesim ulemanın ve bu ulemayla yakın ilişkiler kurmuş halkın desteğini almak amacıyla kurduğu yeni orduda ulemaya kadrolar açmıştır.[45]

II. Mahmud dönemi yenileşme hareketlerinin yansımalarını kıyafetler üzerinde de görmek mümkündür. Ceket; kavuk, sarık, serpuş yerine fes; şalvar yerine pantolon giyimi, öncelikle askeri ve sivil bürokrasi için zorunlu tutulmuş, tebaanınsa resmi toplantılarda bunları giymesi istenmiştir.[46] Orduda kıyafet birliği getiren bu uygulama, aynı zamanda Müslim-gayrimüslim tebaa arasındaki kıyafet farklılıklarını da kaldırmış, eşitlik sağlanmıştır.[47]

II. Abdülhamid dönemindeyse, askeri alanda Harbiye Mektebi'ne teknik ve bilgi transferi için Almanlardan destek istenmiştir. 1882'de Osmanlı'ya 4 subayını yollamış olan

---

[40] Muhammed Emirhan Onhan ve Taner Güney, "Yeniçeriliğin Kaldırılışı ve Sosyoekonomik Sonuçları", **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,** S.34 (Haziran 2018), s.45.

[41] Abdülkadir Özcan, "Asakir-i Mansure-i Muhammediyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C.3, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 457-458.A.g.e., s. 458.

[42] Sina Akşin, "II. Mahmud'un Padişahlığı (1808-1839) ve Islahatın Yeniden Canlanması", Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600- 1908** içinde (93- 122), İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s.112.

[43] Onhan ve Güney, s.45-46.

[44] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 1. Basım, İstanbul: Doğu- Batı Yayınları, 1978, s.203-206.

[45] Demirpolat ve Akça, s. 126.

[46] Pur, s.25.

[47] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma***,** s,195.

Almanya'nın, 1919 da gönderdiği subay, memur sayıları 25.000'i bulmuştur.[48] Osmanlı polis teşkilatını düzenlemede ve yenileştirmede de Alman uzmanlardan yararlanılmıştır. Askeri ve sivil alanda Almanya'dan getirilen bu uzmanlara yüksek maaş bağlanmıştır.[49]

1.2) Eğitim Alanında

Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme hareketlerinin yoğunlaştığı alanlardan biri de eğitimdir. Yeni kurulan mektepler, yeni müfredatlar, yurtdışından getirilen uzmanlar veya yurtdışına eğitim amaçlı gönderilen öğrenciler bu konuda aracı rol üstlenmişlerdir.

III. Mustafa, daha önce belirttiğimiz gibi 1773 yılında Mühendishane-i Bahr-i Hümayun mektebini kurarak denizcilikte ilerlemeyi hedeflemiştir.[50] III. Selim, III. Mustafa döneminden kalan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun mektebinde ıslahatlar yapmıştır. Kendisi de 1795 yılında Mühendishane-i Berri-i Hümayun mektebini kurarak Batılı tarzda modern eğitimi başlatmıştır ki Batı'yı örnek alarak ıslahat yapması dolayısıyla bu dönemdeki ıslahatlar diğerlerinden ayrı değerlendirilmiştir.[51] Bu mekteplerde yabancı diller öğretilmeye başlanmış ve müfredatta pozitif bilimler yer almıştır.[52] Mekteplerde, yabancı uzmanlar yer almıştır.

II. Mahmud döneminde, 1824 yılında ilköğretimin zorunlu hale gelmesiyle zorunlu eğitimin temelleri atılmıştır. 14 Mart 1827 tarihinde de daha sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane adıyla anılacak bir tıp okulu açmıştır. Bu mektep ile tıp eğitimi alanında yenilikler yapılmıştır. Fransızca ve İtalyanca gibi yabancı dillerin öğrenimine müfredatlarda yer verilerek modern tıp kitapların tercüme edilmesi hedeflenmiş,[53] Avusturya ve Prusya'dan bu mektebe tıp hocaları getirtilmiş[54] ve daha sonra bu okulda ilk kez bir kadavra üzerinde eğitim verilmiştir.

Yine II. Mahmud döneminde Mekteb-i Ulum-u Harbiye (1834) ve Sultan Abdülmecid döneminde Mekteb-i Mülkiye (1859) okullarını kurularak 19. yüzyılda askeri ve idari alanda

---

[48] Avrupalı bazı ülkeler de Almanlardan bu konuda yardım talep etmiştir. Zira Almanya o dönemde askeri alanda öne çıkmıştır. Bkz.; Zekeriya Türkmen, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane", **Osmanlı İstanbul'u IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, 20-22 Mayıs 2016, s.937.

[49] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.59- 61.

[50] İstanbul Teknik Üniversitesi, "1773'den 2003'e İstanbul Teknik Üniversitesi", https://web.itu.edu.tr/kuntman/ITU-tarihce.htm (8 Nisan 2021), s.1

[51] Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.33-36.

[52] Demirpolat ve Akça, s.122.

[53] Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.29, Ankara: TDV Yayınları, 2004, s.2-3.

[54] Pur, s. 25.

yenileşmenin temellerini atmıştır.[55] Medrese öğrencilerinin de ilgisi modern okullara doğru artmaya başlamıştır.[56]

II. Mahmud devrinde, 1821 Rum isyanında görevlerine son verilmiş olan Rum tercümanların yerine Müslüman tercümanların yetiştirilmesi hedeflenmiş, Babıali'de Tercüme Odası kurulmuştur.[57] 1826 yılında ise Evkaf Nezareti'nin kurulması ile birlikte vakıf okulları kontrol altına alınarak eğitim işleri artık devlet denetimi altına girmiştir. Aynı zamanda, 1838'de kurulan Meclis-i Umur-ı Nafia, farklı görevlerinin yanı sıra eğitim sisteminin düzeniyle ilgilenen ilk devlet kurumu olmuştur.[58]

1845 yılında, Sultan Abdülmecid, Tanzimat Fermanı'nda eğitim alanındaki belirtilen gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmek ve ilgili kararları almak için geçici olarak Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ı kurmuştur.[59] 1846 yılında ise, Meclis-i Maarif-i Umumiye açılmış ve bu meclisin görevleri süreklilik arz etmiştir. Yine aynı yıl, Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmuş, okulların yönetimi Evkaf Nezareti'nden devralınmıştır. 1857 yılında, Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulması ile de bugünkü Millî Eğitim Bakanlığı'nın temeli atılarak eğitim işlerinden sorumlu bir nazır (bakan) Meclis-i Vükela'da (Bakanlar Kurulu) görev almıştır.[60] Tüm bu gelişmelerde Osmanlı İmparatorluğu'nun müesseseleşme ve merkezileşme sürecine girdiği adım adım izlenebilmektedir.

Batı ile arasındaki farkı eğitimle kapatmak isteyen Sultan Abdülmecid, 1859 yılında açtığı Mekteb-i Mülkiye ile devlet organlarını yenileştirme ve sistemleştirmede gerekli olacak memurları yetiştirmeyi amaçlamıştır.[61] Yine bu dönemde 1858 yılında ilk kez Kız Rüştiyeleri açılmıştır.[62]

---

[55] Unat, s.62.; Osman Kafadar, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Ankara: Vadi Yayınları, 1977, s.80.

[56] Hilal Turan, "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri", **AUID,** Cilt.11, Sayı.2 (2019), s.43.

[57] Kemal Beydilli, "Mahmud II", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.27, Ankara: TDV Yayınları, 2003, s.355.

[58] Reşat Özalp ve Aydoğan Ataünal, **Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı,** Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1977, s.5.

[59] Özalp ve Ataünal, s.5.

[60] MEB., "Millî Eğitim Bakanlığının Kısa Tarihçesi", 2015, https://www.meb.gov.tr/milli-egitim-bakanliginin-kisa-tarihcesi/duyuru/8852 (27 Aralık 2020).

[61] Hasan Ali Koçer**, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1733-1923),** İstanbul: MEB Yayınları, 1991, s.135-137; Unat, s.70. İlk iktisat dersi bu okulda "Ekonomi Politik" ismiyle verilmiştir. Dersi, Emin Efendi vermiş olmakla birlikte yine Sakızlı Ohannes Efendi gibi isimler de iktisat dersleri vermişlerdir. Bkz.; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı,** İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İçtimaiyat Enstitüsü, 1946, s.32-33.

[62] Cemil Öztürk, "Rüşdiye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C.35, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, s.301.

Sultan Abdülaziz döneminde, 1869'da hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilköğretim ve ortaöğretimin yaygınlaştırılması hedefinin yanı sıra, "Osmanlıcılık" ilkesi gereği ilk kez idadi okullarında Müslim- gayrimüslim olarak birarada eğitime geçilmesi öngörülmüştür. İlk- orta ve yüksek okul olarak derecelendirilen örgün eğitimin her aşamasıyla ilgili maddelerin bulunduğu bu nizamnamede, medreselerin, ıslahatlar dahiline alınmayıp konu dışı edilmesi ise eğitimde laikleşmeye gidilmesinin göstergesi olmuştur.[63]

Devlet, yetim ve yoksul çocuklar için gerek yatılı okullar açarak gerek bu çocukların ihtiyaçlarını karşılayarak eğitimleri için yardım eder hale gelmiştir. Günümüzde, hala devam eden bir eğitim kurumu olarak Darüşşafaka'nın temelleri, 1867'de atılmış bugünkü ismini ise 1872'de almıştır.[64]

Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayisinin gelişmesi için 1868'de İstanbul'da Mekteb-i Sanayi açılmış ve açılış amacını, müfredatını vb. detayları açıklayan 64 maddelik bir nizamname oluşturulmuştur.[65]

Eğitim alanındaki atılan yenilikler II. Abdülhamid ile birlikte sistemleşmeye başlamıştır. II. Abdülhamid, okullaşmanın yaygınlaştırılması için oldukça çaba göstermiştir. Örnek olarak incelersek II. Abdülhamid öncesinde 250 tane rüştiye mektebi varken 1909 yılında bu sayı 900 adete çıkmıştır.[66] Bugün Marmara Üniversitesi olarak anılan okulun temeli de 1883 yılında Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlîsi olarak açılan mekteple atılmıştır. Hukuk Mektebi (1880), Baytar Mektebi (1886) açılmış, kız mekteplerinin, idadilerin, sanayi mekteplerinin de sayısında artış görülmüştür.[67]

İlk kez vilayetlere de okullar açan Sultan, eğitimde gerek nicel gerek nitel olarak iyileştirmelere önem vermiştir. Kanun-i Esasi ile birlikte eğitim ve öğretimin devletin görevleri arasında sayılması yasalaşmıştır.[68] Okullara mali destek sağlanmıştır. Eğitimin bütçeyle

---

[63] İbrahim Caner Türk ve Mine Çağır, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt.4, Sayı.11 (2007), s.68-71.

[64] Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul: Eser Neşriyat, 1977, s.407.

[65] Martal, *Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl),* s.284.

[66] Cezmi Eraslan (Ed.), **Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim**, 1. Basım, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2017, s.45-50.

[67] A.g.e., s.141-230.

[68] Büşra Karataşer, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Nu.57 (Summer 2017), p.427.

desteklenmesi için vergiler kaynak olarak görülmüştür. Örneğin, 1883'te Maarif Hisse İanesi adı altında vergi uygulamaya konularak, gelirleriyle eğitimin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.[69]

1.3) İdari Alanda

III. Selim'in, 1793 yılında yurtdışında daimî olarak açtığı elçiliklerin etkisi ile birlikte modernleşmenin kapısı aralanmıştır.[70] II. Mahmud ise, Divan-ı Hümayun yerine Heyet-i Vükela'yı kurmuş, ilk kez nezaretler (bakanlıklar) kurarak idari alanda modernleşmeye gitmiştir. Nezaretlerle birlikte yapılan iş bölümleri uzmanlaşmayı artırmıştır. Bu adımlarda idari anlamda değişen zihniyet fark edilebilmektedir. Örneğin, padişahtan sonra en önemli makam olan sadrazam gibi "*..üstün yetkilerle donatılmış bir kişinin fikriyle devlet idare etmek düşüncesi, yerini nispeten uzman vekillerle bunlara fikir ve projeler sunan meclislere bırakmıştır.*"[71] Sadaret makamı eski önemini yitirmiştir. Heyet-i Vükela'nın kurulması ile birlikte Sadrazam, yetkilerini nazırlarla (bakanlarla) paylaşmaya başlamıştır.

1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurularak vakıflar ve gelirlerinin denetimi sağlanmıştır. Vakıf gelirleri merkezi hazineye kaynak olarak görülmüşse de İmparatorluğun içinde bulunduğu savaşlar nedeniyle maliyede düzelme görülmemiştir.[72] 1836 yılında, Reisül Küttablık, Hariciye Nezareti'ne; Sadaret Kethüdalığı ise Dahiliye Nezareti'ne dönüştürülmüştür.[73]

Ticaretle ilgili işleri bir çatı altına toplamak, ticareti yaygınlaştırmak, hazine gelirini artırmak için Zahire Nezareti ve de Zahire Hazinesi 1839 yılında lağvedilerek yerine Ticaret Nezareti ve Ticaret Hazinesi kurulmuştur. Daha sonra, Ticaret Nezareti'ne ticaretin yanı sıra sanayi, ziraat ve bayındırlık ile de ilgili işlerin verilmesi ile birlikte nezaretin isminde zaman zaman ekleme ve çıkarmalar yapılmıştır. Örneğin, 1845'te Maliye Nezareti'nden ayrılıp Ticaret Nezareti'ne bağlanan ve 1846'da Ticaret Nezareti'nden de ayrılıp ayrı bir nezaret (Ziraat Nezareti) halini alan Ziraat Meclisi, 1846 yılında Ticaret Nezareti ile tekrar birlemiş, "Ziraat ve Ticaret Nezareti"ni oluşturmuştur. 1848 yılında ise, Nafia Nezareti ile birleşen Ticaret

---

[69] Selçuk Akşın Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi: (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İstanbul: İletişim, 2010, s.186.

[70] İlk elçilik Londra'ya açıldı. Daimî elçilikler sayesinde Osmanlı Avrupa'yı daha iyi gözlemleme şansına erişti. Bkz.; Bernand Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Boğaç Babür Turna (çev.), 3. Basım, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008, s.61-62.

[71] Tekdemir, s.48.

[72] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme: 1820-1913*, s.14.

[73] Carter Vaughn Findley, "Hariciye Nezâreti", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.16, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, s.179.; Mehmet İpşirli, "Dahiliye Nezâreti", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s.414.

Nezareti'nin adı "Ticaret ve Umur-ı Nafia Nezareti" olmuş ve bu isimle ziraat ve bayındırlık işleri ile görevli olmuştur.[74] Yine, ilerideki yıllarda Ticaret- Ziraat- Orman- Sanayi Nezareti gibi isimler altında çeşitli nezaretlerle birleşip ayrılmıştır. Ticaret Nezareti'nin isminin bu denli değişmesine dikkat çekilerek, İmparatorluğun, müesseseleşme sürecinde ilerleme kaydetmek için uygulayacağı politikalarda, ziraat, ticaret ya da sanayiden hangisine öncelik verileceğine karar veremediği belirtilmektedir.[75] Bunun dışında, ilgili nezaretlerin görev dağılımlarının birbirleri ile ilişkili olması da bunun bir sebebi olarak görülmekte ve bu durumun günümüzde de Ticaret ve Sanayi Bakanlığı üzerinden zaman zaman devam ettiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca ticaretin yanı sıra ziraat, bayındırlık gibi alanlarla da ilgilenmiş olması sebebiyle Ticaret Nezareti hedeflenilen ölçüde başarılı olamamış, tıkanıklar yaşanmıştır.[76]

Masarifat Nezareti, Mukataat Nezareti açılarak maliye yönetiminde modernleşme adımları atılmış,[77] defterdarlık makamı 1838'de Maliye Nezareti kurularak tamamen tasfiye edilmiş, İmparatorluk çoklu hazine sisteminden tekli hazine sistemine geçerek tüm hazinelerin yönetimini bir araya toplamıştır.[78] Tüm bu adımlarda, deneme- yanılmayla adım adım bürokratikleşme ve merkezileşmeye daha çok yaklaşıldığı ve oldukça çaba gösterip bu konuda ilgili düzenleme ve değişimlerin yapılarak yeni bir sistemin kurulmaya çalışıldığı görülebilmektedir.

Bürokratik modernleşme göstergesi olarak uzmanlaşma ve iş bölümünün gözlemlendiği nezaretlerin yanı sıra, ilgili meclisler de açılmış böylece hukuk devleti olma yolunda ilerlenmiştir. 1838'de açılan Ziraat ve Sanayi Meclisi, yine aynı yıl eğitim görevlerini de üstlenerek Meclis-i Umur-ı Nafia ismini almıştır. Askeri alanda düzenlemeler yapıp kanun koymak için Dâr-ı Şûra-yı Askeri meclisi; merkezileşmeyi sağlamak, idari alanda düzenlemeleri yapmak üzere Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âli meclisi ve adli alanda düzenleme, kanun koyma ve denetleme yapmak içinse Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye (1838) açılmıştır. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye çatısı altında gerekli görüldüğünde geçici olarak farklı meclisler de açılmıştır.[79]

Bürokratikleşme ile birlikte güç ve otorite, padişahtan bürokrasiye doğru kaymaya başlamıştır. Ancak, kurulan meclisler yine padişahın seçtiği kişilerden oluşmakta ve de padişahı

---

[74] Coşkun Çakır, "Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında Yapılan Bir Kurumsal Düzenleme Örneği Olarak Ticaret Nezareti", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,** Cilt.50, Sayı.1-4 (2011), s.148-152.
[75] Martal, *Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl),* s.279.
[76] Tekdemir, s.56- 78.
[77] A.g.e., s.46-47.
[78] Tabakoğlu, s. 293
[79] Seda Örsten Esirgen, "Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları", (**Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2010) s.43.

denetleyecek bir mekanizma bulunmamaktadır. Bu açıdan da padişahın otoritesini kısıtlayıcı etkisi fazla olmamıştır. [80]

1808 yılında, padişah ile ayanlar arasında Sened-i İttifak imzalanmıştır. Ayanlarla anlaşma yaparak merkezi otoritesini güçlendirmek isteyen padişah, bu ittifak ile ayanların varlığını kabul edip onların güvenliğini sağlayacak, buna karşılık ayanlar da padişaha itaat ederek olası bir yeniçeri isyanında padişah taraftarı olacaklardır. Padişah, her ne kadar ayanlara hak tanıyıp kendi yetkisini sınırlandırarak merkezileşmeden uzaklaşmış gibi gözüküyor olsa da kendisini ayanlara kabul ettirmesi ve onların desteklerini alması açısından bu ittifak önem arz etmiştir. Zira ayanlar da kendi varlıklarını devam ettirmek için devletin varlığının zorunlu olduğunu düşünmüşlerdir. Daha sonra iyice güçlenen merkezi yönetim, önce bu ittifakta etkili olan Alemdar Mustafa Paşa'yı daha sonra da ayanları ve ulema baskısını bertaraf ederek ittifakı sonlandırmıştır.[81]

Halil İnalcık'ın ayanların dayatmasıyla gerçekleştiğini söylediği Sened-i İttifak'ı[82], İdris Küçükömer ise, Osmanlı'nın Magna Carta'sı olarak yorumlamıştır. Küçükömer'in bu yorumda ön plana çıkardığı şey, ayanların kendilerini kabul ettirmeleri ve devlet işlerinde kendilerine danışılmayı öne sürmeleri değil, ayanların miri toprak aleyhine topraklarını büyütmüş olmalarına rağmen bunun fiilin mülkiyetini kabul ettirmeleridir.[83] Ancak bu belge, maddelerinin hayata geçmemesinden dolayı sadece anayasal düzene bir adım olarak görülmüştür.[84]

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşaması için, II. Abdülhamid'in danışmanlarından iki farklı öneri gelmiştir; ya güçlü bir yabancı devletin himayesine girilmeli ya da güçlü bir devletle ittifak kurulmalıdır. II. Abdülhamid ise yalnızca ittifak teklifini değerlendirmiştir. İttifak yapılacak bu devletin kim olacağı konusuna gelince, Sultan, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik menfaatçi ve aldatıcı politikalarını bildiğinden ittifak kurmak için bu ülkeleri uygun bulmamıştır.[85] Öyle ki bu devletler, Osmanlı'daki Hristiyan azınlığı da kışkırtarak iç işlere müdahale etmeye çalışmaktaydılar. Bu ülkelerin yerine, Avrupa'da yeni bir güç olarak ortaya çıkmış, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı henüz olumsuz bir girişimi olmayan, İslam'a ait topraklarda herhangi bir sömürgesi bulunmayan Almanya ile 1870'lerden itibaren yakınlık söz

---

[80] Tanzimat Fermanı ile de bu soruna bir çözüm bulunmak istenmiştir. Bkz.; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s.168.
[81] Turan, 39.
[82] Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", **Belleten**, Cilt.28, Sayı.112 (Ekim 1964), s.603.
[83] Küçükömer, s.183.-184.
[84] Yamaç, s.55.
[85] Feroze A. K. Yasamee, **Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı-1878-1888**, Yusuf Selman İnanç (çev.), İstanbul: Kronik Kitap, 2018, s.36,78.

konusu olmuştur.[86] Almanya ile yakınlık, bahsi geçen sebepler dışında Sultanın uyguladığı denge siyaseti için de oldukça etkili olmuştur. Zira II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun reformlarla tekrar gücüne kavuşması için zamana ihtiyaç duymuş, gücünü artırmak isteyen yabancı devletler arasında rekabet oluşturup bundan faydalanarak gerekli zamanı bulmaya çalışmıştır. Sultana göre, reformlar için yeteri kadar zaman bulunursa iyileşen ve eski gücüne kavuşan Osmanlı İmparatorluğu, kendisini yok etmek isteyen bu devletleri etkisiz hale getirecektir. II. Abdülhamid'in, bu hamleleri yapabilmek için kullandığı yöntemlerden biri de daha sonraki bölümlerde detaylıca ele alacağımız imtiyazlardır.[87]

1875'te başlayan ve Büyük Doğu Buhranı ya da Balkan Bunalımı olarak adlandırılan isyanlar açığa çıkmış, gayr-i Türk Müslüman unsurlar dahi bağımsızlıklarını ilan etmek istemişlerdir. Bu tarihten önce başlayan bağımsızlık hareketlerin nedenleri olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek mali iflasın eşiğine gelinmesi gerek kıtlığın yaşanması gibi olumsuz koşulların yanında, hariçten olmakla birlikte oldukça etkili olan bir sebep olarak Fransız İhtilali'nden sonra görülen milliyetçilik akımları ve yabancı devletlerin kışkırtmaları sıralanabilmektedir.[88]

1.4) Hukuk Alanında

Sultan Abdülmecid'in ilan ettiği Tanzimat Fermanı ile başlayan Tanzimat döneminde (1839-1876) daha önce ağırlık olarak askeri ve mali olarak yoğunlaşılan alanlardan başka hukuk, eğitim gibi alanlarda da ıslahatlar yapılmıştır.[89] Hukuk alanında yapılan ıslahatlarda genel olarak Avrupa örnek alınmıştır.

Döneme adını veren Tanzimat Fermanı, 1839 yılında Sultan Abdülmecid tarafından ilan edilmiştir. Fermanın ilanında, Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımından etkilenen gayrimüslim Osmanlı tebaasının bağımsızlık hareketlerini en aza indirme ve söz konusu tebaayı bu yolda destekleyecek Batılıların önünü kesme isteği gibi etkenler rol oynamıştır. Diğer bir siyasi etken olaraksa, 1838'de imzalanan Balta Limanı Antlaşması gösterilebilir. Zira 1838 Antlaşması sonrasında Avrupa ülkeleriyle artan ilişkinin etkisiyle ilan edilen Tanzimat Fermanıyla Avrupa ile hukuksal uyum da sağlanmaya çalışılmıştır.[90] Bu sebeplerle Tanzimat Fermanı'nın ilanı,

---

[86] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.53.
[87] Yasemee, s.65-79.
[88] Yasamee, s.71-73.
[89] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme: 1820-1913*, s.14- 15.
[90] İbrahim Durhan, "1838 Tarihli Osmanlı- İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları", **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.6, S.1-2 (2002), s.90.

Osmanlı İmparatorluğu için hem bir tedbir hem de bir zorunluluktur.[91] Ferman, Sultan Abdülmecid'in şartlarına tabii olduğundan anayasa ya da kanun olarak sayılmasa da,[92] İlber Ortaylı, halkın çeşitli haklarını güvence altına almasından dolayı bu fermanın anayasal gelişim için bir başlangıç olduğunu belirtmiştir.[93]

Osmanlı, kurtuluşu için yaptığı idari, askeri, mali ıslahatları yeterli görmeyerek hukuksal alanda da değişim yapmayı hedeflemiştir. Mustafa Reşid Paşa'nın öncülük ettiği Tanzimat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğunda "Osmanlılık/ Osmanlıcılık" adı altında ortak bir kimlik oluşturulmak istenmiştir.[94] Böylece ülkede bağımsızlık hareketleri önlenecek, asayiş sağlanacaktır. Osmanlıcılık kimliğini destekleyecek şekilde, hukuksal zeminde tebaanın eşitliğini sağlamaya yönelik adımlar atılarak can, mal, namus güvencesi verilmiştir. Müsadere uygulaması kaldırılmıştır. Eşit haklar verilerek ve kişilerin haklarını güvence altına alınarak kişilerin yetenekleri de ortaya çıkarılmak istenmiştir. Sonuçta, artan güven ve asayiş, üretimi ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun hazinesine giren geliri de artıracaktır.[95]

İmparatorluk içerisinde mevcut olan bağımsızlık hareketleri, ayaklanma ve isyan sebeplerinin ortadan kaldırılmak istenmesi fermanın imzalanmasında etkili olan iç sebeplerden birisidir. Diğer bir iç sebep ise değişen zihniyettir. Osmanlı İmparatorluğu daha önceleri kendi içerisinde, ekonomik, siyasi ya da herhangi bir sorun yaşadığında çareyi kadim olana dönmekte arayıp var olan sistemde iyileştirmeler yapmaya çalışırken artık iyileştirmeler yerine yenilikler yapmayı hedeflemiş ve bunda da gerisinde kaldığı ve yakalamayı hedeflediği Avrupa'yı örnek almıştır.[96] Nitekim Tanzimat Fermanı'nın, Fransız İhtilali Sonrası ilan edilen İnsan Hakları Beyannamesi'nden izler taşıdığı belirtilmiştir.[97]

Fermanın imzalanmasında etkili olan dış sebepler ise, Fransız İhtilali sonucu ortaya çıkan milliyetçilik akımı, İnsan Hakları Beyannamesi'nde ortaya konan birey anlayışı, Osmanlı

---

[91] Yavuz Özdemir ve Diğerleri, "Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı", **Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi,** Cilt.22, Sayı.1 (Ocak 2014), s.325-326.

[92] Yamaç, s.56.

[93] İlber Ortaylı, **Osmanlı'ya Bakmak: Osmanlı Çağdaşlaşması,** 1. Basım: İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret Aş, 2016, s.120.

[94] Kenan Göçer, "Osmanlı İktisat Düşüncesinde Birey (Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası ile İktisadiyat Mecmuası Dergisi Örnekleri)", (**Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni**versitesi SBE, 2002), s.32.

[95] Özdemir ve Diğerleri, s.333-334.; Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.15-16.

[96] M. Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s.148-152.

[97] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, 4. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s.173.; Özdemir ve Diğerleri, s.328.

İmparatorluğu'nun şer'i (fıkıh) ve örfi (fetva) hukuk sistemini belirsiz bulan Avrupalıların[98] bunu öne sürerek Osmanlı'daki gayrimüslim Osmanlı tebaasını ayaklandırma çabaları olarak sayılabilir. Yine bunlarla beraber, Batı ile imzalanan 1838 Balta Limanı Antlaşmasıyla, Batı'nın, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde elde ettiği hakları güvence altına almak istemesi ve buna uygun, kendisine uyumlanacak bir hukuksal zeminin Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlanmasını hedeflemesi de oldukça etkili olmuştur.[99] Böylece yabancı sermaye, Osmanlı İmparatorluğu'nda güvenli bir şekilde yatırım yapma imkânı bulmuş olacaktır.

Ferman, İmparatorluğun modern hukuk devleti olma yolunda yapılanmasına katkı da sağlamıştır. Herkes kanun önünde eşit sayılmıştır. Halk, bu kanunlar sayesinde kendi haklarını savunmada daha da cesaretli hale gelmiştir.[100] Ayrıca, kanunlar her gücün üstünde sayılmış, padişahın yetkileri sınırlandırılarak mahkemelere yetki verilmiştir. Daha önce kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye, Tanzimat Fermanı'nın sürdürülebilmesi için kanun çıkarma hakkı verilmiştir.[101] Fermanın bir diğer katkısı bayındırlık hizmetlerinin devlete ait görev olarak sayılmasıdır[102]

Bu ferman ile, hukuk alanında laik kanunların belirlenip uygulandığı meclis ve mahkemeler açığa çıkmıştır. Tanzimat Döneminde, hukuk alanında yapılan ıslahatları uygulamak üzere, şer'i hükümlerin uygulandığı mahkemeler haricinde yeni mahkemeler kurulmuştur. 1840'ların başında açılan Ticaret Meclisi Mahkemesi, 1848 yılında Karma Ticaret Mahkemesi adını almış ve bu mahkemede, Batı'nın lehine olacak şekilde, üyelerinin yarısı Avrupa ülkelerinin belirlediği Osmanlı'daki yabancı tüccarlardan oluşmuştur.[103] 1850 yılında, 1808 Fransız Kanunu'ndan çevrilmiş Ticaret Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun İmparatorluğun her yerinde uygulanması için ve gerekli düzeltmelerin yapılması için 1860'da Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl gibi çeşitli ek kanunlar çıkarılmıştır.[104] Ancak, diğer yandan şeri kanunların azalarak da olsa devam ettiği alanların ve bu kanunlara göre işleyen şer'i mahkemelerin varlığından dolayı yargı ve hukukta ikilik oluşmuştur. Fakat, şunu unutmamak gerekir ki yeni kanunlarla işleyen mahkemelerden her ne kadar şer'i hukuka göre sonuç çıkmasa da şer'i hukuka

---

[98] Durhan, s.101.
[99] Kalyoncu, s.2-5.
[100] Göçer, s.34.
[101] Meclise yasama hakkı verilmişse de kanunların yerine, devlet kadrolarında yer alan seçkinlerin egemenliğinin arttığına da dikkat çekilmektedir. Bkz.; Turan, s.41.
[102] Esirgen, s.43.
[103] Durhan, s.95-96.
[104] Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.595.

aykırı bir netice de çıkamamıştır.[105] Yine de konulan laik kanunlarla birlikte, İmparatorluğun Avrupa ile uyumu artmış ve bu daha çok Avrupa'nın kendi lehine kullandığı bir durum arz etmiştir. Çünkü, yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu'na daha güvenli ve dolayısıyla da yoğun şekilde girmesinde etkili olmuştur. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu kapalı ekonomi koşullarını geride bırakmıştır.

Tanzimat döneminde, çeşitli mahkemelerin yanında, ıslahatların hızlandırılması için meclisler kurulmuştur. Mesela, reformların gerçekleşmesi görevine sahip Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye, bazen farklı meclislere bölünüp birleşmiş ya da bu meclise bağlı olarak geçici sürelerle Mecalis-i İmariyye (1845) gibi çeşitli meclisler açılmıştır. Meclis-i Vâlâ, nihai olarak 1868'de Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye olarak son şeklini almıştır.[106]

Fermanla birlikte, aracıların devre dışı bırakılıp merkezileşmeyle vergi gelirlerinin artırılması için iltizam sistemi ve angaryalar kaldırılmıştır. Angarya uygulamalarının Anadolu'ya nazaran daha çok görüldüğü Rumeli'de, angarya gibi İmparatorluğun aldığı bazı vergilerin de kalkacağı sanılmış ancak bu gerçekleşmeyip üstüne daha sonra iltizamın tekrar uygulanmaya konulması sonucunda Balkanlarda huzursuzluk artmıştır.[107]

1856 yılında ise, yirmi maddeye sahip Islahat Fermanı ilan edilmiş Avrupa ile hukuksal zeminde uyum gerçekleşmiştir. İdareden sosyal alana kadar farklı alanlarda evrensel ilkeler getiren bu fermanın ilanı, hem Avrupa devletlerinin çeşitli sebeplerle özellikle de eşitlik ve milliyetçilik söylemleri üzerinde Osmanlı'nın iç işlerine karışmalarını önlemek için hem de Paris'te gerçekleşecek- ve Paris Antlaşması ile sona erecek olan- barış görüşmelerinde Osmanlı'nın lehine karar vermelerini sağlamak için zorunluluk olarak görülmüştür. Dahası, Paris'teki bu barış görüşmelerinin nedeni olan Kırım Savaşı'nı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kazanmasında İngiltere ve Fransa'nın verdiği desteğe karşılık olarak da ferman imzalanmıştır.[108] Daha sonra ferman Paris Anlaşmasına da dahil olarak uluslararası bir belge haline gelmiştir.

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğinde ve aynı zamanda genişletilmiş hali olarak onun tamamlayıcısı gibi değerlendirilir. Ancak E. Ziya Karal, Tanzimat Fermanı'nın ilanına nazaran Islahat Fermanı'nın ilanında dış etkilerin daha baskın olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, Tanzimat Fermanı'nda verilen haklar tabii insan hakları olarak verilmişken

---

[105] Durhan, s.93- 95.
[106] Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, Sayı.3 (Ocak 1992), s. 323-324.
[107] Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914*, s.200-201.
[108] Gümüş, s.216- 218.

Islahat Fermanı'nda verilen haklar eşitlik ilkesi ön plana alınarak bütün tebaanın kanunlar önünde eşit olması sağlanmıştır.[109]

Ali Paşa'nın öncülüğü ile ilan edilen Islahat Fermanı'nda, Tanzimat Fermanı'nda verilen haklar teyit edilmiş, eşitlik ilkesi vurgulanmıştır. Gayrimüslimlere verilen haklar güncellenerek, ruhban sınıfına maaş bağlanmış ve kiliselere ödenen vergiler kaldırılmıştır. Kendi ibadethane ve okullarını açma hakkı da verilmiştir. Her ne kadar 93 Harbi ile gayrimüslimlere olan güven azaldığında bu hak kaldırılacak olsa da o zamana kadar, Müslüman olma şartı olmaksızın askeri ve sivil okullara alınma hakkı da verilmiştir. Ayrıca, gayrimüslim tebaaya izinle oluşturulacak komisyon aracılığıyla kendilerine verilen haklar hakkında görüşlerini beyan etme ve Meclis-i Vâlâ'ya üye olma hakkı da tanınmıştır.[110]

Müslüman ile gayrimüslimler arasındaki sorunların çözülmesi için ticaret ve ceza alanında karma mahkemeler açılmıştır. Ayrıca, eşitlik ilkesi gereği, daha önce Müslüman ve gayrimüslim arasında görülen davalarda sadece Müslümanların şahitliği kabul edilirken artık gayrimüslimlerin de şahitliği kabul edilir hale gelmiştir.[111] Fransız mahkeme ve kanununun örnekliğiyle cezalarda ıslaha gidilmiş, keyfi uygulamalar kaldırılmıştır.[112] Askerlik konusunda gayrimüslimlere "bedelat-ı askeriyye" adı altında bedel ödeme kaydıyla muaf tutulma hakkı verilmiştir.

Fermanda, ekonominin iyileştirilmesi için neler yapılması gerektiğine dair planlara da değinilmiştir. Örneğin, ekonomik verimliliği artırmak, hazineye gelir sağlamak için altyapı yatırımlarının önemine değinilmiştir. İlim ve teknik transferde, hatta daha özelde bir banka kurmak için sermaye konusunda, Avrupa'dan gerekli desteğin alınması kararlaştırılmıştır.[113] Bu karar, doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımlarına açıklık mahiyeti taşımaktadır.

---

[109] Fermanın maddeleri Ali Paşa ile İngiliz ve Fransız elçiler arasında hazırlanmıştır. Bkz.; Karal, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856),* s.5-6.; Ayrıca, Tanzimat Fermanı ile Kanun-i Esasi arasında köprü görevi gördüğü de belirtilir. Gümüş, s.231-236.

[110] Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.19, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, s.185-190.; Gümüş, s.219- 230.

[111] Belkıs Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** Cilt.64, Sayı.1 (Mart 2015), s.182- 187.

[112] Gülnihal Bozkurt, **Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu: 1839- 1914**, 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 114.; Karal, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856),* s.173.; Tanör, *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*, s.15.; Gümüş, s.226.

[113] Figen Taşkın, "Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu", (**Doktora Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi SBE, 2007), s.56.; Gümüş, s.230.

Osmanlı İmparatorluğu, bu fermanı daha çok Avrupalı ülkelerin baskısı ve zorunluluk nedeniyle yapmış ve kanunlarda laikleşmeye giderek Avrupa ile ilişkilerin kolaylaşması adına ortak bir zemin hazırlamıştır. Ayrıca, bu maddelerin Paris Antlaşması gibi metinlerde de geçmesi Osmanlı'yı yükümlülük altına sokarak, İmparatorluğun iç işlerine müdahaleyi kolaylaştırmıştır.

Mustafa Reşid Paşa gibi bir devlet adamı bu fermanı açıkça verilen "taviz" olarak niteleyip memnuniyetsizliğini ifade ederken, öte taraftan İmparatorluğun Müslümanlardan sonra ayrıcalıkları yüksek olan Rum tebaa da bu fermanın iyice pekiştirdiği "eşitlik"ten rahatsız olduklarını dile getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı kimliği altında birlik duygusu oluşturmak için eşitliği benimsemiş olsa da eşitlik sebebiyle ne Müslümanlar ne Rumlar ne Hristiyanlar kendilerine ait konumlarını kaybetmekten hoşlanmamış ve birlik duygusuna sahip olmamışlardır. [114]

1858 Arazi Kanunnamesi ile madenlerde mülkiyet hakkı verilmeye ve Safer Kanunu olarak da geçen, 1867 (7 Safer 1284) yılında çıkarılan "Tebaayı Ecnebiyyenin Emlâke Mutasaarıf Olmaları Hakkında Kanun" çıkarılmasıyla yabancılara da Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimenkul alma hakkı tanınmıştır.[115] Bu hak ekonomide serbestliğin giderek daha da yoğun şekilde uygulandığının bir göstergesidir. Bu sayede yabancılar Osmanlı Devleti'nin yeraltı ve yer üstü kaynaklarından yararlanabilir hale gelecektir.

1864'te çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile hem eyaletler vilayete dönüştürülüp her vilayet de ticaret mahkemeleri açılmıştır. Şer'i, ticaret mahkemelerin kapsamı dışındaki davalara bakan, Tanzimat'tan itibaren kurularak Nizamiye mahkemeleri olarak anılan yeni mahkemeler, üyelerinin yarısı Müslüman diğer yarısı gayrimüslim olacak şekilde işlemekte ve laik kanunlarla hüküm verip tarafların dini inancı esas alınmadan ortak olarak kullanılmaya başlanmıştır.[116]

II. Abdülhamid, Mithat Paşa'ya İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi sıkıntıları gidermek için gerekli reformları yapmayı ve meşrutiyete geçiş için anayasa hazırlanıp ilan edilmesini temin ederek tahta çıkmıştır.[117] Bağımsızlık hareketleri; çizilmesi gereken sınırlar;[118] anayasa taleplerinin mevcudiyeti; 1876 İstanbul Konferansı'nda Rusya, Avusturya,

---

[114] Taşkın, s.57-58.

[115] Kanundan önce bazı yabancılar nadir olarak özel şekilde bu hakkı kazanmıştı ancak bu yasa ile bu durum bir hak olarak bütün yabancılara verilmiştir. Bkz.; Nuray Ekşi, **Yabancıların Türkiye'deki Taşınmaz Mallar Üzerindeki Hakları**, İstanbul: Arıkan Yayıncılık, 2006, s.1-4. Daha önce kapitülasyona sahip olan bazı yabancılara verilmiştir. Bkz.; Selim Levi, **Yabancıların Taşınmaz Mal Edinmeleri,** İstanbul: Legal Yayıncılık, 2006, s.56-57.

[116] Durhan, s. 99.

[117] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* s.161-162.

[118] Yasamee, s.107.

Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinin, Osmanlı'nın reform yapması için baskı kurmaları gibi iç ve dış etkenler nedeniyle, II. Abdülhamid, Mithat Paşa'nın hazırladığı ve nihai olarak 23 Aralık 1876'da son halini alan Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir. İlber Ortaylı'ya göre, bu anayasa metni hazırlanırken belli bir ülkeden değil tüm dünyadaki örneklerden esinlenilmiştir.[119] Kanunun çıkmasında en önemli sebep, Osmanlı İmparatorluğu'nu içinde bulunduğu durumdan kurtarmaktır. Midhat Paşa, Mustafa Fazıl Paşa gibi devlet adamlarının yanı sıra, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi yazarların da üye olduğu ve ortak bir kimlik olarak Osmanlıcılık eğilimine sahip Yeni Osmanlılar da Osmanlı'nın bekâsı için, ilan edilecek anayasa ve din farkı olmadan kurulacak bir meclis talep etmekteydiler.[120]

Kanun-i Esasi'nin içeriğinde, yasama ve yürütme ve yargı ile ilgili düzenlemelerin yanında güvenlik, ibadet, eğitim, mülkiyet hakkı gibi temel hak ve özgürlükler, memurlarla ilgili düzenlemeler gibi çeşitlik başlıklar mevcuttur. Bu kanun sonrası yönetim mutlak monarşiden "*anayasalı monarşi*"ye dönüşmüştür.[121] Üyelerini halkın seçeceği "Meclis-i Mebusan" ve Meclis-i Mebusan'ın üyelerinin en fazla üçte biri kadar olacak şekilde (madde 60) padişahın seçtiği "Meclis-i Ayan" adlı iki meclisin bağlı olduğu Meclis-i Umumi isimli parlamento kurulması kararlaştırılmıştır (madde 42). Yargı, esas olarak şer'iye ve nizamiye mahkemeleri başta olmak üzere mahkemelerin; yürütme ise padişahındır. Ve her ne kadar yargı bağımsızlığı vurgulanıp, yasama yetkisi meclislerin olsa da yürütme yetkisine sahip olan padişahın, bakan, sadrazam gibi devlet adamlarını görevden alıp, yargısız olarak istediği gibi sürgüne gönderme (madde 113) ve de Meclis-i Mebusan-ı feshedebilme gibi yetkileri nedeniyle (madde 7), yetkileri sınırlanmış olarak görülememektedir.[122] Nitekim, 93 Harbi nedeniyle meclislerin eleştirilerine hedef olan II. Abdülhamid, Rusya ordularının Yeşilköy'e gelişi sebebiyle darbe tehlikesini öngörerek bunu engellemek için savaşları sebep gösterip 14 Şubat 1878 tarihinde meclisi tatile sokmuş ve otuz yıl boyunca bir daha toplamamıştır. Dolayısıyla kanunu pratikte uygulamamıştır.[123]

---

[119] Kanunun, bu karma yapısı ve de bize ait bazı eklemeler içermesi sebebiyle Ortaylı, bu kanunu, bize özgü olarak nitelendirmiştir. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.215.

[120] Yamaç, s.57. Namık Kemal bunların İslam ile çelişmediğini dillendirmiştir. Bkz.; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 287.

[121] Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, 18. Basım, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2016, s. 337.

[122] Üçok, Mumcu ve Bozkurt, s. 338-140.; Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, "1876 Kanun-ı Esasi", https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsî/ (7 Kasım 2021).

[123] Yamaç, 58- 65. II. Abdülhamid, Meclisi tatil ederken 1876 Anayasası'nın 7, 43 ve 44. Maddelerine dayanmıştır. Bkz.; Seval Kılıç, "Kanun-i Esasi'de Egemenlik Anlayışı", (**Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2014), s.101.

II. Abdülhamid'in Meclisi tatil etmesi sonrasında, Tanzimat'tan beri bir devlet politikası olan Osmanlıcılığın yerine, İslamcılığın, Halifeliğin öne çıkarıldığı söylenmekle birlikte, Sultan'ın aslında bu politikayı, Arapların öncülüğünde Müslümanları bölmek isteyenlere karşı gerçekleştirdiğine dikkat çekilmiştir.[124] Ancak bu durum, Avrupa'nın Osmanlı tebaasına eşit muamelede bulunmadığını ileri sürerek İmparatorluğun iç işlerine karışmaları için bir bahane teşkil etmiştir.

20 Temmuz'da, Makedonya- Manastır'da meşrutiyet yanlısı halkın ayaklanması ve bu büyük ayaklanmaların daha ilerlemesi endişesi ile II. Abdülhamid talepleri kabul edip, 23 Temmuz 1908 tarihinde Meclis-i Mebusan'ı tekrar toplamıştır.[125] Tüm bu reformlarda Osmanlı, eski gücüne tekrar kavuşmak ve Avrupa ile arasında oluşan farkı kapatmak için Avrupa'yı örnek almıştır. Reformları, hem Avrupa'yı artık kendisinden daha güçlü gördüğünden pragmatik sebeplerle Avrupa'nın takip edilmesini gerekli bulmaya başladığı bir zihniyet değişikliği ile hem de Batılı ülkelerin ya empoze etmesi ya da baskısıyla yapmaya başlamıştır. Yapılan hemen her reformla Avrupa ile ekonomik, hukuksal vb. alanlarda bütünleşme süreci başlamıştır. Bu sürecin başlamasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi 19.yy. da giderek dışa açılmış, ilgili kurumsal düzenlemeler yapılmış ve böylece yabancı sermaye girişi oldukça hız kazanmıştır. Dolayısıyla Avrupa ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik kaynaklarını yoğun şekilde kullanılmıştır.

Yeniliklerin başarılı olup olmadığı konusuna gelince, İmparatorluğun kısmen bir başarı elde ettiği söylenebilir. Tam olarak istenen sonuca ulaşılmamış olsa da modernleşme anlamında ilerlemeler kaydedilmiştir. Sermaye birikimi ve kârını artırmak amacı ile yeni girişimlerde bulunacak bir sınıf olmadığı için, pragmatik sebeplerle yapılan yenilikler hep üstten dikte edilerek yapılmıştır. Bu da Avrupa'daki teknik gelişmelerin yaşandığı sürecin tam tersi bir durum oluşturmuştur. Ayrıca oturmuş bir sistemde yapılan yenilik ve dönüşümlerin üstten dayatılarak yapılıyor olması tepkilerle de karşılanmış, süreçte yaşanan zorlukları artırmıştır.[126]

---

[124] Naim Ürkmez, "II. Abdülhamid'in Modernleşme Anlayışı", (**Yüksek Lisans Tezi**, Atatürk Üniversitesi SBE, 2006), s.45.

[125] Z. Arzu Behram, "1876 Tarihli Osmanlı Kanun-i Esasisi ile 1924 Tarihli T.C Anayasasının Karşılaştırılması", (**Yüksek Lisans Tezi**, Harran Üniversitesi SBE, 2006), s.14.

[126] Küçükömer, s.197-198.

1.5) Maliye ve Ekonomi Alanında Yenileşme Politikaları

İmparatorluğun Avrupa ile dış ticareti 19. yüzyılda giderek artmıştır. Bu artışta, ulaşıma dair alt yapı yatırımlarının katkısı oldukça büyüktür.[127] Bu yatırımlar, ikinci bölümde bahsedileceği üzere ağırlıklı olarak yenileşme politikalarının bir izdüşümü olan imtiyaz usulü ile gerçekleştirilmiştir. Bunun dışında, İmparatorluğun Avrupa ile dış ticaretinde 19. yüzyıl öncesinde de oldukça etkili olan bir başka etken kapitülasyon kurumudur.

Osmanlı tarafından ilk olarak 14. yüzyılda (1352) verilen kapitülasyonların, değişen şartlar altında farklı bir boyut kazanarak Osmanlı aleyhine gelişim göstermesi İmparatorluk ekonomisinde reform yapılmasına etki etmiştir.[128] Çeşitli amaçlarla verilen kapitülasyonların, Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine olmaktan çıkıp aleyhine işlemeye başlaması, Avrupalıların, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı askeri ve ekonomik gücünü artırmasıyla olmuştur. Batılıların kazandıkları savaşlar ve yaşadıkları iktisadi dönüşümler nedeniyle güç dengeleri kendi lehlerine dönmeye başlamış ve bu durumu siyasi nüfuzları için kullanmışlardır. Ayrıca Sanayi Devrimi ile ucuz ve bol üretim yapabilen Avrupa, kapitülasyonların kendilerine verdiği hakları da kullanarak Osmanlı'daki yerli üreticileri olumsuz olarak etkilemeye başlamış, Osmanlı pazarlarını sarsacak güç seviyesine erişmiştir. Bununla yetinmeyen Avrupalı devletler, kimi zaman "yardım" karşılığı kimi zaman baskıyla kimi zaman rüşvetle kapitülasyonlarını genişletmeye çalışmış ve artık Osmanlı İmparatorluğu çoğu zaman bunları kabul etmek durumunda kalmıştır.[129]

Yabancı ülke vatandaşlarına verilen kapitülasyonlar, Osmanlı tebaasındaki gayrimüslim (zimmi) tüccarlar tarafından da suiistimal edilmiştir.[130] Bunun üzerine söz konusu

---

[127] Şevket *Pamuk, Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914*, s.239.

[128] İnalcık, *"İmtiyâzât",* s.248-250.; Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar***,** s.14; İnalcık, *"Uluslararası Ticaret: Genel Koşullar",* s.238-239. Kapitülasyonların veriliş sebepleri için Bkz.; Mesut Küçükkalay, "Osmanlı'da Kapitalizmin Gelişememesi Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir Deneme", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt.18, Sayı.4 (2005), s.461; Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I,** 30.Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.315.; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt VI: Islahat Fermanı Devri 1856-1861**, 3. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s.17; Tabakoğlu, s.422-423.

[129] İnalcık, *İmtiyâzât,* s. 249-251.

[130] O dönemde, müstemin/müstemen denilen yabancı tüccarlar %3 gümrük vergisi ödüyorken, zimmi denilen gayrimüslim Osmanlı tebaası %5 gümrük vergisi ödemekteydi. Yabancı tüccarlar, İmparatorluk içinde işlerini kolaylaştırmak için gayrimüslim Osmanlı tebaasından tercümanlık adı altında yardım almak istediğinden, Osmanlı İmparatorluğu göreve berat şartı koşmuştur. Artık, tercümanlık görevlerinden dolayı beratlı tüccar olarak anılan zimmi tüccarlar, görev yaptıkları yabancı konsoloslukların elde ettiği imtiyazlardan tıpkı bir yabancı tüccar gibi yararlanmaya başlamışlardır. Bkz.; Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar- Beratlı Tüccarlar**

suiistimalden kurtulmak ve ithal edilen ürünlere karşı yerli üretimi ve üreticiyi korumak isteyen padişah ve devlet adamları, kapitülasyonların zararına kanaat getirerek bu konuda gerekli adımları atmakta hemfikir olmuşlardır.[131]

Öncelikle bu suiistimalden kurtulmak isteyen III. Selim, "Avrupa tüccarı" tanımını çıkarmış ve böylece beratlı tüccarların, hiç değilse daha kontrol edilebilir olmalarını sağlamıştır. Daha da önemlisi, bu uygulama, gayrimüslim tüccarı, yabancı devletlerin himayesi altına girmekten kurtararak kendi işlerini yapabilecek hale getirmiştir.[132] III. Selim'in yabancılarla eşit haklar vererek "Avrupa tüccarı" sıfatıyla eşit konuma getirdiği gayrimüslim Osmanlı tüccarlarından sonra, II. Mahmud da Müslüman tüccarlara "Hayriye tüccarı" ünvanını vermiştir. Böylece, Osmanlı'daki Müslüman tüccarların, Avrupa tüccarı ve müsteminler tarafından haksız rekabet görmesi engellenmiş, bir nevi diğer tüccarlarla eşit şartlar oluşturulmuştur.[133] II. Selim ile başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine olan bu güç dengesini İmparatorluk lehine çevirmek adına kapitülasyonları kaldırma girişimleri ancak Kurtuluş Savaşı sonrası imzalanan (24 Temmuz 1923) Lozan Antlaşması'nın 28. maddesi ile kaldırılabilmiştir.[134]

Yine III. Selim döneminde, yenileşme için gerekli kaynağı sağlamak üzere hazine, fon ihtiyacı artmış, yeni kurulan Nizam-ı Cedid ordusu için 1793'te İrad-ı Cedid Hazinesi açılmıştır.[135] Bu hazine ile birlikte tekli hazine (Hazine-i Amire) sistemi son bularak -Tanzimat'a kadar- çoklu hazine sistemine geçilmiştir ve İstanbul'un iaşesi için Zahire Hazinesi (1795); donanmayı kuvvetlendirmek içinse Tersane-i Amire Hazinesi (1805) gibi hazineler de

---

Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750- 1839), Ankara: Turhan Kitabevi, 1983, s.28. Suiistimallerin boyutunu anlayabilmek açısından 1793 yılında Halep valisinin Babıali'ye yaptığı şikâyet üzere ortaya çıkan sonucu örnek verebiliriz. Öyle ki yapılan tespite göre, Halep'te tercümanlık beratına sahip olarak vergiden muafiyet sağlamış yaklaşık 1500 zimmi tüccardan yalnızca altısı gerçek tercüman çıkmıştır. Bu sonuç üzerine geri kalan sahte tercümanlar cezalandırılmışlardır. Bkz.; Salahi Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğunda Koruma Sistemi ve Kötüye Kullanılması", **Belleten,** Cilt.56, Sayı.213 (Ağustos 1991), s.360- 361.

[131] İnalcık, *İmtiyâzât*, s.251.

[132] Avrupa ile ticaret yapmak isteyen gayrimüslim tebaanın, Avrupa tüccarı beratı almak için öncelikle güvenilir olduklarını ispat etmek sonraysa hem harç parası ödemek hem de hangi devletle iş birliği yaptıklarına dair benzeri bilgileri kaydettirmek gibi yükümlülükleri açığa çıkmıştır. Bknz; Mübahat S. Kütükoğlu, "Avrupa Tüccarı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C.4, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s.159-160.

[133] Mübahat S. Kütükoğlu, "Hayriye Tüccarı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C.17, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, s.64-65.

[134] 28.Madde: "Bağıtlı Yüksek Taraflar Türkiye'de kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak, kabul ettiklerini açıklar" Bkz.; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları Cilt -1 (1920- 1945)**, 3. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000, s.101

[135] Hazineye gelir sağlamak için halka ağır vergiler yüklenmiştir. Bkz.; Kemal Beydilli, *Nizam-ı Cedid*, s.176.

kurulmuştur. Her bir hazinenin geliri farklı vergi kalemleri olup Hazine-i Amire'nin kaynakları yeni hazinelere paylaştırılmıştır.[136]

19.yy. başında, askeri üniformalar için yün dokuma imalathanesi ve İstanbul'da bir kâğıt fabrikası inşa edilmiştir.[137] III. Selim, fabrikalaşmayı yaygınlaştırmaya ve modernleştirmeye başlayan padişah olmuştur.[138] Esnafların, elde ettikleri tekelden yararlanarak fiyatları artırmaları sebebiyle, III.Selim zorunlu gıda maddeleri haricindeki tüm esnaf tekellerini kaldırmıştır.[139]

Avrupa'nın sanayiindeki gelişimle birlikte hammaddeye ihtiyacı ve talebi artmıştır. Buna karşılık, Osmanlı'daki yabancı tüccarlar Avrupa ülkelerinin bu talebine paralel fiyatları artan hammaddeleri, aşırı kâr ile satmaya başlayınca, ihracatı yasaklamak gibi önlemler alınmıştır. Ancak yine de kaçakçılığın önüne geçilememiş, İmparatorluktaki yerli üreticiler de hammadde bulmakta zorlanmıştır. II. Mahmud, bu yabancı aracıları engelleyip üreticiden direkt ürün alma işlemini sadece yerli tüccarın (Müslim- gayrimüslim) yapabileceği tezkere uygulamasını getirmiş; 1826'da yed-i vahid uygulamasına başlanılarak ticaret tekeli oluşturulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, bu uygulama ile aşırı kâr sağlayan yabancı aracıları/tüccarları kısıtlayarak kârı normal seviyeye indirmeyi ve aynı zamanda aşırı kârı, aracıya değil, finansal kaynak ihtiyacı olan devlet hazinesine aktarmayı hedeflemiştir. Artık, üretilen mallar ya doğrudan üretici tarafından devlet memurlarına satılacak ya da yerli tüccar üreticiden alıp yine devlet memurlarına normal bir kâr karşılığı satacaktır. Böylece, devlet alıcı ve de ihraç eden satıcı haline gelmiştir.[140] Ancak burada, mahsul üreticisinin, ürünlerini satacağı tarafın kısıtlı olması rekabeti öldürdüğünden İmparatorluğun, üreticiyi koruma amacına ulaşamadığına dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte, kaçakçılık da önlenememiştir. Bazı devlet memurlarının yaptıkları usulsüz kâr teminleri de maksatlara ters bir durum teşkil etmiştir.[141]

II. Mahmud'un 1826 yılında getirdiği yed-i vahid uygulaması 1838 Balta Limanı Sözleşmesi ile kalkmıştır. Bu sözleşmenin imzalanmasında, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali

---

[136] Tabakoğlu, s.293.

[137] Aydıntan ve Gençtürk, s.1161.

[138] Mustafa Kurt ve Diğerleri, "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,** Sayı.40 (Güz 2016), s. 250.

[139] Ahmet Kala, "Esnaf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C.11, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s. 428.

[140] Mehmet Genç, "Yed-i Vahid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C.43, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, s.379-383.

[141] Mübahat S. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri (1560-1850)**, 1. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s.90-91.

Paşa'nın isyanını bastırma ve bu uğurda Osmanlı'ya destek olması için Hünkâr İskelesi Antlaşması (1833) imzalanan Rusya'nın baskılarını İmparatorluk üzerinden kaldırma amacı yatmaktadır.[142] Zira hem isyan hem de desteğini almayı hedeflediği Rusya'nın baskılarına maruz kalan İmparatorluk, bu sefer İngiltere'den destek almak zorunda kalmış buna karşılık ise İngilizlerin istediği 1838 sözleşmesini imzalamıştır.[143] Bu sözleşmede, İmparatorluğun ekonomi politikalarındaki değişimlerin izleri sürülebilmektedir.

1838 Sözleşmesinin imzalanmasında yukarıda bahsedilen nedenlerin dışında başka faktör de etkili olmuştur. Sanayi Devrimi sonucu, kitlesel üretim yaparak maliyetleri azaltan İngiltere, sermaye birikimi yapmaya başlamış daha sonra da kârını artırmak ve üretimini devam ettirmek amacıyla dış pazar ve hammadde arayışına girmiştir. Sanayi Devrimi ile buharlı gemilerin ortaya çıkması, dış ülkelerle teması ve sömürgeci yayılmayı çok daha kolaylaştırmıştır. Buna rağmen, Napolyon Savaşları ardından yapılan Viyana Kongresi kararları ve Avrupa'da sanayileşmeye başlayan ülkelerin korumacı politikalar uygulamaya başlaması sonucu İngiltere'ye kapanan pazarlar, İngiltere'yi yeni pazar arayışına itmiştir.[144] Diğer Avrupa ülkeleri de sanayileşmelerini gerçekleştirdikçe bu pazar arayışına dahil olmuşlardır. Seri ve ucuz olarak ürettikleri fazla nihai ürünleri satmak için pazar ve sanayilerinde girdi olarak kullanmak üzere hammadde kaynağı arayışlarına yönelik buldukları çözümlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu kaliteli, ucuz hammaddelere ve nüfusu itibari ile de potansiyeli yüksek pazarlara sahiptir. Ancak bu durumdan yararlanmaları kolay olmayan Avrupalı devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nda kendi çıkarlarını engelleyen mevcut unsurları kimi zaman baskıyla kimi zaman uzlaşarak tek tek ortadan kaldırma girişiminde

---

[142] Kendisini, 1805'te Mısır eyaletinin hâkimi ilan eden Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Suriye ve Konya'da İmparatorluğu yenilgiye uğratmıştır. Bkz.; Fahir H. Armanoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1964, s.111-121.

[143] Ramazan Balcı ve İbrahim Sırma, **Ticaret ve Ziraat Nezareti: Memalik-i Osmanliye'de Osmanlı Anonim Şirketleri,** 1. Basım, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2012, s.17. Mısır valisinin bağımsızlık kazanması ile valiye destek olanların Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz'de güç kazanması İngiltere'nin Hindistan'ı sömürmesine engel teşkil etmekteydi. Bkz.; Mustafa Öztürk, "Batılı Devletlerin Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi (19. Yüzyıl)" Mustafa Bıyıklı (Ed.), **Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2** içinde (347-381), İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2008, s.369-370. İngiltere, bu isyana karşılık Osmanlı'ya destek vererek, Mısır valisini destekleyen Rusya'nın 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması sonrasında İngiltere'nin çıkarlarına uygun olmayacak şekilde daha da güçlenmesini engelleyecektir. Bkz.; Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, 2. Basım, Ankara: Maliye Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2010, s.7.

[144] Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri (1560-1850),* s..271-274. Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya gibi ülkeler yüksek gümrük vergileri ile İngiliz mallarının rekabetini engellemiş pazar ve sanayilerinin gelişmesi için korumacı politikalar uygulamışlardır. Bkz.; Ahmet Yücekök, "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu: 1838 Ticaret Sözleşmesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt.23, Sayı.1 (Ocak 1968), s.395.

bulunmuşlardır.[145] Avrupalı tüccarlar, kapitülasyonlar ile her ne kadar bazı haklar elde etmiş ve İmparatorlukta uygulanagelen iaşecilik politikası ile de Osmanlı vatandaşlarına göre görece düşük gümrük vergileri ödüyor olsalar da yed-i vahid gibi bir engelle karşı karşıya kalmışlardır. Bu tekel uygulaması sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi yerli sanayisi için önemli gördüğü ve ihtiyaç duyduğu hammaddeleri, Avrupalı tüccarlar İmparatorluk dışına çıkaramamıştır. Bu türlü ihraç yasakları elbette ki Avrupalı tüccarların çıkarlarına ters düşmüştür. Diğer taraftan Osmanlı'nın, iaşecilik politikası gereği, ihracına izin verdiği mallardan ithalattan aldığı vergilere nazaran daha yüksek oranlarda vergi alması da yine Osmanlı'da ihracatla uğraşan yabancı tüccarları olumsuz şekilde etkilemiştir.[146] Bu engelleri ortadan kaldırmak isteyen Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'ni engellerin kaldırılması için ikna etmeye çalışmıştır. Örneğin, İngiliz elçi Patterson, yed-i vahid usulünün, ihraç yasaklarının Osmanlı İmparatorluğu'na yarar değil zarar getirdiğine, üreticinin verimini ve üretme isteğini düşürdüğüne, ticareti azalttığına dolayısıyla Osmanlı'nın da bu sebeple ekonomik kayıplar yaşadığına dair telkinlerde bulunmuştur.[147] 1838 Sözleşmesinin imzalanmasına zemin hazırlayan Mısır Valisinin isyanı bastırmak için de yed-i vahidin kaldırılmasının çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre, mevcut tekel sisteminin kaldırılması ile, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, gelirlerinde tekel sistemiyle elde ettiği büyük pay ve dolayısıyla da isyanda kullandığı ordu ve donanmaya yaptığı harcamalar büyük oranda azalacak ve isyanı bastırılacaktır.[148] Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu da yapılacak bu sözleşme ile, merkezileşmek, toprak bütünlüğünü sağlamak, vergi gelirlerini artırmak hem de ihraç yasaklarından dolayı artan kaçak ticareti engellemek gibi farklı beklentilere girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, daha çok siyasi çıkarlarını gözeterek bu sözleşmeyi imzalamakla birlikte bu sözleşmenin ekonomisine vereceği zarardan habersiz değildir.[149]

İmzalanan sözleşmede İngilizler, ilk olarak "*en ziyade müsaadeye mazhar millet*" olmak vasfını almıştır ki bu "*… bir anlaşmada tarafların belirli bir konuda üçüncü devletlere ya da yurttaşlarına tanıdıkları ya da tanıyacakları en iyi muameleyi, birbirlerine ya da yurttaşlarına karşı da uygulamayı kabul ettiklerini açıklayan bir hükümdür*."[150] Diğer yandan, yed-i vahid ve

---

[145] Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914*, s. 193- 197. İmparatorluğun reform sürecini finanse etmek için Avrupa'ya ödünler vermek zorunda kaldığı da bilinmektedir. Bkz.; A.g.e., s.208.

[146] A.g.e. 205-207.

[147] Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri (1560-1850),* s.115-117.

[148] Müjdat Sezgin, "1838 Osmanlı- İngiliz Ticaret Anlaşmasının Tanzimat Fermanı'na Etkileri", (**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2010), s.48.

[149] Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914*, s.207-208.

[150] Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, 7. Basım, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008, s.88.

ihraç yasaklarının kalkmasıyla İngiliz tüccarlar, Osmanlı emtialarını alıp satmada serbestlik elde etmişlerdir. Hatta kaldırılan uygulamaların devam etmesi halinde İngiliz tüccarının yapacağı zarar, Osmanlı Devleti tarafından karşılanacak, dahası, verilen hakların ihlali dolayısıyla İngiltere Osmanlı'ya müdahale edebilecek duruma gelecektir. Böylece Avrupalılar, haklarını garanti altına almışlardır.[151] Özellikle İngiltere, kendi çıkarlarıyla örtüşen "serbest ticaret" ilkesini dış ticaret antlaşmasıyla kabul ettirmesi oldukça önemlidir. Çünkü antlaşmalarla elde edilen haklar, silah zoru ile elde edilen faydalardan daha güvenli ve kalıcı olmuştur.[152] Sözleşmede alınan karara göre, ithal edilen emtiadan alınan vergi toplamda %5 oranında kalacaktır. İhraç gümrükleri ise %12 oranında kalacaktır. İthal gümrüğünü azaltıp ihraç gümrüğünü artıran bu karar, Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan bir baskı olarak yorumlanmıştır. Ancak, Mehmet Genç, bu noktada önemli bir noktaya değinmiştir. Genç, bu oranların İngilizlerin baskısıyla belirlenmediğini zaten halihazırda Osmanlı İmparatorluğu'nun süregelen provizyonist ve fiskalist politikalarının daha sert olarak uygulanmasının bir göstergesi olduğunu belirtmektedir. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu %12 oranındaki ihraç vergisini dahi düşük bulup yükseltmeye çalışmış ancak İngilizler engel olmuştur.[153]

Bu sözleşmeyle birlikte, Osmanlı ekonomisinin dış ticaretinde oluşan serbest ticaret koşulları, İmparatorluğun 19. yüzyıl dönüşümlerinden biri olarak bahsedilecek olan sanayileşme programlarına ters bir durum teşkil etmiştir.[154] Vakanüvis Ömer Lütfi Efendi, bu sözleşme hakkında; "*Memalik-i Mahruse'de (Osmanlı Devleti'nde) her şeye ecnebiler iştirak ettiler. Osmanlı halkının edeceği esnaflığı ve ticareti adım adım çekip aldılar*" notunu düşmüştür.[155]

---

[151] Mübahat S. Kütükoğlu, "Balta Limanı Muahedesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C.5, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s.39. İngiliz elçi Lord Ponsoby'nin bu antlaşmaya dair kurduğu "… Daha fazlasını istemeğe hakkımız olmayacak kadar mükemmel ve önceden ümit ettiklerimizin çok fevkinde.." cümlesi de kazandıkları avantajları vurgulamaktadır. Bkz.; Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1-Bizanstan Tanzimat'a**, Babür Kuzucu (çev.), İstanbul: Gözlem Yayınları, 1986, s.552.

[152] Mustafa Öztürk, *Batılı Devletlerin Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi (19. Yüzyıl)*, s.366. Ticaret antlaşmaları tek başına bir Osmanlı'nın çöküş sebebi değildir ama bu süreci hızlandırmış. Hem insani hem coğrafi kayıplara sebep olan savaşların etkisi daha büyük olmuştur. Zira vergi gelirleri azalmış, yapılan harcamalar ve ödenen tazminatların karşılanması daha zor olmuştur. Bkz.; Rifat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, 1. Basım, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988, s.27- 36. Hatta Zafer Toprak ticaret antlaşmalarının, parasallaşma, dışa açılma gibi avantajlar sağladığını, tevekkül düşüncesi yerine kazancın öne plana çıkarılarak iktisadi rasyonaliteyi getirdiğini belirtmiştir. Bkz.; Zafer Toprak, "Ekonomik Gelişme ve Ticaret Serbestiyeti", Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600- 1908** içinde (232-234), İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s.234.

[153] Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, 14. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, s.89.

[154] Martal, *Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl),* s.282.

[155] Ramazan Kurtoğlu, "İthal İkamesinden Liberal Ekonomiye Geçiş Sonrasında Büyüme ve İşsizlik", (**Doktora Tezi,** İstanbul Üniversitesi SBE, 2010), s.38.

Osmanlı sanayisinin yaşadığı bu süreç, Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun 1868 yılında açıkladığı raporda da görülmektedir. Bu rapora göre, Osmanlı'da son 30- 40 yıl içinde dokuma tezgahlarında oldukça büyük oranda düşüşler görülmüştür. Örneğin, rapora göre, Bursa'daki 1000 ipek dokuma tezgahından 75'in altında tezgâh kaldığı belirtilmiştir.[156] Bunun en belirgin sebebi daha ucuz olan Avrupa dokumalarının Osmanlı pazarlarını ele geçirmesidir. Balta Limanı Sözleşmesi ise bu etkiyi artırmıştır. Zira sözleşme sonrası İngiltere'nin dış ticaretinin üçte biri Osmanlı'ya yönelik olmuştur.[157] Sözleşme sonrası, olumsuz koşullara rağmen yerli üretim, Avrupa mallarına karşı direnmeye devam etmiştir. Parça başı üretim, ucuz işgücü olarak kadın ve çocukların çalıştırılması gibi durumlar açığa çıkmıştır. Yerli üreticiler, daha uzun mesailer harcarken daha düşük ücretlerle üretimlerine devam etmeye çalışmışlardır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın talebine yönelik ihraç ürünleri üretmeye başlamıştır.[158]

Yed-i vahid usulü, ihraç yasakları gibi uygulamaların kalkması ile Osmanlı ekonomisinde gerçekleşen görece serbestleşmeyle beraber Avrupa ekonomisi ile bütünleşme de başlamıştır. Ancak, yed-i vahid usulünün ve ihraç yasaklarının kaldırılmasıyla birlikte, Avrupalıların Osmanlı hammaddelerine yüksek talepleri dolayısıyla fiyatlar artmış, İmparatorluk içinde üreticilerin hammadde bulması da zorlaşmıştır. Ayrıca, uygulamaların kalkması, Osmanlının vergi gelirlerini de düşürmüştür. Diğer yandan dış ticarette belirlenen oranlara ek olarak herhangi bir vergi konulamaması da Osmanlı maliyesini zor duruma düşürmüş, önemli gelir kaynaklarını kapatmıştır. Tüm bu durumlar, Osmanlı'nın düzeltmek istediği ekonomik durumuna ters bir durum teşkil etmiştir. 1838 Ticaret Sözleşmesinin tartışmasız olarak verdiği zararlardan birisi, Osmanlı'nın, gümrük vergileri oranlarını belirlerken bu sözleşmeyle Avrupa'yı da buna dahil etmesiyle başlamıştır. Çünkü, Batıya bu yönde bir söz hakkı vermiş olması dolayısıyla bundan sonraki süreçlerde dış ticaret politikalarında da tam bağımsız olamamıştır.[159]

---

[156] Mehmet Şahin ve Aytaç Demiray, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılara Verilen İmtiyazların Girişimcilik Üzerine Etkileri", **International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal,** Vol.5, No.25 (2019), p.1706.

[157] Halil İnalcık, "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün", **Doğu- Batı Düşünce Dergisi**, Sayı.2 (Şubat, Mart, Nisan 1998), s.17. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretine bakacak olursak, 1840'ten 1845'e kadar ihracatta 3, ithalatta ise 5 kat artış görülmüştür. Ancak ihracattan elde edilen gelirlerin artışı kısa vade için geçerli olacak ve daha sonra da dış borçları ödemek için kullanılır hale gelecektir. Bkz.; Balcı ve Sırma, s.20.

[158] Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914*, s.208-209.; Donald Quataert, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, Tansel Güney (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.304-308. 19.yy. öncesinde, iaşecilik ilkesi gereği düşük olan ithal gümrükleri Osmanlı'nın yerli üretimine darbe vurmamıştır. Çünkü bu yüzyıldan önce dışarıdan Osmanlı İmparatorluğu pazarlarına, yerel üreticilerin üretmediği emtialar gelmekteydi ki bunlar da yerli üreticiler için sorun teşkil etmemekteydi. Bkz.; Mehmet Bulut, "Osmanlı Ekonomi Politiği'ne Yeniden Bir Bakış", **Bilig**, Sayı.62 (Yaz 2012), s. 87.

[159] Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914,* s.204-206, 209. Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış ticaret politikalarında tekrar tam bağımsızlığını kazanması 1. Dünya Savaşı koşullarında mümkün olmuştur. Bkz.; Şevket

Böylece gerekli alanlarda değişime gitmek Osmanlı İmparatorluğu için zorlukları da beraberinde getirmiştir.

Balta Limanı Sözleşmesi sonrasında başta Fransa (1838) olmak üzere Norveç, İspanya, Portekiz gibi diğer Avrupalı Devletler de Osmanlı ile benzer nitelikte ticaret antlaşmaları imzalamaya başlamışlardır.[160] 1846 yılında ise, Rusya ile imzalanan ticaret antlaşmasıyla, gümrük vergileri, Osmanlı'nın faydasına olacak şekilde düzeltilip diğer devletler ile yapılmış anlaşmaların da buna göre yenilenmesi Osmanlı tarafından talep edilmiştir.[161] Açıktır ki, antlaşmalardaki değişikliklerle Osmanlı İmparatorluğu dönüşümlerin önündeki engelleri azaltmak istemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, İngilizlerden hemen sonra aynı yıl ticaret anlaşması yaptığı Fransa ile 1861 yılında sözleşme yenilemesine gitmiştir. Kanlıca Ticaret Antlaşması olarak adlandırılan bu antlaşmada, ihraç gümrük vergisi %12 den %8'e indirilmiş ve her yıl %1 oranında indirilecek ihraç vergisinin, 1869 yılında %1 olarak nihayetlenmesi kararlaştırılmıştır. İthalat gümrük oranı da %5 iken, bu oran da ihracatla aynı seviyeye yani %8'e çekilmiştir.[162] Söz konusu antlaşmayla, İmparatorluğun süregelen iaşecilik politikasından artık vazgeçtiği ve yeni bir politika izlemeye başladığı anlaşılmaktadır.[163]

II. Mahmud döneminde ekonomi alanında başka gelişmeler de yaşanmıştır. Özellikle fabrikalaşma hedefine yönelik adımlar bu dönemde atılmaya başlanmıştır. Bazı silahların üretiminde hayvan gücü yerine buhar gücü ikame edilmeye başlanarak yeni üretim sistemine geçiş adım adım gerçekleşmiştir.[164]

Geleneksel üretimde, gedik usulü/ esnaf tekeli olması işyerlerinin, üretim araçlarının ve çalışan kişi sayılarının sürekli kontrol altında ve sınırlı tutulmasına sebebiyet veriyor; loncaların

---

Pamuk, "19. yy.'da Osmanlı Dış Ticareti", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C.3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.655.

[160] Mehmet Murat Baskıcı, **1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim**, 1. Basım, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2005, s.49.

[161] Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri (1560-1850)*, s.229.

[162] Necdet Kurdakul, **Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, İstanbul: Döler Neşriyat, 1981, s.29-31.

[163] Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s.90. İhracat vergisinin düşürülmüş olması Osmanlıdaki yerli tüccarın faydasına olacak şeklinde bir beklenti yaratsa da asıl faydayı Osmanlı'dan hammaddeleri daha ucuz olarak çıkarabilen yabancı tüccarlar sağlamış, yerli üreticiler daha çok hammadde sıkıntısı çekmeye başlamıştır. İthalat gümrüğündeki artış da yerli üretimi korumak için yeterli olmamıştır. Yerli üretici, iç gümrüklerle %12 vergi ödemeye devam ediyorken, ithalat vergisinin %8 olması yerli tüccarın lehine bir durumun söz konusu olması için yeterli şartları sağlamamıştır. Bkz.; Acartürk ve Kılıç, s.13. 1860'da ithalatın 5.237.105 sterlin iken, 4 yıl sonra 7.501.988 sterline yükselmesinden de anlaşılacağı üzere ithal gümrüğünün artırılması, ithalatı yeterince engellememiştir. Bkz.; Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri (1560-1850),* s.275.

[164] Ergüney ve Pilehvarian, s.227.

ölçü ve standartları belirleyen sınırlayıcı kurallar koymasıyla rekabet iyice engelleniyor ve sermaye birikimi ve girişimcilik gerçekleşemiyordu. [165] Avrupa ile arasındaki ekonomik farkın gitgide açıldığı gören Osmanlı, rekabeti sağlamak, ekonomiyi düzeltmek için artık bizzat devreye girerek 1840 sonrası fabrikalaşmada önemli rol üstlenmiştir.[166] Zafer Toprak, 1700'lerden 1860'lara kadar kurulan fabrikaların, devlet eliyle ile kurulması sebebiyle kâr kaygısı olmadan -devlet siparişi üzere- işliyor olmasından ötürü, bu girişimleri Alman merkantilizmi de denilen Kameralizm devlet yönetimine benzetmiştir.[167]

1820'lerden sonra ve özellikle Tanzimat'tan itibaren, Avrupa'nın örnek alınmasıyla Batı tipi üretim yapan fabrikalar seri olarak kurulmaya başlanmıştır. İmparatorluk, fabrikalaşmaya öncülük etmiştir. Böylece hiç değilse askeri ihtiyaçları ithal etmek yerine, kendi içinde üretmeye başlayıp Osmanlı ekonomisine katkı sağlayacak ve "*akçenin dahil-i memalikte" k*almasını sağlayarak tasarrufta bulunacaktır. Batı tipi fabrikalaşmaya, modern teknoloji kullanılmaya başlanmış, fabrika için gerekli teçhizatta vergi muafiyeti sağlanmış ve bu teknolojiyi öğrenmek adına Avrupa'dan ustalar getirilmiştir. Yine fabrikalaşmaya teşvik için devlet, ürünlerin satın alımında destek olmuş, sübvansiyon vermiş, çalışanlara askerlikten muafiyet sağlamış ve başarılarına karşılık ödül vermiştir.[168]

Zihniyet değişikliği ile rekabeti canlandırmak için adım atan ve fabrikalar kuran Osmanlı İmparatorluğu, bu işletmelerle kâr sağlamayı da hedeflemiştir. Bu amaçla teşvikler verip vasıflı işgücü, makine transferi yapmış olsa da hammadde sıkıntısı ve teknolojinin eskimesi nedeniyle sanayileşmede yeterli gelişme sağlanamamış, rekabet sınırlı kalmıştır.[169] Yeni teknolojiye kimi zaman geleneksel üreticilerden de çeşitli sebeplerle tepkiler gelmiştir. Örneğin, 1851 yılında Samokov'daki bir atölyeye, getirilen mekanik tarak teknolojisine karşı dokuma işçileri işsizlik yaratacağı endişesi ile baskında bulunmuştur.[170] Osmanlı İmparatorluğu'nun aktif olarak rol aldığı dönemdeki fabrikalaşma süreci de çeşitli sabotajlara, deprem, yangın gibi doğal afetlere maruz kalmıştır.[171] Ayrıca bazı fabrika yöneticileri ve kurucuları yaptıkları işte

---

[165] Aydıntan ve Gençtürk, s.1163.

[166] Fatih Damlıbağ, "Osmanlı Devleti'nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.62, Sayı.2 (Eylül 2013), s.219.

[167] Zafer Toprak, "Zanaatten Sanayi'ne Geçiş Sorunsalı", Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600-1908** içinde (237-241), İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s.237.

[168] Kurt ve Diğerleri, s.250-251.

[169] Ahmet Kala, "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme", **TALİD,** Cilt.1, Sayı.1 (2003), s. 252-253.

[170] Yaşar Bülbül ve Rahmi Deniz Özbay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Teknolojiye Karşı Direncin İktisat Tarihi", **"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi,** Cilt.9, Sayı.4 (Eylül 2007), s.11-19.

[171] Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, s.56.

usulsüzlük yapmışlardır. Örneğin, Fransa vb. Avrupa'dan getirdikleri ürünleri, fabrikalarından çıkmış yerli üretimler olarak göstermişlerdir.[172] Yine teknik bilgi transferini gerçekleştirmek üzere Avrupa'dan getirilerek fabrikalarda istihdam edilen bazı uzmanlar, eksik bilgi transferinde bulunarak bilgi aktarımını önlemişlerdir.[173]

1840-1850 yılları arasındaki hızlı fabrikalaşma; 1838 antlaşmasınıyla birlikte dış ticarette görülen liberal anlayışın tersine devletçi bir anlayışla, çoğunlukla saray ve ordu ihtiyaçlarına yönelik ürünlerin imalatı için montaj sanayi biçiminde üretim yapan sanayilerin kurulduğu bir süreç olmuştur. Ağırlıklı olarak devlet eliyle kurulan bu "Fabrika-ı Hümayunlar"ın işletme, yönetim, gider finansmanı için Maliye Nezareti'nde fonlar oluşturulurken önemli kısmı Hazine-i Hassa'dan (%25'i) karşılanmıştır.[174] Osmanlı İmparatorluğu fabrikalaşma sürecinde, Avrupa'dan teçhizat ve uzmanlar getirirken yurtdışına öğrenci yollamaya devam etmiştir. Diğer taraftan, mevcut kapitülasyonlar, gümrük vergilerinin uygulanmasını engellediği için haksız rekabet ile karşı karşıya kalan yerli üreticilerin zararını azaltmak adına devlet, bizzat alım desteği sağlamaya başlamıştır.[175]

Fabrika-ı Hümayunların bir kısmı Harbiye Nezareti'ne bağlı iken bir kısmı ise Hazine-i Hassa'ya bağlı idi ki Hazine-i Hassa'ya bağlı olmayanlar pazar için değil ordu ihtiyacı için üretim yapmaktaydılar. Bununla birlikte bu fabrikalar arasında koordinasyon için nezaret oluşturulmuş olması da İmparatorluğun 19. yüzyılda yaşadığı uzmanlaşma ve kurumsallaşma sürecinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.[176]

Feshane (1835), Hereke-i Fabrika-ı Hümayın (1843), İzmit Çuha Fabrikası (1844), Zeytinburnu Demir Fabrikası (1843), Beykoz Cam ve Porselen Fabrikası (1844) gibi devlet fabrikalarının dışında, ağırlıklı olarak yabancı veya gayrimüslim tebaanın kendi girişimleri ile kurdukları kâr odaklı özel fabrikalar da devletin imtiyaz ve ruhsatıyla kurulmuştur.[177] Devlet bu tür desteklerle

---

[172] Örneğin bir Fransız yönetici yaptığı bu hile ortaya çıkınca yurtdışına çıkmıştır. Bkz.; Önder Küçükerman, **Türk Giyim Sanayi Tarihindeki Ünlü Fabrika "Feshane" Defterdar Fabrikası**, 1.Basım, İstanbul: Sümerbank Yayınları, 1988, s.73.

[173] Engin Kırlı, "Veliefendi Basma Fabrikası Örneği Bağlamında Fabrika-yı Hümayunlarda Avrupalı Ustaların Yeri ve Önemi", **Mavi Atlas Dergisi**, Sayı.5 (Ekim 2015), s.37.

[174] Martal, *Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl),* s.279- 282. Tanzimat Fermanı sonrası merkezileşme ile iktisadi birliği de sağlamaya başlayan Osmanlı, 1840'daki toplam bütçenin yaklaşık 8'de 1'ini (75 milyon kuruş) Hazine-i Hassa'ya ayırmış ve bu paranın büyük fabrika inşası gibi yatırımlara yönlendirmiştir. Bknz.; Güran, *Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları,* s.235.; Damlıbağ, s.201.

[175] Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", Hakkı Dursun Yıldız (Ed.), **150. Yılında Tanzimat** içinde (235-257), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1922, s.237-238.

[176] Martal, *Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl),* s.280-281.

[177] A.g.e., s.281.

fabrikalaşmayı, girişimciliği canlandırmak istemiştir. Fabrikalar, genel olarak ordu ve saraya üretim yapmış, piyasaya ürün sunan fabrikalar daha az kalmıştır.[178] Dolayısıyla bu dönemde istenilen ölçüde sanayileşme sağlanamamıştır. Ancak, en azından edinilen bilgi birikimi, yetiştirilen yerli işgücü ve mevcut fabrikalar açısında bu süreç faydalı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yatırımcı olarak aktif biçimde rol alması, tüm bu girişimlerin Osmanlı bütçesinde oluşan açıklarla ve Kırım Savaşı'nın etkisiyle son bulmuştur.[179] 1854 yılında ilk borç alınmıştır. İleride bahsedileceği üzere, bu gelişme sonrası ekonomideki çıkmaz daha da kronikleşerek süreç Duyun-u Umumiye İdaresi'nin açılmasıyla neticelenmiştir.

1860'larda, Osmanlı İmparatorluğu fabrikalaşmada bizzat yatırımcı olmaktan yavaş yavaş geri çekilip destekleyici, düzenleyici olma rolünü üstlenmiştir. Ayrıca bu dönemde Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulmuştur.

Serbest ticareti baz alan ticaret antlaşmaları; Avrupa'da yaşanan sanayileşme sonucu, ucuz ve sağlam malların Osmanlı pazarlarına girmesi ve tercih edilmesi; hammadde fiyatlarında, dış talebe paralel görülen artış sonucu hammaddelerin yurtdışına kaçırılması gibi iç ve dış sebepler sonucu esnaf birlikleri bozulmaya başlamıştır. Bahsettiğimiz üzere, III. Selim döneminde, fiyatların artmasından mesul tutulan esnaf tekelleri, gıda maddeleri haricinde kaldırılmış; II. Mahmud döneminde ise gıda maddelerindeki tekeller de yavaş yavaş kaldırılmaya başlanmıştır.[180] Nihai olarak 1913'te tekel ve gedikler, 1924'te ise esnaf birlikleri tamamen sonlandırılmıştır.[181]

Tanzimat sonrası giderek çözülmeye başlayan esnaf birlikleri, sanayi alanında ilerleyecek anonim şirketlere[182] dönüştürülerek yerli sanayiyi korunmasının yanı sıra sanayileşmenin organize edilmesi planlamıştır.[183] Devlet eliyle fabrikalaşmadan istenilen sonuç alınamadığı için 1864'te Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulmuş ve bu komisyonla birlikte "*esnaf teşkilatlarında şirketleşme*" de sağlanarak Avrupa'daki sanayileşmeye benzer nitelikte gelişme

---

[178] Örneğin, Hereke Fabrikası için mağaza açılmış, Feshane parekende satış yapmaya başlanılmıştır. Bkz.; Aydıntan ve Gençtürk, s.1161.
[179] Martal, *Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl),* s.281.
[180] Kala, *Esnaf,* s.429.
[181] Tabakoğlu, s.497.
[182] Esnafların fabrikalaşması değil şirketleşmesi hedeflenmiştir. Çünkü fabrika kurucularına değil, anonim şirketlere yani kurumlara imtiyaz verilmek istenmiştir. Bkz.; Kübra Dinçer, "19.yy. Osmanlı Esnaf Birliklerinin ve Mensubu İşyerlerinin Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları", (**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, 2016), s.69.
[183] Damlıbağ, s.203.

elde etmek hedeflenmiştir.[184] Bu uygulama, Almanya'nın sanayileşme modelinin örnek alındığına dair bir gelişme olarak görülmüştür.[185] Şirketler, komisyonun teşviği ile kurulduğu gibi esnafların talebi ile de kurulmuştur.

Islah-ı Sanayi Komisyonu'yla, sanayi mektepleri açılarak nitelikli insangücü sağlanması, makinelerin ithal edilmesi, gümrük resimlerinin artırılması gibi desteklerin verilmesi,[186] sanayi sergi ve fuarları ile sanayileşmenin özendirilmesi, kalite ve fiyat standardının sağlanması gibi amaçlar edinilmiştir. Ayrıca pilot bölge olarak İstanbul seçilerek başarı sonuç alınması durumunda diğer bölgelerde de uygulanılması ön görülmüştür.[187]

Komisyonun başarılı olup olmadığı konusuna gelince, nihai olarak başarısız bulunmasının yanı sıra belli bir süre başarı gösterdiği gözlemlenmiştir. Esnafların birleşerek şirket oluşturmaları[188] sonucu ürünlerin katma değeri artmış, Avrupa'daki gibi ucuz ve dayanıklı ürünler üretilebilmiş, ithal ürünlere rekabet edebilmişlerdir. Örneğin; debbağlar, daha birinci yıllarının sonunda %51'lik kâr payı sağlarken rekabet güçleri ile Avrupa köselesinin fiyatlarının 34-35 kuruştan 30 kuruşa düşmesini sağlamışlardır. Ancak bu gelişmeyi debbağlar dışındaki öteki şirketler gösterememiştir.[189] Her ne kadar, şirketler tarafından hisse senetleri çıkarılarak ya da İmparatorluğun hazinesinden belli bir miktar destek sağlanarak gerekli sermaye temin edilmişse de[190] uzun vadede bu işlemler yeterli gelmemiştir. Yine şirketler için yazılan nizamnamelerde beyan edildiği üzere, satışlarda şirketlere peşin olarak yapılacak ödemenin, beyana uygun biçimde gerçekleşmemesi de şirketleri zor duruma sokmuştur.[191] Yeterli tecrübesi, sermayesi, nitelikli insan kaynağı olmayan, serbest ticaret antlaşmalarından dolayı gerektiği şekilde korunamayan ve esnaf birliğinin devamı sayılabilecek bu şirketleşme hareketi, beklenilen sonucu verememiştir.

---

[184] Tolga Akay, "Esnaf Teşkilatlarında Şirketleşme Sürecinde Kılıççı Esnafının Yeniden Örgütlenmesi", **Kafkas Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı.24 (Sonbahar 2019), s.742.

[185] Bulut, s.81-82.

[186] Devlet ihtiyaçlarını kurulan esnaf şirketlerinden karşılayarak alım desteği sağlamanın yanı sıra, şirketlere 6 yıl gümrük vergisi muafiyeti de vermiştir. Ayrıca okul açmaları için de imtiyaz hakkı vermiştir. Bkz.; Martal, *Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl),* s.283.

[187] Adnan Giz, "Islah-ı Sanayi Komisyonu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.1360-1362.

[188] Örneğin; kumaşçı, kemhacı, çatmacılar esnafları birleşerek Kumaşçılar Şirketi'ni oluşturmuştur. Bkz.; Donald Quataert, "Sanayi", Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2: 1600- 1914** içinde (1001- 1039)**,** İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006, s.1007.

[189] Martal, *Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl),* s.283-284. Ayrıca simkeşhanelerin de debbağlar kadar uzun ömürlü olduğu da göz önüne alınmalıdır. Bkz.; Dinçer, s.71.

[190] Saraçlar Şirketi, Dökümcüler Şirketi, Demirciler Şirketi vb. şirketlerde bu yöntem kullanılmıştır. Simkeşler Şirketinde ise hem hisse senedi çıkarılarak hem de devlet hazinesinden katkı sağlanarak şirket sermayesi temin edilmeye çalışılmıştır. Bkz.; Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası,* s.102-114.

[191] Dinçer, s.71.

"*Bürokrasinin kapitalist gelişmeyi yönlendirme eğiliminden*"[192] dolayı ortaya konamayan girişimcilik, "*küçük çaptaki esnaf ve tezgâh üretim modelinin korunması*"[193] gibi sebepler sonucu büyük atılımlar gerçekleşememiştir. Aynı zamanda, 1860 sonrası nispi olarak artırılan ithal gümrüklerine rağmen, mevcut ticaret antlaşmaları dolayısıyla yerli üreticilerin yeterli ölçüde haksız rekabetten korunamaması, Sanayi komisyonun başarısızlığına sebebiyet veren olumsuzluklardan biri olarak görülmüştür. Tüm bunların sonucunda 1874 yılında Islah-ı Sanayi Komisyonu dağılmıştır.

1870'lerden sonra ise devlet, fabrikalaşma sürecindeki payını iyice azaltmış, savaşlar, borç ödemeleri gibi yaşanan mali zorluklar sonucu, sadece özel girişimi destekler hale gelmiştir. İmparatorluk, girişimciler tarafından yatırım yapılmak istenilen sektör için belli bir süreliğine ve bazı şartlar altında imtiyazlar vermiştir. Böylece gümrük duvarları ile korunamayan yerli girişimcilere, belirlenen bölgede ilgili sektör için tekel hakkı verilerek sanayileşmeye destek sağlanmıştır. Şurâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi, yapılan serbest ticaret antlaşmaları nedeniyle imtiyaz değil ruhsat verilmesini uygun bulmuş olsa da "*ruhsatla inşası lazım gelen bu misüllü fabrikalar içün sermaye tedariki müşkil..."* olduğundan, ruhsat verildiği takdirde girişimlerin tamamlanmayacağı gerekçe gösterilerek, imtiyazın verilmesi daha uygun bulunmuştur.[194] Dolayısıyla sermaye ve teknik bilgi eksikliği imtiyaz usulünün ortaya çıkmasında oldukça önemli bir etken olmuştur.

"*Avrupa Sanayi Devriminin en büyük etkilerinden biri esnaftan, sanayi ve ticaret burjuvazisi yaratmak olmuştur*" denilerek Osmanlı İmparatorluğu'nda esnaflarla aynı sanayileşme atılımının gerçekleştirmediği söylenmiş ve esnafın rekabeti engelleyen yapısının da bunu zorlaştırdığı belirtilmiştir.[195] Bu nedenle, 19.yy. sanayileşmesinin daha çok devlet eliyle yapılmaya çalışılmış olmasına yönelik hâkim görüşün dışında, Osmanlı'daki esnaflara yönelik farklı tespitler de yapılmıştır. Örneğin; Nelly Hanna'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda 18.yy'da Kahire'de esnaf kökenli aileleri "*küçük ölçekli kapitalistler*" diye tanımladığına ve son dönemlerdeki araştırmalarda ise, esnaf birliklerinin üretim araçları ve işyerleri üzerindeki mülkiyet haklarını "*sermaye varlıkları piyasası*"nda gibi değerlendirebildiğine dair dikkat çeken

[192] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.161-162.
[193] Bulut, s.82.
[194] Damlıbağ, s. 206-210.
[195] Akay, s.740-741.

araştırmalar vardır.[196] Yine bazı araştırmalarda, 19.yy dan önce sanayileşmenin olmadığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarım ekonomisine sahip olduğu ileri sürülse de aslında bu yorumdaki "sanayileşme"den kastın, Batı tarzı mekanik üretim olduğuna dikkat çekilmiş,[197] bu yüzyıldan önce sanayi üretimin loncalarla ve kırsalda ise hane ve atölyelerle yaygın olarak gerçekleştiği hatırlatılmıştır.[198] Aslında, "küçük işletmeler" gibi değerlendirebileceğimiz bu atölyelerin, 19.yy başlarına kadar dünya da yaygın bir sistem olduğu, bu tarihten sonra ise dünyadaki üretimde büyük bir dönüşüm yaşanarak geleneksel üretimden modern üretim biçimine geçildiği görülmektedir.[199]

Değişimlerin yaşanmasında etkili olan bir diğer etken, yukarıda kısaca bahsedilen dış borçlardır.[200] Mevcut finansman sorununa Osmanlı parasının değerinde düşüş yaşanmasını da önleyecek şekilde bir çözüm, dış borçta bulunmuştur. I. Abdülhamid'in İngiltere'den borç istemesiyle başlayan ilk dış borç isteme hadisesi cevapsızlıktan sonuçsuz kalmıştır.[201] Daha sonraki süreçlerde, savaş masrafları, ticaret antlaşmaları sonucu kaybedilen gelirler, piyasadaki fazla kaimelerin yarattığı enflasyon, devlet eliyle fabrikalaşma, reformların maliyetleri vb. durumlar sonucu yaşanan ekonomik çıkmazlar nedeniyle de dış borç almak adına çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. İlk cevap, 1853 Kırım Savaşı masrafları için borç talep edilen İngiltere'den gelmiştir. Osmanlı'nın bu finansmanı reform çabaları için harcamasını istemeyen İngiltere, 1854 verdiği bu borcu sadece savaş harcamaları için kullanılması şartıyla vermiştir.[202]

---

[196] Nelly Hanna, **Artisan Entrepreneurs in Cario and Early- Modern Capitalism (1600-1800),** Syracuse: Syracuse University Press, 2011 Aktaran: Seven Ağır, "İşletmecilik Tarihi Açısından Osmanlı İktisat Tarihi Birikimine Bakış", **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi,** Cilt.45 (2016), s.32.

[197] Quataert, *Sanayi*, s. 1002.

[198] Kurt ve Diğerleri, s.247.

[199] Mehmet Topal ve Diğerleri, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı.25 (Mayıs 2012), s.39.

[200] Osmanlı İmparatorluğu, gerekli finansman ihtiyacını karşılamak için 15. yüzyıldan ilk dış borçlanmaya kadar tağşiş, iltizam, malikâne, esham gibi sistemlerin yanında sarraf ve banker tasarruflarına da başvurmuştur. Bkz.; Değer Alper ve Adem Anbar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar", **Maliye ve Finans Yazıları**, Sayı.87 (Nisan 2010), s.30- 45. 1840 yılında ise, kaime adlı para piyasaya sürülerek ekonomideki darlığa çözüm bulunmak istenmişse de kalpazanlık, sarraf ve bankerlerin spekülatif hareketleri vb. nedenlerle kaimelerin ekonomiye olumsuz etkisi olmuştur. Sarraflar, yalan haberler yayarak halkın elinden kaimeleri toplamıştır. Bkz.; Nilgün Özilhan, "1851 Londra Uluslararası Sergisi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nun Katılımı", (**Yüksek Lisans Tezi,** Ankara Üniversitesi SBE, 2020), s.80-82. Tüm bu yöntemler, kaynaklarda verimsizlik yaratmış, enflasyona, belirsizliğe yol açmış, ekonomide benzeri bozulmalara neden olmuş, finansman sorununu da çözmemiştir Bkz.; Alper ve Anbar, s.46.

[201] Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri (1560-1850)*, s.272-273.

[202] Pur, s.31. 1856 Islahat Fermanı ile ilan edilen reformların hayata geçirilmesi için gerekli finansman ihtiyacı da dış borçlanma talebini artırmıştır. Bkz.; Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Girişi Vasıtaları (1838- 1914)", **Milli Kültür**, Cilt.2, Sayı.1 (Haziran 1980), s.29. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan tağşişler, 1840 yılında çıkarılıp fazlaca sürülen kaimeler sonucunda oluşan enflasyon, kur dalgalanmaları, Osmanlı

Diğer yandan bu borçlanma sürecinde, Osmanlı tahvilleri satışlarına aracılık eden Avrupa bankerleri, komisyon kazanmakta iken; tahvilleri satın alanlar da faiz geliri elde etmişlerdir. Osmanlı'ya verilen her borç para, yabancı ülke emtialarına yapılacak bir talebin tetikleyicisi olduğundan, Avrupa ülkeleri, sanayi ürünlerine müşteri bulmuşlardır. Bu nedenle Avrupa'da biriken sermayenin ihraç edilmesi, kazandıkları faizler düşünüldüğünde de kendi çıkarları ile örtüşen bir hamle olmuştur.[203]

1854-75 arası dönemdeki borçlar, askeri harcamalar, kaimenin kaldırılması, maaş ödemeleri, borçları ödemek gibi benzeri sebeplerle kullanılmış olup yatırımlara neredeyse hiç harcama yapılmamıştır.[204] 1873 yılında Viyana Borsası'nın çökmesinin ardından diğer ülkelerin bankalarında görülen iflaslarla dünya ekonomisi sarsılarak ülke ekonomileri içe kapanmaya başlamıştır. Avrupa ülkelerinin sermaye ihracının durmasıyla Osmanlı İmparatorluğu da dış borç bulamamıştır. 1873- 1898 Buhranı yaşanırken bu süreçte Anadolu'da yaşanan kıtlık, Amerikan buğdayının piyasalara arzıyla düşen buğday fiyatları vb. sebeplerle Osmanlı'nın tarım üretimi olumsuz etkilenmiş, dış ticarette düşüş görülmüştür. Dolayısıyla bu dönemde reel olarak da Osmanlı'nın borç ödeme yükümlülüğü daha da artmıştır.[205] Bu olumsuz tablo neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu dönüşümde gerekli olan finansmanı sağlamada yine zorluk yaşamıştır. 1875'te moratoryum ilan eden Osmanlı İmparatorluğu,[206] yaşanan buhran ve kendi tecrübesi

---

ekonomisindeki dengeleri bozmuş buna karşılık 1844 yılında Tashih-i Sikke ile madeni paraların değeri yeniden belirlenmişti. Çift metalli para için yapılan bu düzenleme ile tağşişlere de 1. Dünya Savaşı'na kadar son verilmiş ve bu savaşa kadar dış kur 1.10 Osmanlı Lirası= 1 İngiliz Lirası olarak kalmıştır. Bkz.; Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914,* s.229. Ancak tağşiş ve kaimelerin, Osmanlı ekonomi ve maliyesinde oluşturduğu istikrarsızlıklar, reformlar, ülke kalkınması için yapılan harcamalar vb. durumların üstüne 1853'de başlayan Kırım Savaşı da eklenince, İmparatorluk, yaşanan finansman ihtiyacını karşılayabilmek için, 1854 yılında ilk kez dış borç almak zorunda kalmıştır.

[203] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913),* s.54-66. Yine Bkz.; Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 8. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.118. Osmanlı İmparatorluğu, 1854- 1875 yılları arasında 15 kez, 1886- 1914 arasında ise 20 kez olmak üzere toplamda 35 kez dış borç almıştır. 1854-1875 yılları arasında alınan borçların tutarı 245.2 milyon lira olup ele geçen net tutarsa 131.5 milyondur. Bu ele geçen tutardan ise 113,6 milyon lirası komisyon ve masraf harcamalarına gitmiştir. 1886- 1914 yılları arasındaki borçların tutarı ise, 133,1 milyon lira olup ele geçen net tutarsa 115,6 milyon liradır. Bu dönemdeki ele geçen net tutarın komisyon ve masraflara harcanan tutarı da 17,5 milyon liradır. Diğer yandan, 1854- 75 yılları arasında borçlara ödenen faiz oranları genel olarak %5- 6 bandında seyretmişken, 1886- 1914 yıllarında bu oran genel olarak %4 bandında seyretmiştir. Bkz.; H. Bahar Aşçı, "Türkiye'nin 150 Yıllık Borç Serüveni", (**Yüksek Lisans Tezi**, Başkent Üniversitesi SBE, 2007), s.28- 37. Bu verileri değerlendirdiğimizde, 1854- 75 yılları arasında ele geçen net paranın alınan borca oranı, yaklaşık %54 iken, 1886- 1914 yıllarında bu oran %87'dir. Ve faiz oranlarını da işin içine kattığımızda ikinci dönemde alınan dış borçlar, Osmanlı İmparatorluğu için kullanım açısından daha elverişli olmuştur.

[204] Sait Açba, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)**, 1. Basım, Afyon: Kocatepe Üniversitesi İİBF Yayınları, 1995, s.39. Bu dönemde alınan dış borçların yaklaşık %8'i Rumeli Demiryolu projesi için harcanmıştır geri kalanı cari harcamalar (askeri harcamalar, bütçe açıkları, eski borçlar, faiz ödemeleri vs.) için kullanılmıştır. Bkz.; Küçük ve Ertüzün, s.58-59.

[205] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, s.156.

[206] Bu ilanda, yaşanan mali kriz kadar, Rus elçi İgnatieff tarafından İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'daki ekonomik nüfuzunu sonlandırmak niyetiyle Osmanlı'ya verdiği moratoryum tavsiyesinin de etkisi olmuştur. Bkz.; Özhan Kapıcı,

sebebiyle 1880'lere kadar borç almayacaktır.[207] İkinci dönemde almaya başladığı borçları ise daha çok alt yapı yatırımları için kullanacaktır ki bu yatırımlardan da İmparatorluğun merkezileşmesi, modernleşmesi izlenebilecektir.

Moratoryum sonrası alacaklı olan Galata bankerleri ve Osmanlı Bankası'nın, İmparatorluk ile 1879'da yaptıkları sözleşme neticesinde Rüsum-u Sitte (Altı Dolaylı Vergi) İdaresi kurulmuş ve Osmanlı'nın tütün, tuz, pul /damga, alkollü içecekler, İstanbul ve çevresindeki deniz ürünlerinin resimleri, İstanbul, Edirne, Bursa ve Samsun'un ipek öşürlerini içeren altı vergi kaynağını tekel olarak işletme ve toplama vazifesi kendilerine bırakılmıştır. Daha sonra Avrupalı alacaklılar da Osmanlı ile bir sözleşme imzalamış 1881 Muharrem Kanunnamesi ile Duyun-u Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi kurulmuştur.[208]

Dış borç alma sürecinin önemli duraklarından olan Duyun-u Umumiye İdaresi kurulurken, borçlarda belli bir miktar indirim yapılıp faiz oranları düşürülmüştür. Borçların ödemesi düzenlenip planlanmıştır. Ayrıca, İdarenin kurulmasıyla, Avrupa ülkelerinin Osmanlı'ya olası müdahalesi engellenmiştir.[209] Avrupalıların müdahalesinin engellenmesi Osmanlı İmparatorluğu için gerekli dönüşümleri yapmak için zaman kazanılması anlamına gelmiştir. Bununla birlikte Duyun-u Umumiye İdaresi'nin, gelirleri ve tarım ürünlerinin ihracatını artırmak için uyguladığı yöntemlerle dış ticareti artmış, Osmanlı parasında istikrar sağlanmış, dış borçlanma da mümkün hale gelmiştir. Güvenin sağlanmasıyla birlikte doğrudan yatırım yapacak olan yabancı sermaye de ülkeye gelmiştir.[210] Bu gelişmelerle Osmanlı gerekli yatırımları yapmak için gerekli zaman ve sermayeyi sağlayabilecek fırsat elde etmiş gözükmektedir. 1882 ile 1903

"Osmanlı- Rus İlişkilerinde N.P. İgnatyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877)", (**Doktora Tezi,** Hacettepe Üniversitesi SBE, 2013), s.393-394.

[207] Osmanlı da borçların uzun vadede çözüm olmayıp sadece krizi ertelediğinin farkına varmıştır. Bkz.; Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913),* s.68.

[208] A.D Noviçev, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmes**i, Nabi Dinçer (çev.), Ankara: Onur Yayınları, 1979, s.86-87. 93 Harbi'nin sonunda imzalanan 1878 Berlin Kongresinde, Avrupalı alacaklılar borçların tahsili için uluslararası bir komisyon kurmak istemişse de Osmanlı mali bağımsızlığını kaybetmemek için rıza göstermemişti. Daha sonra Rüsum-u Sitte'nin kurulmasını Avrupalılar tepkiyle karşılamış, bu uygulamanın başarısını görünce idarenin kendilerine devredilmesi için baskı yapmışlardır. Bkz.; Küçük ve Ertüzün, s.59. Duyun-u Umumiye İdaresi kontrolüne, Rüsum-u Sitte İdaresinin tekelindeki gelir kaynaklarının transferinin yanı sıra, Bulgaristan vergisi, Kıbrıs Adası vergisinin fazlası, Doğu Rumeli'nin vergisi, gümrük gelirlerinin fazlası, tömbeki (nargile tütünü) vergisinin 50.000 Osmanlı Lirası, temettü (kazanç) vergisi artışları, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan'ın Duyun-u Umumiyye hisseleri gibi gelir kalemleri bırakılmıştır. Ayrıca tuz ve tütünde tekelleri için reji kurulmasına da izin verilmiştir. Bkz.; Fatma Doğruel ve A. Suut Doğruel, **Osmanlı'dan Günümüze TEKEL**, 1. Basım, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000, s. 63.

[209] Küçük ve Ertüzün, s.60.

[210] Bazı yabancı demiryolu şirketlerinin yöneticileri Duyun-u Umumiye İdaresi üyelerindendir. İsmail Yıldırım, On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918**), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.11, Sayı.2 (2001), s.321

yılları arasında, Osmanlı, 19. yüzyıldaki en düşük ticaret açığını yaşamış, bazı seneler dış ticaret fazlası vermiştir.[211] Ancak diğer yandan, 1876-1887 ve 1897-1913 yılları arasında, Duyun-u Umumiye'nin etkisiyle Osmanlı'dan bu ülkelere yapılan kâr aktarımı, dolaylı ve dolaysız yatırımların Osmanlı İmparatorluğu'na girişine oranla daha yüksek düzeyde olmuştur.[212] Muharrem Kararnamesinin milletlerarası bir belge olmasından dolayı her ne kadar Duyun-u Umumiye İdaresi de milletlerarası bir kurum olarak gösterilmeye çalışılsa da aslında sadece alacaklılar ile Osmanlı arasındaki bir sözleşme ile kurulmuştur. Ancak yine de bu algı kırılmamış, İdare giderek güçlenerek, Osmanlı'nın maliyesi üzerinde etkili olmaya başlamıştır.[213] Diğer yandan, bu İdare'nin yönetimine Osmanlı'nın önemli gelir kaynaklarının yaklaşık üçte birlik kısmı bırakılmıştır.[214] İdare, Osmanlı'nın uluslararası işbölümünde tarımsal üretim yapmasını destekleyerek, bu alandaki üretimi artırmış, Osmanlı'dan Avrupa'ya tarımsal üretim ihracatının ve Avrupa mallarının da İmparatorluğa girişinin kolaylaşması adına demiryolu yatırımlarını da desteklemiştir.[215] Tüm bu gelişmelerde, Avrupalıların kendi çıkarları paralelinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı dönüşümleri şekillendirerek reform hareketlerine yön vermeye çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Bu yüzyılda, Osmanlı'nın gelirleri artırmak için vergi alanında yapılan dönüşümlere baktığımızda, II. Mahmud döneminde bütün ekonomik faaliyetler vergilendirildiği ve vergilerin kurala bağlanarak belirlenenler haricinde herhangi bir isimle vergi alınmasının yasaklandığını görmekteyiz. Ayrıca vergilerde taksitlendirme yöntemi uygulanmaya başlanmış, 1842 yılında maliyede Rumi takvim esas alınarak mali yılbaşı mart ayı (daha önce 1 Muharrem idi) olarak kabul edilmiştir. II. Mahmud'un, Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi gelirlerinin artırmak üzere yapmayı planladığı sayımların yapılarak devlet adına vergilerin toplanması için Sultan Abdülmecid tarafından Muhassıl-ı Emval adlı memurlukların açıldığı ve 1858 yılında ise,

---

[211] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913),* s. 135. 1873 Krizinden sonra ilk dış borç 1886 yılında alınabilmiştir.

[212] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme: 1820-1913***,** s.72.

[213] Küçük ve Ertüzün, s.60-62. İdare temsilcileri, mali bir kurum olarak alacaklılar adına çalışmak yerine, bağlı oldukları devletlerin adına hareket eden siyasi bir vazife içinde gibi davranmışlardır. Ayrıca bu İdare, maliyede Maliye Nezareti'ne karşı da ikilik yaratmıştır. Bkz.; Zümrüt Üskül, "Hüdâvendigâr Vilâyeti'nde Tütüncülük ve Reji İdaresi", (**Yüksek Lisans Tezi,** Bursa Uludağ Üniversitesi SBE, 2019), s.59.

[214] Figen Sağlam, "Son Dönem Osmanlı Gelir Kaynaklarının Cumhuriyet Dönemi Gelir Kaynaklarıyla Mukayesi", (**Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2011), s.28. Avrupa bu şekilde, Osmanlı'dan sermaye aktarımını garanti altına almıştır. Bkz.; Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, s.134.

[215] Murat Birdal, **The Political Economy of Ottoman Public Debt Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteent Century**, Newyork: Tauris Academic, 2010, s.99-100.; Başak Ergüder, "Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Borç Yönetiminden Bir Kesit: İkramiyeli Tahviller", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt.6, Sayı.2 (Haziran 2010), s.478-479.

bölgesel kazanç değil şahsın kazancı baz alınarak vergilendirme yöntemi geliştirildiği bilinmektedir.[216]

1858 yılında Arazi Nizamnamesi çıkarılarak miri arazinin üzerinde tasarruf hakkı genişletilmiş ve bu arazinin intikali, mülk arazinin intikali gibi olmaya eğilim göstermiştir.[217] Bu nizamname ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun, vergi gelirlerini artırma amacında olduğunu yansıtan bilgilerin yanı sıra, köylülerin, vergilendirilme kaygısıyla arazileri aşiret reislerinin üzerine kaydettirmesi sonucu bu amacın gerçekleşmediğini belirten bilgiler de mevcuttur. Zaten her ne kadar bu kanun, özel mülkiyete geçişin bir göstergesi olarak görülmüş, tasarruf sahiplerine tapu verilmişse de aslında devletten alınan hak mülkiyet değil tasarruf hakkı olmuştur. [218] Yine de bu nizamname ile özel mülkiyete adım adım yaklaşıldığı aşikârdır.

Bu dönemde zirai üretim artırılması amacı ile verilen teşvikler, muafiyetlerle birlikte 1845-1876 yılları arasında zirai üretim dört kat artmış ve bu da aşar gelirlerinin artışında etken olmuştur.[219] Osmanlı İmparatorluğu'nun, Tanzimat Dönemi (1839- 1876) başlarında vergi gelirleri hazine gelirlerinin yarısından biraz fazla iken dönem sonunda bu oran gelirlerin beşte dördüne tekabül etmiştir.[220] 1866 yılında ise yabancılara da tarım arazisi satın alma hakkı verilmiştir. Bu adımlarda Osmanlı ekonomisinde liberalleşmenin izleri görülmüştür.

II. Abdülhamid döneminde gayrimüslim Osmanlı tebaasının ayaklanmaları ve kaybedilen savaşlarla, İmparatorluğun, ekonomik gelire katkısı bakımından en etkili bölgeler elden çıkmış, tarım, sanayi ve ticaret bakımından en verimli bölgelerin kaybedilmesi sonucunda ülke ekonomisi daha da kötüleşmiştir.[221] Alınan borçlar ise, 1875 yılında Moratoryum ilan edilmesi ve nihai olarak 1881 Duyun-u Umumiye İdare'sinin kurulması ile sonuçlanarak, Osmanlı'nın önemli gelir kaynakları bu idare tarafından ele geçirilmesine sebebiyet vermiştir. 1895'te ise, borsa krizi yaşanarak İmparatorluğun ekonomik açıdan dalgalanmaları devam edecektir. Ancak yine devletin gelir-gider durumu II. Abdülhamid dönemi boyunca artış

---

[216] Balcı ve Sırma, s.16-17.

[217] Mehmet Akif Aydın, "Arazi Kanunnamesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C.3, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s.347.

[218] Mustafa M. Kenanoğlu, "1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerine Etkileri (1858-186)", (**Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, 2002), s.179- 184.

[219] Zirai üretimin serbestleştirilip devlet tekellerinin kaldırılması, zirai krediler, vergide muafiyetler vb. etkiler ziraati olumlu etkilemiştir. Güran, *Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları,* s.224- 232.

[220] Tabakoğlu, s.295-296.

[221] Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bir Bakış", Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.), Osmanlı **İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2: 1600- 1914** içinde (887-900), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006, s.893.

göstermiş 93 Harbi (1877-1878) olarak bilinen Osmanlı- Rus Savaşı öncesindeki mali duruma 1906- 1907 yılında tekrar kavuşulmuştur.[222]

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Avrupa'daki bir sanayileşmenin gelişmemesini ve İmparatorluğun yüzyıl boyunca yaşadığı sıkıntıları en özet şekliyle; büyük bir ağ oluşturarak sistemleşen kurumlarını işleten İmparatorluğun, işleyişte çıkan sorunlara karşı sistemi dönüştürmede ve yeni çözümler bulmada yaşadığı maddi ve manevi zorluklar olarak açıklayabiliriz. Örnek olarak, 19.yüzyılda sanayileşme politikasına ters olacak şekilde bürokratikleşme ve merkezileşmeyle gelişen kontrol mekanizmasının girişimciliği daha da engellemesi; Avrupa'da yaşanan gelişmeye karşılık Osmanlı Devleti'nin, uzun bir süre korumacı bakış açısından çok fiskalist, iaşeci bir zihniyete sahip olarak kalması[223] ve bu politikalardan vazgeçmeye başladığında yaşadığı sıkıntıları sayabilmekteyiz. Amaçlar ve yapılan politikalar arasında, bazen içsel (zihniyet, sosyo-ekonomik durum vb.) bazen de dışsal sebeplerden (antlaşmalar, savaşlar vb.) dolayı yeteri kadar uyum sağlanamadığından istenilen düzeyde gelişme yaşanamamıştır.

[222] Tabakoğlu, s.296-297.

[223] Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s.41-48. Aynı zamanda iaşecilik ilkesi ile hammadde ihracı kontrol altında olduğundan yerli üretimin hammadde sıkıntısı yaşamasını engellemiştir. Bkz.; A.g.e., s.206-207.

2) OSMANLI EKONOMİSİNDE İMTİYAZLAR VE TEMEL TANIMLAR

İmparatorluğun 19. yüzyılda yaptığı dış ticaret sözleşmeleri, çıkardığı çeşitli kanunnameler, fermanlar, yabancı sermayenin İmparatorluğa girişinin yollarını açmıştır. İmparatorluk, mali durumunun yeterli olmayışı nedeniyle stratejik bulduğu yatırımları özel kişi ve kurumlar eliyle gerçekleştirme kararını vermiş olsa da yerli sermayenin ve teknik bilginin de yeterli olmayışı, yabancı sermayeye olan ihtiyacı tetiklemiştir. Bu ihtiyaç, Sanayi Devrimi sonrasında sermayesi bollaşan Avrupa'nın kâr getirisini muhafaza etmek üzere, sanayileri için hammadde ihtiyacını karşılayacağı, eskimiş teknolojilerini ve nihai ürünlerini ihraç edeceği yeni pazar arayışı ile örtüşmüştür.[224]

Yabancı sermaye, geri istenme şartı/imkânına bağlı olarak ya "bağış" ya da "borç veya yatırım" şeklinde ülkelerde görülmektedir. İmparatorluk tarafından çeşitli sebeplerle borç alındığı bilinmekle birlikte, çeşitli altyapı yatırımları ve kamu hizmetleri için de yabancı sermayeden yararlanıldığı bilinmektedir. Yatırım şeklindeki yabancı sermaye de kendi içinde dolaylı ve doğrudan olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.[225] Nitekim Avrupa, sermayesi oldukça kısıtlı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda dolaylı ve doğrudan yatırımlar yaparak artık Avrupa'da yüksek kazanç getirmeyen sermayesini ihraç etmiştir. Böylece yüksek faiz getirisi ve kâr payları ile kazancını sürdürmeyi hedeflemiştir.[226] Bu sebeple Avrupalı sermayedarlar İmparatorluğa farklı sektörlerde imtiyaz talebinde bulunmuştur.

2.1) İmtiyaz ve İmtiyazın Kapitülasyondan Farkı

Esas konumuz olan imtiyaz, "*başkaları tarafından ayrılma, farklı olma" ya da "ayrıcalık"* anlamlarına gelmekle birlikte iktisadi açıdan konumuz paralelinde bakıldığında, "*bir işi, başkaları yapamamak üzere, hususi müsaade ile bir kimseye veya bir müesseseye verme*" işlemidir.[227] TDK'de geçtiği üzere ise, "*fabrika kurmak, maden işletmek vb. için bir kişi veya kuruluşa devlet tarafından verilen özel izin*"dir.[228] Daha açık ifade etmek gerekirse, 19.yy sonuna

[224] Kenan Bulutoğlu, **Türkiye'de Yabancı Sermaye**, 1. Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970, s.36.
[225] Bulutoğlu, s.8-9.
[226] A.g.e., s.23.; Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913),* s.53.
[227] **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat**, "İmtiyaz", Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2017, s.500
[228] Türk Dil Kurumu Sözlükleri, İmtiyaz, 2021, https://sozluk.gov.tr (5 Şubat 2021)

doğru yoğun şekilde uygulanan imtiyaz sistemi, imtiyaz verilen kişi veya şirketin, kârı ve zararı kendilerine ait olmak ve imtiyaz veren devlete karşı sorumlulukları bulunmak üzere, uzun vadeli şekilde bir kamu hizmetini gerçekleştirip işletmek veya mevcut kamu hizmetini işletmek, verilen sürenin sonunda ise bedelsiz olarak devlete devretmek gibi şartlarla devlet ile yaptığı sözleşmedir.[229] Bu sözleşme ile imtiyaz sahibi, sözleşmede konu olan alanda, belirlenen süre boyunca bir tekel elde etmiş oluyordu.

İmtiyazlara konu olan iki alan vardır. Bunlardan birincisi bugün, "belediye/kamu hizmetleri" olarak adlandırdığımız, taşımacılık, telgraf, aydınlatma, bankacılık gibi hizmetlere dair alanlarda verilen imtiyazlarken; ikincisi ise, doğal kaynakların işletildiği tarım, madencilik, sanayi, gibi alanlarda verilen imtiyazlardır.[230]

Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce bayındırlık işleri vakıflarca yürütülmekteydi. Ancak, 1839 Tanzimat Fermanı ile bayındırlık işleri devletin görevi hale gelmiş, İmparatorluğun imarı için Mecalis-i İmariye kurulmuştur. Tanzimat'tan sonraki süreçte İmparatorluğun maliyesindeki yükün artması, Duyun-u Umumiyye İdaresi'nin kuruluşundan sonra bile dış borçların ödenememesi gibi nedenler sonucu, yeraltı ve yerüstü kaynakları yabancı şirketlere "imtiyaz usulü" ile işletmeleri için verilmiştir.[231]

Ekonomik bunalımdan çıkarak gelişme yakalamak, topluma ve devlete fayda sağlamak adına yapılacak yatırımlar için gerekli ve yeterli sermayenin bulunamamasından dolayı verilen imtiyazlarla, İmparatorluğa çekilen yabancı sermaye, Kâmil Paşa'nın 1882 de sunduğu bir layihada belirttiği gibi "acı bir ilaç gibi" kullanılmak zorunda kalınmıştır. Hasan Fehmi Paşa'nın 1880'de layihasında belirttiği gibi, yatırımlarda yabancı sermayenin kullanılması o dönemdeki gelişmiş ülkelerin de gerçekleştirdiği bir uygulama olup, asıl dikkat edilmesi gereken ve istenilen şeyin, imtiyaz verilecek yabancı şirketlerin çok uluslu bir yapıda olmasıdır. Böylece kazanılacak fayda tek bir devlet elinde toplanmayacak ve ileride bu elde ettiği ekonomik, politik güçle Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı kuramayacaktır.[232]

---

[229] Turgut Tan, "Kamu Hizmeti İmtiyazından "Yap- İşlet- Devret" Modeline", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt.22, Sayı.2 (2 Şubat 1967), s.308-310.
[230] Örsten, s.13.
[231] Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, s.219.
[232] Örsten, s.43-44.

2.2) Kapitülasyon- İmtiyaz Farkı

Kapitülasyon, bir hukuk terimi olarak "*bir ülkede yurttaşların zararına olarak yabancılara verilen ayrıcalık hakları*"[233] olarak ya da "*tek taraflı bir irade ile ülkede bulunan yabancı devlet vatandaşlarına adli, iktisadi ve dini alanlarda bir takım hak, imtiyaz ve muafiyetler sağlayan, hükümlerin sözüne ve ruhuna aykırı hareket bulunulmadığı sürece tarafları bağlayan geçici ya da sürekli nitelikli düzenlemeler*"dir.[234] Ancak, nihai olarak aldığı hâl itibariyle ve iktisadi olarak ele alındığında kapitülasyon, "*ekonomiyi canlandırmak ve ihtiyaç duyulan maddelerin karşılanması amacıyla verilen hak ve muafiyetlerin zaman içinde siyasal üstünlük ile birlikte ekonomik hegemonya ve dayatmaya dönüşmesi*"[235] durumudur.

Kapitülasyon ve imtiyaz kavramları, "ayrıcalık" anlamını içermelerinden dolayı her ne kadar çoğu zaman birbirleri yerine kullanılıyor olsa da müşterek olmayan anlamlar da içermektedirler. Bu nedenle, "ayrıcalık" anlamı açısından ele alındığında dahi her kapitülasyon bir imtiyaz olarak sayılabilse de her imtiyaz bir kapitülasyon olarak değerlendirilemez. Nitekim imtiyaz, daha önce ifade ettiğimiz üzere sadece ayrıcalık anlamında kullanılmamaktadır. [236]

Kapitülasyonlar son dönemlerde ekonomik ve siyasi bir baskı aracı haline gelmişse de özü itibariyle devletin yabancı bir ülke vatandaşlarına iktisadi, siyasi, dini vb. konularda bir ihsan, ayrıcalık bahşetmesidir. Oysa imtiyaz verilen kişi ya da şirketin seçimi, genellikle "ihale" ile yapılmakta ve devletin en uygun bulduğu kişi veya şirkete "kamu hizmeti" alanında tesis kurma, işletme izninin verilmesidir. Dolayısıyla kapitülasyonlar tek taraflı olabilirken imtiyazlarda çift taraflı bir kazanç ilişkisi vardır. Aynı zamanda imtiyaz verilen taraf, sadece yabancı "ülke vatandaşları" değildir. "Yerli- yabancı, Müslim- gayrimüslim" ayrımı olmaksızın "özel olarak belirlenmiş şirket veya kişiler"e imtiyaz hakkı tanınmaktadır. 1740 yılında Fransa'ya verilen kapitülasyonlardan önce padişahın ömrü ile sınırlı olan kapitülasyonlar, bu tarihten sonra süresiz hale gelmişlerdir. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu verdiği kapitülasyonlar nedeniyle çok zorluklar yaşamış, verdiği hakları geri alması uzun yıllar almıştır. Halbuki imtiyazlar, daha verilmeden önce imtiyaz sahibi ve idare arasında yapılan "sözleşme"de belirtilen süre kadar geçelidir. İmtiyaz süresi içerisinde, herhangi bir olumsuz gelişme yaşanırsa (bu duruma neden olan sebep idare tarafından geçerli görülerek ek süre verilmesi gibi durumlar haricinde) devlet tek taraflı olarak

---

[233] Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Kapitülasyon, 2021, https://sozluk.gov.tr (5 Şubat 2021)
[234] Apaydın, s.13.
[235] Mustafa Mahlut, "20. Yüzyıl Başında 'İmtiyaz' Kelimesi ile 'Kapitülasyon' Kelimesinin Tarihsel Açıdan Karşılaştırmalı İncelenmesi", **History Studies International Journal of History**, Vol.2 (February 2010), s.411.
[236] Mahlut, s.402-404.

kamu ve devlet yararına sözleşmeyi fesh etme hakkına sahip olmakla birlikte imtiyaz sahibin de sözleşmenin fesh edilmesi nedeniyle mağdur olduğu durumlarda tazminat talep hakkı bulunmaktadır.[237]

2.3) İhtiyat Akçesi

İhtiyat akçesi, imtiyaz verilmesi sürecinde kurulacak şirketlerin nizamnamelerinde (içtüzüklerinde) karşımıza çıkan bir kavramdır. Yedek akçe olarak da anılmaktadır. Şirketlerin, yıl sonunda elde edecekleri gelirden, masraflar, amortisman gibi ödenmesi kesin olan giderleri çıkardıktan sonra geri kalan paydan; şirketin devamlılığı için belirlenen ölçüde ayırdığı miktardır. Böylece, şirketlerin, ileride beklenmedik şekilde oluşabilecek masraf ve zararlar, şüpheli alacaklar gibi öngörülmeyen kayıplar vb. durumlar için tedbir almaları amaçlanmıştır.[238] Şirketlerin imtiyaz süreleri tamamlandığında geriye kalan ihtiyat akçesi hisse sahiplerine pay edilmektedir. [239]

Osmanlı anonim şirketlerinin kurulması için gereken kuralların, hükümlerin, düzenlemelerin yazıldığı nizamnamede (tüzük),[240] şirketlerin, kurulması için sermayelerinin %5-10'u kadar ihtiyat akçesini rehin bırakılması istenirken, daha sonra sigorta şirketlerinin kuruluşu için bu oran %25'e çıkarılmıştır.[241]

2.4) Kefalet Akçesi

İmtiyaz sistemi kurulduğunda, Osmanlı İmparatorluğu'nda düzen hemen oturmamış zamanla eksiklikler tamamlanarak çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Kefalet akçesi olmadığı dönemlerde daha kolay şekilde imtiyaz alan kişiler, çoğu zaman inşa etmek, işletmek üzere elde ettikleri imtiyaz haklarını kullanmayıp bu hakkı başka taliplilere devretmiş ya da sözleşmedeki hükümlere dayanarak devletten "fesih tazminatı" adı altında para alarak haksız kazanç elde etmeye başlamışlardı.[242] Bu durum maden imtiyazında belirgin olarak görülmüştür;

---

[237] Mahlut, s.402-404.

[238] Senar Çağırgan Tuncer ve Yasin Ulusoy, "Yedek Akçeler", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** Cilt.19, Özel Sayı (2017), s.1974.

[239] 1882 Nizamnamesi, 7. Fasıl, 40. Madde. Bkz.; İbrahim Sırma, "Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı", **Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt.3, Sayı.2 (2011), s.5-6.

[240] Anonim Şirket Nizamnamesi (1882) 'de 8 fasıl 44 madde olarak çıkmıştır.

[241] Özger, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Sigorta Sektöründe Milli Yapılanma Osmanlı Sigorta Şirketi*, s.78.

[242] Charles Morawitz, "Masraflar", **Türkiye Maliyesi**, Maliye Tetkik Kurulu (drl.), Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, 1979, s.175. İmtiyazı geri almak isteyen devlet tazminat ödemek zorunda kalmaktaydı. Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekamülü (1861-1906)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, 2011, s.129- 130.

"*İmparatorluk devrinde madencilik hakiki bir işletmecilikten ziyade, iktisap edilmiş maden haklarının alışverişine dayanan bir ticaret şeklini almıştı…. maden haklarını ele geçiren, bu hakkını tutturabildiği bir fiyatla başkasına devrediyor, devralan ise müsait bir zamanı bekleyip, kazandığı hakkı yine bir fiyat farkıyla bir üçüncü şahsa satıyordu."*[243]

Öyle ki yabancılar, "ruhsat ticareti" olarak değerlendirilen bu devirleri gerçekleştirebilmek için Osmanlı tebaasına geçme yöntemini dahi kullanmışlardır.[244] Bu suiistimali farkeden Osmanlı İmparatorluğu, durumu sınırlamak için 1861 Maden Nizamnamesi ile birlikte "kefalet akçesi" adı altında bir teminat/ depozito istemeye başlamıştır. Aynı zamanda yabancılara Osmanlı İmparatorluğu'nda imtiyaz alabilmeleri için yerli tebaa ile ortak olma hakkı tanınarak yabancıların kontrol altında tutulması hedeflenmiştir.[245]

Şahıs veya şirketler, ihale ile aldıkları imtiyazla bir inşaada bulunmak- işletmek görevini tamamlamama olasıklarına karşılık[246], Osmanlı İmparatorluğu'na kefalet akçesi ödemek ve kefil göstermek durumunda kalmışlardır. Dolayısıyla, haklarını kullanarak bir görevi yerine getirmeyi hedefleyenlerin değil haklarını başkasına devrederek kazançlı çıkmak isteyenlerin önüne bir engel koyulmuştur. Eğer, imtiyaz süresi boyunca üstlenilen işler tamamlanmaz ya da yarım bırakılarak terk edilecek olunursa, işin başında teminat olarak alınan kefalet akçesi devletin hazinesinde kalmaktadır. Tam tersi biçimde, eğer, belirlenen süre içinde tesis ve işletme faaliyetlerinde gelişme görülür hizmet taleplerinde samimiyet anlaşılırsa kefalet akçesi, imtiyaz sahibi şirket veya şahsa geri ödenmektedir. Ayrıca, kimi imtiyazlar, tedbir amaçlı imtiyazın başka şahıs veya şirketlere devredilmesi de yasaklanmıştır.[247]

2.5) Temin-i Temettü Akçesi (Kâr Garantisi)

İmtiyaz defterinde karşılaştığımız bir diğer kavram ise "temin-i temettü akçesi"dir. Bu kavram, demiryolu imtiyazı verilen şirket veya şahıslara tesis ettikleri demiryolları için Osmanlı'nın yatırımcılara kilometre başına verdiği "kâr garantisi"ni anlatmaktadır. Buna göre, yatırımcıların, inşa ettikleri demiryollarını imtiyaz müddeti boyunca işletirken kilometre başına elde edeceği kazanç tahmin edilir ve bu tahmine ulaşılmadığı takdirde aradaki farkı sözleşme

---

[243] Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi,** 1. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s.176.

[244] Aylin Doğan, "Arşiv Belgelerine Göre 19. Yüzyıl'da Kumluca'da Maden Ruhsatı Ticareti", **Journal of Current Researches on Business and Economic**, Vol.8, No.2 (2018), p.120.

[245] Keskin, *Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekamülü (1861-1906)*, s.130.

[246] Örsten, s.102.

[247] Örneğin; tarihinde Üsküdar Omnibüs Şirketi'nin kurulması için hazırlanan şirket mukavelenamesinde (sözleşmesinde), imtiyazın başka şirket veya şahsa devri yasaklanmıştır. Bkz.; Vahdettin Engin, "Üsküdar'da Omnibüs Şirketi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IV Bildirileri (3-5 Kasım 2006)**, İstanbul: 2007, s.171-174.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.56-57, 10 Şaban 1290 [3 Ekim 1873].

gereği Osmanlı İmparatorluğu ödemektedir.[248] Osmanlı İmparatorluğu, bu garantiyi verirken bazı vilayet aşarlarını teminat olarak göstermiştir. Osmanlı verdiği demiryolu imtiyazlarının hemen hepsine bu garantiyi vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu böylece stratejik öneme sahip olan demiryolları teknolojisini transfer etmek, alt yapı yatırımlarında ilerleyerek en başta ekonomik ve askeri sorunları çözmek istemiştir. Daha sonraki süreçte kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi, teminat olarak gösterilen aşarları toplayarak şirketlere teslim etme görevini de üstlenmiştir.[249]

2.6) İmtiyazların Verilme Nedenleri ve 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Konu Olan Sektörler

Tezimizde, 19. yüzyılda İmparatorluğun ekonomisinde geçirdiği dönüşümleri ve Osmanlı İmparatorluğunun özel kişi ve kurumlar eliyle gerçekleştirdiği yatırımları incelemek adına birincil kaynak olarak Osmanlı arşivindeki "imtiyaz defteri" kayıtlarından yararlanılmıştır. Böylece, "imtiyaz" sistemi ile Osmanlı'nın özel kişi ve kurumlarca ne tür yatırımlar yaptığı ve nasıl bir ekonomik ve sosyal dönüşüm geçirdiğine dair çeşitli bilgiler edinilmiştir.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri İmtiyaz Defterleri (A.DVNS.İMTZ.d) fonunda imtiyaz defteri olarak 6 defter bulunmaktadır. "001 Numaralı İmtiyaz Kalemi Defteri", Kasım 1865- 4 Ekim 1893 tarihlerini kapsamaktadır. 5 ve 6 numaralı defterlerin tarih aralığı tespit edilememekle birlikte, içeriğine bakıldığında, 002 numaralı defterin[250] Haziran/Temmuz 1882 – 3 Mart 1894 tarihlerini; 003 numaralı defterin 8 Mart 1894 – Nisan/ Mayıs 1909 tarihlerini ve 004 numaralı defterinse 13 Mart 1909 ile 27 Mayıs 1905 tarihleri arasını kapsadığı anlaşılmaktadır. Tarih bazında bakıldığında 002 numaralı defter ile 001 numaralı defterin büyük oranda örtüştükleri görülmektedir. Ancak, içeriğine bakıldığında 002 numaralı defterin içerik olarak 001 numaralı defterle farklı imtiyazları içerdiği anlaşılmıştır. 001 numaralı defterde verildiği görülen birkaç imtiyazın süresinin uzatılması gibi gelişmelere ya da aynı imtiyazdan tekrar bahsedilmesi gibi durumlara 002 numaralı defterin içeriğinde rastlanılmıştır.[251] Ancak bu iki defter arasındaki süreklilik çok nadir şekilde izlenmektedir. 2 numaralı defterin, sektörel olarak tıpkı 001 numaralı defter gibi en çok maden, ulaşım gibi alanları

---

[248] İhsan Seddar Kaynar, "Haydarpaşa- İzmit Demiryolu ve İskelelerle İlişkisi", Türk Deniz Ticareti Sempozyumu VIII. Karadeniz Limanları (29 Nisan- 01 Mayıs 2015), Ordu: OÜSBAD, Temmuz 2015, s.139.

[249] İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.12, Sayı.1 (2002), s.319.

[250] 229 sayfa olan bu defterin içeriğinde toplam 164 pasaj bulunmaktadır.

[251] Örneğin, 001 numaralı imtiyaz defterinde İhsandere bendi için verilen imtiyazın 002 numaralı defterde süresinin uzatıldığına dair bilgi 002 numaralı defterde bulunmaktadır. Şirket-i Hayriye'ye verilen süre de aynı şekilde uzatılmıştır. Ya da Faik Paşa'ya maden suyu için verilen imtiyazdan 002 numaralı defterde yeniden bahsedilmiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.02.

kapsadığı bilinmekle birlikte, çok büyük oranda 001 numaralı defterde olmayan imtiyazların bilgisi girilmiştir. Yine ilgili defterde, 001 numaralı defterde sektörel olarak hiç bulunmayan buz, eşya-ı züccaciye, porselen, dokuma, kâğıt ya da kibrit imalatı yapacak fabrikaların kurulması ve arsenik, borasit, petrol gazı gibi farklı tür madenlerin işletilmesi için imtiyazlar verildiği görülmüştür. Aynı zamanda bu defterin, 001 numaralı defterde bahsi geçen kuş gübresi, hurde huruf gibi sektörleri barındırmadığı da anlaşılmaktadır.

001 numaralı defter, daha geniş bir tarih aralığını kapsadığından bu yüksek lisans tezinde söz konusu deftere kaynak neşri olarak da değerlendirilebilecek bir surette odaklanılmıştır. Tezde incelenecek olan defter toplam 152 sayfadan oluşmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere 1865-1893 yılları arasındaki imtiyazları içermekle birlikte, aynı tarih aralığında verilen imtiyazların bir kısmı 002 numaralı imtiyaz defterinde bulunmaktadır.

001 numaralı imtiyaz defterinin kapsamı dışında aynı tarih aralığında herhangi bir imtiyaz verilip verilmediğine dair Osmanlı arşivi kaynaklarına göz atılmıştır. Sonuç olarak, 1865-1893 yılları arasında olup 001 numaralı defterde olmayan imtiyazların varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bazı imtiyazlar ve şirket kurma ruhsatlarının içeriği ise şöyledir;[252]

- Hasır imali için verilen imtiyaz
- Pamuk çekirdeğinden yağ çıkarılması için imtiyaz
- Samsun'da Şeker kamışı fabrikası imtiyazı
- Sabun fabrikası imtiyazı
- Pamuk tathiri yapmak üzere icat ettiği makine için mucide imtiyaz
- Balmumu imal etmek üzere icat ettiği makine için mucide imtiyaz
- Bazı şirketlerin birleştirilmesiyle Türkistan Ticaret Bankası'nın kurulmasına dair izin
- Dökmeci Şirketi ismiyle bir şirket kurma izni
- Beyrut'ta Milliye ve Şarkiye isimli bir şirket kurma ruhsatı
- Trabzon'da Şirket-i Menafi-i Trabzon isminde şirket kurma izni
- Şirket-i Bahriye isimli vapur şirketi kurulması ruhsatı.

[252] Kaynaklar sırasıyla şöyledir; BOA., İ..MVL.., 547/2458, 13.09.1282 [30 Ocak 1866]; BOA., ŞD., 496/14, 24.11.1287 [15 Şubat 1871]; BOA., ŞD., 1825/40, 8.08.1286 [23 Kasım 1869]; BOA., ŞD. 2392/21, 22.01.1287 [24 Nisan 1870]; BOA., İ..MVL., 571/25664, 27.12.1283 [2 Mayıs 1867]; BOA., MVL., 1044/13, 20.07.1284 [17 Kasım 1867]; BOA., A.}MKT.MHM., 358/31, 29.01.1283 [13 Haziran 1866]; BOA., İ..ŞD.., 1/45, 20.12.1284 [13 Nisan 1868]; BOA., MVL., 1042/6, 18.06.1282 [8 Kasım 1865]; BOA., ŞD., 1173/9, 26.11.1286 [27 Şubat 1870]; BOA., İ..DH.., 797/64613, 19.01.1297 [23 Nisan 1870].

Bunların dışında, 001 numaralı defterde olmamakla birlikte, 001 numaralı defter ile tarih aralığı kısmi olarak örtüşen 002 numaralı defterde de bulunmayan; tathirle alakalı devlet (Hazine-i hassa) adına bir şirketin kurulduğu ve yine tathirle ilgili verilen bir imtiyaz tespit edilmiştir. Yine bu bağlamda Osmanlı'da yetişen iyi atların, Amerika'da sergilenmesi ve iyi temsil edilmesi amacıyla bir şirket kurulması için de izin verildiği görülmüştür.[253]

Bu sonuçlardan anlaşılacağı üzere, dökmeci esnafının birleştirilmesi gibi esnaflarla ilgili ya da devletin yurtdışında temsilini iyileştirmek için bir şirketin kurulması gibi gelişmelerin dışında kamu hizmeti görmesi için kurulmuş şirketlerin ve çeşitli alanlarda verilen imtiyazların da ilgili defterlerde kaydı bulunmamaktadır. Ancak tespit edildiği kadarıyla, bu iki imtiyaz defterinde kaydı bulunmayan imtiyazların sayısı sınırlıdır.

001 numaralı imtiyaz defterinde[254] şahıs ve şirketlere verilmiş olan imtiyazları incelediğimizde verilen imtiyazların çeşitli maksatları olduğu açıkça görülmektedir. Bu defterde gördüğümüz üzere imtiyazların verilme nedenleri basitçe şöyle maddelendirebiliriz;

- Yeni teknolojileri İmparatorluğa getirmek
- İthal etmek yerine yurtiçi üretimi teşvik etmek ve daha uygun ürün tedariki sağlayarak devlet tasarrufunu artırmak (Örn.; tuğla üretimi)
- Kamu yararına olacak faaliyetleri desteklemek
- Bayındırlık faaliyetlerini gerçekleştirmek, yaygınlaştırmak
- Sanayi, ziraat ve ticaret faaliyetlerini kolaylaştırmak ve bu faaliyetlerin artırılması ve yaygınlaşmasına yönelik çabaları desteklemek
- Sermaye transferi; hem devlete hem halka girişimlerinde ihtiyaç duyduğu sermayenin sağlanması hatta varlıklı halkın çoğalmasını desteklemek
- Potansiyel gelir kaynaklarını verimli hale getirmek
- Çeşitli vergi kalemleri ile hazine gelirlerini artırmak
- Şirketleşmeyi artırmak
- Avrupa ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri kolaylaştırmak adına, iletişim, ulaşım gibi bağları güçlendirmek
- Transit bölge olarak İmparatorluğun stratejik konumunu güçlendirmek
- Sosyal yardımlaşmayı teşvik etmek

[253] BOA., Y..MTV., 10/66, 24.05.1300 [2 Nisan 1883]; BOA., Y..A…RES., 55/19, 29.10.1308 [7 Haziran 1891]; BOA., MV., 72/ 26, 19.04.1310 [10 Kasım 1892].
[254] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01.

- Askeri lojistiği etkin hale getirmek
- Kaçakçılığı, kayıt dışılığı önlemek (Örn.; asar-ı atika)
- Avrupa'daki nizam ve kurumsallaşmayı İmparatorlukta hayata geçirmek
- Yabancı devletlerle ticari ilişkileri artırmak
- Halkı hem teknik hem sosyo-kültürel anlamda eğitmek, geliştirmek ve girişimci ruhu kazandırmak.

Genel olarak, imtiyazların hem devletin hem de halkın faydasına olacak şekilde pozitif dışsallıkların gözetilerek verildiği görülmüştür.

Defterde direkt olarak beyan edilmemekle birlikte İmparatorluğun içinde bulunduğu bazı durumlar da imtiyazların verilmesinin arkaplanını oluşturmuşlardır;

- Tanzimat fermanı ile beyan edilen imar işlemleri
- Savaşlar ve borçlar
- Siyasi ve iktisadi buhran
- Sermaye ve teknik bilgi eksikliği
- Merkezileşme

İmtiyazların verilişine etki eden dış sebeplere baktığımızda, sanayileşen Avrupa'nın kendine yeni hammadde ve pazar arayışını bulmak ve biriktirdiği sermayeyi emperyalist çıkarlarla değerlendirmek üzere İmparatorluğa çeşitli taleplerde bulunmaları, kimi zaman bağlayıcı sözleşmelerle de İmparatorluğa karşı baskılarını artırmaları bu sebeplerden bazılarıdır.

Avrupa devletlerinde sömürgecilikten emperyalizme geçilmesiyle birlikte birden çok aktörün, aynı zamanlamada ve aynı hedefte çıkarlarını gözetmeleri mümkün hale gelmiştir. Avrupalılar, çıkarlarının devamlılığını sağlamak adına da belli bir döneme kadar İmparatorluğun ayakta kalması için bazı dönüşümler geçirmesinde etkili olmuşlar ve bu konuda Osmanlı'yı desteklemişlerdir.[255]

Diğer taraftansa anlaşmalar, fermanlar (Islahat Fermanı) ve Arazi Kanunu gibi yenilikler de ekonomik serbestliği artırarak yabancı sermayenin ülke içine girişinde ve İmparatorluğun Avrupa ekonomisine entegrasyonunda yardımcı etken olmuştur. Diğer taraftan

[255] Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913, s.14.;1870'lerde sömürgecilikten emperyalizme geçiş başlamıştır. Emperyalizmde sömürgecilikten farklı olarak, bir bölge, tek bir devletin hegemonyası altında olmadan, birçok emperyalist devletin iktisadi çıkarlarının aynı anda gerçekleştiği bir yer haline gelebilmektedir. Bkz.; Merve Suna Özel Özcan ve Mehmet Esat Sarıcaoğlu, "Avrupa'nın Değişimi Karşısında Osmanlı İmparatorluğu ve Milli Burjuvaziye Giden Süreç," **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.10, Sayı.1 (Ocak 2020), s.44.

Duyun-u Umumiyye İdaresiyle borç ödemelerinin güvenceye bağlanması ile de yabancı sermaye ülkeye çekilmiştir.

Balta Limanı Anlaşması ile yabancı malların İmparatorluk pazarlarında güçlü hale gelmesi, tekelin kaldırılmasıyla devlet gelirinin azalması gibi durumlar Osmanlı'yı ekonomik yönden sarsmakta ve gerekli dönüşümler ve gelişmelerin önünü tıkamaktaydı. Kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiyye'nin kurulması gibi sebepler de İmparatorluğun ekonomik özgürlüğünü azaltmaktaydı.

Sonuç olarak yeni gelir elde edemeyen ve gelir kaynaklarını kaybetmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, varlığını sürdürmek üzere gerekli yatırımları gerçekleştirmek için yabancı sermayeye başvurmak zorunda kalmış, çeşitli sektörlerde imtiyazlar vermiştir. Ayrıca İmparatorluk imtiyaz vererek Avrupalı ülkeler arasındaki rekabetten faydalanmış ve denge siyaseti de izlemiştir.[256]

Bu çalışmada incelenen 001 numaralı imtiyaz defterinde, madencilikten tiyatroya, ulaşımdan kuş gübresi ithalatına kadar ondan fazla farklı sektörlerde gerek şahıs gerekse şirket adına imtiyazlar verilmiştir. İmtiyaz defteri incelemesinde genel olarak, verilen imtiyazlardan bilgi sahibi olabileceğimiz başlıklar şu şekildedir;

- İmtiyaz verilen şahıs/ şirket isimleri
- Şirketleşme türleri
- İmtiyaz verilen şahıs/ şirketlerin ya da ortaklıkların uyrukları
- Hangi sektörlerde imtiyaz verildiği
- İmtiyazların devri ya da feshinin gerekçeleri
- İmtiyaz sahibinin vefatı durumunda yapılan işlemler
- İmtiyazlarda devletin teşvik ve destekleri ile yetkileri
- İmtiyaz sahiplerinin yükümlülükleri ve yetki sınırları
- İmtiyazlardaki kamu yararı
- İmtiyaza konu olan yatırımın detayları
- İmtiyaz sahibinin devlete yapacağı ödemeler ya da imtiyaz sahibinin yatırımı vasıtasıyla kazanacağı gelirler, uygulayacağı tarifeler
- İmtiyazların hukuki çerçevesi ve ilgili kanunlara yapılan atıflar

[256] Yasemee, s.76-79.

- İmtiyaz sahipleri tarafından yapılan çeşitli talepler ve devlet tarafından verilen tepki ve cevaplar
- Kurulacak şirketlerin sermayesi ve kuruluş amaçları
- Devletin yatırımlardan beklentileri.

Bunların yanında imtiyaz defterindeki sözleşme metinlerinin üzerine ilgili imtiyazla ilgili sonradan yaşanan süre uzatımı, fesh edilme gibi gelişmeler de not düşülmüştür. Sektörel olarak yapılacak incelemelerde her bir imtiyaz hakkında defterden takip edilen gelişmeler tablolarda belirtilecektir. Sözleşmelerin üzerindeki notların tarihi 20.yüzyıla kadar takip edilebilmektedir. Ancak, tez başlığında bu notlara ait tarihler değil, imtiyazlarla ilgili sözleşme olarak girilmiş metinlerin ilk hüküm tarihleri dikkate alınmıştır. Sonuç olarak, imtiyazların 1865 ile 1893 yılları arasında verildiği görülmüştür.

İmtiyaz verme sürecinin, imtiyazların defterimizde çoğunlukla şahıs/şahıslar ya da şirketler tarafından talep edilmesi üzerine başladığı görülmektedir. Ancak direkt olarak devletin çeşitli şartlar ve koşullarda belli bir alanda yatırım için imtiyaz vereceğini gazeteye ilan ettiği de görülmüştür. Şahıslar ya da şirketler bu ilan üzerine devlete talepte bulunmaktadır. Örneğin, deniz yolu ulaşımında devletin ve tüccarın yararına görülen bir destgah (tezgah) inşası yatırımı için devlet direkt olarak gazeteye ilan verdiği ve bunun üzerine bu işe talip olunduğu anlaşılmıştır.[257]

Bu aşamadan sonra, imtiyaz sahibi, yapılması hedeflenen inşaa faaliyetlerini ya da kurulacak şirketin iç tüzüğü gibi bilgileri içeren layiha, haritalar vesaire belgeler hem devlet hem de kamu yararını gözeten devlet kurumları tarafından çeşitli incelemelere tabii tutulmaktadır. Gerekli şartların yerine getirilmesi ve yapılan incelemeler sonucu uygun bulunması durumunda devlet, imtiyazı şahıs ya da şirketlere vermektedir. Şirket türlerine bakıldığında, genelde adi ve anonim şirketlerin öne çıktığı bununla birlikte sadece haberleşme sektöründe iki adet limited şirketin varlığı tespit edilmiştir.

İmtiyaz verilmeden önce imtiyaz sahibinin devlete kefalet akçesi ödemesi gerektiği görülmektedir. Kefalet akçesi, imtiyaz sahibinin işi tamamlayacağına dair verdiği bir teminattır, faaliyetlere başlanmazsa ya da belirlenen süre içinde gerekli inşa faaliyetleri bitirilmezse kefalet akçesine devlet tarafından el konulmaktadır. Dolayısıyla eğer kişi, imtiyaz hakkını devretmeye kalkarsa aldığı görevi tamamlamadığı içi kefalet akçesi devletçe zabt edilmektedir. Bunlarla

[257] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.9, 5 Mart 1301 [17 Mart 1885]. Bir diğer örnekse imtiyazın fesh edilip yeni taliplisi için gazeteye ilan verileceğine dair beyanın devletçe verildiği imtiyazdır. Bkz.; Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.147, 2 Şaban 1294 [12 Ağustos 1877].

birlikte, imtiyazı direkt devralan ya da imtiyaz sahibinin vefatı sonucunda kendisine imtiyaz intikal eden kişiler de kefalet akçesi verme koşuluyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Hatta bu kişiler, imtiyaz sahibinin borçlarını da devralmakta ve devlete teminat senedi vermektedirler.

Devletin kefalet akçesini imtiyaz rantını engellemek için koyduğu, kefalet akçesi bölümünde değinilmişti. Ancak, örneğine çok sık rastlanmamakla birlikte, devletin bazen bununla da yetinmeyerek, talepte bulunan yatırımcılara alacakları imtiyazı bir başkasına devretme haklarının olmadığını belirttiği ve direkt olarak yasak koyduğu bazı imtiyazlara rastlanmıştır. Örneğin, bend ve ulaşım imtiyazlarında imtiyaz sahiplerinin haklarını "*sair kimselere terk ve ferağ edemeyeceği*"ne dair şartlara rastlanmıştır.[258]

Kefalet akçesinin, nakdi ya da devlet tahvili olmak üzere iki farklı şekilde ödenebileceğine yönelik devletin, imtiyaz sahiplerine seçenek sunduğu örnekler görülmüştür. Hatta devlet, "*..kefâlet akçesi aynen altun olarak teslim olunduğu takdirde banka tarafından herkese îtâ olunacağı miktarda fâiz işletecektir esham tevdî olunur ise tenzil-i fiyata karşılık olmak üzere yüzde yirmi beş faizli olarak kabul olunacak..*" tır[259] diyerek, ödemelerin devlet ödemenin devlet tahvili olarak yapılması için teşvikte bulunmuştur. Bunu ise, kısa vadeli borçlanmadan ziyade uzun vadeli borçlanmanın tercih edilmesine ve devlete ait yatırımlar için gerekli finansmanın sağlanmak istenmesine bağlamaktayız. Nitekim, fesh edilen bir imtiyaz sözleşmesinden öğrenildiği üzere, imtiyaz sahibi, kefalet akçesi ödemesini 1035 adet Rumeli Demiryolu tahvili alarak gerçekleştirmiştir.[260] Bu da kefalet akçelerinin devlet yatırımlarının finansmanında kaynak olarak kullanıldığına dair görüşü destekleyici niteliktedir.

Kefalet akçelerinin imtiyaz sahiplerine geri iadesinin hangi şartlarda yapılacağı ise imtiyaz sözleşmelerinde belirtilmiştir. Buna göre sözleşmelerde;

- Yarısı faaliyetlere başlandığında kalan yarısı ise inşa faaliyetleri tamamlandığında
- Sözleşmede belirtilen ay, sene gibi belirlenmiş sürelerin sonunda

[258] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.127-128, 7 Cemaziyelevvel 1297 [17 Nisan 1880].

[259] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876]. Yine aynı şekilde Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880]. Devlet tahviline verilen bu oran her zaman %25 olmamıştır kimi zaman %5 olarak belirlendiği de görülmüştür. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.60, 14 Şaban 1290 [7 Ekim 1873].

[260] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.10, 1 Şaban 1299 [18 Haziran 1882].

olmak üzere bir standart izlenen ifadelerle kefalet akçelerinin iade şartları beyan edilmiştir. Bununla birlikte, örneğin, bir demiryolu imtiyazı için, hattın ilk on kilometrelik kısmı yapıldıktan sonra iadenin gerçekleşeceği gibi özel ifadeler de bulunmaktadır.[261]

Kefalet akçesinin dışında, imtiyaz fermanını verilirken bir defaya mahsus olmak üzere imtiyaz sahibinden "ferman harcı" adı altında bir bedel alındığı da bilinmektedir.

Sözleşmelerde, imtiyazın hangi amaçla hangi bölgede/ arazide, kaç yıllık süre ile verildiği gibi çeşitli detaylara yer verilmiş ve imtiyazın kapsamı ve sınırları çizilmiştir.

İmtiyaz sözleşmelerinde, imtiyaz için tahsis edilen arazilerin sınırları devlet tarafından belirlenmektedir. Söz konusu araziler devletin tasarrufunda ise devletin bu arazileri kimi zaman kira karşılığında kimi zaman ise geçici ve ücretsiz olarak imtiyaz sahiplerine verdiği görülmektedir. Örneğin, madencilikte imtiyaza konu olan araziler belli bir bedel karşılığında verilirken, tathirde ve ulaşım imtiyazlarında ücretsiz olarak verildiği gözlemlenmektedir. İmtiyaz süresi sonunda ise devlet imtiyaz sahibine tahsis ettiği arazinin tasarrufuna tekrar sahip olmaktadır.

Arazi, eğer bir başka şahsın tasarrufunda ise o zaman imtiyaz sahibi, öncelikle arazi sahiplerini razı etmeye çalışarak araziyi satın almaya çalışacak ya da geçici olarak kullanacaksa bu süre için bedel ödeyecektir. Ancak arazi sahibinin rızası sağlanamaz ise "*Menafi-i Umumiyye İçin İstimlak Kanunu*" na göre söz konusu araziyi kullanıp sahibine tazminat ödeyecek ya da araziyi satın alabilecektir. Buradan anlaşıldığı üzere, kamu yararına görülen yatırımların hayata geçirilmesi için devlet, gerekli arazilerin kamulaştırılması ve imtiyaz sahibi tasarrufuna verilmesine yönelik bir teşvikte bulunmuştur. Devletin, öncelikle arazi sahiplerinin rızasının gözetilmesini istemesi dikkate değer olmakla birlikte, gerekli hallerde kamu yararını şahıs haklarından üstün tuttuğu anlaşılmaktadır. Bunların haricinde, devlet, imtiyazlarda Maadin Nizamnamesinin 60. maddesine atıfta bulunarak, imtiyaz sahiplerinin, imtiyaz dahilinde bulunan arazi dışındaki hiçbir yere asla müdahaleye edemeyeceğini ve oralardaki halkın arazileri eskiden beri ne amaçla kullanıyorsa (yani tarla ise ziraat, otlak ise hayvanları otlatmak için) aynı şekilde kullanmaya devam edeceğini bildirmiştir. Hatta imtiyaz arazisi dahilinde olan arazilerin de "ticari amaç" gütmediği ve imtiyaz sahibine karşı rekabet açığa çıkarmadığı sürece halk tarafından kullanılmasına izin verilmiştir. Örneğin, vapur imtiyazlarında halkın kendi kayıklarını, karayoluna ait imtiyazda halkın imtiyaza konu olan yolda kendi arabalarını işletmesi imtiyaz

[261] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.60-61, 27 Şaban 1290 [20 Ekim 1873].

sahibince engellenmeyecektir. Burada önemli olan kıstas, kişilerin, imtiyaz sahibine karşı bir rekabet oluşturmaması ve imtiyazın amacının engellenmemesidir.

Sözleşmelerde, devletin bazı haklarını koruduğu görülmektedir. Bu haklardan ilk olarak devletin fesh etme hakkıdır. Devletin fesh etme yetkisini bazı gerekçelere dayandırdığı gözlemlenmiştir. Buna göre;

- İhtar edilmesine rağmen işletme faaliyetlerine başlanmaması ya da bu faaliyetlerin tatil edilmesi
- Yükümlülükler yerine getirilmemesi

gibi imtiyaz sahiplerinin kusurlarından kaynaklı durumlarda devlet imtiyazı tek taraflı olarak fesh etme yetkisine sahiptir. Ancak, fesh edilmeden önce işletmenin kesintiye uğramaması için masrafları imtiyaz sahibine ait olmak üzere, devlet işletmeyi geçici olarak devralma hakkına sahip olacaktır.[262] Şayet bu sürede imtiyaz sahibi işletme faaliyetleri devam ettireceği yönünde kudretini ispat edemezse imtiyaz hakkı iptal olmaktadır ve bu sebeple de devletten hiçbir tazminat talep edememektedir.

İmtiyaz sahibinin devletten tazminat alabildiği tek bir durum vardır; o da devletin imtiyaz hakkını geri almasıdır. Nitekim bu durum, devletin sözleşmelerde saklı tuttuğu haklarından biri olarak bazı sözleşmelerde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, gerekli görülmesi halinde sözleşmede önceden belirlenen süre sonrasında yine sözleşmede beyan edilen meblağ üzerinden- ki bu meblağ imtiyaz sahibinin net geliri üzerinden hesaplanacak bir tutar olarak belirtilmektedir- devlet imtiyaz hakkını geri alabilecektir.

Devletin fesh etme, imtiyazı geri alma gibi haklarının dışında, imtiyazla alakalı olmasına rağmen imtiyaz sözleşmesinde bulunmayan bazı inşa faaliyetlerini gerekli gördüğü takdirde imtiyaz sahiplerine yaptırma hakkını da saklı tuttuğu imtiyaza rastlanmıştır.[263] Ayrıca, devletin; askeri, eğitim, sağlık vb. kurumlarına indirimli tarifeler üzerinden ya da ücretsiz işlem gerçekleştirme şartına karşılık imtiyaz verdiği de bilinmektedir.

Devlet, sözleşmelerde imtiyaz müddetinin dahilinde bir zaman dilimi belirleyerek bu sürenin içinde imtiyaz için gerekli "inşa faaliyetleri"nin bitmesini istemiştir. Çoğunlukla imtiyaz sahiplerinin bu süreyi uzatmak için bazen de imtiyaz müddetinin uzatılması için devlete talepte

[262] Masrafların imtiyaz sahibine ait olacağı bildirilmiştir. Kimi sözleşmelerde bu süreçte, imtiyaz sahibinin elde edeceği müruriye resmi gibi vergi gelirlerine devlet tarafından el konulacağına dair bilgilerin yer alması bu masrafların karşılanma yöntemlerine açıklık getirmektedir.
[263] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876].

bulunduğu görülmektedir. Devlet ise, bu talebin ardında haklı görülen gerekçeler bulunduğu takdirde imtiyaz sahiplerine ek süre vermektedir. Bunlar;

- Prosedürlerin uzaması dolayısıyla belirlenen sürenin yetersiz kalması
- Harp yaşanması

gibi geçerli gerekçelerdir. Geçerli bir gerekçe olmamasının dışında, devlet ya da kamu adına herhangi bir sakınca görülmeyen talepler için de devlet, inisiyatifini "bir defaya mahsus" olarak olumlu yönde kullanmıştır. Ancak, devlet ve kamu yararı adına sürenin uzatılıp ertelenmesinin uygun olmayacağı imtiyazlar için devlet ek süre vermeyi reddetmiştir.[264] Kimi durumlarda ise devletin, belli bir oranda ek vergi almak ya da imtiyaz hasılatının belirli bir kanala aktarılması gibi belirli şartlar altında bu taleplere olumlu cevap verdiği görülmüştür.[265]

Sözleşmelerde imtiyaz sahiplerinin hakları da belirtilmiştir. Bunlar;

- Sözleşmede belirtilen süre içinde, belirlenen bölge sınırlarında ilgili sektör imtiyazının tekeli
- İmtiyaz süresince yapacakları yatırımdan doğacak hizmet karşılığında çeşitli vergi ve ücret alma hakkı
- İmtiyaz süresi bitiminde yeni bir ihale yapımında rüçhan hakkıdır.

İmtiyaz sahiplerine tanınan bu genel haklarının dışında, devletin bazı sözleşmelerde kendilerine verdiği muafiyetler, teşvikler de bulunmaktadır. Bunlar ise;

- İç/dış gümrük vergisi gibi çeşitli vergilerden muafiyet
- Hizmet karşılığı kâr garantisidir.

İmtiyaz sahiplerine verilen sorumluluk ve yükümlülükler de sözleşmelerde bulunmaktadır. Buna göre;

- İmtiyaz dahilindeki tüm masraf, zarar ve ziyanı kendi hesabına karşılamak
- İmtiyaz bölgesi sınırlarını aşmamak
- Belirlenen sürede inşa faaliyetlerini bitirmek ve bu yapıları iyi halde muhafaza etmek
- Devlet tarafından atanan ücretlere uymak

[264] Ulaşım sektöründeki 5 numaralı imtiyazdır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.76, 2 Rebiülevvel 1292 [8 Nisan 1875].
[265] Ulaşım sektöründeki 1 ve 2 numaralı imtiyazlardır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.51, 23 Safer 1290 [22 Nisan 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.136-137, 23 Zilhicce 1298 [16 Kasım 1881].

- İmtiyaz sahiplerinin kazanç olarak tahsis edeceği vergilerin alımında denetim amaçlı atanacak devlet memurlarının masraflarını ödemek
- Sözleşmenin yanı sıra, imtiyazla ilgili nizamnamelere uymak[266]

gibi genel sorumluluklar imtiyaz sahiplerine verilmiştir. Bunların haricinde her bir sektör bazında özel olarak verilen yükümlülükler de karşımıza çıkmaktadır.

İmtiyaz süresi bitiminde, İstimlak Kanunu'na uygun olarak alınan arazi ya da devlet tarafından tahsis edilen arazide imtiyaz sahibi tarafından yapılan rıhtım, müştemilat ve imtiyaz sahibine ait olan dok, mağaza ve nakliye vapurları vesairenin tasarruf hakkı devlete ücretsiz olarak devredilmektedir. Ancak işletmede kullanılan alet edevattan taşınabilir olanlar, ehl-i hibre (bilirkişi) tarafından belirlenecek fiyata karşılık olarak devlet tarafından satın alınabilecektir.[267] Eğer devlet satın almak istemezse imtiyaz sahiplerinin bu araç gereçleri kaldırmalarına müsaade edilecektir. Sonuç olarak, kamu hizmetinin özel kişilere yap-işlet-devret modeli ile yaptırıldığı görülmektedir. Eğer imtiyaza konu olan arazilerin sahipleri varsa ve İstimlak Kanunu'na göre satın almaya gerek kalmadan arazi sahiplerinin rızası alınarak bu araziler üzerine inşa faaliyetleri yapılmışsa, süre bitiminde imtiyaz sahipleri bu inşaatların üzerindeki tasarruf hakkını devam ettirecektir.[268]

İmtiyaz sözleşmelerinde baştan sona hem devletin hem imtiyaz sahibinin hem halkın hakları, yükümlülükleri belirtilmiştir. Karşılıklı olarak beklenilen kazançlar dahilinde imtiyazın sınırları çizilmiştir. Devlet, çeşitli teşvikler, muafiyetler, haklar karşılığında özel şahıs ya da şirketlerden hizmet almakta ve çeşitli yatırımları inşa ettirmektedir. Tüm bu sürecin belli bir prosedüre göre gerçekleştiği ve süreç boyunda devletin denetim ve kontrollerini sürdüğü görülmektedir.

[266] Devlet, imtiyazın bağlantılı olduğu sektöre göre, Asar-ı Atika Nizamnamesi, Maden Nizamnamesi, Zabıt Nizamnamesi, Liman Nizamnamesi; imtiyaz dahilinde gerekli olan odun vesairenin temini için Orman Nizamnamesi; imtiyaz alan şirketlerin tahvil, hisse senetleri çıkarımında Varaka-ı Sahiha Nizamnamesi; imtiyaza konu olan araziler hakkında İstimlak Nizamnamesi gibi kanunlara uyulması için sözleşmelerde atıflar yapmıştır.

[267] Taşınabilir aletler dışında bir telgraf imtiyazında devletin kuruluna hattı imtiyaz süresi sonunda satın alacağına dair beyanı da bulunmaktadır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.18-20, 14 Rebiülahir 1297 [14 Temmuz 1870].

[268] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876].

Tablo 1. İmtiyazların Sektörlere Göre Dağılımı ve Adetleri (1865-1893)

SEKTÖRLER	İMTİYAZ SAYISI
Madencilik	72
Ulaşım- Haberleşme	28
Bankacılık ve Sigortacılık	13
Göl- Nehir- Bataklık Temizliği (Tathir)	6
Eğitim- Kültür- Eski Eserler	4
Anonim Şirketler	3
Bend İnşası ve Su Getirilmesi	3
Hurde Huruf	2
Maden Suyu	2
Aydınlatma (Tenvir)	2
Kuş Gübresi	1
Tütün	1
Tuğla Üretimi	1
Vapur Değirmeni	1
TOPLAM	**139**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

001 numaralı imtiyaz defterinde kayıtlı olan imtiyaz sözleşmeleri, ilgili sektörlere göre kategorize edildiğinde 14 sektörde toplam 139 imtiyazın olduğu görülmektedir. Ancak ilgili defterdeki 5 imtiyaz, birden fazla sektörle ilgili olması sebebiyle toplam imtiyaz sayılarında ufak bir artışa neden olmuştur. Tekrarlar düşüldüğünde toplam imtiyaz sayısı 132 olmaktadır.[269] Tablodan anlaşılacağı üzere, en çok imtiyaz sırasıyla, %52 ile madencilik, %20 ile ulaşım-haberleşme ve %9 ile bankacılık-sigorta alanlarında verilmiştir. Dolayısıyla sanayi, alt yapı ve finans yatırımlarının imtiyazlardaki payının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Madencilik sektörünün %52'lik bir orana sahip olması, 1865-1893 yılları arasında maden üretimine yönelik imtiyazların oldukça ağırlıklı bir yer kapladığını bildirmektedir.

[269] Tekrara sebep olan beş imtiyaz vardır. Bunlar sırasıyla 1) Umur-ı Nafia Şirketi; anonim şirketler, ulaşım, bankacılık ve tathir sektörlerinde, 2) Umur-ı Nafia Bank-ı Umumisi; bankacılık ve tathir sektörlerinde, 3) Şirket-i Nafia-i Osmaniye; anonim şirketler ve tathir sektörlerinde, 4) Selanik Vilayeti/ Yenice Gölü ve Kara Orman Nehri için verilen imtiyaz; ulaşım ve tathir sektörlerinde, 5) Ayvalık Dalyanı için verilen imtiyaz; ulaşım ve tathir sektörlerinde tekrar etmektedir. Sonuç olarak bahsi geçen bu beş imtiyaz toplam 12 yerde geçmiş, yani 7 yerde tekrara düşülmüştür. Bu sayı düşüldüğünde toplam imtiyaz sayısı asıl olarak 132 adettir.

İmtiyazların sektör dağılımlarının pasta grafikteki görünümü ise şöyledir;

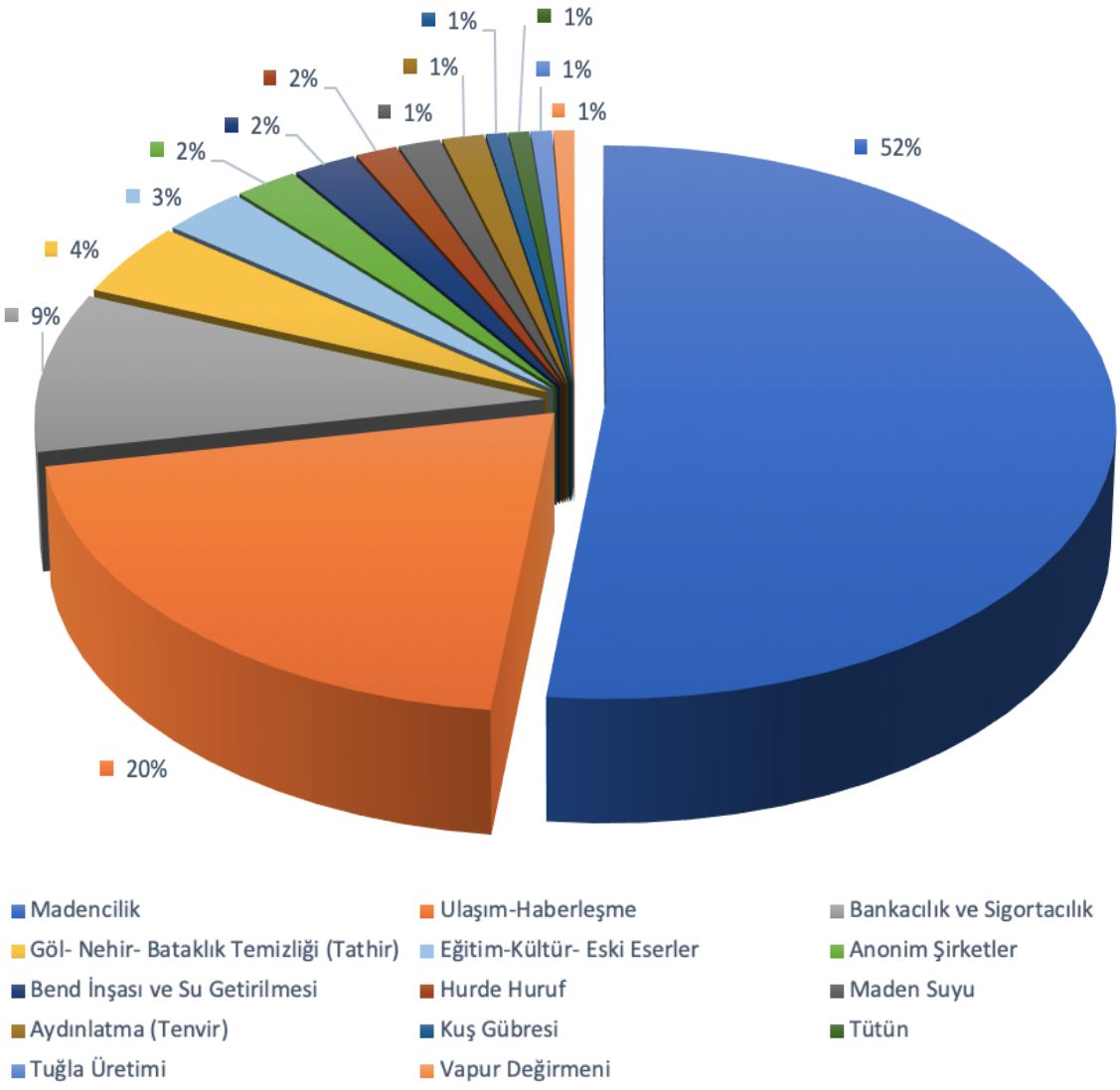

Grafik 1. İmtiyazların Sektörlere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 2. İmtiyaz Sahiplerinin Sektör Bazında Uyruk Dağılımı (1865-1893) (Adet)

	OSMANLI TEBAASI	YABANCI	OSMANLI TEBAASI-YABANCI ORTAKLIK	BİLİNMEYEN	TOPLAM
Madencilik	35	29	5	3	**72**
Ulaşım- Haberleşme	14	13	-	1	**28**
Bankacılık ve Sigortacılık	6	4	2	1	**13**
Göl/Nehir/Bataklık Temizliği (Tathir)	5	1	-	-	**6**
Eğitim- Kültür- Eski Eserler	3	1	-	-	**4**
Anonim Şirketler	1	1	-	1	**3**
Bend İnşası ve Su Getirilmesi	-	2	1	-	**3**
Hurde Huruf	2	-	-	-	**2**
Maden Suyu	2	-	-	-	**2**
Aydınlatma (Tenvir)	1	1	-	-	**2**
Kuş Gübresi	-	1	-	-	**1**
Tütün	1	-	-	-	**1**
Tuğla Üretimi	1	-	-	-	**1**
Vapur Değirmeni	1	-	-	-	**1**
TOPLAM	**72**	**53**	**8**	**6**	**139**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tablo, imtiyazların "ilk verildiği şahıs/şirketler" baz alınarak oluşturulmuştur. Buna göre, 6'sı bilinmeyen olmak üzere 139 imtiyazın 72'si Osmanlı tabiiyetine, 53'ü yabancıya, 8 imtiyaz ise Osmanlı tebaası-yabancı ortaklığına sahip şahıs/şirketlere verilmiştir. Bu kıyaslama, verileri analiz etmede önemli olmakla berebar tek başına yetersizdir. Nitekim, işlem maliyetleri üzerinden hangi kesimin daha önemli/kârlı yatırımları üstlendiğini bulmak daha net bir tablo çizmek için gereklidir. Bu sebeple, veri sayısı yüksek olan ulaşım-haberleşme, madencilik ve bankacılık-sigortacılık sektörleri üçüncü bölümde tek tek incelenirken işlem maliyetleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Yabancılara verilen imtiyaz sayısının Osmanlı tebaasına verilen imtiyaza nispeten çok olduğu hiçbir sektör bulunmamakla birlikte sadece yabancılara imtiyaz verildiği görülen tek sektör; kuş gübresidir. Bununla birlikte, ulaşım-haberleşme sektörleri birarada gösterilmiş olsa da haberleşme alanındaki üç imtiyazdan ikisinin yabancılara verildiği bir tanesinin ise tabiiyetinin bilinmediği göz önüne alınırsa haberleşmede de yabancı şahıs/ şirketlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ancak, görece yabancı ağırlığının hissedildiği bu sektörde sadece bir sayı ile yabancıların öne çıktığı göz önüne alınmalıdır.

Daha önce bahsedilen ve farklı sektörlerde tekrar edilmesi gereken beş imtiyazın tekrar sayıları (7 Tekrar) düşüldüğünde ise imtiyaz sahiplerinin toplam Osmanlı tebaası- yabancı dağılımı şu şekilde olmaktadır;

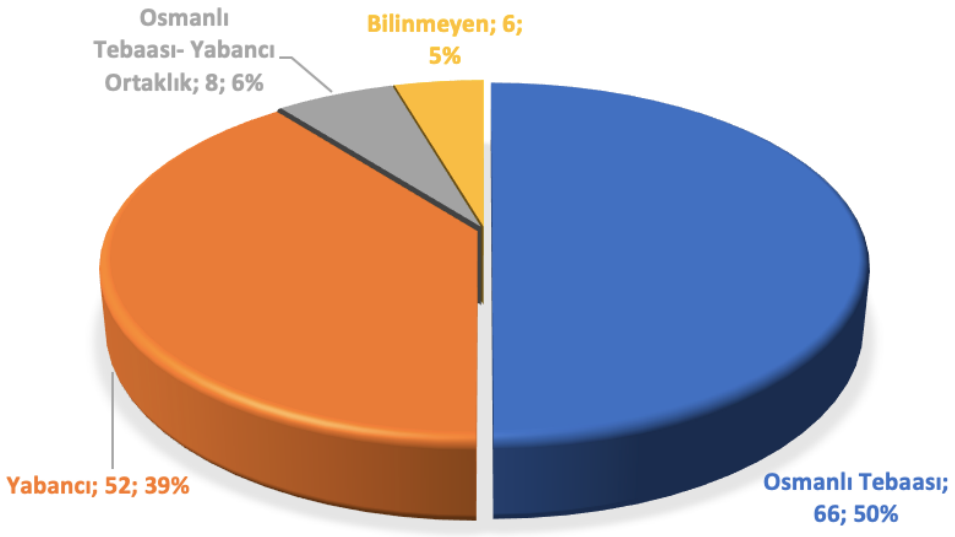

Grafik 2. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Bazında İmtiyaz Sahiplerinin Uyruklarına Göre Dağılımı (Adet ve %)

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Toplam 132 imtiyazın %50'si sadece Osmanlı tebaası, %39'u sadece yabancı ve %6'sı Osmanlı tebaası-yabancı ortaklığına sahip şahıs ya da şirketlere verilmiştir. Tekrar sayıları düşüldüğünde imtiyazların yarısından çoğunu yabancı şahıs/ şirketler almış olmasının yanında bu şahıs/şirketlerin çoğunluğunun gayrimüslim Osmanlı tebaasından oluştuğu da bilinmektedir.

Tezimize konu olan imtiyazlarda aynı isimlerin kimi zaman aynı sektörde kimi zaman farklı sektörde birden fazla imtiyaz aldığı görülmektedir. Örneğin, yabancı devlet vatandaşlığına sahip Berdikari ve John Paterson isimli şahıslar madencilik sektöründe birden fazla imtiyaz almışlardır. Charles Hanson isimli yabancı şahıs hem bankacılık hem de ulaşım sektöründe; Osmanlı vatandaşı olan Serkiz Bey ise maden, demiryolu ve anonim şirket gibi farklı sektörlerde imtiyazlar almıştır.

Sonuç olarak İmparatorluğun, çeşitli alanlarda hem teknik bilgi ve teçhizat hem de sermaye eksikliğinden kaynaklı olarak yabancılara imtiyaz vermek zorunda kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte sermaye biriktirme imkanına sahip olmuş gayrimüslim Osmanlı tebaasına ve çeşitli devlet erkanına da imtiyazların verildiği anlaşılmaktadır.

Grafik 3. 001 Numaralı İmtiyaz Defterinde İmtiyazların İlk Hüküm Yıllarına Göre Dağılımı (Adet)

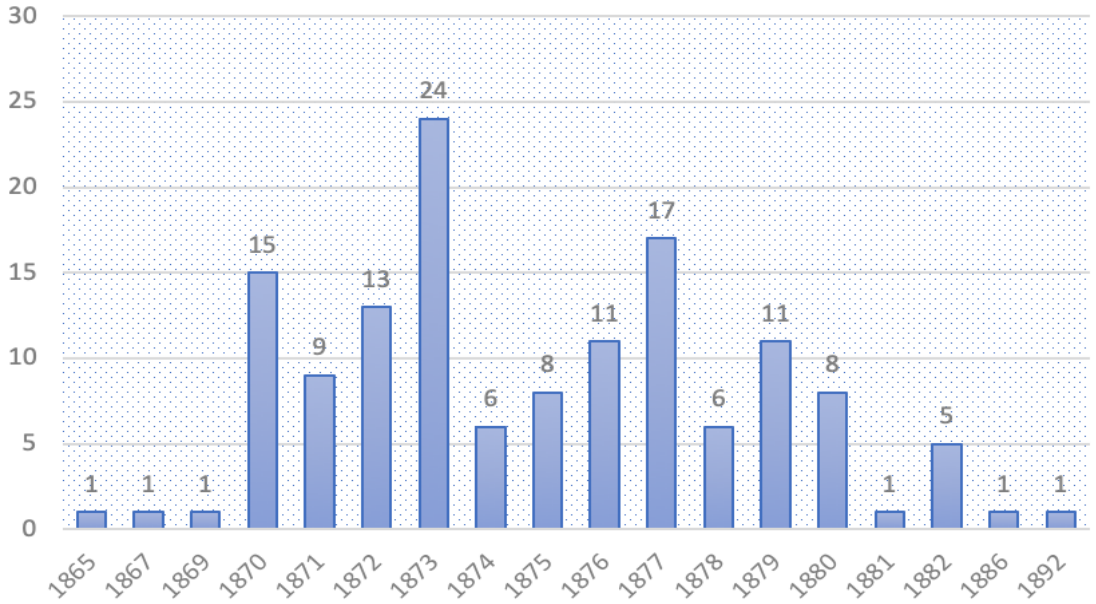

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 4. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Verilerinin Yıl Bazındaki Toplam İmtiyaz Adetleri ve Toplam Sektör Çeşitliliği (Adet)

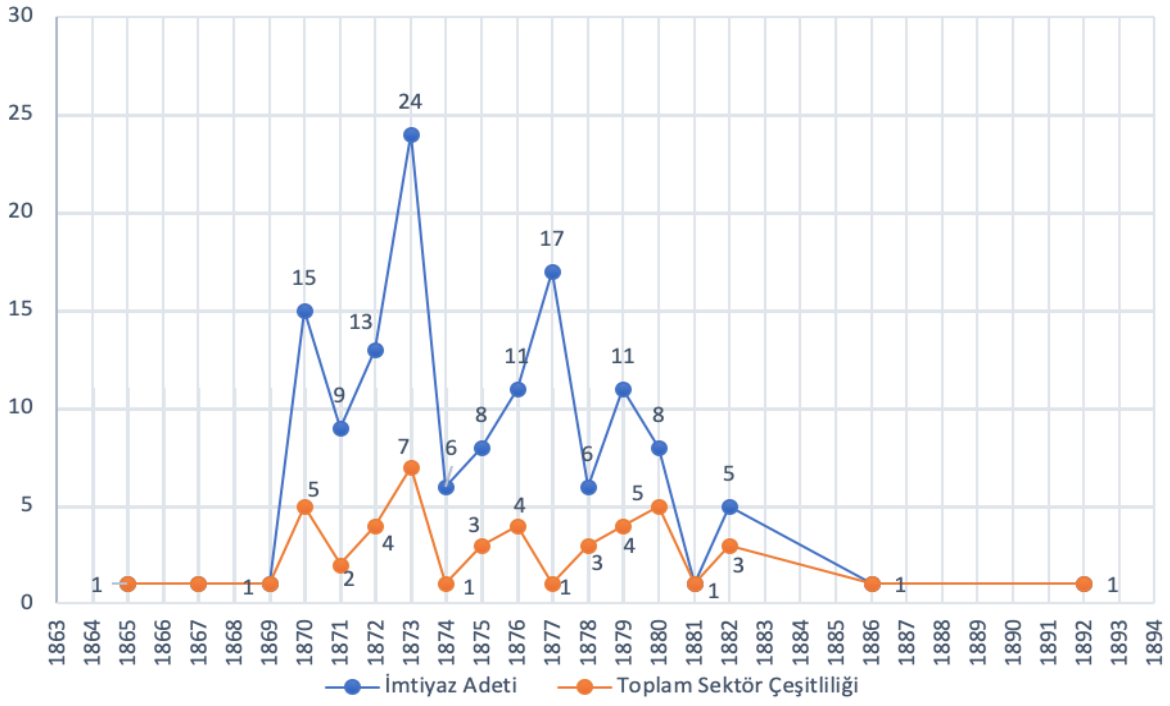

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki grafikler, imtiyazların ilk hüküm tarihleri baz alınarak oluşturulmuştur. Buna göre, en çok imtiyazın, 24 imtiyazla 1873 yılında verildiği tespit edilmiştir. Bunu, 17 imtiyazla 1877; 15 imtiyazla 1870 yılı takip etmektedir. En çok sektör çeşitliliğinin görüldüğü yıl, 7 sektör ile 1873 yılıdır. Ardından ise 5'er farklı sektörle, 1870 ve 1880 yılları gelmektedir. (Ayrıca Bkz. Ek Tablo 20).

3) SEKTÖREL ANALİZ: 001 NUMARALI İMTİYAZ DEFTERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

3.1) Ulaşım -Haberleşme

3.1.1.) Ulaşım

En önemli alt yapı yatırımlarının içinde karayolu, demiryolu, denizyolu gibi ulaşım yatırımları gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, ulaşımı geliştirerek önemli hedeflere ulaşmak istemiştir. Bu hedeflerden birisi, Islahat Fermanı'nın 34. maddesinde de geçtiği üzere hem mahsullerin naklini kolaylaştırmak hem ziraat ve ticareti genişletmektir. Bu nedenle, bu hedeflere engel teşkil edecek sebepleri ortadan kaldırmayı, gerekli olan yolların yapılmasını ve de bu süreçte Avrupa'nın sermaye ve bilgi birikiminden de yararlanmayı öngörmüştür.[270] Ulaşımla birlikte sağlanmak istenen hedeflerin bir diğeri ise merkezileşmedir. Osmanlı İmparatorluğu, merkezileşme sayesinde ülkenin gerek askeri gerek ekonomik gerekse siyasi sorunlarında daha çabuk müdahale edebilecek ve sorunları daha çabuk çözebilecektir. Aynı zamanda Avrupalı devletler ile de ekonomik bütünleşme daha kolay gerçekleşebilecektir. Ayrıca ulaşımla beraber ülkelerin arasında bir iş bölümü de oluşmaya başlayacaktır.[271]

Sanayi Devrimi sonucunda buharın ulaşımda da kullanılır hale gelmesi ile dünyada ulaşım hızı ve kolaylığının artmasına paralel olarak ülkeler arasındaki ticaret de gelişme göstermiştir. Özellikle, Batılı ülkeler bunu kendi amaçlarına uygun olarak kullanmışlardır. 19. yüzyılda ulaşım teknolojisindeki gelişmeler, İstanbul, İzmir gibi büyük ve önemli şehirlerde toplu taşıma araçlarında görülmüş, insan, yük taşımacılığı için çeşitli şirket ve şahıslara imtiyazların verildiği gözlemlenmiştir.[272]

Demiryolu ve Demiryolunun Avrupa İçin Kârı: Avrupalı devletler için, Osmanlı İmparatorluğu'ndan demiryolu imtiyazı almış olmak faydası yüksek bir girişimdir. Öncelikle, demiryolları inşası ile Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli kaynaklarına sahip bölgeleri arasında bir ağ kurarak buradaki yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden yararlanmayı hedeflemişlerdir. Böylece Avrupalı devletler, kendi gelişimleri için gerekli gördükleri hammadde teminini ve pazar

[270] Gümüş, s.230.
[271] Tabakoğlu, s.386.
[272] A.g.e., s.378-379.

ihtiyaçlarını ulaşım kolaylığı ile rahatça sağlayacaklardır. Dahası, demiryolu inşasında kullanılacak malzeme olan demir-çelik de Avrupa'dan ithal edilmiştir.[273]

Hammadde ve pazar ihtiyaçlarını inşa edecekleri demiryolu ağı sayesinde karşılamanın yansıra Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik konumundan da yararlanmayı öngörmüşlerdir. Örneğin, İngiltere, Hindistan'a ulaşmak için oldukça uzun ve maliyeti yüksek bir yol güzergâhı izlemekteydi. Bu nedenle de Osmanlı İmparatorluğu üzerinden Hindistan'a kısa ve daha ucuz olacak bir demiryolu hattı kurma hedefi vardı. Bu hedeflerine ulaşmada büyük bir adım ve İmparatorluğun ilk demiryolu imtiyazı olan İskenderiye- Kahire demiryolu hattının inşası, 1851 yılında İngiltere'ye verilip 1856'da tamamlanmıştır. Ancak İngiltere'nin, asıl hedefe ulaşmak üzere hattı Kızıldeniz'e kadar uzatma amacından 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla vazgeçtiği ve hattın öneminin kalmadığı görülmüştür.[274] Fransa ise Suriye bölgesini hedeflemiştir. Demiryolu inşasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan imtiyaz almak isteyen İngiltere ve Fransa, iktisadi amaçlar güderken Almanya ise daha çok askeri amaçlar taşımıştır.[275]

Avrupalı devletler, siyasi, ekonomik, askeri çıkarlarını sağlamak üzere talip oldukları demiryolu inşa ve işletme imtiyazlarında, Osmanlı İmparatorluğu tarafından kendilerine verilen kilometre garantisi sayesinde de bu işlemleri hiçbir risk almadan gerçekleştirme imkânı bulmuşlardır. Sonuç itibariye demiryolu imtiyazları Avrupa devletleri için oldukça kârlı bir yatırım alanı olmuştur.

Demiryolu Yatırımında Osmanlı İmparatorluğu'nun Beklentisi: Osmanlı İmparatorluğu her imtiyazda olduğu gibi demiryolu imtiyazı verirken de İmparatorluğun refahını artırmayı hedeflemiştir. Demiryolu hatlarının inşasıyla beraber Osmanlı'ya sağlanacak birçok fayda olduğu anlaşılmıştır. Özellikle ekonomik, askeri ve idari amaçlarla demiryolu imtiyazları verilmiştir. Demiryollarının sağlayacağı ulaşım ağı ile en başta merkezileşme hedefi güdülmüştür. Böylece hem ekonomik hem askeri alanlarda etkinlik artacaktır.

Ekonomik açıdan ele aldığımızda, demiryollarının sağladığı ulaşım kolaylığıyla birlikte ulaşımın zamansal ve ekonomik açıdan maliyetleri düşecek böylece pazar için hatta ihracat için

---

[273] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913),* s.66.

[274] İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarını kullanarak ya Fırat Vadisi- Basra güzergâhını ya da Akdeniz- Kızıldeniz güzergâhını kullanarak Hindistan'a daha avantajlı şekilde ulaşmayı hedeflemiştir. Bkz.; Soyalp Tamçelik, "Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi ve İktisadi Sosyal Etkileri," **ERDEM Dergisi**, Cilt.12, Sayı.5 (2000), s.493- 494. Rusya ise Osmanlı'nın Doğu Anadolu bölgesinde nüfuzunu sürdürmek istemiş ve bu bölgeye ulaşacak demiryolu hatlarını belli bir süre engellemiştir. Bunun sonucu olarak 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgelere süratli şekilde asker ve mühimmat göndermesi mümkün olmayarak Rus askerlerinin lehine gelişmeler yaşanmıştır. Bkz.; İsmail Yıldırım, *Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış,* s.321.

[275] İsmail Yıldırım, *Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış*, s.316.

tarımsal üretimin artması sağlanacak ve vergi gelirlerinde artış olacaktır. Diğer yandan da vergilerin toplanması daha da kolaylaşacaktır.[276] Ulaşımın etkisi tarım, gibi ticaret ve sanayi alanlarında görülecek, İmparatorluğun ekonomik refahı ve hazine gelirleri artacaktır. Ayrıca kıtlık, salgın, savaş gibi olumsuz durumlar da İmparatorluğun iaşesi daha geniş alanda sağlanabilecektir.[277] Aynı zamanda demiryolları ile ikamete tarıma açılan yeni yerlere, toprak kayıplarından sonra açığa çıkan Osmanlı göçmenlerinin bu yeni alanlara veya uzak vilayetlere dağıtılıp yerleştirilmesi de mümkün olmuştur.[278] Öyle ki 1902'de Balkanlardan gelen 30.000 göçmen yeni açılan bu bölgelere yerleştirilmiştir.[279]

Askerî açıdan ele aldığımızda ise, İmparatorluk içerisinde olası isyan ve ayaklanmaları, eşkıyalıkları olaylar büyümeden bastırmak; savaş gibi olağanüstü durumlara cephanelere vakit kaybetmeden asker ve askeri malzeme sevkiyatını gerçekleştirmek gibi faydalar gözetilmiştir.[280]

Bu sebeplerle Osmanlı İmparatorluğu gücünü artırmak için demiryollarına oldukça önem vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Demiryolu Yatırımlarındaki Başarısı- Başarısızlığı:

Literatürde bu soruya cevap olarak hem hayır hem de evet denilebilecek noktalara rastlanmıştır. Bu sebeple her iki açıdan da cevaplandırılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaşım yatırımlarını gerçekleştirmede yeterli teknik yeterliliğe ve mali kaynağa sahip olmaması ve yerli üreticinin de narh, tekelcilik, gedik, gümrük vergisi vb. uygulamalar nedeniyle sermaye birikimlerinin kısıtlı olması,[281] demiryolu imtiyazlarının yoğun şekilde yabancı ülke vatandaşlarına verilmesine yol açmıştır. Ancak imtiyaz verilen Avrupalı devletler, bu imtiyazlarda kendi çıkarlarını ön plana alarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyaçlarından ziyade kendi ihtiyaçlarına çözüm bulmaya yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. İmtiyaza sahip olan Avrupalı devletlerden bazıları savaş hallerinde demiryollarının Osmanlı lehine kullanılması konusunda gönüllü davranmamıştır.[282] Osmanlı

---

[276] Tabakoğlu, s384.

[277] Cemil Öztürk, "Haydarpaşa- İzmit Demiryolunun İnşası ve İşletilmesi: Bir İktisadi Millileşme Girişimi (1871-1888)", **Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildirileri,** Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2006, s.723.

[278] İsmail Yıldırım, *Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış*, s.316.

[279] Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881- 1908),** Sabri Tekay (çev.), Ankara: Yurt Yayınları, 1987, s.69.

[280] Selahattin Satılmış, "Osmanlı'da Bandırma- Soma Demiryolu Hattının Kuruluşu", **Journal of History and Future,** Vol.2, No.2 (August 2016), p.158.

[281] Niyazi Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi – 2.Cilt**, 2. Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1975, s.340.

[282] Örneğin; 1897 Osmanlı- Yunan Savaşında Fransızlar, Osmanlı ordusunun çıkarına olan isteklere karşı gönülsüzlük göstermişlerdir. Bkz.; Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.98. Ruslar, İstanbul- Ankara demiryolu

İmparatorluğu tarafından verilen kilometre garantisini suiistimal ederek dolambaçlı demiryolu hatları inşa ettikleri dahi gözlemlenmiştir.[283] Dolayısıyla Avrupalı yatırımcılar, yapılan hatlar arasında ne bir bağlantı kurmuş ne de yoğun olarak hat kurdukları bölgelerde ileride bağlantı kurma düşüncesi ile bir standart oluşturmuşlardır. Ayrıca İmparatorluğun, ödediği kilometre garantisi vb. ödemeler nedeniyle giderlerinin daha fazla olduğunu belirten araştırmalar mevcuttur.[284] Ancak, bu görüşün tersi şekilde söz konusu yeni teknoloji sayesinde üretimle paralel şekilde artışı sağlanan aşar vergisinin, verilen kilometre garantilerinden çok daha fazla olduğunu belirten araştırmalar da mevcuttur.[285]

Kurulan hatlar, İmparatorluk içinde tarımı ticarileştirerek artırmış, demiryolunun bulunduğu yerlerde kaynaklar daha etkili kullanılmaya başlanmıştır. [286] Diğer taraftan bu gelişim milli pazar oluşumundan çok Avrupa pazarlarının gelişimine katkı sağlamıştır. [287] Ayrıca Avrupa malları, serbest ticaret ilkelerine dayanarak demiryolları sayesinde Osmanlı sanayisine ağır darbe vurmuştur. Ancak bu yatırımın sanayiye katkısı olduğu da görülmüştür. Örneğin, Eskişehir'de demir-çelik ustaları açığa çıkmıştır.[288] Dolayısıyla Avrupa ekonomisi ile entegrasyon sağlanmış

---

hattının Ankara'dan Anadolu'ya doğru devam etmesini engellemiştir. Bu nedenle de 1.Dünya Savaşı'nda, Osmanlı İmparatorluğu Doğu Anadolu'daki cephelere hızlı bir şekilde ikmalde bulunamadı ve Ruslar buraları işgale başlamıştır. Bkz.; Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları,** 2. Basım, Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 1981, s.82.

[283] Sami Güven, **Türkiye'de Ulaşım Sistemi ve Karayolu Ulaştırma Kooparatifleri**, Ankara, 1982, s. 52. Bu devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaynaklarını sömürmek için gerekli gördükleri yerlere hatları yapmış, Anadolu'ya nazaran hatların daha yoğun olduğu Suriye'de rayların açıklığını üç farklı ölçüde inşa etmişlerdir. Bkz.; Donald Quataert, "İnşaat", Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2: 1600- 1914** içinde (927-942)**,** İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006, s.929.

[284] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913),* s.69.

[285] Tabakoğlu, s. 384. Kilometre garantisi gibi ödemelerin öşürlerden fazla olduğu durumlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borç alarak mali alanda zorluklar yaşanmışsa da diğer yandan demiryolları ile artan dış ticaretle birlikte 73 Petrol Krizi nedeniyle yaşanan dünya ekonomik sorunlar yaşarken dahi İmparatorluk ekonomisinde canlanma görülmüştür. Bkz.; M. Cengiz Yıldız, "Osmanlı'dan Günümüze Demiryolu Politikalarına Genel Bakış", **EKEV Akademi Dergisi,** Sayı.19 (Bahar 2004), s.198. Quataert, Osmanlı İmparatorluğunun, demiryolu imtiyazlarında uzun vadede demiryollarının daha etkin kullanılıp imtiyazcıların kazançlarının artması sonucu Osmanlı'nın imtiyazcılara ödediği kilometre garantilerinin azaldığını belirtmiştir. Bkz.; Quataert, *İnşaat*, s.932.

[286] Madencilik gibi sektörlerde gelişme yaşanmıştır. Bkz.; Cemil Öztürk, *Haydarpaşa- İzmit Demiryolunun İnşası ve İşletilmesi: Bir İktisadi Millileşme Girişimi (1871- 1888)*, s.724.

[287] Cemil Öztürk, *Haydarpaşa- İzmit Demiryolunun İnşası ve İşletilmesi: Bir İktisadi Millileşme Girişimi (1871- 1888)*, s.724. Osmanlı hammadde ve tarım ürünleri ihracatçısı konumuna gelirken mamul mal ithalatı artmıştır. Öyle ki 20. yüzyıl başında tarım ürünlerinin ihracattaki oranı %90'dan fazla bir hale gelmiştir. Bkz.; Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914*, s.216.

[288] Quataert, *İnşaat*, s.933. Her ne kadar 1838 Balta Limanı Antlaşması ile birlikte ithal ürünlerin girişi kolaylaşarak yerli sanayi aleyhine gelişmeler yaşanmış olsa da Osmanlı ulaşımındaki yetersizlik nedeniyle ithal ürünler iç pazarlara ulaşmada zorluklar yaşayarak oradaki yerli ürünlerle rekabet edememiş ve kârlarını istedikleri kadar artıramamışlardır. Bkz.; Acartürk ve Kılıç, s.12. Quataert, vergilerin artması bahsinde bu kazancı sağlayan etkenin sadece demiryolu olup olmadığı konusunda daha geniş bir açıdan bakarak 1890'lardan sonra fiyatlardaki artışların, Duyun-u Umumiye İdaresi'nin vergileri artırma ve toplamadaki etkinliği ile de ilgili olduğuna dikkat çekmiştir. Zira Duyun-u Umumiye İdaresi etkeniyle demiryolundan uzak bazı bölgelerde, demiryolu olan bölgelere göre daha fazla artış olduğu

ancak bu Osmanlı sanayileşmesine fayda sağlamamış, yeterli kaynak olmadığından ulaşım alanında yabancı sermayeye bağımlılık artmıştır.[289]

İmparatorluğun demiryolu ulaşımından sağladığı faydalara genel olarak bakacak olursak, ulaşım kolaylığı, hızı, artan güvenlik ve maliyet düşüklüğü sebepleriyle demiryolunun geçtiği bölgelerde üretime yeni alanlar açılmış, mevcut üretimlerde iç-dış pazarlar için artış gözlemlenmiş, vergi geliri yükselmiş, İmparatorluğun iaşesi kolaylaşmış özellikle İstanbul'un başka ülkelerde gıda temini etmesine gerek kalmayarak mali anlamda tasarruf etme faydasını sağlamış,[290] olağanüstü hallerde gerekli yerlere müdahale erken sağlanmıştır. Yeni yerleşim alanları da açılmıştır.[291] Aslında, demiryolları yatırımları Osmanlı'nın merkezileşme amacına ulaşmasını sağlayarak hem ekonomik hem askeri hem idari alanlarda fayda görülmesinin nedeni olmuştur.

Sonuç olarak, II. Abdülhamid döneminde yoğun olarak yatırımı yapılan[292] demiryollarının ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan hem artılarının hem de eksilerinin bulunduğu görülmektedir. Bunların haricinde, bağımsızlık hareketleri sonucu Osmanlı'dan ayrılan Balkan topraklarında, İmparatorluktaki demiryolu hatlarının yaklaşık %75'den fazlası bulunduğundan, Balkanların kaybından sonra 1914 yılında 2000 kilometrelik demiryolundan geriye 480 kilometrelik demiryolu kaldığı da bilinmektedir.[293]

Karayolu: Osmanlı İmparatorluğu'nda, karayolu ulaşımını inşa etmek, bakımını, güvenliğini sağlamak vb. derbentçilik, köprücülük gibi bazı kurumlar tarafından gerçekleştirilmekteydi.[294] Bu vazifelerle görevli kimseler vergilerden muaftı. Ancak 19.yüzyılda, Tanzimat Fermanı'nda eşit vergi ilkesi ile bu işlerle meşgul insanların muafiyetleri kalkıp diğer yandan bayındırlık hizmetleri devletin görevleri arasına girince bahsi geçen kurumlar ortadan zamanla kalkmıştır.[295] Aslında Tanzimat Fermanı'ndan önce, 1826'da İhtisap Nezareti'nin

---

gözlemlenmiştir. Örneğin; Trabzon'da demiryolu olmamasına rağmen, demiryolu olan İzmit, Ankara gibi bölgelere göre daha fazla vergi artışı yaşanmıştır. Bkz.; Quataert, s.69.

[289] Elif Yeneroğlu Kutbay, "Batı Anadolu'da Hayata Geçirilemeyen Bir Proje: İzmir- Çanakkale Demiryolu", **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt.3, Sayı.1 (Ocak 2012), s.8.

[290] Quataert, *İnşaat*, s.935.

[291] Quataert, s.69.

[292] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Cilt VIII: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876- 1907**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s.468-470.

[293] Quataert, *İnşaat*, s.928.

[294] Cabir Duysak, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları", Vahdettin Engin ve Diğerleri (Ed.), **Osmanlı'da Ulaşım: Kara- Deniz- Demiryolu** içinde (37-48), İstanbul: Çamlıca Basın Yayın, 2012, s.37-38.

[295] Yusuf Halaçoğlu, "Derbend", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s.163.

kurulması ile karayollarının inşası, bakımı gibi işlerin devlet kurumlarına yavaş yavaş geçmesiyle başlayan süreç, Nafia Nezareti'nin kurulması ile bayındırlık işleri kapsamında işler bu Nezaretin sorumluluğuna girmiştir.[296] Daha sonra, Turuk ve Meabir (Yol ve İnşaat) İdaresi (bugünkü karşılığı Karayolları Genel Müdürlüğü) kurulmuş karayolları ile ilgili görevler bu kuruma devredilmiştir.[297] Karayollarını düzenlenmesi için 1851[298] 1869, 1882 gibi çeşitli yıllarda nizamnameler de çıkarılmıştır.

93 Harbi'nden sonra, II. Abdülhamid, 1883 yılında Hendese-i Mülkiyye Mektebi adıyla kurduğu ve 1909'da Mühendis Mekteb-i Âlisi adını alacak olan bu okulla İmparatorluğun imarı için Türk mühendisleri yetiştirmeyi amaçlamıştır. Nitekim bu okulun mezunları, Hicaz demiryolu başta olmak üzere birçok yol, liman, köprü vb. yapıların inşasında önemli rol almışlardır.[299] Ancak yine de gerekli mali kaynak yetersizlikler vb. nedenlerle yol yapımında da yabancı şahıs veya şirketlere imtiyaz verildiği gözlemlenmiştir.

Karayolları, demiryolunun artmasıyla beraber daha önemli bir hal almıştır. Çünkü ürünlerin demiryollarına kadar hızlıca ve sorunsuz şekilde ulaşması ve demiryoluyla bölgeler arası aktarılan ürünlerin de ulaştıkları duraktan limanlara doğru yine hızlıca götürebilmelerinde karayolları oldukça etkili bir faktör olmuş, inşasına özen gösterilmiştir.[300] İmtiyaz defterinde omnibüs denilen ve atla hareket ettirilen araba türüne, çeşitli şose yollara dair imtiyazlar verildiği görülecektir.

Deniz- Nehir Ulaşımı ve Vapur Faaliyetleri: III. Mustafa tarafından 1773'te Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (İmparatorluk Deniz Mühendishanesi) mektebi açılmış, III. Selim döneminden itibarense Avrupa'daki teknik gelişmeler yakın takibe girmiştir. II. Mahmud döneminde ise 1827'de ilk kez donanmaya buharlı gemi girmiştir. Tanzimat döneminde ve devamında Avrupa bazında yapılan bilgi ve teknik takip devam etmiştir.[301] 93 Harbinde büyük bir yenilgi alan Osmanlı İmparatorluğu tekrar ıslahat yapmak gerektiğini anlamıştır. Kısacası

---

[296] Duysak, s.38. Karayolları ile ilgili işler devlet görevleri içerisinde sayılmaya başlanmış ancak bununlar birlikte 1865 tarihli bir kanun nedeniyle 16-65 yaşı aralığındaki erkeklerin seneden dört gün çalışmaları, bunu gerçekleştirmedikleri takdirde ise bedelini bedenen değil nakden ödemeleri gerekmiştir. Bu bedeni çalışma zorunluluğu, 1910'da Tarih Bedeli/ Yol Vergisi adı altında sadece nakdi sorumluluğa dönmüştür. Bkz.; Tabakoğlu, s.382

[297] Şenay Atam, "Osmanlı Devleti'nde Bir Yol Çıkmazı: İzmit- Ankara Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı", **Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt.3, Sayı.1 (Aralık 2012), s.132.

[298] Duysak, s.38.

[299] Kazım Çeçen, "Hendes-i Mülkiyye Mektebi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.17 İstanbul: TDV Yayınları, 1998, s.208-209. Okulun mezunları zamanla yabancı mühendislere olan talebi de giderek azaltmıştır Bkz.; Duysak, s.42.

[300] Duysak, 39-48.

[301] Fahrettin Tızlak, "Van Gölü'nde Vapur İşletme Teşebbüsleri", **Belleten,** Cilt.64, Sayı.240 (Ağustos 2000), s.470.

Osmanlı İmparatorluğu 18. yy. sonu ve özellikle 19. yüzyılda yaşadığı yenilgiler sonucu teknik anlamda gücünü yitirdiğini anlamış, komisyonlar, raporlar hazırlatarak çareler aramış ve Avrupa örnekliğinde çözüm bulmaya çalışmıştır.[302]

Avrupalı devletler, kapitülasyonlara ve "*Gemiler memalik-i mahruseme geldiğinde hıfz ve siyanet olunub emniyet ve salim geri gideler*" gibi maddeler içeren daha önce yapılmış anlaşma, ahidname hükümlerine dayanarak Osmanlı liman ve iskeleleri arasında yolcu ve eşya taşıma işine girmiş, kâr elde etmeye çalışmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu, bu hükümlerin kabotaj hakkı olarak genişletilmesine karşı çıkmışsa da yabancı şirketler İmparatorluğa baskı kurarak Osmanlı sularında vapur işletmeye devam etmişlerdir. İmparatorluk, bu baskıların yanı sıra hem askeri alanda hem de dış talep karşısında artan vapur ihtiyacını yine yabancı şirket vapurları ile gidermek zorunda kalmıştır.[303]

1830'lu yıllarda yabancı şirket vapurlarının Osmanlı sularında nakliye işlerine girmelerine karşılık, devlet tarafından bizzat veya imtiyazlar vererek kurulan yerli ve özel vapur işletme şirketlerinin de bu rekabete dahil olması istenmiştir.[304]

1851 yılında kurulmasına Sultan Abdülmecid tarafından onay verilen – hatta Sultan tarafından hissesi satın alınan- ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anonim şirketi olan Şirket-i Hayriye, yük ve yolcu taşımak üzere Boğaziçi'nde faaliyetine başlamıştır.[305] Böylece hiç değilse Boğaziçi'nde, yabancı şirketlerin taşımacılık alanında olan baskısı son bulmuştur. Ancak, yerli

---

[302] Derya Geçili, "On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Donanmasında Yapılması Planlanan Islahat Hareketleri", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt.6, Sayı.2 (Haziran 2020), s.272-274

[303] Kabotaj haklarının ihlalinde, 17. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılda yapılanlar da dahil olmak üzere çeşitli antlaşmaları ileri süren Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'na baskı yapmaktaydı. Bkz.; İlhan Ekici, "Osmanlı Devleti'nde Marmara'da Kabotaj Tartışmaları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt.8, Sayı.1 (Haziran 2006), s.101- 103.

[304] İlhan Ekinci, "Osmanlı'da Yabancı Vapur Kumpanyaları ve İmajları Hakkında", **Kebikeç Dergisi,** Sayı.21 (2006), s.76- 77. İlk kez 1838 yılında, eşya ve yolcu taşımak için Tersane-i Amire'ye ait iki buharlı gemi kullanılmıştır. İki gemiden biri olan Eser-i Hayır adlı vapur İstanbul sularında, Mesir-i Bahri adlı vapur ise Marmara Denizi'nde İstanbul-Bandırma-İzmit-Tekirdağ arasında taşımacılık faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Devlete ait bu oluşum, Tersane Şirketi olarak anılmıştır. Bkz.; Şehir Hatları, Genel Bakış, (tarih yok), https://www.sehirhatlari.istanbul/tr/sirketi-hayriye/genel-bakis-102 (14 Şubat 2021), s.1.

[305] Fatma Şensoy, "Şirket-i Hayriye: Osmanlı Boğaziçi Taşımacılık Şirketi", **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Özel Sayı (Eylül 2018), s.239-145.

vapur işletme şirketleri teşvik edilmeye çalışılsa da Osmanlı gemilerinin yeterli olmaması sebebiyle, yabancı şirketlerin varlığı 19. yüzyıl boyunca devam etmiştir.[306]

İç Su Yolları Ulaşımı (Göl/ Nehir Taşımacılığı): İç su yolları ile gerçekleştirilen ulaşım, denizlere ve limanlara dolayısıyla da karayollarına bağlantı sağlamak için oldukça önemlidir. Avrupa'da 18. yüzyıl sonlarında taşımacılıkta hem kolaylık hem de daha az maliyetle daha fazla verim sağlamak amacıyla, uygun nehirler temizlenmiş ve kimi nehirler de kanallar açılarak birbirine bağlanmıştır.[307]

Osmanlı'ya bakıldığında, İstanbul, İzmir, Basra gibi önemli liman bölgeleri bulunsa da genel olarak Osmanlı'daki iç su yollarının, limanların iç bölgelere bağlantısını sağlamak için gerekli debiye ve uzunluğa sahip olmadığı görülmektedir.[308] Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu, demiryolu teknolojisine sahip olmadığı için 1830'lu yıllardan itibaren Avrupa'daki deniz ve iç su yolu taşımacılığındaki gelişmeleri uygulamaya başlamıştır. Avrupalı devletler de emperyalist çıkarları doğrultusunda Osmanlı'daki bu gelişmeleri desteklemiştir.[309]

1815 Viyana Kongresi'nde, bazı nehirlerin başka devletlere de sınır olması halinde, bu nehirlerin uluslararası hukukla işletilmesi ve sınırı olan bir devlete ait gemilerin, ticaret ve ulaşımının -serbest ticarete uygun olmayacak şekilde- yine nehre sınırı olan herhangi bir devlet tarafından engellenemeyeceğine dair kararlar alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde Tuna Nehri, İşkodra Gölü gibi akarsular bu alınan karara göre uluslararası hukukla işletilmiştir.[310]

Göl, nehir gibi iç su yollarının iç bölgelere sağladığı ulaşım kolaylığı paralelinde ticareti artırarak gelirini artırmayı isteyen Osmanlı İmparatorluğu'nun, 19.yüzyılda nehir ve göller gibi iç sularda vapur işletilmesi adına imtiyazlar verdiği gözlemlenmiştir.

---

[306] Yerli vapur şirketleri ile transfer edilen teknoloji nedeniyle işsiz kalan lonca üyeleri ve işçiler bu duruma tepki göstermiştir. II. Meşrutiyet döneminde milli duygularla yabancı şirketler de tepki çekmiştir. Ekinci, *Osmanlı'da Yabancı Vapur Kumpanyaları ve İmajları Hakkında*, s.77- 93.

[307] Açılan kanallar nedeniyle 18. Yüzyılın ikinci yarısı "Kanal Çağı" olarak nitelendirilmiştir. Avrupalılar Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolu yatırımlarından önce denizcilik ve iç su yolları taşımacılığı alanında girişimlerde bulunmuştur. Bkz.; İlhan Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri", **Arayışlar Dergisi**, Sayı.2 (Şubat 1999), s.67-69.

[308] Nil, Fırat, Tuna gibi su yolları hariçtir. Bkz.; Gülpınar Akbulut, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Gerçekleşmeyen Demiryolu Projeleri ve Etkileri (1876-1939)", **Atatürk Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1 (2012), s.228.

[309] Ekinci, *Osmanlı Devleti'nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri,* s.67-68. İlerleyen yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda, demiryolu teknolojisinin taşımacılıktaki avantajlarının daha fazla olmasından dolayı iç su yollarından ziyade demiryolları teknolojisi tercih edilmiş ve desteklenmiştir. Bkz.; Akbulut, s.228.

[310] Ayrıca, bu kararın kapsamadığı ve başka bir devlete sınırı olmayan Fırat, Şattülarap gibi nehirler de stratejik konumlarından dolayı uluslararası nehir olarak sayılmışlardır. Ekinci, *Osmanlı Devleti'nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri*, s.68-69.

Liman- Rıhtım- İskele: 19. yüzyılla birlikte, Osmanlı karasına yanaşan buharlı gemilerin sayısındaki artışa paralel olarak mevcut liman ve iskeleler yeterli gelmemiştir. Bu sebeplerle limanların işlev ve etkinliğinin artırılması için yapısal olarak eklemeler ve yenilikler yapılmıştır. Örneğin, 19. yüzyılın salgın hastalığı olan koleranın bulaşmasını engellemek için özellikle limana yaklaşan yabancı gemilerin gözetim altında durmaları için karantina noktaları inşa edilmiştir.[311] Bu gerekliliklerin fark edilmesi dışında, yabancı tüccarların da bazı düzenlemeler için Osmanlı İmparatorluğuna talepleri olmuştur. Örneğin, büyük gemilerin rıhtıma yaklaşamaması nedeniyle "mavna"ların artırılmasını ve gemilerin dalgalaran korunması için limanlarda dalgakıran yapılmasını talep etmişlerdir.[312] Bunların dışında, gemilerin yük taşıma kapasitelerinin de daha çok artmasından dolayı getirilen emtiaların saklanabilmesi ve depolanabilmesi için daha fazla antrepoya ihtiyaç duyulmuş ve gerekli adımlar atılmıştır.[313] Nitekim teze konu olan 001 numaralı defterde de, deniz, nehir ve göl ulaşımı için verilen imtiyazlarda mavna çekmek, ambar inşa etmek gibi detaylar görülmektedir.

19.yüzyılda gelişen deniz teknolojisi yeni rıhtımların kurulmasını da gerektirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu buhar teknolojisini kullanan gemilerin karaya yaklaşmasına uygun rıhtım ve limanların inşası için imtiyazlar vermiştir. Ancak verilen imtiyazlar ve yapılan yenilikler, bazı esnaf kollarını işsiz bırakmış bu da tepkilere neden olmuştur. Örneğin, artık modernize edilen liman tesislerinde gemiler direkt olarak rıhtıma yanaşıp yüklerini boşaltabilir duruma geldiğinden mavnacılar, kayıkçılar, sandalcılar, hamallar gibi esnaflarda işsizlik başlamıştır.[314]

İlgili imtiyaz defterinde verilen ulaşım imtiyazlarının detayları Ek Tablo 1.'de gösterilmiştir. Tabloda, kronolojik değil, bölgesel olarak yakın bulunanların ya da aynı şahsa verilen farklı imtiyazların baz alınarak yapıldığı bir sıralama bulunmaktadır.

Süre uzatımı, sözleşme yenilenmesi/ düzeltilmesi ya da sözleşmenin fesh edilmesi gibi durumlar haricinde, verilen imtiyazların tarihine bakıldığında verilen ilk inşa ve işletme imtiyazının 9 Şubat 1870 yılında yabancı tabiiyetli Aydın Demiryolu Kumpanyası'na, Paradi-

---

311 Gülden Sarıyıldız, "Karantina", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.34, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s.463-465.

312 Donald Quataert, "Ulaşım", Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2: 1600- 1914** içinde (919-927)**,** İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006, s.923.

313 Yasemin Nemlioğlu Koca, "19.yy.'da Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar", **Türk Deniz Ticareti Sempozyumu VIII. Karadeniz Limanları (29 Nisan- 01 Mayıs 2015)**, Ordu: OÜSBAD, Temmuz 2015, s.447.

314 Quataert, *Ulaşım*, s.924. Ayrıca daha önce sektöre girişi kontrol altında tutan hamalcı ve kayıkçı gibi bu alandaki esnaflar, kişi veya Dersaadet Rıhtım Şirketi, Şirket-i Hayriye gibi şirketlere verilen imtiyazlar nedeniyle tekelci denetimlerinde de kayıplar yaşamışlardır. Avrupalı devletler loncaların esnaf birliklerine ait tekel haklarının serbest ticarete uymadığını belirtip, loncalara karşı çıkmış olsalar da birkaç sene sonra kendi lehlerine olan tekel haklarını desteklemişlerdir. Bkz.; Quataert (1987), s.89-91.

Bucak mevkiinde bir şube açması için verilen imtiyaz olduğu görülmektedir. Aynı şekilde son verilen imtiyaz ise, 16 Aralık 1882 yılında Osmanlı tabiiyetli Şirket-i Vataniyye'ye verilen Humus-Trablus arasında bir şose inşa ve işletmesi imtiyazıdır.

Sözleşmelerde, bazen var olan şirketlere direkt olarak imtiyaz verildiği bazen de hedeflenen faaliyetleri gerçekleştirmeleri için kişilere şirket kurma imtiyazı ya da hakkı verildiği gözlemlenmiştir. İnşa ve işletme faaliyetleri için gerekli sermaye tahmin edilmekte ve buna mukabil şirket kurulup hisse çıkarılmaktadır. Şirket sermayesinin, tahmin edilen masraf miktarını geçmemesi gerektiğine dair bir madde içeren sözleşmeye rastlanılmış olması, şirketlerin gerekli sermayeyi sağlamak için kurulduğuna dair destekleyici bir veri olarak değerlendirilmiştir.[315]

İmtiyaz verilirken alınan kefalet akçelerinin tahvil ya da nakit olarak ödenmesi seçeneği sunulmuştur. 19 numaralı imtiyazın sözleşmesinde kefalet akçesinin devlet tahvili alınarak ödenmesi durumunda imtiyaz sahibinin daha fazla (%25) faiz alacağı vurgulanmış ve imtiyaz sahibi bu yönde teşvik edilmiştir.[316]

Bazı imtiyaz sözleşmelerinde, imtiyazın kapsadığı ulaşım türüyle alakalı olarak, yatırımcılara bir yükümlülük dışında tanınan yetki ve haklar görülmektedir. Örneğin, 15 numaralı imtiyazda verilen demiryolu imtiyazının yanında, bu yolla bağlantısı olacak şekilde vapur işletme, iskele inşa etme hakkı da tüm zarar ve ziyanı Serkiz Bey'e ait olmak üzere "*bilâ-imtiyâz*" yani imtiyazsız olarak verilmiştir. İnşa edilecek bu iskele de tıpkı imtiyazı verilen demiryolu hattı gibi süre bitiminden sonra devlete geçecektir. Aynı şekilde 16 numaralı imtiyazda da iskele inşa hakkı imtiyaz sahibine verilmiştir. 20 numaralı imtiyazda ise, imtiyazı verilen demiryolu hattının sözleşmede belirtilen nehirlere denk gelen yerlerinde imtiyaz sahiplerine köprü inşa etme yetkisi verildiği görülmektedir.[317] Devletin imtiyaz sahiplerine tanıdığı bu hak ve yetkilerden anlaşıldığı üzere, farklı ulaşım türlerinin bağlantılarını kurmak ve ulaşım ağını güçlendirmek devletin ana hedefleri arasında olmuştur. Bu amacı destekleyici olarak, nakliyeyi ve ulaşımı artırmak,

---

[315] Örneğin, 5,7 ve 13 numaralı imtiyazlarda, imtiyaza konu olan faaliyetleri gerçekleştirmek adına sıfırdan şirket kurma imtiyazı verilmişken, 8 ve 17 numaralı imtiyazda imtiyaz sahiplerinin istemesi halinde belirli bir süre içinde şirket kurabileceklerine dair bir hak verilmiştir. Unutulmaması gereken şirketlerin hepsinin İmparatorluk kanun ve nizamlarına tabii olacak olmasıdır. Masraflara nazaran şirket sermayesinin belirlenmesi gerektiğine dair madde 17 numaralı imtiyazdadır. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.76, 2 Rebiülevvel 1292 [8 Nisan 1875]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.56-57, 10 Şaban 1290 [3 Ekim 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.127-128, 7 Cemaziyelevvel 1297 [17 Nisan 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.135-136, 22 Zilhicce 1297 [25 Kasım 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882].

[316] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880].

[317] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.60, 14 Şaban 1290 [7 Ekim 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.60-61, 27 Şaban 1290 [20 Ekim 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.132-133, 27 Cemaziyelevvel 1297 [7 Mayıs 1880].

iyileştirmek ve kolaylaştırmak için bazı şirketlere vapur sayılarını artırmaları bazı şirketlere ise demiryolu hattını uzatmaları veya hatlara şube açmaları için devletçe, hak ya da imtiyaz verildiği gözlemlenmiştir.[318]

İmtiyazların içeriğinde, vapur işletmenin yanı sıra, yine tüm masrafları imtiyaz sahiplerine ait olmak üzere rıhtım, liman, dok inşa etme, (emtia depolamak için) ambar inşa etme, (emtia ve eşya ticareti için) mağaza açma, gemilerin tamir ve inşası için tezgâh açma izinlerinin verildiği görülmektedir.[319] Bu inşaatları yapmak için gerekli olan araziler, eğer bir kişinin tasarrufundaysa önce arazi sahiplerinin rızası ile ya satın alınacak ya da kiralanacaktır. Ancak rıza sağlanamazsa, İstimlak Kanunu'na göre imtiyaz sahiplerince satın alınabilecektir. İstisna olarak bir ulaşım imtiyazında rastlanıldığı üzere, İstimlak Kanunu paralelinde arazi sahiplerine verilmesi gereken sermayenin üçte biri, imtiyazı alan şirket kurucuları tarafından ödenirse, şirket hisselerinin %10'unun ücretsiz olarak bu kuruculara verileceği belirtilmiştir.[320] Diğer taraftan, bir başka sözleşmesinde ise, imtiyaz sahipleri tarafından inşa edilecek rıhtım için deniz üzerinden kazanılan yeni arazilerin imtiyaz sahiplerine bedelsiz olarak devredileceğine dair bir bilgiyle karşılaşmaktayız.[321]

Sözleşmelerde görüldüğü üzere ulaşım alanında imtiyaz verilirken devletin amaçları şunlardır;

- Bayındırlık işlerinin, ticaret ve sanayinin ilerlemesi
- Postane-i Amire'nin mektup çantaları vs. gibi emanetlerinin deniz yoluyla nakli ve ulaştırılmasında emniyetin /güvenliğin sağlanması[322]
- Gerekli zamanlarda askeri mühimmat ve askerlerin nakliyesinin daha uygun ücret ile karşılanması
- Yolcu, eşya, hayvan vesairenin nakliyesini kolaylaştırmak

---

[318] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.50, 23 Safer 1290 [22 Nisan 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.17-18, 15 Rebiülevvel 1287 [15 Haziran 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.28-29, 25 Rebiülahir 1288 [14 Temmuz 1871]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.136, 21 Şaban 1298 [19 Temmuz 1881]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.77-78, 14 Cemaziyelevvel 1293 [7 Haziran 1876]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.127-128, 7 Cemaziyelevvel 1297 [17 Nisan 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.12-13, 8 Zilkade 1286 [9 Şubat 1870].

[319] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.112-113, 9 Zilhicce 1296 [24 Kasım 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.28-29, 25 Rebiülahir 1288 [14 Temmuz 1871]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876].

[320] Ancak şirket kurucularının tebaadan olması ve ileride tebaiyet değiştirirlerse hisse senetlerini Devlete satıp devretmesi şartı bulunmaktadır. Ayrıca nama yazılı olması gereken bu hisse senetlerinin bir başkasına devri ancak Vilayet İdare Meclisinden alınacak ruhsat sonrası yapılabilecektir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.135-136, 22 Zilhicce 1297 [25 Kasım 1880].

[321] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.112-113, 9 Zilhicce 1296 [24 Kasım 1879].

[322] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.28-29, 25 Rebiülahir 1288 [14 Temmuz 1871].

- Askeri lojistiği artırmak
- Gemilerin geçişinin mümkün hale getirilmesi
- Demiryolu, denizyolu, karayolu gibi farklı ulaşım ağlarını yaymak ve birbirleri ile bağlantıları sağlayarak ulaşımı artırmak.[323]

Bu amaçları gözeten devlet, sözleşmelerde, imtiyaz sahiplerinin yükümlülüklerini yerine getirmedikleri takdirde fesh etme hakkını saklı tutmuştur. Örneğin, devletin, "*inşa*" faaliyetlerine başlanmadığı ya da belirtilen süre içinde inşaatın tamamlanmadığı durumlarda bazen ek süre verilebileceği, buna rağmen imtiyaz sahiplerince herhangi bir girişimde bulunulmadığında imtiyazı fesh edebileceği sözleşmelerde görülmektedir. Yine buna paralel olarak, inşa faaliyetlerinin tamamlanmasından sonra, boğazlar, şamandıralar vesairenin, "*iyi halde muhafazası*" ve gerekli tamirleri sağlanmazsa, devlet, ihtar yollayarak bu durumu telafi etmeleri için imtiyaz sahiplerine ek süre verecektir. Bu süre geçtiğinde eylemsizlik hala devam etmekteyse gerekli tamiratı gerçekleştirmek üzere devlet, imtiyaz sahibinin kazanç olarak alacağı vergilere el koyarak tamiratları gerçekleştirecek, işlemleri tamamladıktan sonra ise vergiyi tekrar imtiyaz sahiplerine iade edecektir. Buna benzer olarak, "*işletme*" faaliyetlerine de kısmen ya da tamamen ara veren imtiyaz sahiplerinin ihtar edilmesinden sonra hakları fesh edilebilecektir. Ya da bir başka çözüm olarak, tüm masraf, zarar ve ziyan imtiyaz sahibine ait olmak üzere, devlet, işletmenin kesintiye uğramaması adına, geçici olarak işletmeyi devralma hakkına da sahip olacaktır. Ancak, imtiyaz sahipleri işletme kudretini belirli süre içinde ispat edemez veya işletmeye başlamazsa imtiyaz fesh olunacaktır.[324] İmtiyaz fesh olunduğunda ise kefalet akçesi ile o zamana kadar yapılmış olan inşaat devlet tarafından zabt edilecektir. Bu maddelerden, devlet için verilen her imtiyazın en başından en sonuna kadar sürdürülebilir olmasının önemi görülmekte ve bunun için gerektiği yerde devletin müdahaleden kaçınmayacağı anlaşılmaktadır.

Devletin, 1 ve 2 numaralı imtiyazda, imtiyaz sahiplerinin sürenin uzatılması talebine şartlı olarak olumlu cevap verdiği görülmektedir. Ancak, istisnai bir durum olarak 5 numaralı imtiyazda, aynı talepte bulunan imtiyaz sahiplerine cevaben, ruhsatın amacının ticaretin kolaylaşması olduğu ve bunun da genelin menfaati ile alakalı olması sebebiyle sürenin uzatılıp ertelenmesinin caiz bulunmadığı, ayrıca, şahsın işini yapmaması ve sonradan iflas etmesi

[323] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.135-136, 22 Zilhicce 1297 [25 Kasım 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.100-101, 6 Şaban 1295 [5 Ağustos 1878].
[324] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.141-142, 5 Safer 1300 [16 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876]; .

sebebiyle imtiyazın fesh edildiği belirtilmiştir.[325] Dolayısıyla devletin, süre uzatma kararında dahi devletin ve kamunun yararını gözettiği görülmektedir.

Devletin, saklı tuttuğu haklar fesh etme ya da geçici olarak bizzat işletme yetkisi ile sınırlı kalmamıştır. Devlet, bazı imtiyazlarda, önceden tebliğ etmek kaydıyla, her ne vakit ihtiyaç duyarsa imtiyaz sahiplerine belirli bir meblağ tazminat ödedikten sonra imtiyazı geri alabilme hakkını da saklı tutmuştur.[326] Devletin saklı tuttuğu bir başka hak ise, belirli bir süre sonra ihtiyaç gördüğü ve imtiyazla alakalı olmakla beraber imtiyaz dahilinde bulunmayan bazı inşaa faaliyetlerini imtiyaz sahiplerine yaptırma hakkıdır. Aynı imtiyazda devlet, kendi ihtiyacı için gerekirse vapur işletebileceğini ancak bunu, yolcu, emtia nakli gibi bir girişimde bulunmadan ve imtiyaz sahiplerinin vapurlarına rekabet etmeksizin gerçekleştireceğini de belirtmiştir.[327]

Sözleşmelerde, mesafeye göre ücret belirlendiği görülmüştür. Ancak, devlet, imtiyaz sahiplerinden devlet kurumlarına, sanayi mektebi öğrencilerine yönelik özel tarife uygulayacaklarına dair taahhüt almıştır. Örneğin, 6 numaralı imtiyazda, harp mühimmatları, askeriyeye ait eşyalar ve askerlerin nakliyesinde tarifenin yarısı kadar ücretle devletin, imtiyaz vapurlarını kullanacağı sözleşmede yer almıştır.[328] 14 ve 17 imtiyazlarda ise, devlet kurumlarına ait her türlü eşya ve mühimmatın vergiden muaf olacağı kararlaştırılmıştır.[329] Ancak, 17 numaralı imtiyazda ek bir detayın verildiği görülmektedir. Buna göre; barış zamanında askerlerin naklinden yarım ücret alınabilecekken, harp zamanlarında herhangi bir ücret alınmayacaktır. Harp ve barış zamanları gibi detayların özellikle bu imtiyaz için ele alınması sebebiyle, imtiyaza

---

[325] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.136-137, 23 Zilhicce 1298 [16 Kasım 1881]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.51, 23 Safer 1290 [22 Nisan 1873]; "..ruhsatın îtâsından maksad muâmelât-ı ticariyenin teshili maddesinden ibaret olup menâfi-i umûmiyyeye müteallik böyle bir emr-i hayrın müddet-i medîde düçâr te'hirat olması gayr-ı câiz olduğundan ve mumaileyhumânın deruhde ettiği işi vücuda getirememesi ve muahharen izhâr-ı iflas eylemesi kânunen adem-i iktidarını isbat edecek hâlâtden idüğünden fermân-ı mezkûr mucibince mumaileyhumanın hâiz olduğu hukuka sakıt olmuş…" Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.76, 2 Rebiülevvel 1292 [8 Nisan 1875].

[326] 8 numaralı imtiyazda Devlet, imtiyaz sahiplerinin yapacakları masrafların %10'unu peşin verecekti. Diğer taraftan devlet, her ne zaman isterse, imtiyaz sahiplerinin sarf ettikleri akçenin geri kalanının faizini ödemek ve tazminat olarak da 100.000 frank vermek karşılığında imtiyazı fesh ederek hattı kamulaştırabilecektir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.127-128, 7 Cemaziyelevvel 1297 [17 Nisan 1880]; 17 numaralı imtiyaza göre yirmi sene sonra devletin yolları satın alma hakkı bulunmaktadır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.60, 14 Şaban 1290 [7 Ekim 1873]

[327] İmtiyaz tarihinden beş sene sonra lüzum görülürse gölde mevcut iskelelerden başka daha bazı iskelelerin inşası ve vapurların artırılması için imtiyaz sahibi zorlamaya devletin hakkı olacaktır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876].

[328] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.28-29, 25 Rebiülahir 1288 [14 Temmuz 1871].

[329] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882].

konu olan Yenice Gölü ve Kara Orman Nehri'nin askeri lojistikte önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir.

Sözleşmelerde imtiyaz sahiplerinin hakları da belirtilmiştir. İmtiyaz verilen bölge ve ulaşım türü sadece imtiyaz sahiplerine ait olmaktadır. Bununla birlikte bir istisna olarak görüldüğü üzere, 12 numaralı imtiyazda, imtiyaz süresi boyunca, imtiyaza konu olan 1.kol demiryolu hattının iki tarafından 25 mil mesafeye kadar bir alan dahilinde de başka bir demiryolu inşası için talepte bulunacaklara müsaade verilmeyeceği devletçe taahhüt edilmiştir.[330] Diğer taraftan genel olarak imtiyaz sahiplerine rüçhan hakkı verilmektedir. Buna göre, söz konusu imtiyazın süresi bitip yeni bir ihale olduğunda imtiyaz sahiplerinin öncelik hakkı bulunmaktadır. Öyle ki 21 numaralı karayolu inşası için verilen bir imtiyazda o yol üzerine daha sonrada tramvay ya da bir demiryolu yapılması söz konusu olup bunun için bir başka şirkete imtiyaz verilecek olsa dahi, yine imtiyaz sahibi şirketin öncelik hakkı olduğu bildirilmiştir.[331]

Sözleşmelerde imtiyaz sahiplerine verilen sorumluluk ve yükümlülükler bulunmaktadır. İmtiyaz sahiplerinin, kazanç olarak tahsis edecekleri vergilerin alımında, denetim amaçlı atanacak devlet memurlarının masraflarını ödemek, inşa faaliyetlerini iyi halde muhafaza etmek gibi genel sorumluluklarının dışında ulaşım sektörüne ait bazı özel yükümlülükleri de mevcuttur. Bunlar;

- Yolların genel güvenliğini sağlamak
- Arabalara olması gerekenden fazla yolcu, emtia ve eşya yüklenmemesi için tedbir almak
- Vapurla seyahat edecek yolcuları rahatsız edecek yük ve eşyaların vapurlara kabul etmemek
- Vapur bekleyen yolcuların dinlenmesi, yağmurdan korunması için her iskelede kadınlar ve erkeklere ayrı ayrı yapılar yapmak ve hatta buralarda kışın soba yakmak
- İskelelere büyük bir saat koymak
- Vapurlarda yaz ve kış mevsimlerinde uygulanacak hareket saatlerini ilan etmek ve bu konuda bir şikâyete sebebiyet vermemek

gibi yükümlülüklerdir. Görüldüğü gibi, ulaşımın güvenliği ve zamansal bir standarta sokulmasından halk konforunun sağlanmasına kadar imtiyaz sahiplerine çeşitli sorumluluklar

[330] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.107-108, 21 Receb 1296 [11 Temmuz 1879].

[331] Ancak, eğer bir başka şirket, demiryolu veya tramvay inşası için bu imtiyazı alacak olursa, o halde mevcut imtiyaz sahibi şirketin alet, edevat, hayvan vesairesinin bilir kişi tarafından kıymeti belirlenip bu fiyat üzerinden %20 zam ile tramvay ya da demiryolu inşa edecek yatırımcılara satılacak ve imtiyaz terk edilecektir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.141-142, 5 Safer 1300 [16 Aralık 1882].

verilmiştir. Bunların dışında, bazı imtiyaz sözleşmelerinde ne genel ne de ulaşım sektörüne özel olmayan farklı yükümlülükler de getirilmiştir. Örneğin, 17 numaralı vapur işletme imtiyazında, kullanılacak büyük küçük vapurların İmparatorluğa ait olması şartı getirilmiş ve hiçbir yabancı vapurun işlemesine izin verilmemiştir. Ayrıca, vapurlarda bulunacak kaptan ve makinistlerin de mümkün olduğunda Osmanlı tebaasından olması istenmiştir. 20 numaralı imtiyazda ise, şirket üyelerinin Osmanlı Tebaasından olması istenmiştir.[332]

İstisna olarak rastladığımız üzere, 8 numaralı imtiyazda şirketin hakkını ne bir şahsa ne de bir şirkete devredemeyeceği vurgulanmıştır.[333] Bu vurguyla söz konusu imtiyazın devletçe ayrı bir önemi olduğu anlaşılmaktadır.

Sözleşmelerde, imtiyaz sahiplerinin ödeyeceği vergi oranlarını devletin belirlediği görülmektedir. Genellikle tahmini olarak ay bazında vapur işletme hasılatı hesaplanıp bunun üzerinden belirlenen bir oranın vergi olarak ödenmesi beklenmiştir. Bununla birlikte imtiyaz sahiplerine tanınan muafiyetler de olmuştur. Bunlar;

- Yurtiçinde tedariki olmayan ithal edilecek alet edevat ve makineler için bir defaya mahsus gümrük resmi muafiyeti[334]
- İlk 10 sene vapur hasılatından alınacak vergi muafiyeti ya da imtiyaz süresi boyunca iskele, tezgâh vesaire hasılatından alınacak vergi muafiyeti[335]
- İnşaat için gerekli taş, kereste, demir, kömür madeni ve makinelerin iç gümrük muafiyeti,
- Gümrük ve fener resmi muafiyeti

gibi muafiyetlerdir.

İmtiyaz sahiplerinin devlete yapacağı ödemeler olduğu gibi devletin de bazı demiryolu yatırımcılarına "*temin-i temettü*" adı altında kâr garantisi ödediği görülmektedir. 12 numaralı

---

[332] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.132-133, 27 Cemaziyelevvel 1297 [7 Mayıs 1880].

[333] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.127-128, 7 Cemaziyelevvel 1297 [17 Nisan 1880]. Ayrıca Serkiz Bey'e verilmiş olan 15 ve 16 numaralı imtiyazın ilgili defterdeki sözleşmelerinde belirtilmemiş olmasına rağmen arşiv taramasında bulunan imtiyaz mukavelenamelerinde söz konusu imtiyazları bir başka şahıs ya da şirkte devrinin yasak olduğu belirlenmiştir. Bkz.; BOA., A.}DVN.MKL., 12/14, 15.08.1291 [27 Eylül 1874].

[334] İthal edilecek araba, vapur, hayvan vs. ulaşım araçları ve ilk kez getirilecek alet edevat için gümrük resmi muafiyeti verilmiştir. Bkz.;BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.56-57, 10 Şaban 1290 [3 Ekim 1873].

[335] Yenice Gölü için verilen imtiyazda vapur hasılatından 10 seneliğine vergi alınmayacağı belirtilirken, Van Gölü için verilen imtiyazda imtiyaz süresi boyunca iskele, tezgâh vesaire hasılatından vergi alınmayacağı kararlaştırılmıştır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876].

imtiyazda, ödenemeyen kâr garantileri için devletin faiz ödediği gözlemlenmiştir. Buradan, devletin bazı yatırımlar için mali açıdan zorlandığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, devletin hiçbir teminat vermeksizin demiryolu imtiyazı verdiği sözleşmeler bulunmaktadır.[336] Bu sebeple, teminat verilen demiryollarının, devlet tarafından, yapılması daha ehemmiyetli ancak daha maliyetli bir yatırım olarak görüldüğünü düşünmekteyiz. Öyle ki devlet, 12 numaralı imtiyazda yapılması istenen iki kol demiryolu hattının senelik geliri her ne olursa olsun imtiyaz süresi bitiminde bu hatları 650.000 İngiliz Lirası ödeyerek hattı satın alacağına dair yetkisini de sözleşmede belirtmiştir.[337] 8 numaralı imtiyazda ise devlet, imtiyaz sahiplerinin yapacağı masrafların %10'unu peşin olarak karşılayacağına dair beyan vermiştir.

Yine imtiyaz sahiplerinin bu imtiyaz dahilinde, "palamar resmi", "müruriye resmi" adı altında yolculardan, hayvanlardan, kayıklardan ve eşya vesaireden, rıhtımda, mağazada, nakliye sırasında kazanç elde edeceği tarife devletçe belirlenmektedir.

Devletin ya da imtiyaz sahiplerinin hakkı kadar, imtiyazın verildiği civar bölgedeki halkın da hakları korunmuştur. Buna göre; halkın imtiyazlara konu olan göllerde avlanması, çakıl taşı ya da kum tedariki yapması, sahilden sahile kayık, yelkenli vs. araçları kullanması ya da imtiyaza konu olan karayolunda ahalinin kendi hayvanları vs. arabası ile kendi eşyalarını nakletmesi gibi daha önce sahip oldukları adet ve hakları devam ettirmesi imtiyaz sahibince engellenemeyecektir.[338] Diğer taraftansa imtiyaz sahipleri tarafından inşa olunmuş iskelelerin kullanımının sadece imtiyaz sahibine ait olduğunun bildirildiği de görülmektedir.[339] Buradan anlaşıldığı üzere, imtiyazlarda, halkın, imtiyaz sahibinin ticari imtiyaz hakkını, önceliğini engellemeyecek ve buna rekabet oluşturmayacak faaliyetlerinde bir mahzur görülmemiştir. Önemli olan imtiyaz sahibine rekabet oluşturulmamasıdır.

Ulaşım sektörü imtiyazlarını içeren tabloda (Bkz. Ek Tablo 1.) 3 numaralı imtiyazda görüleceği üzere rıhtım ve dok inşasına dair detayın verildiği bir imtiyaz sözleşmesi bulunmaktadır. Literatürden öğrenildiği üzere, yeni nesil büyük gemilerin yanaşmasını kolaylaştırmak adına rıhtım ve dokların genişletilmesi, daha önce rıhtım ve doklara yanaşamayan

---

[336] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.60, 14 Şaban 1290 [7 Ekim 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.60-61, 27 Şaban 1290 [20 Ekim 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.132-133, 27 Cemaziyelevvel 1297 [7 Mayıs 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.40, 16 Cemaziyelahir 1289 [21 Ağustos 1872].

[337] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.107-108, 21 Receb 1296 [11 Temmuz 1879]. Bu rakam Osmanlı İmparatorluğu'nun kârına mı yoksa zararına mı olmuştur bahsi araştırılması gereken bir konudur.

[338] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.141-142, 5 Safer 1300 [16 Aralık 1882].

[339] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876].

gemilerin yüklerini çeken mavnacı esnafına tehdit oluşturmuştur.[340] Ancak yine de İmparatorluğun, buharlı büyük gemilerin yanaşması ve ticaretin artırılması adına mevcut yapılarda düzenleme ve dönüşüme gittiği görülmektedir. Aynı şekilde, 14 numaralı veride de gemilerin geçişinin mümkün hale getirilmesi için tathir ve iskele inşası faaliyetlerine dair verildiği görülmektedir. [341]

001 numaralı imtiyaz defterinde yer alan ulaşım imtiyazlarının türü ve imtiyaz sahiplerinin uyruğu şu şekildedir;

Tablo 3. 001 Numaralı İmtiyaz Defterinde Yer Alan Ulaşım İmtiyazlarının Türü ve İmtiyaz Sahiplerinin Uyruğu (Adet)

	OSMANLI TABİİYETLİ ŞAHIS/ŞİRKET	YABANCI ŞAHIS/ŞİRKET	TOPLAM
Demiryolu	4	6	**10**
Denizyolu	4	1	**5**
Göl/ Nehir Taşımacılığı	3	-	**3**
Karayolu	2	-	**2**
Denizyolu ve Köprü	-	1	**1**
Demiryolu ve Karayolu	1	-	**1**
Demiryolu ve Denizyolu	-	2	**2**
Demiryolu-Denizyolu-Karayolu	-	1	**1**
TOPLAM	**14**	**11**	**25**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

[340] Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881- 1908*), s.87-91.
[341] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.112-113, 9 Zilhicce 1296 [24 Kasım 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880].

Grafik 5. 001 Numaralı İmtiyaz Defterinde Yer Alan Ulaşım İmtiyazlarının Sahibi Şahıs/Şirketlerin Uyruk Dağılımı (%)

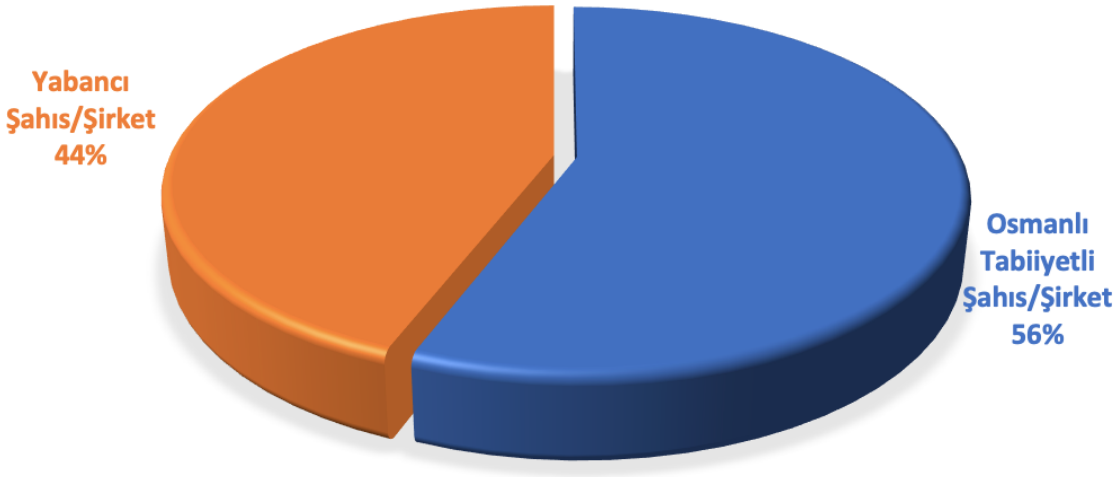

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki 3 numaralı tabloda görüleceği üzere, göl/nehir taşımacılığı ve karayolu ulaşımındaki imtiyazların hepsi Osmanlı tebaası kişi veya şirketlere verilmiştir. Tek tür olarak denizyolu ulaşımına bakıldığında, sadece bir imtiyaz yabancılara; dört imtiyaz, Osmanlı tebaası şahıs/şirketlere verilmiştir. Demiryolunda ise, Osmanlı tebaası ile yabancı oranının oldukça yakın olmakla beraber yabancıların bu ulaşımda daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Toplam beş imtiyaz demiryolu, karayolu, denizyolu, köprü gibi farklı ulaşım türlerinin bağlantısına sahip olarak birlikte verilmiştir. Nihai olarak, toplam yirmi beş imtiyazın on dördü Osmanlı tebaasına, on biri yabancılara verilmiş olup oransal olarak değerlendirdiğimizde (Bkz. Grafik 5) ise imtiyaz sahiplerinin %56'sının Osmanlı tabiiyetinden, %44'ünün yabancı olduğu sonucu çıkmaktadır. En çok imtiyazı verilen ulaşım türlerinin ise ilk olarak demiryolu sonra ise denizyolu ulaşımı olduğu görülmektedir.

Tablo 4. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Ulaşım Sektöründe Verilen İmtiyazların Bölge Bazında Ulaşım Türlerine Göre Dağılımı (Adet)

	Denizyolu	Demiryolu	Karayolu	Göl/Nehir Taşımacılığı	Denizyolu Demiryolu	Demiryolu Karayolu	Demiryolu ve Köprü	Denizyolu, Demiryolu Karayolu	**TOPLAM**
Dersaadet	3	2	1	-	-	-	1	-	**7**
Dersaadet- Hüdavendigar Vilayeti	-	1	-	-	-	-	-	-	**1**
Aydın Vilayeti	-	3	-	-	-	1	-	-	**4**
Hüdavendigar Vilayeti	1	-	-	1	-	-	-	-	**2**
Hüdavendigar- Aydın Vilayeti	-	1	-	-	-	-	-	-	**1**
Adana Vilayeti	-	1	-	-	-	-	-	-	**1**
Van Vilayeti	-	-	-	1	-	-	-	-	**1**
Bağdat Vilayeti	-	1	-	-	-	-	-	-	**1**
Kudüs-i Şerif Vilayeti	-	1	-	-	2	-	-	-	**3**
Trablusgarp Vilayeti	-	-	1	-	-	-	-	-	**1**
Selanik Vilayeti	-	-	-	1	-	-	-	-	**1**
İmparatorluk Geneli	1	-	-	-	-	-	-	1	**2**
TOPLAM	**5**	**10**	**2**	**3**	**2**	**1**	**1**	**1**	**25**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere, ulaşım sektöründe 7 adet imtiyazla en çok imtiyaz Dersaadet'te verilmiştir. Dersaadet'i 4 imtiyazla Aydın Vilayeti takip etmiştir. Daha özele bakılacak olursa, Dersaadet bölgesinde sırasıyla en çok denizyolu ve demiryolu ulaşımı imtiyazı verildiği görülmektedir. Aydın Vilayeti'nde ise toplam verilen 4 imtiyazın 3'ü demiryolu ulaşımına aittir.

Yukarıdaki tabloda farklı vilayetleri birbirine bağlayan iki demiryolu imtiyazının verildiği görülmektedir; Dersaadet- Rumeli Vilayeti ve Hüdavendigar Vilayeti -Aydın Vilayeti. Herhangi bir bölgeye bağlı kalmaksızın "İmparatorluk geneli" ile ilgili olarak verilmiş iki imtiyazın sahibi şirketler ise 1 numaralı ek tablodan da görüleceği üzere; Aziziye Şirketi ve Umur-ı Nafia Şirketi'dir.

İlgili imtiyaz defterinde ulaşım sektöründe verilen imtiyazların şahıs/şirket dağılımı ise şöyledir;

Tablo 5. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Ulaşım Sektöründe Verilen İmtiyazların Şahıs/ Şirket Dağılımları (Adet)

		OSMANLI TEBAASI	**YABANCI**	**TOPLAM**
ŞAHIS		5	4	**9**
ŞİRKET	Adi Şirket	-	3	**3**
	Anonim Şirket	9	4	**13**
TOPLAM		**14**	**11**	**25**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında ulaşım sektöründe verilen imtiyazların ağırlıklı olarak şirketlere, daha özelde ise "anonim" şirketlere verildiği anlaşılmaktadır. Genel olarak, ulaşım sektöründe hem şahıs hem de şirketlere verilen imtiyazlarda Osmanlı tabiiyetli şahıs ve şirketlerin nispeten daha fazla imtiyaz elde ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, işlem maliyeti olarak Osmanlı tabiiyetli şahıs/şirketlerin mi yoksa yabancı şahıs/şirketlerin mi daha ağır bir yük üstlendikleri oldukça önemli bir kriterdir. Ulaşım sektöründe bunu tespit etmek için "güzergâh uzunlukları", "temin-i temettü rakamları" ya da imtiyaz almak için kurulacak "şirketlerin sermayesi" gibi verilerin baz alınması uygun bulunmuştur. Ancak ulaşım sektöründe tespit edilen 25 imtiyazın içeriğinde bu detayların hepsi belirtilmemiştir. Ulaşım sektöründe verilen imtiyazlarda daha çok imtiyazı alan şirketlerin sermayesi hakkında ve imtiyaz sahibi kişi/şirketlere temin-i temettü verilip verilmediğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bununla birlikte bu veriler de tam anlamıyla tespit edilememektedir. Buna rağmen ilk olarak "şirket sermayesi" bazında bir karşılaştırma yapılmaya çalışılacaktır. Bu alandaki 25 imtiyazın 5 tanesi için şirket sermayesi hakkında bilgi bulunmaktadır. Buna göre şirket sermayesi belli olan 4 yerli şirketin toplam sermayesi 23.069.000 lira-i Osmanidir.[342] Sermayesi belli olan tek bir yabancı şirketin sermayesi ise 2.640.000 lira-i Osmanidir. Ancak daha yakından bakıldığında sermayesi belli bu dört Osmanlı şirketlerinden sadece denizyolu ile ilgili olan şirketlerin sermayesi en yüksek sermayeye sahiptir. Öyle ki Şirket-i Hayriye'ye ait 22.000.000 lira-i Osmanilik şirket sermayesi tek başına ortalamayı yükseltecek miktardadır. Denizyolu ile ilgili diğer bir şirket olan Şirket-i Aziziye'nin sermayesi 1.000.000 lira-i Osmani'dir. Geriye kalan iki şirketin sermayeleri teker teker bakıldığında 9000 lira-i Osmani ve 60.000 lira-i Osmani olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermayesi tespit edilen yabancı şirkete bakıldığında, bu şirketin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki genel nafia işleri ile ilgilenmek üzere kurulduğu ve bir yönüyle de denizyolu, demiryolu ve karayolu hizmetlerinden sorumlu olduğu görülmektedir. Nafia işleri ile ilgilenmek üzere kurulan bu şirketin ulaşım dışında da kamu hizmetleri ile ilgilendiği göz önüne alındığında sermayesinin ulaşım için yüksek bir rakam olmadığı düşünülmektedir. Görüldüğü üzere, işlem maliyetlerini belirlemek için şirket sermayeleri bazında yapılmaya çalışılan bu karşılaştırma imtiyaz sözleşmeleri verileri ışığında eksik kalmaktadır. Bunun haricinde, demiryolları yapımı için verilen "temin-i temettü" rakamları ile bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Öyle ki işlem maliyetleri arttıkça temin-i temettü oranları artacaktır. Sadece demiryolları ile ilgili olarak verilen

[342] Ek tablo 1'de bulunan 2 numaralı imtiyazda şirket sermayesi olarak belirtilen 20.000.000 Frank, 1 Sterlin=1,1 lira-i Osmani kurundan dolayı 22.000.000 lira-i Osmani olarak hesaba dahil edilmiştir.

toplam 10 imtiyazdan, 3'ü yerli şahıs/şirkete 2'si yabancı şirkete verilmiş toplam 5 imtiyazın içeriğinde temin-i temettü ile ilgili bilgi verilmiştir. Ancak, bir yabancı şirkete verildiği görülen ve temin-i temettü miktarı hakkında rakamsal bilgi bulunan tek imtiyaz Ek Tablo 1'de yer alan 12 numaralı imtiyazdır. Bunun dışındaki dört imtiyazda temin-i temettünün verilmediğine dair bir bilgi bulunmaktadır. Sonuç olarak burada da işlem maliyetleri ile ilgili bir kıyas yapılaması mümkün olamamıştır.

3.1.2.) Haberleşme

19. yüzyılda, haberleşme alanında yaşanan telgraf, telefon (A. Graham Bell-1876) gibi teknolojik gelişmelerle birlikte iletişim yeni bir boyut kazanmıştır. Avrupa'da ilk olarak 1792 yılında Fransız Claude Chappe'nin "optik telgraf"ı,[343] 1837 yılında ise Amerikan Samuel F.B. Morse'un "elektrikli telgraf"ı ve telgraf çekilirken kullanılacak "mors alfabesi" icat edilerek iletişimin hızlanması ve küreselleşmesi başlamış; 1848 yılında Sultan Abdülmecid de Morse'a nişan-ı iftihar, telgraf beratı ve madalya vermiştir.[344]

Avrupalı devletler, gelişen bu teknolojileri kendi çıkarları doğrultusunda işletmişlerdir. Kendi ticaretlerini, kazançlarını artırmak veya devamlılığını sağlamak için gerekli irtibatları kurmak amacıyla telgraf hatlarının kurulmasına önem göstermişlerdir.[345] Bu sebeple, jeopolitik olarak önemli bir konuma sahip Osmanlı İmparatorluğu ile ikili veya çoklu antlaşmalar imzalamış, bu alanda çeşitli girişim ve yatırımlarda da bulunmuşlardır.[346]

Osmanlı İmparatorluğu 1840 yılında Posta Nezareti, 1855 yılında ise Telgraf Nezareti'ni kurmuş ve 1871'de ise iki nezareti Posta ve Telgraf Nezareti ismi altında birleştirmiştir.[347] 24 Ekim 1859 yılında ilk kez telgraf hatlarının çalışmasını düzenlemek için 12 fasıl 79 maddeden oluşan bir nizamname çıkarılmıştır.[348]

---

[343] Isaac Asimov, **Bilim ve Buluşlar Tarihi**, Elif Topçugil (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s.312-313, 372-373. Optik telgraf hem duyma hem de görmeye dayalı bir sistemdir. Bkz.; Mustafa Kaçar, "Telgrafın Doğuşu ve Haberleşmede Devrim", Mine Haydaroğlu (Ed.), **Nur-ı Didem Kızım Hamidem – Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni** içinde (85-92), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.89-90.

[344] Yakup Bektaş, "Morse'un En Şanlı Nişanı: Nişan-ı İftihar", Mine Haydaroğlu (Ed.), **Nur-ı Didem Kızım Hamidem – Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni** içinde (93-106), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.100-101.

[345] Örneğin İngilizler Hindistan ile irtibatını artırmak istemiştir. Bkz.; Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Telgraf İş birliği: Sicilyateyn/ İtalya Örneği", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Cilt.13, Sayı.25-26 (2014/ 1-2), s.35.

[346] Osmanlı'nın ikili olarak yaptığı telgraf anlaşmaları; Avusturya ile olan: BOA. HR.SFR. 1/7. 05.02.1857; Bulgaristan ile olan: BOA. HR.HMŞ.İŞO. 63/2. 07.04.1331 [16 Mart 1913]. Sicilyateyn ile: BOA. A.}DVN.NMH. 11/2. 17.05.1276 [12 Aralık 1859] Çoklu telgraf anlaşmaları: BOA. HR.İD. 1674/1. 30.06.1858.; BOA. Y..EE.. 41/163. 06.04.1327 [27 Nisan 1909].

[347] PTT, Tarihçe, https://www.ptt.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/Hakkimizda.aspx (10 Haziran 2021).

[348] **Düstur**, I. Tertib, Cilt.2 (1289), s.348- 362.

2 Ocak 1861 yılında ise hususi olarak telgraf hatlarında çalışacak memurları yetiştirmek üzere İstanbul'da hem teorik hem de pratik derslerin yapıldığı "Fünûn-ı Telgrafiye Mektebi" açılmıştır.[349] Osmanlı İmparatorluğu memur yetiştirmenin yanı sıra 1869 yılında İstanbul'da, ilk Telgraf Fabrikası'nı açmıştır. Böylece yurtdışından almaya mecbur kalınan ve gerekli bakımlarının da ayrıca mali yük olduğu telgraf makine ve teçhizatlarını kendi üretip mali tasarrufta bulunma amacı güdülmüştür. Nitekim yurtdışından 400 franka mal olunan ve çabuk bozulan ve ek olarak tamir masrafları çıkartan telgraf makinesinin yurtiçi üretimle 250 franka mal olup daha sağlam yapıldığı gözlemlenmiştir.[350]

Osmanlı İmparatorluğu'nda bağlantısı gerçekleştirilen ilk telgraf hattı 1853 yılında kurulan Edirne- İstanbul hattıdır. 1854 yılında ise Kırım Yarımadası'ndaki Balıklava'dan (Balaklava), Varna'ya kadar İngilizler tarafından deniz altında döşenen telgraf hattıdır. Bu hattın döşenmesindeki sebep Ruslarla gerçekleşen Kırım Savaşı'dır. Bu savaşta, Osmanlı'nın yanında olan İngiliz ve Fransızlar, kendilerine ait ordu karargahları ile haberleşmenin hızlı sağlanması için telgraf hatları döşemek istemişler[351] ve Osmanlı'dan gerekli izinleri talep etmişlerdir. Masraflarını İngilizlerin ve Fransızların karşıladığı ve Osmanlı'nın telgraf direklerini temin ettiği bu telgraf hatları, savaş bitiminden sonra kendi kendilerine artık yarar sağlamayacağına kanaat getirdiklerinden İngiliz ve Fransızlar tarafından Osmanlı'ya satılmıştır.[352]

Fransızlar ise, Varna- Şumnu- Rusçuk ve Bükreş'i bir hatla birbirine bağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise İstanbul – Edirne- Şumnu hattını 1855'te açmış ve bu hat üzerinden Fransızların Bükreş'e kadar ilerlettiği hatta bağlanarak hem savaş cepheleriyle hem de Avrupa ile irtibat sağlama hedefinde ilk adımı atmıştır.[353] Savaştan sonra Osmanlı idaresine satılıp bırakılan

---

[349] Daha sonra açılan Mektebi Sultani (Galatasaray Lisesi), Darüşşafaka Lisesi gibi okulların müfredatlarına da telgraf eğitimleri konulmuştur. Bkz.; T.C. Ulaştırma Bakanlığı PTT Genel Müdürlüğü, Geçmişten Günümüze Posta, 2007, https://www.ptt.gov.tr/Lists/Yayinlarimiz/Attachments/2/kitap-gecmistengunumuze.pdf (9 Haziran 2021), s.198-199.

[350] Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Telgraf Fabrikası", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı.22 (Şubat 1983), s.76-77.

[351] Nitekim Fransızlar da Varna-Rusçuk arasında hat inşa etmek için 1854'te izin almışlardır. Bkz.; Mustafa Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), **Çağını Yakalayan Osmanlı** içinde (45-120), İstanbul: IRCICA, 1995, s.48.

[352] Kırım Harbi esnasında İngilizler tarafından İstanbul- Varna arasında inşa edilen telgraf hattı kendilerine 25.000 liraya mal olmasına rağmen savaş bitiminde hattı Osmanlı'ya 7.500 liraya satmıştır. BOA., A.}AMD., 80/72, 29.12.1273 [20 Ağustos 1857]. İngiltere ve Fransa tarafından Varna'dan Bükreş'e kadar olan ve 158.492 frank 87 santim masrafla inşa edilen telgraf hattı da İmparatorluğa satılmıştır. BOA.,A.}AMD., 74/15, 29.12.1273 [20 Ağustos 1857]. Yine masrafları kendisine ait olan Fransa'ya Varna- Rusçuk telgraf hattı için ruhsat verilmesi.; BOA., A.}AMD., 53/45. 06.04.1271 [24 Şubat 1855]

[353] Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Telgrafında Dil Konusu", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.XXII (1983), s.751-752. Osmanlı, Fransa'nın işletmekte olduğu Şumnu hattına İstanbul'dan hat döşemek için Fransa ile antlaşma yapmış ve bu antlaşma Osmanlı'nın bir telgraf alanında yaptığı ilk ikili antlaşma olmuştur. Bkz.; Diren Çakılcı, **Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s.63.

İstanbul- Bükreş hattının Avusturya ile irtibatının sağlanması için Osmanlı Avusturya ile 1857 yılında ikili bir antlaşma imzalamış ve 1859'da Yunanistan, 1861 Rusya, daha sonra İran, İtalya vb. ülkelerle Osmanlı İmparatorluğu hem Doğu hem de Batı ile irtibatını tesis etmek için telgraf alanında ikili antlaşmalarda bulunmuştur.[354] Bunun dışında Brüksel Antlaşması, Paris Antlaşması, 1875 Petersburg Telgraf Antlaşması gibi çeşitli uluslararası antlaşmalar da imzalamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, tüm bu antlaşmalar sonucunda hem hızlı irtibat kuracak hem de haberleşme ağındaki transit konumundan dolayı vergi geliri elde edecektir.[355] Diğer yandan iletişimin artmasıyla hem ülke içi hem de ülkeler arasındaki ticaret de artacaktır.[356]

Osmanlı'da, telgraf yazışmalarında kullanılan dil ilk zamanlarda Fransızca idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk telgraf tesisi ve hatların Fransızlar tarafından yapılması, teknik malzemelerin Fransızlar tarafından getirilmesi ve Osmanlı'nın kendisine ait Mors makinesi olmaması gibi etkenler sonucu telgraf dilinin Fransızca olması kaçınılmaz olmuştur.[357] Savaş şartlarındaki aciliyetten dolayı bu durumu kabullenen Osmanlı İmparatorluğu tarafından Tercüme Odası'nda çalışanları, Fransız memurlara tercümanlık yaparken aynı zamanda da telgraf inşa ve işletmesinde bilgi ve deneyim kazanmaları için görevlendirmiştir.[358] Bu görevlilerden olan Mustafa Efendi ile Voliç Efendi de, Varna- Bükreş hattında çalışacak Fransız Başmüdür Le Compte Angles'ın yanında çalışmaya başlamışlardır. Bu ikilinin Mustafa Efendi'nin öncülüğünde başlayan ve daha sonra Mustafa Efendi'nin tek başına devam ettiği telgraf dilini Türkçeleştirme çabaları, kendisinin Edirne Telgraf Müdürü olmasından sonra meyvesini vermiş, ilk Türkçe telgraf 3 Mayıs 1856 [27 Şaban 1272] tarihinde İstanbul Telgraf Müdürü'ne çekilmiştir.[359] "*Mustafa Alfabesi*" olarak anılan telgraf dilini Türkçeleştirme çabalarını daha sonra telgraf alanında çeşitli müfettişlik ve müdürlük görevleri yapmış olan İzzet Bey devam ettirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, Osmanlı tebaası ve tüccarı telgrafı rahatlıkla çekebilecek hale gelmiş,

---

[354] Diren Çakılcı, *Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Telgraf İş birliği: Sicilyateyn/ İtalya Örneği*, s.55-59.

[355] Diren Çakılcı, *Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Telgraf İş birliği: Sicilyateyn/ İtalya Örneği,* s.58. Örneğin, Avusturya ve Yunanistan'ın ya da İngiltere ve Hindistan'ın, İmparatorluğa ait telgraf hatları ile aralarında yaptıkları haberleşmeden transit vergisi alınmaktaydı. BOA., MV., 65/35, 10.11.1308 [17 Haziran 1891].; BOA., İ.HR., 235/13871, 05.09.1285 [20 Aralık 1868]. Aynı zamanda bu hatlar sayesinde meteorolojik gözlemlerde bulunma girişiminde bulunmuştur. Bkz.; Tabakoğlu, s.388.

[356] Tacirlerin işlerini kolaylaştırmak için telgraf hattının gerekliliği hakkında bir örnek: BOA., DH.MKT., 2163/38, 14.09.1316 [26 Ocak 1899].

[357] Morse alfabesi Fransızca alfabesine göre konumlandırılmıştı. Bkz.; Yazıcı, s.752- 753. Ayrıca Bkz.; T.C. Ulaştırma Bakanlığı PTT Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 191.

[358] Yazıcı, s.753- 754.

[359] Yazıcı, s.756-759.

yabancıların Osmanlı telgrafları üzerindeki kontrollerinin azalmasıyla devlet sırlarını öğrenme riski azalmış ve Fransız memurlara yapılan harcamalar sınırlandırılmıştır.[360]

Osmanlı İmparatorluğu, 1859 yılında Sicilyateyn (o dönemin Güney İtalya Krallığı) ile 42 maddelik ikili bir antlaşma yapmıştır.[361] Bu Antlaşmaya göre, Sicilyateyn, kendi toprağı Otranto ile Osmanlı toprağı olan Avlonya arasında denizaltından bir telgraf hattı çekeceğine, Osmanlı ise Avlonya'yı, İşkodra- Kotor hattı üzerinden Avusturya telgraf ağına; Selanik üzerinden, İstanbul telgraf ağına ve Dobruca ağları üzerinden ise, Rusya'ya bağlayacağına dair teminat vermiş ve taraflar hatların inşasına başlamıştır.[362]

Yunanistan ise daha sonra tamamlanacak İstanbul-Çanakkale-Sakız-Kandiye Girid-İskenderiye ağına 1859 Temmuz'unda yapılan bir antlaşma çerçevesinde Pire Limanı- Sakız hattıyla dahil olmuştur.[363] Ayrıca Sicilyateyn (Güney İtalya) ile daha önce planlanan Otranto-Avlonya- Selanik- İstanbul telgraf ağına İskenderiye'ye kadar uzanacak bir ağın eklenecek olması İtalya için de hem siyasi hem ekonomik açıdan oldukça önemli olmuştur.[364]

İncelediğimiz imtiyaz defterinde görüleceği üzere 1873 yılında, mevcut İskenderiye-Girid hattının Girid'den başlayarak Otranto'ya denizaltından bir telgraf hattı uzatılması için Telegraphe Construction and Maintenance Company Limited şirketi (TELCON) ile anlaşma sağlanmış ve Osmanlı tarafından şirkete imtiyaz verilmiştir.

Ekte bulunan 2 numaralı tabloda, telgraf sektöründe 1870-1873 yılları arasında üç imtiyaz verildiği görülmektedir. Bunlardan ikisi Dersaadet- Hocabey yani Osmanlı ile Rusya arasında; bir diğeri ise Girid- Otranto yani Osmanlı ve İtalya arasında denizaltından telgraf inşa edilmesi için verilen imtiyazlardır. Bu hatlarla Avrupa ile iletişim ağını kurmak ve transit bir bölge olarak vergi kazanmak istenildiği anlaşılmaktadır.

Tabloda görülen ilk imtiyaz, Dersaadet ile Hocabey (o tarihte Rusya toprağı, bugün Ukrayna sınırlarındaki Odessa) arasında "tahte'l-bahr" bir telgraf hattı için 1870 yılında Galotti'ye verilen imtiyazdır. Dersaadet'te karaya çıkarılacak olan hat Dersaadet'teki bir merkeze

---

[360] A.g.e., s. 757-761.

[361] BOA., A.{DVNSNMH.d., 12/219, 17.05.1276 [12 Aralık 1859].

[362] Böylece Osmanlı Devleti, Avrupa ile bağlantı kurduğu İstanbul- Varna- Şumnu- Bükreş hattına alternatif bir telgraf hattı sağlamıştır. Bkz.; Çakılcı, *Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Telgraf İş birliği: Sicilyateyn/ İtalya Örneği, s.60-61.*

[363] Bağımsızlığını 1820'lerde kazanmış olan Yunanistan, ancak Osmanlı'nın telgraf hatlarına dahil olduktan sonra uluslararası telgraf ağına bağlanabilmiştir. Bkz.; Diren Çakılcı, **"**Doğu Akdeniz'de Denizaltı Telgraf Bağlantıları: Yunanistan'ın Uluslararası Şebekeye Dahil Edilmesi", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** Cilt.33, Sayı.1 (2018), s.28-33.

[364] Çakılcı, *Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Telgraf İş birliği: Sicilyateyn/ İtalya Örneği*, s.61.

bağlanacaktır. Ancak sözleşmede, Boğaziçi'nden karaya çıkarılan hat ile Dersaadet'teki bu merkez arasında Galotti'nin bir şube kurma hakkının bulunmadığı belirtilmiştir. Diğer yandansa, Galotti'ye, bu hattı Varna'da (o tarihte Osmanlı toprağı bugün Bulgaristan) veya Karadeniz'de başka bir limanda karaya çıkartma hakkı tanınmıştır. Buradan anlaşıldığı hattın kara bağlantısının bir ucu mutlaka Osmanlı topraklarına yapılacaktır. Devlet, imtiyaz süresi dahilinde, Dersaadet'ten veya Karadeniz sahilinde olan Osmanlı topraklarından Rusya topraklarına doğru yahutta Rusya sınırı ile Köstence (o tarihte Osmanlı toprağı bugün Romanya) arasında olan sahile hattın uzatılması için yeni bir imtiyaz vermeyi de taahhüt etmiştir. Sözleşmenin bu maddelerine bakıldığında imtiyazın Rusya ile Osmanlı arasındaki haberleşme ağını kurmak ve genişletmek amacıyla verildiği görülmektedir. Bu amacı sağlamak için teşvik amacıyla, hatların inşası için gerekli olacak tüm gemiler ve daha sonra hattın uzatılması ve tamamlanması için lazım olacak tüm eşya ve edevat için gümrük muafiyeti verildiği de görülmektedir. Ayrıca şirket sahibine, imtiyazını, devlet tarafından onaylanmış anonim bir şirkete terk etme hakkı verilmiştir. Böylece, her ne kadar telgraf hattının Rusya'yı ilgilendiren bir yönü olsa da bu hat imtiyazını alan kişi veya şirketin Osmanlı tarafından tanınmış ve onaylanmış olması gerektiği anlaşılmaktadır. Hattın altı ay içinde Rusya'da karaya çıkarılması şartı getirilmiş aksi takdirde imtiyazın fesh olunacağı sözleşmeye girmiştir. İmtiyaz müddeti bittiğinde, önce eşya ve edevatın kıymeti tahmin ettirilecektir ve devletin, bu bedel üzerinden hattı satın almaya ya da her gönderilen-gelen telgraftan 2 frank vergi almaya devam ederek hattın işletmesini yine imtiyaz sahibine terk etmeye hakkı olacaktır.

2 numaralı imtiyazda, ilk verilen imtiyazdaki hat için bir limited şirkete imtiyazın verildiği görülmektedir. Bu sebeple ilk imtiyazın fesh edildiği yorumunu yapabilmekteyiz. Sözleşmede geçen cümleden anlaşıldığı üzere, Dersaadet ile Hocabey arasında karayolu üzerinde bir telgraf hattı mevcut olsa da bu hat çok uzak yerleri dolaştığı için denizaltından böyle bir telgraf hattının kurulması olumlu görülmüştür. Dolayısıyla ilk imtiyazın da bu sebeple -denizaltından bir telgraf hattı inşa edilmesi için- verildiği anlaşılmaktadır. Bu imtiyazdan hem Osmanlı hem de Rusya vergi alacaktır. Sonuç olarak, bu hattın hem iki ülkenin de hem iletişim gücüne hem de gelirine katkı yapacağı açıktır.

Son imtiyazda ise Girid ile İskenderiye arasında bir telgraf hattı inşası imtiyazına sahip olan bir limited şirkete, bu defa Girid'den Otranto'ya kadar bu hattı uzatma imtiyazı verilmektedir. Dersaadet ile Avrupa arasında, bir haberleşme ağının daha açılması adına, bu hattın uzatılmasının faydalı bulunduğu sözleşmede görülmektedir. Tüm zarar ve kâr şirkete ait olacak devletten herhangi bir yardım istenmeyecektir. Ayrıca telgrafların çekilmesinde uygulanacak tarife de devletçe belirlenecektir. Ayrıca, Mısır vb. yerlere çekilecek telgrafların her biri için

"müruriye resmi" olarak şirket tarafından devlete 1 frank verilecektir. Girid hattı ile İtalya'ya gönderilecek telgrafnameler içinse şirketin devletten yarım ücret alması şartı getirilmiştir. Ayrıca devlet, harb ya da olağanüstü başka bir durum açığa çıktığında, bu hat ile çekilen tüm ya da bazı telgrafların gönderilip alınmasını men etmeye hakkı olacağı da belirtilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş zamanlarında hattın işletimi ve kontrolüne dair stratejik önemi bulunduğu görülmektedir.

2 ve 3 numaralı verilerde, Dersaadet ile Rusya toprağı Hocabey'in ve yine Girid ile İtalya toprağı olan Otranto'nun arasında denizaltından telgraf hattı uzatma imtiyazına sahip olanlara bakıldığında Telegraphe Construction and Maintenance Company Limited adlı limited şirketin ortak isim olduğu görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu imtiyazlarla kısaca;

- İletişimi hızlandırmak ve kolaylaştırmak
- İletişimde transit bir bölge olmak ve vergi geliri sağlamak
- Avrupalı devletler ile iletişim ağını kurmak
- Devletin iletişim araçlarını kullanmasını daha uygun şekilde gerçekleştirmek
- Stratejik üstünlükle savaş durumlarında iletişimi devlet yararına kontrol altında tutabilmek

gibi hedefleri olduğu görülmektedir.

Posta ve Telgraf Nezareti'nin gelirlerinin toplam bütçedeki payının daha önce %1,6 iken, II. Abdülhamid döneminde bu oranın %2,5'a çıktığı görülmektedir.[365]

3.2) Madencilik

19. yüzyılda, Osmanlı, en verimli toprakları olan Balkan topraklarını kaybetmeye başlamıştır ki bu da İmparatorluğun madenciliğine olumsuz bir etken olmuştur. İmparatorluk, aleyhine olan bu güç dengesini düzeltmek için elinde kalan maden ocaklarını iyileştirmeyi ve verimli şekilde işletmeyi hedeflemiştir.[366]

---

[365] Şevket Kâmil Akar, "1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi", **(Doktora Tezi,** İstanbul Üniversitesi SBE, 1998), s.265.

[366] Balkanlardaki maden ocaklarını kayıpları sonucu Anadolu'daki madenlerin önemi giderek artmıştır. Anadolu daha sonraki süreçler petrol dışındaki maden üretimlerinin %80'ini karşılar hale de gelmiştir. Bkz.; Donald Quataert, "19. yy.'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C.4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.914. Ayrıca Bkz.; Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin

Osmanlı İmparatorluğu, madenlerini ıslah etmek için Avrupa'dan ilgili mühendislerin getirilmesini elzem görmüştür. Bu uzmanların görevlerini icra ederlerken yapacakları giderler Osmanlı tarafından karşılanmıştır.[367] Dolayısıyla 19. yüzyıl boyunca yapılan her reform ve ıslahın Osmanlı İmparatorluğu'na maliyeti olmuşsa da İmparatorluk gerekli adımları yapmaktan geri durmamıştır. Getirilen bu uzmanlar, İmparatorlukta inceledikleri bölgelerden raporlar hazırlamış, maden işletmeciliği alanındaki yapılan hataları, eksiklikleri belirterek bu alanda çeşitli öneriler sunmuşlardır. Bu doğrultuda Maden Mektebi açılmasının gerekliliği anlaşılmış ve gerekli adımlar da atılmıştır. Avrupalı mühendisler, Osmanlı'da gerek baş mühendis olarak gerek maden mekteplerinde derslere girerek görev almışlardır.[368]

Yabancı maden mühendislerinin gözlemlerine göre, Osmanlı madenciliğinde tespit edildiği üzere temelde, mevcut usullerde teknik yeniliğin, verimliliğin olmayışı göze çarpmaktadır. Örneğin, Avusturyalı mühendis Gustave Pauliny'in raporlarında, maden ocaklarında ateş yakmak için kullanılacak malzemenin -odun- temin edilmesi için gerekli mesafenin bir hayli yüksek olmasından maden çıkarma ve özellikle de eritme gibi yöntemlerin küçük ölçekli, yetersiz ve eskimiş teknikler olmasına kadar bu alanda yaşanan çeşitli verimsizlikler dile getirilmiştir. Öyle ki Osmanlı'ya gerekli yeni tesis ve makineler sağlanabilirse kurşun ve bakır üretimi iki katına kadar çıkabilecektir. Kullanılan enerji türünün de Avrupa nazarında eski olduğu belirtilmiştir. Zira rapora göre Osmanlı'nın maden ocaklarında, yakılacak malzeme kömür yerine odun; drenaj sistemi gibi makineler yerine insan gücü kullanılmaktadır.[369]

Yine, başmühendislik görevinde olan İtalyan Eduare Coulant'a göre Ereğli kömür madeni daha gelişmiş teknik ve yöntemlerle çıkarıldığı takdirde Osmanlı'nın ithal ettiği kömür miktarını dahi karşılayacak miktarda ve Avrupa ile rekabet edecek kalitededir. Bu raporlardan

---

İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Cilt.0, Sayı.11 (Ekim 2010), s.81.

[367] Keskin, Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri, s.82-84.

[368] Getirilen Avrupa mühendislerden bazıları şunlardır: Alman Wilhelm Fischbah, Fransız Dikezil, Avusturyalı Gustave Pauliny, İngiliz Arthur Lenvek, İtalyan Eduare Coulant, Polonyalı Roşten vb. Bkz.; Keskin, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri*, s.81-92.

[369] Ayrıca taşra paşalarının, denetimlerin yetersizliği nedeniyle maden bölgelerinden elde edilen gelirleri suiistimal ederek bu kaynakları devlet refahı için harcamadıkları belirtilmiştir. Bu idari sorunun halledilmesi gerektiğine böylece maden sektörünün ihyası için gerekli fonların sağlanabileceğine dair öneride bulunulmuştur. Bkz.; Charles Issawi, **The Economic History of Turkey 1800- 1914,** Chicago- London: The Uni.of Chicago Press, 1980, s.283-285.

anlaşıldığı üzere, İmparatorluktaki madenciliğin potansiyeli yüksekken bu alan, teknik sebepler nedeniyle âtıl veya verimsiz vaziyette devam etmekteydi.[370]

Maden kuyularının ve ocaklarının derinliği yeterli olmadığından kömürlere daha fazla ulaşılamamış, ocaklara dolan suların boşaltılamaması gibi sebeplerle de madenler zayi olmuştur. Yine maden ocaklarının çıkarılmasında yeni tekniklerin kullanılması, iskeleye sevkiyatında kolaylık sağlanması adına yeni yollar yapılması gibi durumların gerekliliğine de dikkat çekilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, maden fiyatlarında rekabet edebilecek seviyeye gelebilecek ve zarar etmeyecektir.[371]

1842 yılında, İmparatorluktaki maden ocaklarını verimli hale getirmek için gerekli kararların alınması adına Maadin-i Hümayun Meclisi'nin kurulduğu görülmektedir. Madencilikle ilgili uzmanlaşmanın izlerinin sürüldüğü bu gelişme dışında, II. Mahmud tarafından ilk kez Avrupa'ya gönderilen dört öğrenciden biri olan İbrahim Ethem'in, Fransa'ya gidip orada "Ecoles des Mines" adlı madencilik okulunda öğrenim gördüğü ve Osmanlı'nın ilk maden yüksek mühendisi olduğu da bilinmektedir.[372] Daha sonra İbrahim Ethem'in desteği ve teşviği ile 1872'de "Orman ve Maadin Mektebi" açılacaktır.[373] İbrahim Ethem'in, donanımına rağmen ve önemli katkılarına rağmen üstlendiği görev ve bu görevlerin sürelerine bakıldığında madencilik alanındaki görev süresi çok azdır. Fransa'dan dönüşü sonrası ilk olarak yüzbaşılık yapan Ethem, Sarıyer Bakır Madeni, Gümüşhane Gümüş Madeni, Ergani ve Keban Madenlerinde Başmüdürlük yapmışsa da daha sonra mesleğinin dışında Tuğgeneral, Hariciye Nazırı, Ticaret Nazırı, Maarif ve Nafia Nazırı, Danıştay ve en son Sadrazamlık görevini yerine getirmiştir.[374] Buradan ise bu alanda yetiştirilen eğitimli uzmanlaşmış insanlardan potansiyellerinden daha az istifade edildiği, bu kişilere farklı görevler verilerek verimliliğinin azaltıldığı sonucu çıkarılabilmektedir.

---

[370] Ercüment Balcı, "Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi Eduare Coulant'a Göre 'Menâbi-i Ma'deniyemiz'", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı.145 (Ağustos 2003), s.97-102.

[371] Ercüment Balcı, *Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi Eduare Coulant'a Göre 'Menâbi-i Ma'deniyemiz'*, s.101-103.; Nitekim bakır üretimi yapan Tokat kalhanesinin kapatılmasındaki sebeplerden biri de ulaşım masraflarının artırdığı maliyettir. Bkz.; Mehmet Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", **Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu**, 2-6 Temmuz 1986, s.168-169.

[372] II. Mahmud, karşılaştığı mali zorluklar nedeniyle ve belki de bu nedenle ortaya çıkan karşıt görüşler sebebiyle 1830/1831 yılında ancak dört öğrenci yollayabilmiştir. Bu dört öğrenci de "gulâm sistemi"ni işleterek devlete çoğunlukla askeri alanda adam yetiştirmiş olan Hüsrev Paşa'nın köleleridir. Nadir Avşaroğlu, "İlk Maden Mühendisi İbrahim Edhem Paşa", Temmuz 2019, s.15-27, https://www.academia.edu/39971933/İlk_maden_mühendisi_İbrahim_Ethem_Paşa (23 Mart 2021), (Kişisel Rapor).

[373] İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi, "Tarihçe", https://mines.itu.edu.tr/tanitim/tarihce (21 Mart 2021).

[374] Avşaroğlu, s.33.

İbrahim Ethem'in teşviği ile açılmış olan Orman ve Maadin Mektebi, İmparatorluğun mevcut madenlerinin keşfi, işletilmesi ve denetlenme aciliyetini karşılamak üzere yerli mühendis yetiştirilmesi amacıyla tam donanıma sahip olmadan kurulmuştur. Acil olarak kurulan bu mektep ile, "ikinci sınıf" bile olsa yerli maden mühendislerinin yetiştirilip hem yabancı maden mühendislerinin maliyetinin azalması hem de ülke madenciliğinin gelişmesine katkı sağlanılması umulmuştur.[375]

1872 yılında Orman ve Maadin Nezareti de açılmıştır. Ancak nezaret, herhangi bir icraatta bulunmadan Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. 1893 yılına kadar da çeşitli zamanlarda Maliye ve Ticaret Nezaretlerine bağlanıp ayrılmış bu yıldan sonra ise 1911 yılına kadar Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti olarak devam etmiştir.[376]

Osmanlı İmparatorluğu, zengin maden çeşitliliğine sahipti. İmparatorluğun madenleri daha verimli işletmek için bilgi istediği Maadin Meclisi'nin 1857 'de hazırladığı raporda altın, gümüş ve bakır maden ocaklarının büyük çoğunluğunun Anadolu'da; kurşunun, en çok Rumeli'de; nikelin, sadece Kastamonu Sancağı'nda; kromun ise Kütahya Sancağı'nda tek bir ocak olarak var olduğuna dair kapsamlı bilgiler içermektedir.[377] Bu raporda 72 adet maden ocağı görülmektedir. Ancak bu rakam cevher çeşitliliğinin az olduğu manasına gelmemelidir zira çoğu maden ocağında tek bir cevher değil birkaç cevher birlikte bulunmaktadır. Bu maden ocaklardan 33 tanesinin 1/5'i devlete verilerek, 12 tanesinin ise bazı koşullar ve bedeller karşılığında girişimcilere verilerek işletilmekte olduğu görülmektedir.[378] Maadin Meclisi'nin 1857 yılında hazırladığı bu rapor ile tezimize konu olan ve 1865-1893 yıllarını kapsayan 001 numaralı imtiyaz defteri karşılaştırıldığında daha sonra keşfedilen ve işletmeye açılan maden ocaklarının olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 1857 yılındaki raporda krom madeninin tek bir ocağı olduğu belirtilmişken incelenen imtiyaz defterinde krom madeninin, Aydın, Hüdavendigar, Kastamonu, Cezayir-i Bahr-i Sefid gibi farklı vilayetlerde de varlığı görülmüştür. Dolayısıyla İmparatorluğun maden çeşitliliğindeki zenginliği 19. yüzyılda giderek daha çok anlaşılmıştır.

---

[375] Nadir Avşaroğlu, "Osmanlı Devleti'nde Maden Mühendisliği Eğitimi", Aralık 2020, s.16, https://www.academia.edu/44796008/Osmanlı_Devletinde_Maden_Mühendisliği_Eğitimi (8 Mayıs 2021), (Kişisel Rapor). İmparatorluk, içinde bulunduğu zor ekonomik şartlar karşısında masraflarını azaltmak için yabancı mühendislerin istihdamını bir süre sonra azaltmıştır. Nitekim, 1880'li yıllarda yabancı mühendislerin yerine maden eğitimini yurtdışında tamamlamış olan Kolağası Yusuf Bey getirilmiştir. Bkz.; Keskin, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri*, s. 88-89.

[376] Özkan Keskin, "Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", (**Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2005), s.209.

[377] Fahrettin Tızlak, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", **Belleten**, Cilt.60, Sayı.229 (Aralık 1996), s.707- 715.

[378] Tızlak, *XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları*, s.716.

Madenlerin kullanım alanlarına bakıldığında, çok çeşitli amaçlarla, askeri ve sosyal yaşamda kısacası hayatın her alanında kullanıldıkları görülmüştür. Örneğin, İmparatorluğa önemli gelir sağlayan altın ve gümüş tedavülde para olarak kullanılmışlardır. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu uyguladığı fiskalizm ilkesi gereği, kapitülasyon vererek bu iki değerli maden ülkeye çekmek istenmiş, İmparatorluğa girişlerinde bu mallardan vergi almamıştır.[379] Kap- kaçak üretiminde bakır;[380] barut yapımında güherçile (barut tozu) kullanılmıştır.[381] Yine Osmanlı İmparatorluğu'nda "demir yuva(r)lak" olarak geçen gülleler için kurşun ve demir madeni kullanılmıştır.[382] Özellikle askeri mühimmatta kullanılan kurşunun, han, cami kubbeleri, su yollarındaki borular gibi yapılarda da kullanıldığı gözlemlenmiştir.[383] Demirin de köprü gibi mimari yapılarda ve mühimmat yapımında kullanıldığı bilinmektedir.[384] Yine herhangi bir üretimden sonra arta kalan, bakır, tunç ve demir gibi madenlerin "mayalık" adı altında tekrar dönüştürülerek top üretiminde kullanıldığına belgelerde rastlanmaktadır.[385] Maden atölyelerinde, ısınmada, vapurlarda, buharlı makinelerde enerji kaynağı olarak ise kömüre rağbet edilmiştir.[386]

Sanayi Devrimi'ni yaşamış olan Avrupalılar, Osmanlı'nın madenlerini hammadde veya enerji kaynağı olarak kullanmak için talep etmiş ve bunu gerçekleştirme amacını gütmüşlerdir.[387] Örneğin, Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik durumu hakkında bilgi almak için 1833 yılında, Fransa tarafından görevlendirilen Fransız diplomat Baron de Bois le Comte, raporunda Osmanlı İmparatorluğu'nun maden çeşitleri yönünden epey zengin olmasına rağmen madenleri işletme sisteminde sıkıntıların olduğu belirtmiştir. Raporda asıl dikkat çeken görüş ise şudur; Comte'a göre, Osmanlı İmparatorluğu, "kıskançlığını" bir tarafa bırakıp yabancılara maden arama-işletme,

---

379 İnalcık, *İmtiyâzât*, s. 249.

380 BOA., D.DRB.İ., 9/14, 09.01.1260 [30 Ocak 1844]

381 BOA., AE.SMMD.III., 1/28, 18.07.1012 [22 Aralık 1603]; BOA., C.MTZ., 1/50, 10.10.1198 [27 Ağustos 1784];

382 BOA., BEO., 317/23730, 17.05.1311 [26 Kasım 1893].; BOA., C.AS., 726/30441, 17.07.1195 [10 Haziran 1781].

383 BOA., C.EV., 7/330, 20.03.1229 [12 Mart 1814].; BOA., İ.EV., 8/38, 11.06.1312 [10 Aralık 1894]. ; BOA., C.AS.., 33/1498, 03.10.1205 [5 Haziran 1791].

384 BOA., TS.MA.e., 1270/44, 21.05.1242 [21 Aralık 1826]. ; BOA., C.NF., 5/214, 29.12.1122 [18 Şubat 1711].

385 Kırılmış, çatlamış ya da kullanılmayan eski topların mayalık olarak kullanılması: BOA, C.AS., 25/1105, 22.12.1208 [21 Temmuz 1794]; BOA, C.BH., 35/1684, 12.03.1205 [19 Kasım 1790]. Bazı madenler ve bu madenlerden arta kalan kırıntılar parçalar mayalık olarak kullanılması: BOA, C.AS., 324/ 13409, 20.01.1230 [2 Ocak 1815]; BOA. C.AS., 22/962, 05.02.1255 [20 Nisan 1839]. Aynı zamanda talaş vb. malzemeler de mayalık adı altında kullanılmıştır. BOA, C.AS.., 1069/47078, 29.08.1205 [3 Mayıs 1791]. Ayrıca Bkz.; Salim Aydüz, "Tophane-i Amire Osmanlılarda Top", Serhat Aslaner ve Hatice Çolak Yentürk (drl.), **NOTLAR 23: Osmanlı Askeri Tarihi** içinde (21-54), İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 2011, s.33.

386 BOA., İ.PT., 7/9, 08.07.1314 [13 Aralık 1896]; BOA., DH.İ.UM., 16/1, 25.01.1339 [9 Ekim 1920] ; BOA., A.{DVNSMHM.d., 10/64, 29.12.979 [13 Mayıs 1572]; BOA., HR.SFR.3., 654/52, 02.12.1911.

387 Tabakoğlu, s.367.

şirket kurma hakkını vermelidir.[388] Bu da Avrupalı devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı madenlerini işletme isteklerinin kendilerine bu hak verilmeden çok önce de var olduğunun bir göstergesidir. Yabancılar, 1861 Maden Nizamnamesi ile imtiyazlara "ortak" olarak katılmalarıyla hedeflerine yaklaşmış olsalar da tek başlarına maden işletme imtiyazına sahip olabilme hakkına erişmeleri ancak 1869 Maden Nizamnamesi'nden sonra mümkün olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda madenler, emanet, iltizam, malikâne, imtiyaz gibi usullerle işletilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar en sık tercih edilen yöntem olan Emanet usulünde, maden ocaklarını yine devletin seçtiği ücretli bir memur (maden emini) işletmiştir. Bu yöntemde devletin seçtiği emin, aldığı sermaye karşılığı maden verimliliğinin artması ile görevli olup her yıl sonunda yaptıkları faaliyetlerden hesaba çekilmiştir.[389]

İltizam yöntemine (mukataa usulü) göre ise maden ocakları "özel bir teşebbüs" olarak, ihale yöntemiyle en yüksek fiyat veren mültezim tarafından ortalama 3 yıllık bir süre ile işletilmekteydi.[390] Bu usule göre maden işletme masrafları, emanet usulünde olduğu gibi devlete değil, ihaleyi alan kişiye aittir ki Osmanlı İmparatorluğu ekonomik olarak sıkıntılı olduğu 19. yüzyılın ikinci döneminde bu usule daha sık başvurmuştur.[391]

Malikane usulünde ise ihaleyi alan kişiler veya şirketler belli bir süreliğine değil vefatlarına kadar maden arama ve işletme haklarına sahip olmuşlardır.[392]

Diğer bir usul ise imtiyaz usulüdür. Devlet yine belli maden nizamnamesi çerçevesinde bir süreliğine bu yönde talebi olan kişi veya şirketlere inşa ve işletme imtiyazı vermektedir. Yine imtiyazı alanlar tüm masrafları kendileri karşılar, karşılığında da devlete kamu hizmeti sağlamakta ve bu hizmette gerekli olan çeşitli yapı ve imarı da yine kendi inşa etmektedir. İmtiyaz alan kişi bugünkü "yap-işlet-devret" sistemi ile hareket eder.[393] İltizam usulünde mültezim sadece kamu hizmetinin "işletilmesi" ile ilgilenirken, imtiyaz usulünde kamu hizmeti

---

[388] Aslı Şenol, "Fransız Diplomat Baron de Bois le Comte'un Raporlarına Göre Osmanlı Ekonomisi (1833-1834)", (**Yüksek Lisans Tezi,** Sakarya Üniversitesi SBE, 2012), s.99- 100.

[389] Maden emini, bu iş için aldığı sermaye ile maden verimliliğini artırmak için yatırımlarda bulunmaktan ve madencilere gerektiğinde finansman sağlamakla vb. işlerle de yükümlüdür. Bkz.; Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", **Osmanlı Ansiklopedisi,** C.3, Ankara: Türkiye Yayınları, 1999, s.313-314.

[390] Her ne kadar ortalama 3 yıl süre verilmiş olsa da aynı mukataa için devlete daha yüksek fiyat verecek olan olursa işletme hakkı o kişiye geçebilmekteydi. Bkz.; Tabakoğlu, s.300.

[391] Tızlak, *XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları*, s.704-705. Nitekim, ihale yönteminde kişi devlete her yıl belli miktar ödediği vergi dışında, ihaleyi ilk aldığı zaman da peşin olarak ödeme yapmakta ve devleti ekonomik açıdan rahatlatmaktaydı. Bkz.; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt.2, Sayı.1 (1943), s.124.

[392] Bu usul 1695 yılında ortaya çıkmıştır. Bkz.; Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", Hasan Celal ve Diğerleri (Ed.), **Türkler: Osmanlı- Cilt: 10** içinde (791- 801), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.793.

[393] İl Han Özay, **Devlet İdari Rejim ve Yargısal Korunma**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1986, s.172.

için tüm gerekli yatırımların "inşası" da bunların "işletilmesi" de masraflarıyla beraber imtiyaz sahibine aittir.[394]

Madenler için özel bir nizamname çıkarılmadan önce 1858 Arazi Kanunnamesinde madenlerle ilgili birtakım maddeler bulunmaktaydı. Ancak bu kanunnamede madenlerin mülkiyeti ve bu madenler üzerinden alınacak vergiler hakkında hükümler bulunmaktaydı ve maden işletmeleri için gerekli olan detaylı bir çerçeve sunulmamaktaydı.[395] Kanunda, bulunduğu araziye göre madenlerin mülkiyet hakları değişmekteydi. Örneğin, miri arazide bulunan madenlerin mülkiyeti tamamen devlete aitken; mülk arazide (arazi-i memluke) bulunan madenler arazi sahibine ait olmaktaydı. Yine, terk edilmiş arazilerde (arazi-i metruke) veya ölü arazilerde (arazi-i mevat) bulunan madenlerin sadece 1/5'i devlete ait ve geri kalanıysa devlete vergi ödemesine karşılık bulan kişiye ait olmuştur.[396] Her ne kadar bu kanun, özel mülkiyete geçişin bir göstergesi olarak görülmüş, tasarruf sahiplerine tapu verilmişse de aslında devletten alınan hak mülkiyet değil tasarruf hakkı olmuştur. Devlet, bu hakkı bu kanunla resmen tanımıştır. Nitekim, maden mülkiyetini alan kişi madenleri işletmediğinde devlet bu hakkı elinden alabilmektedir. Bu kanunla yapılmak istenen sadece toprak hakkındaki usulleri, kayıtları, tasarruf haklarını düzenlemektir.[397]

Avrupa'nın Sanayi Devrimi ile birlikte yaşadığı dönüşüm, sanayinin ana maddesi olan madenlere olan ihtiyacını artırmıştı. Dolayısıyla da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki madenlere yönelik talepleri artmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu ise madenlerin verimli şekilde işletilmesi için gerekli olan sermayesi bulunmadığından devlet eliyle işletmek yerine özel teşebbüslerle maden ocaklarını faaliyete sokmayı planlamıştır.[398] Beşeri ve finansal sermayesine ihtiyaç duyulan Avrupa'nın bu konudaki istekleri de göz önüne alındığında ve bu talebin kabul edilmesi durumunda yabancıların madencilikte gerçekleştirecekleri faaliyetlerin çerçevesinin belirlenmesi, planlanması gibi gereklilikler nedeniyle İmparatorluk, maden keşfi ve işletmeciliği

---

[394] İl Han Özay, "Ortak Yararlı İşletme Ya da Nam-ı Diğer Müşterek Emanet", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt.54, Sayı.1-4 (1994), s.57.

[395] Keskin, *Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekamülü (1861-1906)*, s.127.

[396] Tızlak, *Osmanlı Devleti'nde Madencilik,* s.316.

[397] Kanunun resmileştirme hedefi başarılı olmamıştır. Çünkü bazı köylüler vergilendirme korkusu ile tasarruf hakkına sahip oldukları toprakları kendi ismi üzerine değil, anlaştığı kişiler (mültezim, banker vb.) üzerine kayıt yaptırmıştır. Bkz.; Kenanoğlu, s.179- 184.

[398] Tızlak, *XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları*, s.705. Böylece İmparatorluk, madenleri işletime açıp verimliliğini artırmayı ve de bunun yanında vergi geliri kazanmayı hedeflemiştir. Bkz.; Mehmet Bayartan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt.10, Sayı.1 (Aralık 2008), s.138-139.

özelinde nizamname çıkarma ihtiyacı duymuştur.[399] Nitekim kararlaştırılan nizamnameler de süreç içerisinde görülen eksikler ve ihtiyaç duyulan maddeler gereği yenilenmiş ve 1861, 1869, 1887, 1906 ve 1908 olmak üzere çeşitli maden nizamnameleri uygulamaya konulmuştur.

Tuz: Lut Gölü: 1862 yılına kadar maden nizamnameleri içinde tuzun üretim, dağıtım, satış vb. süreçleri hakkında hükümler yer almaktaydı. 1862 yılında ise müstakil olarak bir Tuz Nizamnamesi çıkarılmıştır. Burada, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan uzmanlaşmanın izleri sürülmektedir. Ve bu nizamname ile birlikte tuzlar devlet tekeli altına alınmıştır.[400]

İmparatorluk önemli bir vergi kalemi olan tuz gelirlerini, borçlarına karşılık 1879 yılında Rüsum-ı Sitte İdaresi'ne, 1881 yılında ise Duyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakmak zorunda kalmıştır. Duyun-u Umumiye İdaresi, bazı bölgelerin hem tuz gelirlerini hem de tuz tekelinin yönetimini devralmıştır.[401] Tuz üretiminde, yüksek talep ve ulaşım alt yapısının yetersizliğinden kaynaklı artan nakliye masrafları gibi nedenlerle hem yeterli gelişim sağlanamamış hem de fiyatlar yükselerek kaçakçılık artmıştır.[402] Tuzun kontrol ve denetimi sağlamak için tuz yasakları ve tuz tezkeresi çıkarılarak kaçakçılığın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bunun dışında kaçakçılığa karşı devlet tarafından alınan diğer önlemler ise, denizlerde denetim amaçlı gemilerin dolaştırılması hatta bunun için yurtdışından gemi temin edilmesi,[403] jandarma, asker gibi güvenlik memurlarının denetim ve gözlemlerini sürdürmesi,[404] tuz memlahalarının kontrol altına alınarak yeni tuz ambarlarının açılması gibi çeşitli faaliyetlerdir.[405]

Duyun-u Umumiye İdaresi de denetimlerle kaçakçılığa karşı mücadeleye devam etmiştir. İdare, her ne kadar bazı bölgelerde kaçakçılığı azaltmayı başarmışsa da[406] tüm önlemlere rağmen alım-satım işlemlerinde türlü usulsüzlükler yapıldığı ve kaçakçılığın son bulmadığı gözlemlenmiştir. Öyle ki bizzat kaçakçılıkla mücadele içinde olmakla sorumlu olan memurların

---

[399] Keskin, *Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekamülü (1861-1906)*, s.143-144.

[400] **Düstur**, I. Tertib, Cilt.2, s.683-706. Ayrıca Bkz.;

[401] Rifat Önsoy, "Muharrem Kararnamesi ve Düyün-u Umumiye İdaresi", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı- İktisat 3.Cilt** içinde (400- 414), Ankara: Türkiye Yayınları, 1999, s.403.

[402] Donald C. Blaisdell, **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü,** Hazim Atıf Kuyucak (çev.), İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1940, s.136. Yolların uygun olmaması sebebiyle tüketici senelik tuzu bir seferde alıyor yüksek talep oluşuyordu. Aynı zamanda tuzlalar ile tuz satılan yer arasındaki mesafelerin uzun olması da nakliye masraflarını artırmakta, fiyatları yükseltmekteydi. Bkz.; A. Du Velay, **Türkiye Mali Tarihi**, Ankara: Maliye Bakanlığı, 1978, s. 311.

[403] BOA., İ.DH., 1105/86539, 16.02.1306 [22 Ekim 1888]

[404] BOA., DH.MKT., 2039/76, 16.06.1310 [5 Ocak 1893] ; BOA., A.}MKT.MHM., 499/69, 20.12.1306 [17 Ağustos 1889].

[405] Aynı zamanda bu hamle hem fiyatların düşmesini hem kaçakçılığı engelleyecekti. BOA., DH.MKT., 1890/105, 15.04.1309 [18 Kasım 1891].

[406] Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde azalma gözlemlenmiştir. Bkz.; Velay, s. 310.

(kolcular, kantarcılar, ambar memurları vesairenin) dahi kaçakçılık suçuna ortaklık ettiği gözlemlenmiştir.[407]

İmtiyaz defterimizin paralelinde bakacak olursak, literatür araştırmalarında Filistin dahilinde olan Lut Gölü'nün (Ölü Deniz), fosfat açısından zengin bir tuz gölü olduğu anlaşılmıştır.[408] Bu sebeple buradan çıkarılan tuzlar, yemeye uygun görülmeyen kimyevi tuz kategorisinde değerlendirilmiştir.[409] Tuzların, gıda sanayinin dışında, cam, kağıt üretiminde, deri ve kimya sanayi gibi çeşitli alanlarda kullanıldığı bilinmekte[410] olduğundan imtiyaza konu olan tuzun da gıda haricindeki farklı endüstrilerde kullanılmak üzere işletileceği anlaşılmaktadır.

001 numaralı imtiyaz defterindeki bilgiler ışığında oluşturulan 3 numaralı ek tabloda, (devir, intikal ve fesh işlemleri haricinde) maden işletme imtiyazının ilk verildiği tarih bazında bakıldığında, ilk imtiyazın 13 Mart 1870 tarihinde Aydın Vilayetindeki kükürt madeni için İngiltere vatandaşı Alfred Wilkinson'a; son imtiyazın ise 13 Ekim 1879 tarihinde Hüdavendigar Vilayetindeki simli kurşun madeni için Osmanlı tebaası Kayserliyan Mıgırdıç'a verildiği görülmektedir. Söz konusu tarihler aralığında 1869 Maden Nizamnamesi hükümlerinin yürürlükte olduğu bilinmektedir. Nitekim, yukarıda belirtilen ilk imtiyazdan da anlaşılacağı üzere, yabancılara Osmanlı tebaasından kişilere ortak olmaksızın direkt olarak imtiyazlar verilmiştir. 1869 Nizamnamesi paralelinde görülen bir başka konu ise imtiyaz süresidir. Bu nizamnameye uygun olarak incelenen defterdeki imtiyazlarda da 99 sene müddetle sözleşmeler imzalanmıştır. Ancak sebebi bilinmemekle birlikte, tablodaki 59 numaralı zift madeni imtiyazının 20 sene, 64 numaralı kömür madeni imtiyazının 45 sene ve 65 numaralı nuhas madeni imtiyazının ise 10 sene müddetle verildiğine dair istisnalar görülmüştür.[411]

Madencilik sektöründe niceliksel olarak inceleme yapmadan önce, bu sektörde verilen imtiyazların metinlerindeki ortak veya farklı özelliklere değineceğiz. Öncelikle, imtiyazların verilme sürecinde ilk basamağı oluşturan adımın, madenlerin bulunması ve keşfedilmesi olduğu görülmektedir. Devletin, bir kimsenin bulduğu madenleri o kişiye imtiyaz olarak vererek bir teşvikte bulunduğu imtiyazlardan anlaşılmaktadır. Nitekim, maden bulan kişi, durumu devlete arz edip imtiyaz talebinde bulunduğunda, uygunluğu için birtakım incelemeler yapan devlet imtiyaz

---

[407] Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Tuz Gelirlerinin Düyûn-ı Umûmiye'ye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** Sayı.1 (2002), s.151.

[408] T.C. Ticaret Bakanlığı, **Filistin Ülke Profili,** Ankara, 2021, s.2.

[409] BOA., ŞD., 1184/9, 06.10.1305 [16 Haziran 1888].; BOA., İ.MMS., 57/2645, 22.09.1294 [30 Eylül 1877].

[410] Ziya Ergin, "Tuzun Üretim Teknolojisi ve İnsan Sağlığındaki Yeri", **Bilimsel Madencilik Dergisi**, Cilt.XXVIII, Sayı.1 (1988), s.17-18.

[411] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.73-74, 17 Cemaziyelahir 1291 [1 Ağustos 1874]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.64-65, 6 Recep 1291 [19 Ağustos 1874]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.101, 7 Şaban 1295 [6 Ağustos 1878].

talebini onaylamaktadır. Madenlerin bulunduğu araziler bazen terkedilmiş ve kullanılmayan bazen devlete ait bazen de bir başkasının tasarrufunda olan araziler olabilmektedir. Bunların dışında, kişinin, hali hazırda kendi tasarrufunda olan arazide maden keşfettiği de görülmektedir. İlgili defterde, maden ocaklarının sıfırdan keşfedilmesinin dışında, daha önce işletilmiş ve sonrasında terk edilmiş maden ocaklar için de imtiyaz talebinde bulunduğuna dair örneğe 57 ve 58 numaralı imtiyazlarda rastlanmıştır. Buna göre, "..*mukaddemâ bir müddet maktuân işledilüb muahharen terk olunan*.." maden ocakları için Alman vatandaşı Mösyö Rayzer imtiyaz talebinde bulunmuştur.[412] Bir istisna olarak ise 26 numaralı imtiyazda, daha önce Tophane-i Amire'nin idaresinde olan kükürt madeni işletmesinin özel şahsa geçirildiği de gözlemlenmiştir.[413]

İmtiyaz sözleşmelerinde, devlet, "yalnız madenin işletilmesi için" imtiyaz sahiplerine arazi tahsis etmiş ve arazinin ölçümünü de belirtmiştir. Öyle ki maden imtiyazlarında tahsis edilen arazi sınırları, doğusundan batısına dört cephesiyle arazi yakınındaki göl, dağ, tepe, çeşme gibi coğrafi özelliklere ve belirli bölgelere göre konumlandırılarak net şekilde anlatılmıştır. Bununla beraber, imtiyaz alan yatırımcılar, bu araziler üzerinden devlete yıllık olarak vergi vermekle yükümlü tutulmuştur. Bu vergiler, dönüm üzerinden 5'er para, cerib hesabı üzerinden 55'er para olmak üzere arazinin büyüklüğüne göre devletçe hesaplanmıştır. Çıkarılan maden üzerinden devlete ödenecek vergi ise genel olarak %5 hesabı üzerinden yapılmış olsa da bazı istisnalar da gözlemlenmiştir. (Bu istisnalara daha sonra değinilecektir.) Bu vergilerin ödemeleri ise Maadin İdaresi'nin uygun bulduğu duruma göre ayni ya da piyasa fiyatına göre nakdi olarak Vilayet veznesine yapılabilecektir.

Devlet, imtiyazlarda Maadin Nizamnamesinin 60. maddesine atıfta bulunmuştur. Buna göre, devletin tahsis ettiği arazi dışında, maden imtiyazı gereği, imtiyaz sahiplerince kullanılması gereken farklı araziler ve bu arazilerin sahipleri var ise imtiyaz sahipleri arazi sahiplerinin rızasını almalıdır. Aynı zamanda bu arazilerde, halk, arazileri eskiden beri ne amaçla kullanıyorsa (tarla ise ziraat ve hiraset, mera ve yaylak ise hayvanları otlatmak için) yine aynı şekilde kullanmaya devam edecek ve imtiyaz sahipleri buna asla müdahaleye edemeyecektir. Sonuç olarak devlet, halkın, imtiyaz sahibinin faaliyetlerini engellemeyecek adetlerini devam ettirme konusunda halka garantör olmuştur.

---

[412] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.98-99, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878] 58 BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.99-100, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878].

[413] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.91-92, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.150, 5 Şubat 1295 [17 Şubat 1880].

Sözleşmelerde, belirlenen bir maden türü için devletçe tahsis edilen arazilerde, imtiyaz süresi içinde eğer imtiyazı verilen maden dışında başka bir maden türü bulursa bunların imtiyaza dahil olmayacağının da altı çizilmiş ve nizamnamenin 35. maddesine atıfta bulunularak bulunan yeni maden türü için tekrar ihale yapılacağı vurgulanmıştır. Ancak 35. madde hükmünün, imtiyazı verilmemiş olan madenlerin yanı sıra "başka madenle mahlut bulunmayan madenler" için de geçerli olduğuna dair bilginin verildiği örneğe rastlanılmıştır. Aksi durumda yeni bir imtiyaz verilmeyecektir. Nitekim, tablodaki 7 ve 8 numaralı verilerde Lorium Avzin Şirketi'ne verilen Kocagümüş ve Karaaydın'da bulunan simli kurşun imtiyazlarının dahilindeki arazilerde, imtiyazı verilen simli kurşun dışında 2 kıta antimon; 1 kıta bakır; 3 kıta simli kurşun; bakır, demir ve kurşun ile mahlut 3 kıta çinko;1 kıta manganezden oluşan toplamda 10 kıta maden bulunmuştur. Devlet, bulunan yeni maden türlerinin genellikle "mahlut" olduğunu vurgulayarak yeni bir imtiyaz vermemiş, eski imtiyaza sadece şerh getirme kararı vermiştir.[414] 36 numaralı imtiyazda ise sebebi bilinmemekle birlikte aynı kişide olmasına rağmen imtiyazda bir yenilenmeye gidildiği görülmektedir. Bu yenilikte devlet tarafından tahsis edilen arazinin artmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla arazi yakınlarında "aynı maden türü" bulunmuş ve imtiyaz sahibinin talebi doğrultusunda, eski imtiyaza bu arazilerin ilavesi yapılmış olabileceğine dair bir yorumda bulunmaktayız.[415]

Çıkarılan maden üzerinden devlete ödenecek vergi oranlarında bazı istisnaların bulunduğu yukarıda belirtilmişti. Bunun ilk olarak Hüdavendigar Vilayeti dahilinde simli kurşun madeni için verilen 7 numaralı imtiyazda görülmektedir. Burada, farklı olarak, sadece imtiyaza konu olan maden üzerinden değil bu madenle birlikte "cüruf"larından da toplam %3 'lük bir vergi alınacağı görülmektedir.[416] Bir başka örnek ise Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde simli kurşun madeni üzerinden %4 oranında vergi alındığı görülen 14 numaralı imtiyazdır. Bunun sebebini ise yine defterden öğrenmekteyiz; buna göre, incelenen numunelerde bu madende 100 kıyye cevherde 7-8 dirhem sim açığa çıkmıştır ki bu de kendi çeşitlerine nazaran oldukça düşük bir orandır. Bununla beraber imtiyaz sahibinin sim ile kurşunu ayırma masraflarının dahi zor karşılanacağı anlaşılmıştır. Bu sebeple de vergi oranı %4 yapılarak nispi bir indirime gidilmiştir.

---

[414] Daha sonra bulunan 10 kıta madenin 6 kıtası mahluttur. Devlet bu madenlere ayrı ayrı fermanlar vermesi ve daha önce verilen imtiyazın iptal edilmesi durumunda faaliyetlerin sekteye uğrayacağını belirtmiş ve sonuç olarak eski imtiyazda sadece şerh vermiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.143, 28 Mayıs 1300 [9 Haziran 1884].

[415] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.102-103, 21 Zilkade 1295 [16 Kasım 1878]. Nitekim, Osmanlı arşivi taramasında da yorumumuzu güçlendirecek bir belgeye rastlanılmıştır. Bkz.; BOA., ŞD., 2881/28, 27.01.1292 [5 Mart 1875].

[416] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.90-91, 21 Receb 1295 [14 Eylül 1873]. "Erime durumundaki madenlerin yüzeyinde toplanan madde, demir boku, dışık" Bkz.; Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Cüruf, 2023, https://sozluk.gov.tr,(20 Ocak 2022)

Ancak, ileride madenin sim oranının arttığı, 100 kıyye cevherde 50 dirhemden fazla simin açığa çıktığı görülürse bu vergi oranının %5 olarak değiştirileceği de sözleşmeye eklenmiştir.[417] Dolayısıyla devletin, özel durumlarda yatırımcılara kolaylık gösterdiği anlaşılmaktadır. Farklı bir vergi oranı da 26 numaralı imtiyazda görülmektedir zira ürün üzerinden ayni ya da nakdi olarak alınan %5 lik oransal verginin yanında miktarı kesin olarak belirlenmiş 60 adet 100'lük altının da alınacağı bildirilmiştir. Daha önce Tophane-i Amire tarafından işletildiği ve sonrasında ise Maadin İdaresi'ne terk edildiği anlaşılan İncirli Adası'ndaki bu kükürt madeninin, söz konusu imtiyazla birlikte hem tebaadan hem de yabancı kişilerden oluşan ortak bir gruba işletilmek üzere verildiği görülmektedir.[418] Kükürt madenin daha önce devletin askeri bir kurumu tarafından işletilmiş olması, bu madenin askeri mühimmatlar için önemli bir hammadde olduğunu göstermektedir. Dikkat çeken başka bir imtiyaz da kömür madeni için verilen 64 numaralı imtiyazdır. Bu imtiyazda, ödemelerin direkt Tersane-i Amire'ye tahsis edildiği görülmüştür. Buna göre imtiyaz sahibi, maden işletmesinden elde ettiği hasılat üzerinden %8 oranındaki gelirini nakdi olarak Tersane-i Amire'ye ödeyecektir. Eğer daha fazla kömür çıkarsa imtiyaz sahibi ürün üzerinden %12'lik ayni ödemeyi de yine Tersane-i Amire'ye yapacaktır. Bununla birlikte imtiyaz sahibi devletin zor durumlarında Tersane-i Amire'ye istenildiği kadar kömür vermeye mecbur olup bu kömürlerin her bir kantarından da en fazla %10 kâr alabilecektir. Ayrıca, bu imtiyazın asla bir yabancı kişiye devredilemeyeceği de sözleşmeye eklenmiştir.[419] Dolayısıyla bu hammaddenin Tersane-i Amire'ye daha uygun bir şekilde sağlandığı ve devlet için önemli görülmesinden dolayı da yabancılara devredilmesinin yasaklandığı görülmektedir. Ve son iki örnekten anlaşılacağı üzere, devlet, kendi stratejik kurumlarına hammadde teminini sağlamaya yönelik hedefi gözeterek bazı imtiyazları vermiştir. 65 numaralı imtiyazda ise nuhas madeninden %2'lik verginin devlete ödenmesi dışında yakın civardaki bakırcı esnafına, sınai ihtiyaçlarını kolaylaştırmak için her sene 12.000 kıyye madenin ayni olarak verilmesi istenmiştir. 70 numaralı simli kurşun imtiyazında ise ürün üzerinden devlete ödenecek %5'lik oran dışında madenlerin %2'sinin imtiyaz fermanından itibaren ayni olarak Mekteb-i Sanayi'ye verilmesi şartı

[417] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.24-25, 24 Zilkade 1287 [15 Şubat 1871].

[418] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.91-92, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878].

[419] Dikkat çeken bir başka nokta bu imtiyaza konu olan madenin bulunduğu bölgelerden sahile 1.5 saatten 4 saate mesafe olduğundan, imtiyaz sahibinin belirlenen yerlerde, demiryolları, liman ve iskele inşa etmeye de mezuniyetinin bulunmasıdır. İmtiyaz sahibine gümrük resmi muafiyeti tanınmıştır. Elde ettiği ve Tersane-i Amire'nin hissesi dışında kalan kömürden istediği yere serbestçe satabilecektir. İmtiyaz sahibi bazı zaruretlerden dolayı imtiyazı terk etmeye mecbur olursa terk etmeden 6 ay önce bunu Tersane-i Amire'ye haber verecek ve imtiyaz bitiminde, alet, edevat, demiryolu, iskele, liman gibi imtiyaz süresinde inşa ettiği menkul ve gayrimenkulleri Tersane-i Amire'ye terk edecektir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.64-65, 6 Recep 1291 [19 Ağustos 1874].

koşulmuştur. Sonuç olarak, özellikle, 64, 65, 70 bu imtiyazlardan[420] anlaşıldığı üzere, kömür, nuhas, simli kurşun gibi çeşitli madenlerin çeşitli sanayi alanlarına tedariki, devlet tarafından güvenceye alınmıştır. İstisna olarak görülen bir başka durum ise, yine tabloda görüleceği üzere, imtiyaza konu olan madenin zımpara madeni olması durumunda, ürün üzerinden alınan verginin hep %20 olmuş olmasıdır. Bunun sebebi bilinmemekle birlikte, 1887 nizamnamesinde zımpara, petrol, krom gibi çıkarılması daha kolay madenler için %20'ye kadar vergi alındığı bilinmektedir. Ancak defterimizde 1887 nizamnamesi öncesinde dahi ve yalnızca zımpara madeni için bu durumun söz konusu olduğu görülmektedir.

Bazı maden imtiyazlarında, devletin farklı konularda çeşitli izinler verdiğine rastlanmıştır. Bunlardan biri, "kalhane inşası için"dir. Devletin tahsis ettiği arazilerde maden işletmek için kuyu ve mağaralar kazılabildiği bilinmektedir. Ancak, kalhane inşası için 45 ve 61 numaralı imtiyazlarda ayrıca izin verildiğine dair iki örnek bulunmaktadır. İki iznin de simli kurşun madeni için verildiği görülmektedir. Söz konusu kalhanenin yapılması için tahsis edilen araziden devletin yıllık olarak "kira bedeli" aldığı gözlemlenmiştir. Bunun dışında, imtiyaz sahibi tarafından yapılacak kalhanenin imarında ve işletilmesinde de devletin hem çevreyi hem halkı hem de imtiyaza konu olan yatırımı korumak üzere çeşitli şartları olmuştur.[421] Netice itibariyle, kalhane yapımının bir standarta bağlanması ve prosedürleri söz konusu olduğundan, bu inşa faaliyeti ayrıca bir izne tabii tutulmuştur diye bir çıkarımda bulunmaktayız. Bir başka izin ise, 3 numaralı imtiyazda görülmektedir. Buna göre; Tatyos Masahyan 'dan maden işletme imtiyazını devralan Nikoli Kavada, madenlerin daha kolay şekilde nakledilebilmesi adına yeni açılan demiryolunu kullanmak için izin istemiştir. Daha önce, çıkarılan cevherler Gemlik İskelesi'ne getirilip buradan nakledilmekte iken, Anadolu Demiryolunun uzatılması sayesinde, çıkarılan 1000 ton cevher, Bozüyük İstasyonu'ndan yüklenerek İzmid İskelesi'ne getirtilecek ve buradan Avrupa'ya ihraç edilecektir. Böylece, Anadolu Demiryolu hattının kullanılmasıyla Kavada'nın

[420] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.64-65, 6 Recep 1291 [19 Ağustos 1874]**;** BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.101, 7 Şaban 1295 [6 Ağustos 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.106-107, 15 Rebiülahir 1296 [8 Nisan 1879]**.**

[421] Kalhane civarında ileride yapılması düşünülen konaklama yerlerinde, insanların sıhhatini korumak maksadı ile madenin eritilmesinden ortaya çıkabilecek gaz ve buharın istenilen derecede yukarıyla yükseltilmesi için kalhanenin en az 8,5 metre yüksekliğinde olması istenmiştir. Kalhane imalatına özel, su ile işleyecek olan makinelerin kimsenin hukukunu ya da sudan yararlanan değirmen vesairenin menfaatlerini iptal etmeyecek şekilde tesis edilmesi; cevher yıkamak için su kullanmaya lüzum olduğunda bu suyun diğer sularla karışmayacağı bir çukura akıtılması; işletildiği vakit tehlikeli bir halde bulunmaması için kalhanenin alet, edevat ve makinelerinin istenildiği surette gayet sağlam şekilde tehlikeden uzak olarak yerleştirilmesi ve inşa edilmesi gibi şartlar öne sürülmüştür. Eğer alet ve edevat tehlikeli şekilde yerleştirilir ve bundan dolayı bir kaza, zarar, ziyan olur ise mesuliyeti imtiyaz sahibine ait olacaktır. Devletin, bu iki imtiyazda belirttiği kalhane özelliklerinden bir standartın yakalandığı da görülmektedir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.30-31, 5 Zilhicce 1288 [16 Ocak 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.72-73, 17 Rebiülahir 1292 [23 Mayıs 1875].

çıkardığı cevherleri nakletmesi daha da kolaylaşacaktır. Devlet, Kavada'nın bu talebini kabul etmiştir.[422] Burada, imtiyaz sahibine kolaylık gösterildiği ve en azından bu imtiyazda söz konusu ulaşım yatırımının devletin hedeflerinden biri doğrultusunda kullanılabildiği görülmektedir. Nitekim, ulaşımın artması hattın geçtiği bölgelerde ticareti kolaylaştırmıştır. Maden imtiyazlarında görülen bir başka izin ise 64 numaralı imtiyazda imtiyaz sahiplerine tanınan ek süre içindir.

Yukarıda bahsedilen 45 ve 61 numaralı imtiyazlarda, devlet, kalhane sahibinin, kalhaneye nakil olup kal ve izabe edilen (eritilip saflaştırılan) cevherlerin miktarını, bu cevherlerden ne miktarda sim ve kurşun elde edildiğini, hasılatı ve masrafları beyan eden tafsilatlı defteri 3 ayda 1 olacak şekilde ve her sene Vilayet Valisine vermesini istemiştir. Hatta kalhane sahibi, gelir ve masrafları ibraz eden yevmiye defterini, Vilayet Valisi her ne zaman kontrol etmek isterse o zamanda da göstermekle mükelleftir. Bu şartlara aykırı bir durum söz konusu olduğunda ruhsatnamenin 7. Maddesinde yazılı olduğu üzere "nakdi ceza" uygulanacak, tekrarı olursa da kalhane geçici olarak kapatılacak, üçüncü kez aynı şey olursa ruhsat fesh edilecektir ve kalhane sahibi tazminat almaya hak iddia edemeyecektir. Aynı şekilde nakdi cezanın 64 numaralı imtiyazda da vurgulandığı görülmüştür.[423] Ayrıca bu imtiyazda yevmiye defterinin düzenli tutularak, her 6 ayda 1 kez icmal defterinin Tersane-i Amire'ye verilmesi istenmiştir. Bu defterin zamanında teslim edilmediği durumda nakdi ceza uygulanacağı belirtilmekle beraber defterdeki hesaplarda noksanlık görülürse (hasılatın az gösterilmesi gibi) imtiyaz sahibinin Tersane-i Amire'ye normalde vereceğinin iki katı şekilde ödeme yapacağı, yine bu para cezası da 6 ay zarfında ödenmezse imtiyazın tazminatsız şekilde fesh edileceği bildirilmiştir. Dolayısıyla devletin, imtiyazı verdikten sonra da kişi/kişileri baştan sona her faaliyetlerinde kontrol ve denetiminde tuttuğu ve ticari amaçlı olan bu faaliyetlerini resmi kayıt altında gerçekleştirilmesine önem verdiği görülmektedir.

Defterde "aynı kişilere", "aynı arazide" olmasına rağmen "farklı maden türleri" söz konusu olduğu için imtiyazların ayrı ayrı verildiği görülmüştür. Örneğin, 12 ve 13 numaralı imtiyazda James ve Frank Kalort'a için aynı arazideki hem simli kurşun hem de nuhas madeni için ayrı ayrı işletme imtiyazı verilmiş, hatta ikisi için de aynı oranlarda ayrı ayrı vergi alınmıştır.

[422] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.12, 21 Eylül 1309 [3 Ekim 1893].
[423] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.64-65, 6 Recep 1291 [19 Ağustos 1874].

Yine 66 ve 67 numaralı imtiyazlar Govişlof isimli şahsa aynı arazide olmasına rağmen linyit ve ziftli taş madeni için ayrı ayrı imtiyaz verilmiştir.[424]

İmtiyaz defterinde, "aynı kişiye", "aynı tür maden" için (aynı sancakta ama birbirine uzak) "farklı karye ve araziler"deki işletme imtiyazlarının da ayrı ayrı verildiği gözlemlenmiştir. Örneğin, 15 ve 17 numaralı imtiyazlarda, Biga Sancağı'nda olmakla birlikte farklı karyelerdeki krom madenleri için Hatkinson Merlisi ve Kumpanyasına (Adi Şirket) ayrı ayrı imtiyaz verilmiştir. Yine 40,41,42 ve 51,52 numaralı imtiyazlarda da aynı örneği görebilmekteyiz. Öte yandan, defterde "aynı maden türü" için, (birbirine yakın) "birden fazla ve farklı araziler"deki işletme imtiyazlarının, "aynı kişiye" tek bir seferde verildiği örneklere rastlanmıştır. Örneğin, 14 numaralı imtiyazda, birden fazla ve farklı arazilerdeki simli kurşun madeninin tek bir imtiyaz dahilinde, Hacı Kâmil ve ortaklarına verildiği görülmektedir.[425] 5, 15, 17, 20, 19, 33, 39 ve 44 numaralı imtiyazlarda da bunun örnekleri görülmüştür. Farklı arazilerde olmasına rağmen tek bir imtiyaz dahilinde verilen bu arazilerin ölçümleri tabloda toplam olarak belirtilmiştir. Nitekim devlet de söz konusu imtiyazların sözleşmelerinde arazilerin toplam ölçüsü üzerinden kendisine ödenecek vergi oranlarını belirtmektedir.

Devlet, imtiyazları verdikten sonra da söz konusu yatırım için faaliyetlerin sürekliliğine önem vermiş ve süreci kontrol altında tutacağını ve aksi durumda imtiyazın fesh edileceğini bildirmiştir. Örneğin, imtiyaz süresi dahilinde belli bir süre tayin edilip gerekli inşa faaliyetlerinin bu süre içinde bitmesi istenmiştir. Buna rağmen, imtiyaz sahibi tarafından belirlenmiş süre içinde faaliyetlere başlanmaz ya da işler tamamlanmazsa ve imtiyaz sahibince bu duruma neden olarak gösterilen sebep eğer Maadin İdaresi tarafından makul kabul edilecek geçerli bir sebep olarak görülmezse, devlet, Maadin Nizamnamesinin 6. maddesi gereğince imtiyazı fesh edip durumu gazetelere ilan etmektedir. Nitekim bu durum 27 numaralı imtiyazda vukuu bulmuştur. Bu veride, imtiyaz sahibi, masraflarını karşılamadığı gerekçesiyle faaliyetlere başlamayıp imtiyaz arazisini terk etmiştir. Devlet, bu madenin numunesinin daha önce alınıp imal edilmeye değer olduğunun anlaşılmasından sonra imtiyazın Wilkinson'a verildiğini dolayısıyla da böyle bir gerekçe ile terk etmesinin caiz olmayacağını vurgulamıştır. Bununla birlikte imtiyazda belirtilen süre içinde de (1 sene) imalata başlanmadığı ve bunun da Maadin İdare'si tarafından kabul edilecek geçerli bir sebebinin olmadığı kanaat getirildiği için imtiyazın fesh edileceğine dair bir ihtar Wilkinson'a

[424] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.94-95, 21 Recep 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.96-97, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.87, 2 Zilkade 1294 [8 Kasım 1877]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.87-88, 2 Zilkade 1294 [8 Kasım 1877].
[425] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.24-25, 24 Zilkade 1287 [15 Şubat 1871].

yapılmıştır. Ancak yine de faaliyetlere başlanmadığından devlet, imtiyazı imtiyaz fesh ettiğini açıklamıştır.[426] Burada devletin daha önce numune alarak incelenen madenin imtiyaz verilmeye değer olduğuna dair kanaat bildirmesi önemlidir. Yine bu bağlamda, 14 numaralı simli kurşun imtiyazı için incelenen numunede sim oranının kendi türüne göre düşük olmasını göz önüne alan devlet, ürün üzerinden alacağı vergi oranını da görece düşük tutmuştur. Dolayısıyla devlet hem kendini hem de imtiyaz sahibini koruyacak incelemelerde bulunmuştur.[427] 65 numaralı imtiyazda da, söz konusu imtiyazın daha önceden bir başkasına verildiği ancak imtiyaz sahibinin bir müddet sonra masraflarının karşılanmadığı gerekçesiyle araziyi terk ettiği belirtmiş ve imtiyaz yeni taliplisi Panayot isimli şahsa verilmiştir.[428] Bir istisnanın görüldüğü 60 numaralı imtiyazda ise bilinmeyen bir sebepten, daha önce alınan fesh kararının iptali gerçekleşmiş ve imtiyaz tekrar geçerli hale getirilmiştir.[429] Son olarak, 31 numaralı imtiyazda, nedeni belirtilmeyerek imtiyazın fesh edildikten sonra bir başkasına verildiği görülmüştür.[430]

İlgili imtiyaz defterinde görülen ve sadece madencilik sektöründe görülen bir istisna ise 36 numaralı imtiyazdadır. Buna göre, "mirasçı" olması sebebiyle imtiyaz sahibinin ölümünden dolayı imtiyaz hissesinden "pay alan" kadınlar haricinde, ilk kez maden işletme imtiyazına "ortak" olan bir kadın olduğu görülmektedir. Bu imtiyazda İngiltere vatandaşı olan Madam About oğlu ile birlikte zımpara madenini işletme imtiyazını 1872 yılında almıştır.[431] Diğer imtiyazlarda mirasın intikal etmesi sebebiyle kadınların pay aldığı görülmüşse de imtiyaza direkt ve ortak olarak katılmış olması Madam About'un imtiyazını dikkat çekici kılmıştır.

3 numaralı ek tablonun son sırasında tuz madeni ile ilgili bir imtiyaz bulunmaktadır. 1877 Şubat'ında imtiyaz defterine Bahr-i Lut'tan kimyevi tuz çıkarılması ve işlenerek yurtdışına tuz ihraç edilmesi için Fransız Martin ve Bronikil'e 20 sene müddetle imtiyaz verildiği bilgisi girilmiştir. Bu tuzların magnezyum klorür, potasyum klorür ve potasyum iyodür gibi çeşitli mineraller içerdiğinden ziraat ve sanayide kullanıldığı belirtilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu kimyevi tuzun, İmparatorlukta satılmasına değil yurtdışına ihraç edilmesine dair bir imtiyaz vermiştir. Buradan devletin ihracat metası olarak görülen tuzdan hazineye gelir sağlanmak istediği açıktır. Ancak, devlet, yurtiçinde satışını yasaklamasına rağmen, Tophane-i Amire gibi devletin askeri daireleri tarafından ihtiyaç duyulması halinde, imtiyaz sahiplerinden, Avrupa'ya

[426] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.147, 2 Şaban 1294 [12 Ağustos 1877].
[427] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.24-25, 24 Zilkade 1287 [15 Şubat 1871].
[428] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.101, 7 Şaban 1295 [6 Ağustos 1878].
[429] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.46, 15 Zilhicce 1289 [13 Şubat 1873].
[430] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.82, 3 Safer 1294 [17 Şubat 1877].
[431] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.75, 23 Cemaziyelevvel 1292 [27 Temmuz 1875].

ihraç edildiği fiyattan %15 daha uygun olarak tuz alınacağına dair taahhüt almıştır. Öte yandan, devletin, fabrikalarda kullanılmak üzere gerek duyulan her türlü tuzu Bahr-i Lut'tan çıkarma hakkına sahip olduğu da vurgulanmış ve bu sebeple de imtiyaz sahiplerinin hiçbir hak talep edemeyeceği belirtilmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere, devlet kendi kurumları için dahi imtiyaz sahiplerine ücret ödemeyi göze almışken fabrikalar için gerekli olacak kimyevi tuzun karşılanmasında daha büyük bir hassasiyet göstererek ülke fabrikalarını güvence altına almıştır. Buradan devletin fabrikalara destek verdiği görülmektedir.

Devlet, Fransız olan Martin ve Bronikil'e bu imtiyazı vermişse de imtiyazın anlaşılmasında ya da imtiyazın gerçekleştirilmesinde devletle imtiyaz sahipleri arasında yahut da halk ve imtiyaz sahipleri arasında çıkabilecek her türlü ihtilaf ve tartışmanın Osmanlı mahkemeleri ve meclislerinde çözüleceği belirtilmiştir. Dahası, tuzu çıkarıp işletmek için kurulacak fabrika, atölye, mağaza gibi yapıların İmparatorluk kurallarına göre inşa edileceği ve buralarda istihdam edilecek kişilerin dahi Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı gibi muamele göreceğine dikkat çekilmiştir.

İmtiyaz metninde, bu imtiyazın başka bir talipliye verilmeyeceği gibi imtiyaz sahiplerinin korunduğuna dair ifadeler geçmesinin yanı sıra Bahr-i Lut'un çevresinde yaşayan halkın da haklarının korunduğuna dair bilgiler vardır. Zira imtiyaz sahipleri söz konusu gölün çevresinde yaşayan bu halkın ihtiyaçları için tuzları kullanmasına engel olamayacaktır. Yine imtiyaz sahipleri, tuz işletmek için kuracağı fabrikada gerekli olacak suyu da halkın menfaatlerine dokunmamak kaydıyla alacaktır. Öyle ki tuzların imali ve ihracı için gerekli olacak fabrika, mağaza vesairenin kurulacağı arazi hatta suyun geçeceği yerler dahi bir kimsenin tasarrufundaysa o kişinin rızası alınarak arazi satın alınacaktır. Ancak, arazi devletinse en fazla 10.000 zira-i aşari olacak şekilde imtiyaz süresi bitene kadar imtiyaz sahiplerine tahsis edilecektir. Devlet araziyi ücretsiz sağlama desteğinde bulunmuş olsa da göl kenarında yaşayan vahşi kabilelere dikkat çekmiş ve bunlar tarafından imtiyaz sahiplerinin faaliyetlerinin engellenmesi, faaliyetlerde istihdam edilecek işçilerin başına kötü bir gelmesi ya da fabrika binalarının başına bir şey gelmesi gibi durumlarda devlet herhangi bir sorumluluk kabul etmeyeceğini sözleşmede bildirmiştir.

Devlet her imtiyazda olduğu gibi burada da fesh edilme koşulunu belirtmiştir; 3 sene içinde tuzların çıkarılıp işlenmesine başlanmazsa imtiyaz fesh olacaktır. Bu durumda devlet tarafından imtiyaz sahiplerine destek olması için verilen arazi tekrar devlete geçecek ya da imtiyaz sahiplerinin talebi doğrultusunda arazi bedeli ödenerek devletten satın alınabilecektir. Burada devletin yabancı birine toprak satın alma hakkını verdiğini görmekteyiz. Yine imtiyaz süresi bittikten sonra arazi gibi bu arazi üzerinde kurulmuş olan fabrika, alet ve edevatlar da

devlete ücretsiz olarak terk edilecektir. Ancak fabrika alet edevatından taşınabilir olanlar ise, ehl-i hibre (bilirkişi) tarafından belirlenecek fiyata karşılık olarak devlet tarafından satın alınabilecektir. Eğer devlet satın almak istemezse imtiyaz sahiplerinin bu araç gereçleri kaldırmalarına müsaade edilecektir. Dolayısıyla burada yap-işlet-devret sistemi görülmektedir, imtiyaz bitiminde yatırımı devralmaktadır. Devletin satın almayı teklif ettiği kısımsa yatırımın kendisi değil, yatırımın yan araçlarıdır.

Sözleşmede, devlet hem kendinin hem imtiyaz sahiplerinin hem de söz konusu bölgede yaşayan halkın hak ve yükümlülüklerinin çerçevesini çizmiştir. Devlet imtiyaz sahiplerine teşvikte bulunmuş ve karşılığına beklediği hizmeti de net bir şekilde ortaya koymuştur.

Defterde şirket kurulması için verilen izin dışındaki toplam 71 maden imtiyazı 14 farklı bölgede şu şekilde dağılmıştır;

Tablo 6. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Madencilik Sektöründe Verilen İmtiyazların Vilayetler Bazında Dağılımı

VİLAYET/ SANCAK ADI	İMTİYAZ ADEDİ
Aydın	17
Cezayir-i Bahr-i Sefid	17
Hüdavendigar	9
Trabzon	5
Yanya	5
Sivas	4
Diyarbakır	3
Kastamonu	3
Selanik	2
Cebel-i Lübnan	2
Bosna	1
Erzurum	1
Konya	1
Kudüs-i Şerif	1
TOPLAM	**71**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablodan anlaşılacağı üzere en çok imtiyazın 17'şer adet olmak üzer Aydın ve Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetlerinde verildiği görülmektedir. Bu vilayetleri, 9 adet imtiyazla Hüdavendigar Vilayeti takip etmiştir. En az imtiyaza konu olan bölgeler ise Bosna, Konya, Erzurum Vilayetleri ve Kudüs-i Şerif Sancağı'dır.

İmtiyazlar, sadece yabancı ve sadece yerli yahutta yerli-yabancı ortaklık olarak şahıs ya da şirketlere verilmektedir. İmtiyaz sahiplerinin vefatı söz konusu olduğunda imtiyaz hakları vereselere intikal etmektedir. Bunun dışında, kişilerin/şirketlerin imtiyaz haklarını bazen tümüyle

bazen kısmi olarak devrettiği görülmektedir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda, devreden kişilerin, imtiyazı alırken devlete ödedikleri kefalet akçelerine devlet tarafından "devretme bedeli" adı altında el konulmaktadır. Bununla beraber, devralan kişilerin ise devlete, işleri tamamlayacaklarına dair teminat niteliğinde kefalet akçesi ödemekle ve teminat senedi göstermekle mükellef tutuldukları bilinmektedir. Ayrıca devralan kişilerin, devraldıkları kişinin varsa devlete olan borçlarını ödeme şartıyla bu imtiyazı elde edebildiği görülmüştür. Öyle ki 39 numaralı imtiyazda, devreden kişinin imtiyazı elinde tuttuğu süre içinde herhangi bir maden kaçakçılığı suçuna bulaşmış olduğu ortaya çıkarsa dahi devralan kişi bunu ödeyeceğine dair bir taahhütte bulunarak imtiyazı elde etmiştir.[432]

Ek tablo 4.'te, imtiyaz verilen şahıs/şirketlerin etnik dağılımları gösterilecektir. Bazı imtiyazlarda, imtiyazın verildiği şahıs/şirketin tabiiyetinin bir zaman sonra aynı ya da farklı tabiiyette bir şahıs ya da şirkete devredildiği durumlar görülmektedir. Tabloda, devir ve intikal işlemlerinin birden fazla gerçekleştiği imtiyazlarda ilk ve son imtiyaz sahibinin tabiiyeti dikkate alınacaktır. İlgili defterde tabiiyeti belirtilmeyen ve literatür taramalarında etnik tabiiyeti tespit edilemeyenler "bilinmeyen" olarak kaydedilecektir. Aynı şekilde, devir işlemlerinde ilk ya da son imtiyaz sahibinin tabiiyeti bilinemiyorsa bu da "bilinmeyen devir" başlığı altında değerlendirilecektir. Ayrıca, bu tablodaki ortaklıklardan kasıt sadece "Osmanlı tebaası-yabancı" ortaklığıdır. Dolayısıyla Osmanlı tebaasından birkaç kişinin aldığı ortak imtiyazlar sadece "Osmanlı tebaası"; tebaa dışı kişilerin ortak aldığı imtiyazlar sadece "yabancı" sütunu altında gösterilmektedir. Söz konusu tablo, bilinmeyenler haricinde yorumlanacaktır. Buna göre, "ilk imtiyaz sahipleri" göz önüne alındığında, 72 imtiyazın 35'inin direkt olarak sadece Osmanlı tebaasına; 25'inin direkt olarak sadece yabancılara verildiği anlaşılmaktadır. Toplam 5 imtiyazın ise Osmanlı tebaası-yabancı ortaklığına verildiği görülmektedir.

Devir işlemlerinde, ilk imtiyaz sahibi Osmanlı tabiiyetli iken devir işlemleri sonrasında yabancı devlet tabiiyetli olan imtiyaz sayısının 5; yabancı devlet tabiiyetli iken devir işlemleri sonrasına Osmanlı tabiiyetli şahıs/şirketlerin olan imtiyaz sayısının ise 2 olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan devir işlemlerinde tabiiyeti değişmeyen imtiyaz sayılarının toplam 17 olduğu görülmektedir. Ancak bu durumun sebebinin imtiyaz sahibinin vefatı dolayısıyla imtiyaz hakkının vereseye geçmiş olması nedeniyle kaynaklanmış olabileceği de göz önüne alınmalıdır. Nitekim, madencilik alanındaki imtiyazlar hakkında detaylı verilen ilk tablodan da takip edilebileceği üzere, bu 17 imtiyazın sadece 4'ünün tabiiyetinin "intikal" sebebiyle durağan

[432] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.146, 10 Şevval 1310 [27 Nisan 1893].

kaldığı anlaşılmıştır. Bu 4 imtiyazın da 3'ünün Osmanlı tebaası olarak, 1'inin ise yabancı olarak durağan şekilde vereseye intikal edildiği bilinmektedir.

Ekte bulunan 5 numaralı tabloda, vilayetler bazında şahıs/şirket ve uyruk dağılımları belirtilmiş, detaylandırma yapılmıştır. Burada belirtilmesi gereken durum, tablonun devir ve intikal işlemleri göz ardı edilerek sadece ilk imtiyaz sahiplerinin ele alınması ile hazırlanmış olduğudur. Tüm vilayetler incelendikten sonra tabloyu genel olarak "şahıs" bazında incelediğimizde, 72 imtiyazın 9'u Müslim, 21'i gayrimüslim ve 1'i Müslim- gayrimüslim ortaklığı olmak üzere toplam 31 imtiyaz Osmanlı tebaasına verilmiştir. Diğer taraftan, 14'ü İngiliz, 4'ü Fransız, 3'ü Avusturyalı, 2'si Rus, Yunan, Amerikan ve İtalyan şahıslara da 1'er tane olmak üzere toplam 26 imtiyaz yabancılara verilmiştir. Yine bu bağlamda, 5 adet Osmanlı tebaası-yabancı ortaklığını içeren imtiyaz vardır; burada dikkat çeken konu gayrimüslimlerin yabancılarla yaptığı ortaklıklar Müslüman tebaanın yabancılarla yaptığı ortaklıklara nazaran da ağırlıklı olmasıdır. İmtiyaz verilen 3 şahsın ise tabiiyeti bulunamamıştır. "Şirket" bazında bakıldığında, Osmanlı'ya ait 3 anonim şirket kurulurken, yabancılara ait 3 adet adi/şahıs şirketi kurulduğu görülmektedir. Sonuç olarak, maden sektöründe verilen 72 imtiyazın 35'i Osmanlı tebaası ve şirketleri için; 29'u yabancı şahıs ve şirketler için; 5'i Osmanlı tebaası-yabancı ortaklığı için verilmiştir. Geriye kalan 3 imtiyaz sahibinin ise tabiiyeti tespit edilememiştir. Bu nihai durumun grafikte gösterimi ise şu şekildedir;

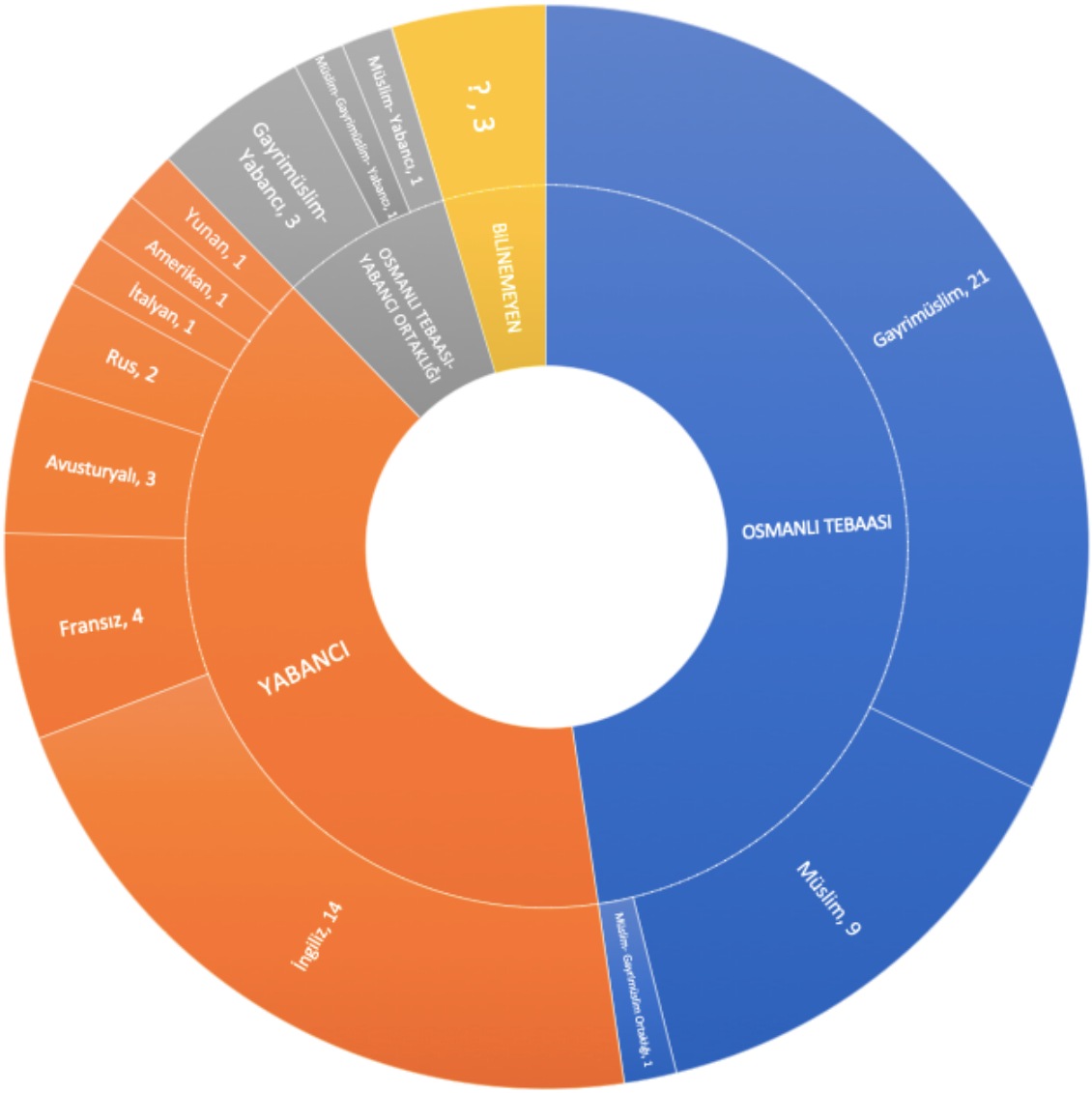

Grafik 6. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Dahilinde Maden Sektörü İçin Şahıs Bazında Verilen İmtiyazların İlk Sahiplerinin Uyruk Dağılımları (Adet)

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

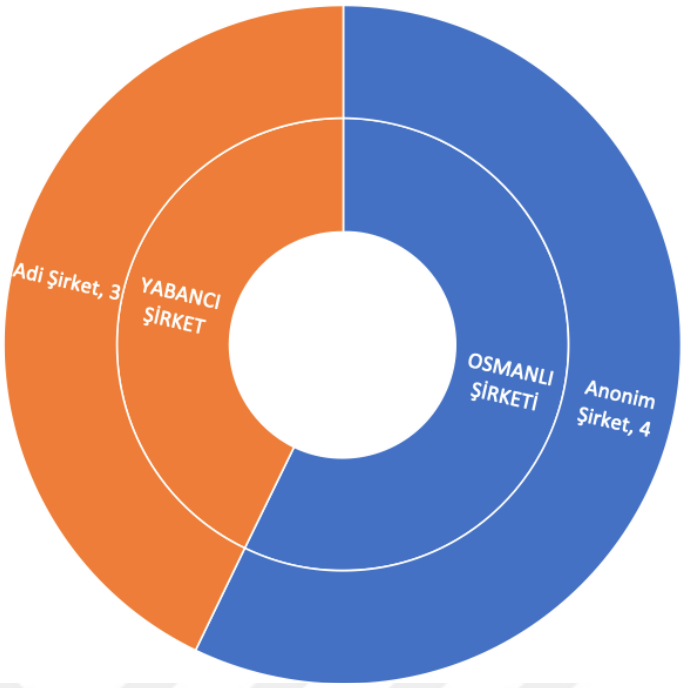

Grafik 7. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Maden Sektöründe Verilen İmtiyazların Şirket Bazında Türleri ve Tabiiyetleri (Adet)

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

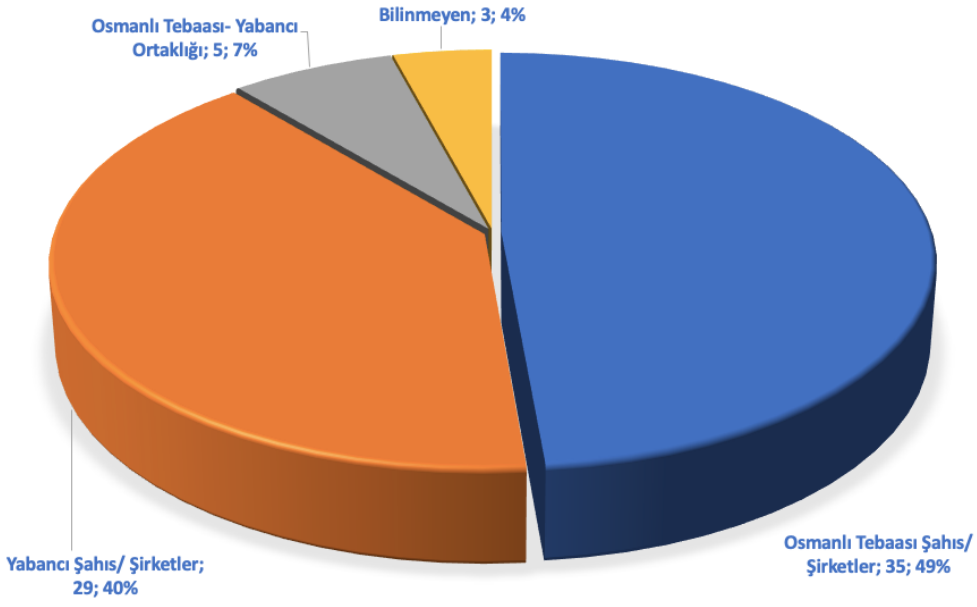

Grafik 8. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Belirlenen Maden İmtiyazlarının İlk Verildiği Kişi/Şirketlerin Uyruk Dağılımları (Adet ve %)

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki 8 numaralı grafikte daha net anlaşılacağı üzere, ilk hükümlerine bakıldığında maden imtiyazlarının, 35 adet imtiyazla ve %49'una denk gelen oranla en çok Osmanlı tebaası kişi/şirketlere verildiği gözlemlenmektedir. Yabancıların da %40 gibi oldukça yüksek bir oranda imtiyaz aldığı görülmektedir. Osmanlı – yabancı şahıs/şirket ortaklığının ise %7'lik bir payla oldukça sınırlı gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Madencilikte ilk imtiyaz sahiplerinin dağılımı bu şekilde olsa da kimin daha yüksek işlem maliyetlerini üstlendiğinin daha önemli bir etken olduğu göz önüne alınmalıdır. Böylece, yabancıların mı yoksa Osmanlı tebaasının mı maden imtiyazlarında daha önemli bir rol oynadığı tespit edilebilecektir. Madencilik sektöründeki bu kıyaslama için, imtiyazlarda devlet tarafından tahsis edilen "arazi dönümleri"nin ya da bu arazilerin büyüklüğüne bağlı olarak devlete yıllık ödenecek "vergiler"in bir ölçüt olarak kullanılabileceği görülmüştür. Arazi üzerinden devlete ödenecek vergilerin daha karşılaştırılabilir olması sebebiyle bu ölçüte odaklanılmıştır. Bu ölçüt bazında, sadece yabancılara verildiği bilinen 29 maden imtiyazının yalnızca 26 tanesi; sadece Osmanlı tebaasına verildiği bilinen 35 imtiyazın ise yalnızca 30 tanesi hakkında gerekli bilgiye ulaşılabilmiştir. (Osmanlı tebaası- yabancı ortaklıkları ve uyruğu tespit edilemeyen toplam 8 imtiyaz bu kıyaslamanın dışında tutulacaktır.) Sonuç olarak, yabancılara ait toplam 26 imtiyazda devlete ödenecek arazi vergisinin toplamı 25315 kuruş 30 para iken; Osmanlı tebaasına ait toplam 30 imtiyazdaki devlete ödenecek arazi vergilerinin toplamı 78062,5 kuruş 14 para olarak bulunmuştur.[433] Yabancıların arazi üzerinden ödediği vergilerin aralığı 51 kuruş 30 para ile 2320 kuruş 15 para arasında değiştiği ve "kuruş"un dört haneli rakama çıktığı toplam 12 imtiyazın olduğu görülmüştür. Osmanlı tebaasının arazi üzerinden ödediği vergilerin ise, 50.000 kuruş gibi ortalamanın çok üstündeki bir istisna dışında, 40 kuruş ile 5963 kuruş arasında değiştiği ve bu istisna ile birlikte "kuruş"un dört haneli rakama çıktığı toplam 7 imtiyaz tespit edilmiştir. Burada dikkat çekici konulardan biri devlete yıllık 5963 kuruşluk vergi ödemesi olan imtiyaz sahibinin bir devlet erkanı olmasıdır. (Fazıl Mustafa Paşa). Ortalamayı yükselten 50.000 kuruşluk vergi ödemesi yapacak olan imtiyaz sahibi ise Panayot isimli bir gayrimüslim tebaadır. Ortalamayı yükselten 50.000 kuruşluk bu rakam Osmanlı tebaasının devlete yıllık olarak ödeyeceği toplam vergiden düşülmüş olsa da sonuç (28062,5 kuruş) hala yabancıların ödediği toplam vergiden yüksektir. Ancak, Osmanlı tebaasında tespit edilen vergi sayısı, yabancılardakine nazaran daha çok olmasına

[433] Yabancılar için bulunan sonuç toplam 25308 kuruş 310 para; Osmanlı tebaası için bulunan sonuç toplam 78056,5 kuruş 254 para olarak bulunmakla birlikte 1 kuruş= 40 para eşitliğinden dolayı bir düzenleme yapılmış ve yukarıda bahsedilen rakamlara ulaşılmıştır.

rağmen vergilerde dört haneli ödemelerin yabancılarda daha ağır bastığı aşikardır. Sonuç olarak madencilik sektöründe tespit edildiği kadarıyla, Osmanlı tebaasının arazi üzerinden devlete yıllık olarak ödediği "toplam" vergi daha yüksek bir rakam olmakla birlikte, daha yakından bakıldığında yabancı imtiyaz sahiplerinin "imtiyaz başına" ödedikleri vergiler daha yüksektir.

İncelenen defterde (şirket kurulması hariç) toplam 71 imtiyaza konu olan maden türleri ve sayıları ise şu şekilde belirlenmiştir;[434]

Tablo 7. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Madencilik Sektöründe Verilen İmtiyazların Maden Türüne Göre Dağılımı

MADEN TÜRÜ	ADET
Simli Kurşun	17
Krom	13
Manganez	9
Linyit	8
Zımpara	8
Nuhas	4
Kükürt	3
Antimon	2
Bakır	2
Demir	1
Zift	1
Ziftli Taş	1
Kömür	1
Civa	1
Nühas ile mahlut Simli Kurşun	1
Simli Altın	1
Bakır, demir ve kurşun ile mahlut Çinko	1
Tuz	1
TOPLAM	**75**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

İmtiyaza en çok konu olan maden türünün 17 imtiyazla simli kurşun olduğu anlaşılmaktadır. Bu sırayı 13 imtiyazla krom, 9 imtiyazla manganez madeni takip etmektedir.

Toplam 14 bölgede verilen maden türleri ise şu şekildedir;

[434] Tablodaki "adet" başlığından kasıt, söz konusu maden türünün farklı farklı imtiyazlara kaç kez konu olduğudur. (Kıta sayısı değildir.) Burada dikkat edilmesi gereken bir durum söz konusudur; 7 ve 8 numaralı simli kurşun imtiyazı dahilindeki arazilerde, yeni bulunan antimon, manganez, mahlut çinko ve bakır olmak üzere toplam 4 farklı maden için eski imtiyaza şerh girilmiştir. Dolayısıyla bu yeni bulunan maden türleri için verilen imtiyaz adetleri de 1'er fazla artırılmıştır. Diğer taraftan, bu madenlerin yanı sıra, yeniden simli kurşun madeni bulunmuş olsa da simli kurşun zaten imtiyazın ana konusu olan maden türü olduğu için yeni bir imtiyaz gerçekleşmemiş, aynı imtiyaz dahilinde işletmeye verilmiş ve dolayısıyla da simli kurşunun tablodaki adeti artırılmamıştır. Aynı durum alttaki diğer tablolar için de geçerlidir.

Tablo 8. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Madencilik Sektöründe Verilen İmtiyazların Vilayet Bazındaki Maden Türleri ve Verilen İmtiyaz Sayıları

VİLAYET/ SANCAK ADI	İMTİYAZI VERİLEN MADEN TÜRLERİ VE ADETLERİ	TOPLAM MADEN ÇEŞİTLİLİĞİ (Adet)
Aydın	Zımpara (8), Krom (4), Linyit (2), Manganez (2), Kükürt (1)	5
Cezayir-i Bahr-i Sefid	Simli Kurşun (4), Kükürt (2), Krom (2), Manganez (2), Linyit (2), Simli Altın (1), Antimon (1), Demir (1), Bakır (1), Nuhas (1)	10
Hüdavendigar	Krom (5), Simli Kurşun (2), Linyit (2), Antimon (1), Manganez (1), Bakır (1), Mahlut Çinko (1)	7
Trabzon	Manganez (3), Simli Kurşun (1), Nuhas ile mahlut Simli Kurşun (1)	3
Yanya	Simli Kurşun (2), Krom (1), Manganez (1), Zift (1)	4
Sivas	Simli Kurşun (4)	1
Diyarbakır	Nuhas (2), Simli Kurşun (1)	2
Kastamonu	Krom (1), Kömür (1), Nuhas (1)	3
Selanik	Linyit (1), Simli Kurşun (1)	2
Cebel-i Lübnan	Linyit (1), Ziftli Taş (1)	2
Bosna	Civa (1)	1
Erzurum	Simli Kurşun (1)	1
Konya	Simli Kurşun (1)	1
Kudüs-i Şerif	Tuz (1)	1

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablodan da anlaşıldığı üzere en çok maden çeşitliliğinin görüldüğü vilayet, 10 çeşit maden türü ile Cezayir-i Bahr-i Sefid olurken bu çeşitliliğin tek adet olduğu vilayetler, Konya, Bosna, Erzurum ve Sivas olmuştur. Cezayir-i Bahr-i Sefid'den ardından, 7 farklı maden türü ile en çok çeşitliliğin görüldüğü vilayet, Hüdavendigar olmuşken, 5 farklı maden türü ile de Aydın Vilayeti, Hüdavendigar Vilayeti'ni takip etmiştir. Bazı maden türleri için sadece tek bir imtiyaz verildiği görülmektedir. Ancak zımpara madeni için verilen toplam 8 adet imtiyazın hepsinin Aydın Vilayeti dahilinde verildiği dikkat çekmektedir.

3.3) Bankacılık ve Sigortacılık

3.3.1.) Bankacılık

Osmanlı İmparatorluğu, ihtiyacı olan finansmanı bankalar kurulmadan önce sarraf ve bankerlerle karşılamıştır. Hem devlete ve mültezim gibi devlet memurlarına hem de halka hizmet veren sarraflar,[435] çoğunlukla Yahudi, Ermeni, Rum ve Levantanlardan oluşmaktaydı. Sarraflar, finans sağlama, paralar arasında değişim yapma, para nakli, mültezimlere kefil olma ve borçlanma ile gayrimenkul alım satımına aracılık yapma gibi faaliyetlerde bulunmaktaydılar.[436] 18. yüzyıl itibariyle sarrafların kredi sağlamadaki rolü ve uluslararası bağlantıları giderek artmış ve 19. yüzyılda artık "Galata Bankerleri" olarak anılmaya başlamışlardır.[437]

19. yüzyılda yaşanan mali güçlükler nedeniyle, iç borçlanma gerekli finansman ihtiyacını artık karşılayamaz hale gelmiş ve İmparatorluk, dış borç alma gereksinimi duymuştur. Bu işlemi gerçekleştirmek içinse bankaların kurulması gerekmiştir.[438]

İlk banka, devletin bizzat sermaye katarak izin verdiği Teodoraki Baltazzi (Manolaki Baltacı olarak da geçer) ve Jacques Alleon isimli iki Galata bankeri tarafından 1849 yılında kurulan Bank-ı Dersaadet (İstanbul Bankası) olmuştur. Bankanın kuruluş amaçlarını incelediğimizde, kaimelerin piyasada yarattığı istikrarsızlığı kaldırma, Osmanlı

---

[435] Halil Köse, "140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H.1251- 1260/M. 1836- 1845) Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", (**Yüksek Lisans Tezi,** İstanbul Üniversitesi SBE, 2010), s.27-28. Diğer yandan, sarrafların kâr elde etmek amacıyla çeşitli spekülasyonlarla (suni talepler vs.) halka ve devlete zararlar verdiği de görülmüştür. Haydar Kazgan, **Galata Bankerleri-I**, 2. Basım, Ankara: Orion Yayınevi, 2005, s.147-148., Ekonomik sıkıntılardan istifade ederek kârlarını artırdılar. Örneğin, iltizamlarını ucuza alıp buradan yüksek yabancı paralar kazanırken devlete düşük yerli para ödemeleri yapmaktaydılar. A.g.e., s.24-25, 76.

[436] Müslüman sarraflar nispeten daha azdır. Örneğin. 18. ve 19. yüzyılda İstanbul'da neredeyse tamamı gayrimüslimken ancak Kahire'de Müslüman sarraflara rastlanmıştır. Bkz.; Ali Akyıldız, "Sarraflık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.36, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s.163- 164.

[437] Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları: Seçme Eserleri I**, 1. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.141-143.

[438] Nitekim sermaye birikimine izin verilmemesi de iç borçlanmayı sınırlı kılmaktaydı. Bu sebeple uluslararası sermayeye ihtiyaç doğmuştur. Bkz.; Mustafa Öztürk, "Osmanlı Ekonomisinde Meydana Gelen Değişimlerin Müesseselere Tesiri", **Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri- 2,** İstanbul: Marmara Üniversitesi,7-8 Eylül 2007, s.259.

İmparatorluğu'nun aleyhine gelişen kambiyo kurunu normalleştirme hedefleri görülmektedir.[439] Ancak banka başarısızlığı ve bazı spekülasyonları nedeniyle 1852 yılında iflas etmiştir.[440]

Osmanlı İmparatorluğu'nun, yukarıda bahsettiğimiz nedenlerin dışında Dersaadet Bankasının kurulmasıyla gerçekleşmesini beklediği bazı getiriler şu şekildedir; daha uzun vadeli olan Avrupa'daki sermayeye ulaşmak için aracı görevinin üstlenilmesi, kaimelerin piyasadan kaldırılması, poliçe keşide edilmesi ve sarraflara nazaran daha düşük faizle finansman sağlanmasıdır.[441] 19. yüzyılda Osmanlı'da kurulan yabancı bankalar, birbirini besleyen borçlara tahakküm ettikleri Osmanlıyı hem ekonomik hem de siyasi denetim altına alma hedefi gütmüşlerdir. Osmanlı'ya verdikleri borçlarla devam edecek olan dış ticaretle de birlikte kendi ekonomilerinin istikrarını sağlayacaklarıdır.[442]

Ekte bulunan 6 numaralı tabloda, sigortacılık bahsi için ayrıca yorumlayacağımız son imtiyazın dışında görüleceği üzere, 001 numaralı imtiyaz defterinde, banka kurulmasına dair ilk imtiyaz, 1869 yılında son imtiyaz ise 1882 yılında verilmiştir. Bu yıllar arasında toplamda 12 tane bankacılık faaliyetlerine dair imtiyaz bulunmaktadır. Ancak, bir tanesi (7. sıradaki) bayındırlık faaliyetleriyle genel olarak ilgilenen ve bir yönüyle de bankacılıkla ilgilenen bir anonim şirkete aittir.

---

[439] Erol Ortabağ, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon,** İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2018, s.21-22. Aslında 1842 yılında İngiliz bir tüccar öncülüğünde kurulan ve birçok yabancı devletin hissedar olduğu İzmir Bankası (Smyrana Bank) ilk kurulan bankadır. Ancak yönetimden izinsiz bir şekilde kurulduğu için ertesi yıl devlet tarafından kapatılmıştır. Bkz.; Issawi, s.340.; Hüseyin Al, "Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852)", (**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 1997), s.38.

[440] Ali Akyıldız, **Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.60-62. Banka, kambiyo oranını normalleştirmek için 1 sterlin = 110 kuruş değerinden poliçe işlemleri yapılacaktır. Bkz.; Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl,** Kudret Emiroğlu (çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 1993, s.47-48.

[441] Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.3, Sayı.2 (2002), s.82-83.

[442] Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914*, s.230-231.

Bankacılık sektöründe şirket kurulması ve işletilmesi için verilen imtiyazlarda şirket kurucularının uyruğuna göre dağılımı aşağıdaki gibidir;

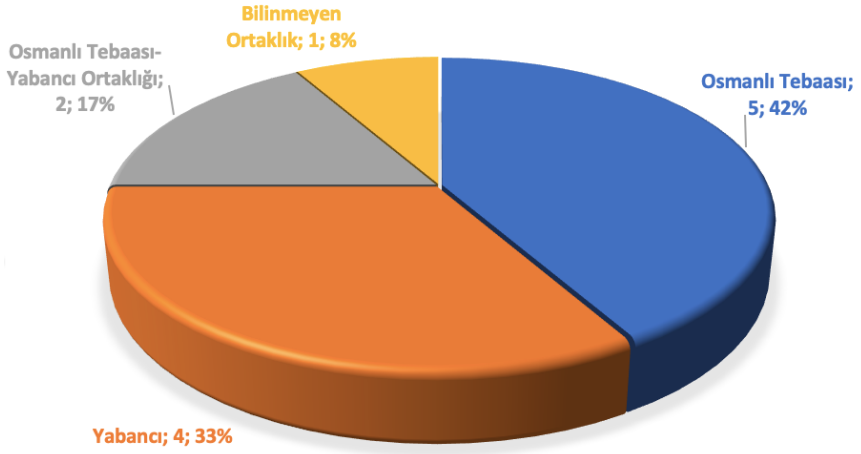

Grafik 9. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Bankacılık Sektöründe İmtiyaz Alan Banka Kurucularının Uyruklarına Göre Dağılımı (Adet ve %)

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

İncelenen imtiyaz defterine göre, bu sektörde verilen imtiyazların en çok 1872 ve 1873 yıllarında verildiği bilinmektedir. Yukarıdaki grafiğe bakıldığında, banka kurmak için verilen 12 imtiyazın 5'inin Osmanlı tebaasına, 4'nün ise yabancı kişilere verildiği, 2 tanesinin yabancı-Osmanlı tebaası ortaklığına, 1 tanesinin ise uyruğu bilinmeyen bir ortaklığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yüzdelik olarak bakıldığında kurucuların %42'si Osmanlı tebaası, %33'ü yabancıdır. Ekte bulunan 6 numaralı genel tabloda ise, yabancı kurucular arasında ise İngiliz, Fransız ve Avusturyalı kişi veya şirketlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Osmanlı vatandaşlarına banka kurmaları için verilen 5 imtiyazdan 4'ünün azınlığa, 1 tanesinin ise bir devlet erkanına verildiği görülmektedir. Dolayısıyla, İmparatorlukta, gayrimüslim Osmanlı tebaasının bankacılık faaliyetlerinde öne çıktığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Osmanlı tebaası-yabancı ortaklığın görüldüğü üçüncü sıradaki imtiyazda, Nafia Nazırı olan hissedarların başkanlık unvanına sahip olacağına dair koşulun sözleşmede bulunması da dikkat çekmektedir.[443] Defterde bu sektör için verilen imtiyazların hiçbirinde devir işlemi gerçekleştiğine dair beyan bulunmamaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere, kuruculara bakıldığında bankacılık alanında Osmanlı tebaasının ön plana çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte, bu imtiyazlarda daha yüksek iş

[443] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.34, 26 Safer 1289 [5 Mayıs 1872].

hacmine sahip olan bankaların Osmalı tebaasına mı yoksa yabancılara mı ait olduğu önemli bir noktadır. Bu kıyaslamanın yapılması için şirketlerin "itibari sermayesi" önemli bir kıstas olarak seçilmiştir. Bankacılık alanında verilen toplam 12 imtiyazdan, 4'ünün sadece yabancılara, 5'inin sadece tebaaya verilmiş olduğu bilinmekle birlikte, sadece yabancı kurucusu olan 3 ve sadece yerli kurucusu olan 1 şirketin "itibari sermayeleri" tespit edilebilmiştir. Buna göre kurucusu yabancı şahıslardan oluşan 3 şirketin toplam itibari sermayesinin[444] 5.800.000 Sterlin= 6.380.000 lira-i Osmani; kurucusu Osmanlı tebaası olan bir şirketin ise sermayesinin 1.000.000 Sterlin= 1.100.000 lira-i Osmani olduğu bulunmuştur. Görüldüğü üzere, baz alınan verinin kısıtlı oluşu nedeniyle işlem hacimleri hakkında net bir bilgi ortaya konulamamaktadır. Diğer taraftan, kurucu üyeleri Osmanlı tebaası- yabancı ortaklığından ibaret olan bir şirketin (Ek Tablo 6- 3. İmtiyaz) itibari sermayesinin 4.000.000 Sterlin = 4.400.000 lira-i Osmani olduğu göz önüne alındığında yerli ve yabancı sermayenin ortak hareket ettiğinde daha büyük sermayeli şirketlerin varlık gösterebildiği dikkat çekmektedir.

Bankaların, nakit işlemlerinin, ticaretin, sarraflığın, sanayinin yayılması ve kolaylaşmasına yardım etmek gibi çeşitli amaçlarla kurulduğu anlaşılmaktadır. İlk sıradaki imtiyazın sözleşmesine, Avusturya ve Macaristan Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari ilişkilerin kolaylaşmasına dair hedefin eklenmesi de dikkat çekici olmuştur.[445] Bunların dışında "Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankaları" ve "Osmanlı Ziraat Bankası" isimli iki farklı banka sözleşmesinde de sadece imtiyaz dahilindeki belli bir bölgede kurulması ve oradaki ahalinin ihtiyacına karşılık verilmesi hedeflenmiştir. Öyle ki "Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankaları"nın varlıklı halkın çoğaltılması yolunca gayret etmesi istenmiştir.[446] Dolayısıyla, devlet, kurulacak bu bankalardan hem genel hem de bölgesel olarak refahı artıracak yatırımlara ve faaliyetlere finansman sağlanmasını beklemiş ve bankaları, uluslararası ilişkilerde yakınlaştırıcı iktisadi ve siyasi bir araç olarak görmüştür. Dahası bunların, Islahat Ferman'ında da belirtilmiş olan, İmparatorluk gelirlerini artırmak üzere, altyapı yatırımlarına yönelinmesi ve bunun finansmanını sağlamak üzere bankaların kurulması ve hatta Avrupa sermayesinden de gerekli desteğin kabul edilmesi gibi kararlara paralellik taşıdığını görebilmekteyiz.[447] Dolayısıyla, halkı hem de ülkeyi kalkındırma amacı, bankacılık sektöründe imtiyazlar verilmesini sağlamıştır. Ayrıca, son

[444] Bu üç şirketin sırasıyla sermayeleri şu şekildedir; 2.400.000 Sterlin, 2.400.000 Sterlin ve 1.000.000 Sterlin. Bkz; Ek Tablo 6.
[445] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.1, 5 Şaban 1286 [10 Kasım 1869].
[446] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.49, 28 Muharrem 1290 [28 Mart 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.129, 9 Şaban 1297 [17 Temmuz 1880].
[447] Taşkın, s.56.; Gümüş, s.230.

imtiyazda, bankanın gelirinden Darüşşafaka'ya pay ayrılmasının istenmesi de bankacılık imtiyazlarının sosyal hizmet yönünü göstermesi açısından önemli bir veri olarak görülmektedir.

Banka kurulması için gerçekleşen süreç şu şekildedir; sözleşmede belirlenen itibari sermayenin, şirket tarafından belli bir oranının ödenmiş olduğuna dair Meclis-i İdare (yönetim kurulu) tarafından hazırlanan bir mazbata ile hisse sahiplerinin isimlerinden ikamet ettikleri yere, almış oldukları hisse miktarına kadar çeşitli bilgileri içeren bir defter hazırlanacaktır. Bu mazbata ve defter, öncelikle Ticaret Nezareti'ne verilmekte bunlar da Ticaret-i Deavi Kalemine kayıt edilmektedir. Kayıt işlemi 15 gün içinde gerçekleştirilip ilan edilmektedir. Bu ilandan önce ne hisse satın alınıp satılabilecek ne de şirket tesis edilebilecektir.[448] İmtiyazlarda, banka kurmanın şartları belirtilirken, şirketin imtiyaz yükümlülüklerini yerine getirmemesi sonucu fesh olacağı da sözleşmelere dahil edilmiştir. Tabloda 5. sırada gözüken imtiyazın sözleşmesinde, şirketin fesh olması durumunda muhasebe faaliyetlerinin son verilmesine nezaret etmek üzere devlet tarafından komiserlerin tayin edileceğine dair detaya rastlanmıştır.[449] Devletin, baştan sona her aşama, ancak belli bir prosedüre göre şirketlerin kurulmasına ve faaliyet göstermesine izin verdiği görülmektedir. Tablomuzda, iki imtiyazın fesh olunduğu, sebeplerinin ise bankaların belirlenmiş süre içinde kurulamamış olduğu anlaşılmaktadır.[450]

Her bir bankanın ne kadarlık bir sermaye ve bu sermayeye mukabil kaç hisse ile kurulacağı belirlenmiştir. Verilen bilgilere bakıldığında, genelde, başlangıçta itibari sermayenin yarısı kadar hisse çıkarıldığı ve şirketin kurulması sırasında, çıkarılan hisse kıymetinin %40-50'si gibi oranların devlete ödendiği görülmektedir. (Yani, itibari sermayenin %20-25'ine denk gelmektedir.)

Bir imtiyazda, bankanın, sermayesinin %75'inden fazla borç verme mecburiyetinin olmadığı ancak bankanın isterse fazlasını da verebileceğine dair bilgi görülmüştür.[451] Bununla birlikte bankaların, verdiği borçlardan en fazla %10'luk bir faiz alma şartı ile sınırlandırıldığı tablodan da anlaşılmaktadır. Sadece 11. sıradaki imtiyazda, ödenmeyen borçlarda, gecikme faizlerin %10'dan fazla olabileceğine dair bir bilgi bulunmaktadır.[452]

---

[448] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.14, 5 Şaban 1286 [10 Kasım 1869]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.48-49, 28 Muharrem 1290 [28 Mart 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.53, 26 Rebiülahire 1290 [23 Haziran 1873].

[449] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.48-49, 28 Muharrem 1290 [28 Mart 1873].

[450] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.129, 9 Şaban 1297 [17 Temmuz 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.137, 1 Zilkade 1299 [14 Eylül 1882].

[451] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.129, 9 Şaban 1297 [17 Temmuz 1880].

[452]Banka tarafından borç verilecek paranın her sene faizi düzenli ödendiği takdirde, banka 15 sene boyunda ana parayı borçludan talep etmeyecektir. Ancak faizin ödenmemesi durumunda, ödenmeyen ilk sene için %11, ikinci sene için

7 numaralı imtiyazda, İngiliz ve Osmanlı Lirası arasındaki döviz kuruna göre ödeme planı ve hesap işlerinin yapıldığı görülmektedir. Zira 8 numaralı imtiyazın sözleşmesinde de ".. *İngiliz lirasının lira-i Osmânî ile muvâzenesinden hâsıl olan fark ve tefâvüte göre muâmele olunması*.." istenmiştir.[453] 7 numaralı imtiyazda anlaşıldığı üzere, 15 Haziran 1873 tarihinde 1 Sterlin = 1,1 Lira-i Osmani'dir. Bunun dışında, Millet Bankası'nın sözleşmesinde, şirketin hisse ve sermayesinin Osmanlı altını ile hesap edilmesi istenmiştir.[454] Şirketlerin hisse, tahvilat ve senetlerinin üzerinde, Varaka-ı Sahiha Nizamnamesi gereğince damga olması gerekliliği de sözleşmelerde bildirilmiştir.[455] Yani, şirket, tüm faaliyetlerini bu nizamname gereği damgalı evrak üzerinde gerçekleştirecektir. Dolayısıyla bütün işlemlere resmi nitelik kazandırılacaktır.

5 numaralı imtiyazın sözleşmesinde, şirketin, Cemiyet-i Umumiyye'sinde, sözleşmenin değiştirilip düzenlenmesine dair bazı hususlarda karar alma yetkisi olsa da bu yetkiye, imtiyaz müddetinin uzatılması, sözleşmenin feshi ya da şirket sermayesinin artırılması gibi durumların dahil olmadığı görülmektedir. Ayrıca kararların hangi şartlarda geçerli olacağı da imtiyazda devlet tarafından çerçevelendirilmiştir. Dolayısıyla, devlet, şirketin kendi iç yönetimine bazı sınırlar çerçevesinde sınırlı bir serbestlik hakkı tanımıştır.[456] Yine devlet, şirket hissedarlarının ve bu şirket vasıtası ile çeşitli işlemlerde bulunacak kişilerin menfaatlerini, İmparatorluk kanunlarıyla koruma altına aldığını sözleşmelerde vurgulayarak imtiyaz sahiplerine yükümlülüklerini ve sınırlarını hatırlatmıştır.[457]

Yabancı kişilere banka imtiyazı kurma hakkı verilmiş olsa dahi, kuracakları bankaların, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu tür şirketler hakkında mevcut ve ileride gelecek olan kanun ve nizamlara tabii olma zorunluluğu ve herhangi bir sorun açığa çıktığında, sorunların, İmparatorluk mahkemelerinde çözülüp sonuca bağlanacağı peşinen belirtilmiştir.[458]

%12 lik bir gecikme faizi işletme hakkına banka sahip olacaktır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.129, 9 Şaban 1297 [17 Temmuz 1880].

[453] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.51-52, 18 Rebiülevvel 1290 [15 Haziran 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.53, 26 Rebiülahire 1290 [23 Haziran 1873].

[454] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.49, 28 Muharrem 1290 [28 Mart 1873].

[455] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.31-32, 2 Safer 1289 [11 Nisan 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.53, 26 Rebiülahire 1290 [23 Haziran 1873].

[456] Sözleşmeye göre kararların geçerli olma şartları da şu şekildedir; karar alanların, toplam sermayeleri, sermayenin 3'te 1'ini oluşturacak ve de bu kişiler 3'te 2'lik bir çoğunluğa sahip olacak. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.48-49, 28 Muharrem 1290 [28 Mart 1873].

[457] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.31-32, 2 Safer 1289 [11 Nisan 1872].

[458] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.14, 5 Şaban 1286 [10 Kasım 1869]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.31-32, 2 Safer 1289 [11 Nisan 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.34, 26 Safer 1289 [5 Mayıs 1872].

Sadece 11. sıradaki imtiyazın sözleşmesinde belirtilmiş bir muafiyet hakkı bulunmaktadır. Buna göre, 50 senelik imtiyazın yarısı kadar bir süre boyunca, bankaya borç karşılığında rehn ve ipotek edilen emlak, arazi vesairenin hiçbir şekilde ne bankaya tesliminde ne de sahibine iadesinde devlet tarafından hiçbir harç ve vergi alınmamasına dair muafiyet verilmiştir.[459]

3.3.2.) Sigortacılık

Osmanlı'da sigortacılıkla ilgili düzenlemelere baktığımızda 1850'de çıkarılan Ticaret Kanunu'nun 29. maddesinde deniz sigortası ile ilgili hükümlere rastlanmaktadır. Yine 1864 tarihli Deniz Ticareti Kanunu'nun 11. bölümü de sigortalarla ilgilidir.[460] İmparatorluğun sigortacılık sektöründe geç kalmasının sebeplerine baktığımızda hem dini hem de ekonomik ve sosyal yapıdan kaynaklı gecikme yaşandığı görülmektedir. Dini bir sebep olarak, kader- kaza üzerine yapılan tartışmalar ve ulema tarafından sigorta bahsinde verilen fetvaların etkili olduğu anlaşılmaktadır.[461] Diğer taraftan, Avrupa'da sanayileşme ve beraberinde gelişen işçi kazaları olgusunun; teknolojiyle birlikte artan üretim-tüketim ve ticaret ilişkisinin; şehirleşme ve şehirleşmenin etkisiyle bireyselleşen, yalnızlaşan insan gibi kavramların Avrupa'da Osmanlı'dan çok önce ortaya çıkmış olması, Osmanlı'nın sigortacılığa daha geç adım atmasındaki ekonomik ve sosyal sebep olarak görülmektedir. Özellikle Osmanlı'daki aile içinden başlayan "dayanışma"nın da tesirinin önemli olduğu vurgulanmaktadır.[462]

1838 Sözleşmesi ile başlayan ve devamında yapılan ticaret antlaşmaları sonrasında ithalat yoğunluklu artan dış ticaret ve bunun paralelinde İngiltere, Fransa gibi Avrupa ülkelerinin ticaret amaçlı uluslararası taşımacılıkta sigortayı zorunlu kılması ve bizzat kendilerine ait şirketlerin bu işlemi üstlenmesi vb. sebeplerle Osmanlı sigortacılıkla tanışmış durumdaydı.[463] Ancak, sigortanın Osmanlı İmparatorluğu'nda kabul görmesinde, 1860'larda başlayan yangınlar

---

[459] Bu muafiyetin Edirne ve Kaza-ı Erbaa'da içinde kurulacak başka bir bankaya verilmeyeceği de metinlere girmiştir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.129, 9 Şaban 1297 [17 Temmuz 1880].

[460] Balcı ve Sırma, s.20. 1863 Osmanlı İzmir'inde ilk kez deniz taşımacılığı sigortası dışında bir yangın sigortasının pamuk depoları için yapıldığı görülmüştür. Bkz.; Murat Baskıcı, "Osmanlı Anadolusunda Sigorta Piyasası: 1860-1918", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Cilt.57, Sayı.4 (2002), s.6.

[461] Oysa tüccarların kendi çıkarları söz konusu olduğunda ilgili fetvalara uymadığı örnekler tarihte görülmüştür. Örnek olarak kumaşçılıkta sahte satış belgesi düzenlemeleri verilmiştir. Özger, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Sigorta Sektöründe Milli Yapılanma Osmanlı Sigorta Şirketi*, s.61-62.

[462] Baskıcı, *Osmanlı Anadolusunda Sigorta Piyasası: 1860- 1918*, s.5, 31-32. Özger, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Sigorta Sektöründe Milli Yapılanma Osmanlı Sigorta Şirketi*, s.54-63.

[463] Haydar Kazgan (Ed.), **Koç Allianz: Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı**, İstanbul: Creative Yayıncılık, 1998, s.29. Anadolu'nun dış ticareti 1820-1914 yılları arasında 12-15 kat artmıştır. Bkz.; Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme: 1820-1913*, s.20.

özellikle de 1870'de Beyoğlu ve Pera'da çıkan yangın etkili olmuştur. Öyle ki daha önce, 1836'da İbn Abidin'in sigortanın caiz olmadığına dair fetvasının yerine 1870 yangınları sonrasında Şeyhülislam tarafından sigortaya yönelik verilen olumlu fetva gündeme gelmiştir.[464]

İmparatorlukta yerli sigorta şirketi kurma ihtiyacı (ki yerli sigorta yine Osmanlı gayrimüslim tebaasından müteşekkil olmuştur) 19. yüzyılda genel olarak gördüğümüz üzere yerli sermayeyi koruma ve tasarruf ihtiyacından doğmuştur denilebilir. Çünkü Osmanlı'da mevcut olan yabancı sigorta şirketleri yerli sermayeyi kendi ülkelerine transfer etmekteydiler.[465] Ayrıca, yabancı şirketler, kendi kurallarına ve mahkemelerine bağlı olup İmparatorluğun 1887 Ecnebi Anonim Şirketler Nizamnamesi ile çıkardığı denetleyici ve kısıtlayıcı kurallarını, "serbest piyasa" ve "kapitülasyonlar" bahanesiyle reddediyorlardı. Diğer taraftan, Osmanlı'nın tanımadığı bu şirketlerin adıyla bazı kişiler Osmanlı tebaasından kimselere zarar verdiğinden şikayetler artmış durumdaydı. Bu da yerli bir sigorta şirketi kurma gerekliliğini artırmaktaydı.[466] Nitekim, İlgili imtiyaz defterinde de bir Osmanlı tebaasına sigorta şirketi kurulması için bir imtiyaz verildiği görülmektedir.

001 numaralı imtiyaz defterinde sigorta ile ilgili işletme imtiyazı alan tek şirketin denizcilik ulaşımı ile ilgili olduğu görülmektedir. (Bkz. Ek Tablo 6) İmtiyaz metninde geçen ifadelerden anladığımız üzere daha önce yüklü-yüksüz fark etmeksizin yerli ve ecnebi tüccar gemilerini sigorta etmek üzere bir şirket kurulduğu anlaşılmıştır. Kurulan bu şirketin sermayesi arttığından, Sanduk-ı Bahri ismiyle bir anonim şirket kurmak üzere talepte bulunulmuştur. Devlet, kurulacak bu şirketin Osmanlı kanun ve nizamlarına ve de mahkemelerine tabii olması şartıyla önceki şirketin hissedarı, vekili Sebuh Efendi'ye 20 sene müddetle imtiyaz verilmiştir. İmtiyaza göre şirket, yüklü-yüksüz, yerli-yabancı gemilerin sigortasının yapmanın yanı sıra gerekli hallerde borç da verecektir. Devlet, sözleşmeden anlaşıldığı üzere bu imtiyazı, yük ve

---

[464] Mustafa Avcı, "Sigortanın Osmanlı Hukukuna Girişi", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt.8, Sayı.1-2, (Haziran 2000), s.281-283. Aynı zamanda dönemin devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa da ekmekçi esnafından bir kimsenin yangın sonucu karşılaştığı zarar durumda diğer esnaf üyelerince dayanışma ile bu zararın tazmin edilmesinin aslında yangın sigortasına benzediğine yönelik dikkat çekici açıklamaları olmuştur. Bkz.; Zeki İzgöer, **Ahmet Cevdet Paşa**, İstanbul: Şule Yayınları, 1999, s.71. Araştırmaya göre, 1830'lar sigortanın gerekliliğin tartışılma ve caiz olup olmadığının ele alınma sebebinin bazı gayrimüslim Osmanlı tebaalarının bağımsızlıklarını ilan etmesi sonucu tüccarlık alanın Müslümanlara kalmasıdır. Bkz.; Özger, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Sigorta Sektöründe Milli Yapılanma Osmanlı Sigorta Şirketi*, s.56-57.

[465] Özger, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Sigorta Sektöründe Milli Yapılanma Osmanlı Sigorta Şirketi*, s.66- 67.

[466] Daha sonra 1906 yılında yeni bir Ecnebi Anonim Şirketleriyle Sigorta Kumpanyaları Hakkında Nizamname adıyla çıkarılan nizamname şirketlerin Ticaret Nezareti'ne isim, sermaye tutarı, hangi ülkeye ait olduğu gibi detayları bildirmesi gerektiğine, şirketlerin denetimi için kurulacak Sigorta İdaresi'ne verilmesi gereken vergilere dair çeşitli bilgiler içermekteydi. Ancak bu nizamnameye de yabancılar tarafından kapitülasyonlar sebep gösterilerek uyulmamıştır. Bkz.; Balcı ve Sırma, s.21-23.; Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, s.191-192.

yolcu taşıyan gemilerin ihtiyaç ve işlemlerini kolaylaştırılması ve deniz ticareti açısından faydalı görmüştür. Bu sebeple, İmparatorluk, deniz ulaşımının güvence altına alınmasını desteklemiştir.

3.4) Göl- Nehir- Bataklık Temizliği (Tathir)

"Temizleme, paklama", anlamına gelen tathir, ilk olarak Avrupa'da uygulanmaya başlanmışsa da 1845 yılı itibariyle en çok Amerika'da gelişme göstermiştir. Amerika'da öncelik, Florida'da hastalıklara ve kirliliğe neden olan, Florida Savaşı'nda da yerliler tarafından sığınak olarak kullanılan bataklık ve göllerin ıslah edilmesi olmuştur.[467]

Amerika'da bataklıkların kurutulduğu tarihle Osmanlı'da bu faaliyetlerin gerçekleşmeye başladığı tarih paralellik taşımıştır. Osmanlı, her ne kadar yeni teknolojilere sahip olmasa da 1840'lardan itibaren Meriç Nehri'nin ıslahına başlamıştır.[468] Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun, kurulduğu dönemden itibaren bu çalışmaları gerçekleştirdiği, başlangıçta sadece askeri ve güvenlik amaçlarla ilerleyen bu sürecin[469] sebeplerinin, Avrupa'daki gelişmelere paralel şekilde çeşitlendiği gözlemlenmiştir. Örneğin, Batı'da, dokuma sanayinin gelişimiyle daha fazla gerek duyulan pamuğun üretimini artırmak amacıyla ihtiyaç duyulan yeni alanların tathir ile açılması, Osmanlı'nın da bu yönde bir faaliyet göstermesi açısından etkili olmuştur. Osmanlı'da da birçok vilayette pamuk tarımının yapılması için bataklıklar ve göller kurutulmuştur.[470]

Tanzimat sonrasında, diğer yenilik hareketleri gibi bu alanda da gerekli modernleştirme adımları atılmıştır. Yüksek sermaye isteyen bu hizmetlerin yapılmasını sağlamak isteyen Osmanlı İmparatorluğu, bu alanda da imtiyaz vermiştir. Ancak teknik bilgi ve birikim yetersizliği nedeniyle bu sektörde de yabancı uzmanlara ve ithal makinelere ihtiyaç duymuştur.[471] Ancak bazen, getirilen yabancı uzmanların Osmanlı'ya kazandırılan yeni topraklardan hisse talep etmesi

---

[467] Haydar Çoruh, "Osmanlı Döneminde Bataklık Islah Çalışmaları (1840-1920)", **Journal of Strategic Research in Social Science (JOSRESS),** Vol.5, No.1 (2019), p.268-269.

[468] Haydar Çoruh, "Osmanlı Devleti'nde Nehir Islahı ve Taşkın Organizasyonu (Meriç/Enez Limanı, Savreyn, Seyhan/ Ceyhan, Sakarya/Mudurnu)", **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD),** Cilt.5, Sayı.12 (Temmuz 2018), s.168-169.

[469] Murat Hanilçe, "Osmanlı Devleti'nin Bataklık Kurutma Uygulamalarına Bir Bakış: Tokat Kaz Gölü Örneği (1870-1892)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, C.119, Sayı.235 (Temmuz- Ağustos 2018), s.61. Belgelerde, ihtiyacı olan yerlere su getirmek için de su yollarının tathirinin yapıldığı görülmüştür. BOA, İE.MİT., 2/136, 09.01.1140 [27 Ağustos 1727]; BOA, AE.SMST.III., 54/3937, 29.12.1175 [20 Ağustos 1761]

[470] Bkz.; Çoruh, *Osmanlı Döneminde Bataklık Islah Çalışmaları (1840-1920),* s.288.

[471] Çoruh, *Osmanlı Devleti'nde Nehir Islahı ve Taşkın Organizasyonu*, s.169.

nedeniyle bu uzmanlarla o bölgelere yerleştirilen göçmenler arasında anlaşmazlıklar çıkmış bu da kimi zaman diplomatik sorun boyutuna geçmiştir.[472]

Göl, nehir ve bataklıkların tathir edilmesinde hedeflenen çeşitli noktalar vardır. Bu alanların temizlenmesi ve ıslah edilmesiyle yeni araziler kazanmak[473] ve bu arazilerde gerek ziraat alanları açarak gelir kazanmak[474] gerek de Kırım Savaşı itibariyle başlayan ve 93 Harbi ile daha da artarak İmparatorluğa gelen göçmenler için[475] yeni iskan alanları oluşturulmak istenmesi bu sebeplerdendir.[476] Salgın hastalıklara ve çevresinde yaşayanları rahatsız edecek sıkıntılara yol açan suların zararlarının ortadan kaldırılması da bir başka hedeftir.[477] Diğer yandan ulaşımdaki engelleri kaldırmak[478] ve kanallarla çevredeki tarım arazilerine su sağlamak[479] gibi farklı alanlarda da menfaat gözetilmiştir. Bir başka sebep ise sele neden olan mecraları önlemektir. Örneğin, Siroz Ovası'ndaki Karasu Nehri'nin taşarak çevre arazilere zarar vermesi nedeniyle nehir tathir edilmek istenmiştir.[480]

İncelenen imtiyaz defterinde, tathir sektörü ile ilgili direkt olarak 3, dolaylı olarak 3 olmak üzere toplam 6 imtiyaz bulunmaktadır. Bu imtiyazlıların detayları Ek tablo 7.'den takip edilecektir. Dolaylı açıdan ilgili bulunan imtiyazlar da çeşitli bayındırlık işleri ile ilgilenmek üzere kurulan şirketler hakkında olup tathiri de kapsadıkları için tabloda gösterilmişlerdir. Direkt olarak tathirle ilgili bulunan imtiyazların ise şirketlere değil, ortaklık olarak şahıslara verildiği görülmüştür. Biri dışındaki, beş imtiyaz Osmanlı tebaasına verilmiştir. İmtiyazlar 1873 ile 1882 yılları arasını kapsamaktadır.

---

[472] Çoruh, *Osmanlı Döneminde Bataklık Islah Çalışmaları (1840-1920),* s.288.

[473] BOA. Y.A.HUS., 235/55, 26.09.1307 [16 Mayıs 1890].

[474] BOA. C.İKTS., 38/1856, 24.02.1260 [15 Mart 1844]. Başka örnekler için; BOA, BEO., 2277/170745, 01.12.1321 [18 Şubat 1904]; BOA. BEO., 2801/210053, 15.02.1324 [10 Nisan 1906].

[475] Abdullah Saydam, "Muhacir", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. Ek-2., Ankara: TDV Yayınları, 2019, s.286-287.

[476] Sulanacak Konya Ovası ve tathir edilecek bataklıklar sonucunda yeni yerler kazanan İmparatorluk, "muhacirin-i İslamiye" olarak adlandırdığı göçmenleri buraya yerleştirme kararı almıştır. BOA, İ.TNF., 17/44, 27.11.1325 [1 Ocak 1908]

[477] İstanbul'da salgın hastalıkları önlemek için su bendleri tathir edilmiştir. BOA, DH.MUİ., 23/48, 04.10.1327 [19 Ekim 1909] Kasımpaşa Deresi'nin kötü koku nedeniyle tathiri için; BOA, DH.İD., 46/61, 08.07.1330 [23 Haziran 1912].

[478] Basra'da işletilen vapurlar için kanalların tathir edilmesi için; BOA, ML.EEM., 646/22, 30.11.1323 [26 Ocak 1906] Hızırlık Nehri'nin gemilerin seyahatini kolaylaştıracak şekilde tathir edilip, su seviyesinin düzenlenmesi için; BOA, ŞD., 2874/14, 11.11.1290 [31 Aralık 1873].

[479] Boyabad 'da çeltik tarlasının sulanmasında rol alan kanalların tathir kararı alınmıştır. BOA, ŞD., 1640/6, 24.11.1287 [15 Şubat 1871].

[480] BOA, C.NF., 9/417, 12.06.1273 [7 Şubat 1857]. Yine bu konuyla ilgili Selanik'teki Vardar Nehri için bir diğer örnekse BOA. A.}DVN.MKL., 2.11.1308 [9 Haziran 1891]. Kesriye Gölü çevresindeki sekiz köyün de tarım arazilerini sel nedeniyle zarara uğratmış, bu göl için de tathir kararı alınmıştır. BOA, C.İKTS, 36/1751, 7.04.1263 [25 Mart 1847]

İmtiyazlar verilirken, imtiyaz kapsamında imal edilecek tüm yapıların harita ve layihaları önce devlet tarafından tasdik edilmektedir.[481] Metinlerde, devletin, harita ve layihaları tasdiklemek üzere inceleme yaptığı süreçte, bu faaliyetlerin, gerçekleşeceği bölgedeki yaşayan halka ve devlete zararı olup olmamasına göre onay kararı verdiği anlaşılmıştır. Eğer, zararlı olacağı kanaatine varılırsa imtiyaz talepleri tazminat ödenmeksizin reddedilmektedir.[482]

Tasdik sürecinde, devlet tarafından belirlenen kefalet akçesini, nakit ya da devlet tahvili olarak ödemeleri için imtiyaz sahiplerine seçenek sunulduğu gözlemlenmiştir. Ancak, devlet tahvili olarak ödeme yapıldığında %25 fazla faiz alacağı belirtilerek, devlet tahvili almaları yönünde imtiyaz sahiplerine bir teşvikte bulunulduğu gözlemlenmiştir.[483]

İmtiyaz sözleşmesinde, faaliyetleri gerçekleştirmek için gerekli olan imalat masrafları, zarar ve hasarlar gibi tüm giderlerin imtiyaz sahiplerine ait olduğu ve devletten herhangi bir nakdi yardım ya da kâr garantisi almayacağı imtiyaz sahiplerine özellikle belirtilmiştir. [484] Ayrıca imtiyaz sahipleri imal etmenin yanı sıra imal ettiği yapıları da imtiyaz süresi boyunca muhafaza etmekle yükümlendirilmiştir. 6 numaralı imtiyazda, faaliyetlerin muhafazası üstünde daha çok durulmuştur. Zira, devlet tarafından imtiyaz sahiplerine, tathir işlemlerini gerçekleştirdikten sonra, bunu daimî olarak iyi halde bulundurmaları için, tathir ettikleri arazi sahiplerinden oluşturmak üzere bir cemiyet teşkil etme yetkisi verilmiştir. Bu cemiyetin temel görevleri, bir tüzük ile tayin edilecektir.[485] Buradan anlaşıldığı üzere devlet, yapılan faaliyetlerde sürekliliğin sağlanmasına önem vermiş ve bunun için imtiyaz sahipleri ve arazi sahiplerinin ortak hareket edebilecekleri bir alan yaratmıştır.

Tablodaki 4 numaralı imtiyazda, imtiyaz sahiplerinin tüm imalat ve muhafaza etme masraflarına karşılık olarak, devletçe belirlenmiş tarifeye uygun şekilde, limanda ithal ve ihraç olunan mal ve eşyalardan ton başına mürüriye vergisi alma yetkisi verilmiştir. Hatta bu vergiyi temin etmesi için Mahalli Hükümet (Valilik) ve Rüsumat İdaresi (Vergi Dairesi) tarafından yardım edileceği ve denetleyici memur atanacağı da bildirilmiştir. Ancak yine, memurların masrafları da imtiyaz sahiplerine ait olacaktır.[486] 5 numaralı imtiyazda ise imtiyaz sahipleri, yine

---

[481] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.139-141, 9 Safer 1300 [20 Aralık 1882].

[482] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.139-141, 9 Safer 1300 [20 Aralık 1882].

[483] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880].

[484] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880].

[485] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.139-141, 9 Safer 1300 [20 Aralık 1882].

[486] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880].

devletin belirlediği tarifeye uygun olarak, 6 tondan fazla ağır yük taşıyan gemilerden mürüriye vergisi alma yetkisine sahip olmuştur. Bununla birlikte, kendi işlettiği büyük- küçük tüm gemilerin her biri adına devletten beraat alması ve hiçbir yabancı gemi işletemeyeceği de sözleşmede belirtilmiştir. Ayrıca bu imtiyazda, imtiyaz sahipleri, sadece savaş zamanlarında, imtiyaza konu olan göl ve nehirlerde ücretsiz şekilde asker sevkiyatı yapmakla sorumludur. Barış zamanında ise, devlet askeri sevkiyatta, imtiyaz sahiplerine ücretin yarısını ödeyecektir.[487] 4 numaralı imtiyazda ise barış ya da savaş dönemi olarak detaylandırılmaksızın, devlete ait her türlü eşya ve askeri mühimmatın ücretsiz olarak nakliye edilmesine dair şart getirilmiştir.[488] Bu sebeple, Yenice Gölü'nde yapılan tathir faaliyetlerinin askeri sevkiyatta daha önemli bir konumda olduğu ve bu sebeple ilgili imtiyaz sözleşmesinde savaş-barış dönemleri gibi bir detaya yer verildiği çıkarımını yapmaktayız. Nihai olarak devletin, tathir alanındaki yatırımlarda, askeri lojistiğin sağlanması, iyi hale getirilmesi hedefini de gözettiği görülmektedir.

İmtiyazlarda görülen ortak özellik, tathir maksadıyla su kanalı açmak ya da iskele inşa etmek gibi faaliyetler için gerekli olan arazilerin tahsis edilme yöntemidir. Eğer gerekli olan arazi, kullanılmayan boş bir arazi ise devlet, imtiyaz sahiplerine ücretsiz olarak bu alanı tahsis etmektedir. Ancak, eğer arazi bir başkasının tasarrufunda ise imtiyaz sahipleri bu kişilerin rızasını alarak araziyi satın alacak veya kullanacaktır. Arazi sahipleri rıza göstermediği takdirde ise bu araziler, kamu yararı için İstimlak Nizamnamesine uygun bir biçimde imtiyaz sahibi tarafından kullanılacak veya satın alınacaktır.[489] Yine 5 ve 6 numaralı imtiyazlarda, imtiyaz sahiplerinin yapacakları tathir neticesinde, boş olan veya vakfa ait olup sürekli ya da geçici olarak su altında kaldığı için hiçbir şey üretilemeyen arazileri verimli hale getirmeleri durumunda bu arazileri (tıpkı arazi-i emiriyyeye[490] ve vakfedilmiş topraklar gibi) tapu ve senediyle üstlerine alma hakkı devletçe tanımıştır.[491] Böylece, imtiyaz süresi sonrasında da tasarruf hakkına sahip olabilecekleri bir toprak verilerek, imtiyaz sahiplerinin verimliliğini artıracak teşvikte bulunulduğu görülmektedir. Ancak, eğer kurutulan araziler, halihazırda birinin tasarrufundaysa, bu kişiler, tasarruf haklarını bir sene içinde ispat etmekle ve gerekli imalatların bitiminden sonra da

---

[487] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882].

[488] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880].

[489] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.139-141, 9 Safer 1300 [20 Aralık 1882]. İmtiyazlarda rastladığımız diğer bir nizamname ise Orman Nizamnamesidir. Zira inşaat için gerekli olan kerestelerin ormanlardan sağlanması durumunda bu nizamnameye uyulması zorunluluğu getirilmiştir. Devlet imtiyaz sözleşmelerinde ilgili nizamnamelere atıfta bulunmuş, sınırları ve hakları belirlemiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882].

[490] Mülkiyet hakkı devletin ancak zirai faaliyetler için tasarruf hakkı kişiye aittir.

[491] Arazi Kanunnamesine uygun olarak tasarruf hakkını elde etmiş olacaklardır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.139-141, 9 Safer 1300 [20 Aralık 1882].

kendilerine düşen masraf payını imtiyaz sahiplerine ödemekle sorumlu tutulmuşlardır. İmtiyaz sahiplerine masrafları ödemek istemeyen arazi sahiplerininse, tasarruflarındaki arazinin yarısı imtiyaz sahiplerine terk edilecektir.[492] Bu çözümle, sonrasında tasarrufta bulunamayacakları bir toprağı bile tathir etmeye devam etmeleri için imtiyaz sahiplerinin üzerlerindeki ekonomik yükün azaltılmaya çalışıldığına dair bir çıkarım yapmaktayız. Çünkü imtiyaz sahibi, hak iddia eden kişinin masrafı karşılamaması durumunda arazinin yarısını "ücretsiz" olarak kendi tasarrufu altına sokabilecektir. Oysa, faaliyetlere başlanılmadan önce arazinin başka birinin tasarrufunda olunduğu bilinseydi bile, imtiyaz sahibi İstimlak Kanununa göre araziyi ya satın alacak ya da kullanmasına karşılık tazminat ödeyecekti. Burada, arazi sahibine, faaliyetlere başlandıktan "sonra" hak iddia etmesi sebebiyle bir maliyet yüklenmiş ve imtiyaz sahibinden herhangi bir tazminat alması engellenmiştir.

Devlet, imtiyaz bölgesindeki halkın haklarını da korumuştur. İmtiyaz sahiplerince, gerek tathir faaliyetlerinde nehrin civarındaki halka ait arazilerin suyun istilasından korunması gerekse halkın ihtiyacı halinde arazilerinin sulanması gerektiği bildirilmiştir.[493] Ayrıca halkın söz konusu nehirlerden balık tutması, çakıl taşı ve kum tedariki yapması ya da sahilden sahile kayık işletmesi gibi adetlerine de engel olunamayacaktır.[494] Çünkü imtiyaz defteri genelinde anlaşıldığı üzere, civardaki halkın, imtiyaz sahibine karşı "ticari" bir rakip olma amacı gütmediği sürece alışagelmiş tüm adetlerine imtiyaz sahipleri tarafından müdahale edilmesi devletçe engellenmiştir.

5 ve 6 numaralı imtiyazda, imtiyaz sahiplerine imalat için gerekli meblağı tedarik etmeleri adına, istekleri doğrultusunda bir anonim şirket kurma yetkisinin verildiği görülmüştür. Şirket sermayesinin, masraf miktarını aşmaması ve kurucularınınsa güvenilir kimseler olması da şart olarak öne sürülmüştür. Eğer böyle bir karar verilirse 1 ay içinde imtiyaz sözleşmesine uygun olacak şekilde şirketin iç tüzük taslakları devlete teslim edilecektir. Devlet bu taslağı tasdik ettiğini bildirmemiş olsa dahi 3 ay içinde bir dönüş yapmazsa şirketin kurulabileceğini

---

[492] Normalde başkasının tasarrufunda olunduğu bilinen arazi, arazi sahibinin rızasıyla ya da İstimlak Kanunnamesine göre bir bedel karşılığında tasarruf altına girmekteydi. Ancak arazinin boş sanılıp tathir faaliyetlerine başlandığı zamandan itibaren, bir kişi çıkıp arazide hak iddia ederse bunu ispat etmek zorunda kalacaktır. Aksi takdirde 1 yıl geçtikten sonra arazi sahipleri haklarını iddia edecek olsa dahi Mazeret Kanunu'na uymayan hiçbir iddia kabul olmayacaktır. Diğer yandan arazi sahipleri, kendilerine düşen masraf payının ödemesini imtiyaz sahiplerinin tathir işlemlerini tamamlayıp kendilerine arazilerini teslim etmesi sırasında imtiyaz sahiplerine yapacaklardır. Ancak bu ödeme, tathir edilen arazi değerinin yarısını aşmayacaktır. Dolayısıyla burada arazi sahibinin sömürülmesi de engellenmiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.139-141, 9 Safer 1300 [20 Aralık 1882].

[493] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882].

[494] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.139-141, 9 Safer 1300 [20 Aralık 1882].

belirtmiştir.[495] Buradan anlaşıldığı üzere, devlet şirketleşmeyi desteklemiş ve sürecin uzamaması için de belli bir süre içinde dönüş yapmadığı takdirde bu durumu imtiyaz sahiplerinin şirket kurma izni olarak değerlendirebileceklerini vurgulamıştır. Aynı zamanda devletin, şirket sermayesinden kurucu kişilere ve iç tüzüğüne kadar, kurulacak şirketin bütün detaylarıyla ilgili kısıtlar getirdiği de görülmektedir.

Genel olarak, sözleşmelerde gerek imtiyaz hükümlerindeki anlaşmazlıklarda gerek devlet ile imtiyaz sahipleri arasında çıkabilecek ihtilaflarda, sorunların her zaman Osmanlı mahkemelerinde görülüp, İmparatorluk kanunlarına göre çözüleceği beyan edilmiştir. İmtiyaz sahiplerinin inşaat işinde çalıştırmak üzere seçeceği memur vs. kişilerin, imtiyaz sözleşmesine, İmparatorluk kanunlarına, Zabıt Nizamnamesi gibi ilgili kurallara uyması gerektiğine dair detayı içeren sözleşme dahi bulunmaktadır.[496] Bununla beraber, bir sözleşmede belirtildiği üzere, şirketlerin istihdam edeceği memurları seçme hakkı olsa da devlet bu kişilerin mümkün olduğu kadar Osmanlı vatandaşından olmasını istemiş ve yabancı memur çalıştırılırsa da maaşlarını alırken bu memurların Osmanlı vatandaşı gibi muamele görecekleri bildirilmiştir.[497]

6 numaralı imtiyazda imtiyaz sahipleri, tathir edilen ve ziraata elverişli hale getirilen bataklıkların sayısını, gerekli halde artırmakla da yükümlü tutulmuştur. Ancak, imtiyaz sahipleri, bu sebeple yapacağı her bir imalatın da harita ve layihalarını devletin onayına sunmak zorundadır.[498] Zira, yapacağı her yeni faaliyet imtiyaz yetkisini genişletmek demektir ve devlet imtiyaz sahiplerinin bütün faaliyetlerini denetim ve kontrol altında tutmayı hedeflemiştir.

Devlet, imtiyaz verdikten sonra da her zaman gerekli denetimi sağlayarak sürekliliği sağlamayı hedeflemiştir. Öncelikle, imtiyazın verildiği tarihten itibaren belli bir süre (bazen ay bazen yıl olarak) tayin ederek inşa ve imal faaliyetlerinin bu süre içinde tamamlanması şartını getirmiştir. Bu süre içinde faaliyetlere başlanmazsa ya da faaliyetler tamamlanmazsa devletin imtiyazı fesh etme yetkisi bulunmaktadır. Bu süreyi uzattığı durumlar da görülmektedir. Örneğin, 4. sıradaki imtiyaz için bu süre 6 ay olarak belirlenmişse eğer faaliyet bu sürede tamamlanamazsa, devlet, tekrar bir 6 ay daha vereceğine dair taahhütte bulunmuştur. Ancak aynı durumun tekrarlanması durumunda imtiyazın fesh edilip kefalet akçesine el konulacağı da sözleşmede belirtilmiştir.[499] Ancak, faaliyetlerin belirlenen bu süre içinde tamamlanmış olması da imtiyaz

[495] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.139-141, 9 Safer 1300 [20 Aralık 1882].
[496] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880].
[497] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882].
[498] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.139-141, 9 Safer 1300 [20 Aralık 1882]
[499] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880].

sahiplerine imtiyaz müddeti boyunca rahat hareket edebilecekleri anlamını vermemektedir. Zira, inşa ve imal edilen yapıların iyi halde muhafazası için de devlet takipte olacaktır. Muhafaza edilmediği görüldüğünde, devlet belli bir süre içinde gerekli tadilatların yapılması adına ihtar yollayacağını sözleşmede bildirmiştir. Ancak, buna rağmen imtiyaz sahipleri, hala herhangi bir tamirat girişiminde bulunmazsa, o zaman devlet, bu tamiratı bizzat yapma görevini üstlenerek tamirat boyunca imtiyaz sahiplerinin mürüriye resmi gibi kazançlarına el koyacaktır.[500] Burada devlet için, hizmetin, yapılması kadar devamlılığın sağlamanın da oldukça önemli olduğunu görebilmekteyiz.

İmtiyaz bitiminde, yap-işlet- devret modelini görebileceğimiz üzere, tüm imal edilen işler devlete ücretsiz olarak geçecek ve liman vs. gibi yapılardan elde edilen gelir de devlete ait olacaktır. Liman gibi yapıların iyi halde muhafaza için gerekli olan tüm alet, edevat, makineler vs. araçlar ise ehl-i hibre (günümüz eksperleri) tarafından tayin olunan kıymet karşılığında devlet tarafından satın alınabilecektir.

Son olarak imtiyaz verilen tathir yatırımı ile;

- Bataklıkları temizleyerek zirai faaliyetler için bu amaca uygun yeni araziler açmak
- Nehir, göl, deniz gibi su yollarını temizlemek, derinleştirmek, köprüleri yükseltmek gibi faaliyetlerle buraları gemilerin geçişine uygun hale getirmek[501], ulaşımı kolaylaştırmak ve artırmak
- Nehir ve çayları ıslah ederek su baskınlarını önlemek ve kanallar açarak ihtiyacı olan arazilere gerekli suyu sağlamak
- Ticareti artırmak
- Askeri lojistiği sağlamak

gibi amaçların gözetildiği görülmektedir. Sonuç olarak, tathir faaliyetleri, ziraatten ulaşıma kadar farklı alanlarda devlete gelir getirmesi beklenen bir yatırım olmuştur.

[500] Tamirat devlet tarafından yapıldıktan sonra idare ve mürüriye resmini alma hakkı tekrar imtiyaz sahibine geçecektir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880].

[501] Avrupa'dan ithal edilen buharlı vapurların Osmanlı nehirleri için uygun olmamasından dolayı, derinleştirme ve genişletilme işlemlerinin yapılması gerekliliği doğmuştur. Yeni teknolojiler bir başka yeni teknolojiyi de gerekli kılmaktadır. Ekinci, *Osmanlı Devleti'nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri*, s.90.

3.5) Maden Suyu

Osmanlı İmparatorluğu, maden sularının imtiyazına ilişkin hükümlere, 1861 çıkarılan ilk Maden Nizamnamesi içinde yer vermiştir. Müstakil olarak maden suları hakkında çıkan ilk nizamname ise 1900 tarihli "Maden Suları Hakkında Nizamname" olacaktır.[502]

Bursa hem maden suları hem de termal suları açısından önemli bir bölgedir. Buradaki zengin mineralli yeraltı suları yüzyıllardır bilinmektedir. Öyle ki, Bizans döneminde kaplıcalar ve çevresinde, hastalıklara şifa olması için halka açılmak üzere birçok bina ve tesis inşa edilmiştir.[503]

Bursa'da birçok maden suyu olmasına rağmen en meşhurları Çitli, Bakmaca ve Terce suları olmuştur. Çitli maden suyunun faydaları da uzun yıllardır halk tarafından bilinmekle beraber bu maden suyunun ünlenmesi, çok yemek yemekle bilinen Sultan Abdülaziz'in mide ağrısına çözüm olarak doktorların maden suyunun devamlı kullanılmasını önermeleri ve en iyi maden suyunu bulmak üzere bir yarışmanın düzenlenmesiyle başlamıştır. Çünkü bu yarışmada en kaliteli maden suyu olarak Çitli maden suyu seçilmiş ve bu ün, Sultan II. Abdülhamid'in de hastalıkları için Çitli maden suyunu tercih etmesiyle artmıştır.[504]

Çitli maden suyu bir marka haline gelerek İmparatorluğa sergilerde madalyalar kazandırmanın yanı sıra maden sularının kalitesini ölçmede bir mihenk taşı haline gelmiştir.[505] Hatta içerisinden bulunan yararlı maddeler nedeniyle Vichy, Carlsbad gibi yabancı marka olan maden sularına karşı "*ezhar cihet faik*" yani her bakımdan daha üstün ve kaliteli olduğu da belgelere geçmiştir.[506]

Ortalama 14 derece sıcaklığa sahip olan, renksiz, berrak, serin ve hoş içimli olarak nitelendirilen Çitli maden suyunun[507] korunması ve verimliliğinin artırılması için 1867 yılı itibariyle yapılan birkaç inşaat vb. ıslahatlar sonucunda, Çitli maden kaynağından daha önce

---

[502] Deniz Akpınar, "Çitli Maden Suyu", **Social Sciences Studies Journal,** Vol.3, Issue.6 (2017), s.844.
[503] Marie De Launay, **Bursa ve Civarı**, Ahmet Ata (çev.), İstanbul: Heyamola Yayınları, s. 24-26.
[504] Bursa Vilayet Salnamesi 1927: 35. Def'a, Bursa: Vilayet Matbaası, s.237-238.; Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım**, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984, s.23.
[505] Akpınar, s.854.
[506] Bursa Vilayet Salnamesi 1927: 35. Def'a, Bursa: Vilayet Matbaası, s.238.
[507] Aynı zamanda "az sert ve kalevi" yani alkali bir su olduğu da bildirilmiştir. Bkz.; Bursa Vilayet Salnamesi 1927: 35. Def'a, Bursa: Vilayet Matbaası, s.238-239.

dakikada 1, günde ise 1440 litre su çıkarılırken, 1871 yılında dakikada 3, 565 litre yani günde 5133 litre su çıkarılmaya başlanmıştır.[508]

Çitli maden suyu, karaciğer, göğüs, pankreas, mide ve daha başka hastalıklar için tedavi amaçlı kullanıldığı demir eksikliği, kırışıklara da iyi geldiği belirtilmiştir. Ayrıca kadınlar tarafından gündelik hayatta ekmek gibi hamur işlerini kabartmak vb. ek sebepler için de tercih edilmiştir.[509]

Osmanlı İmparatorluğu'nda da 19.yy. ortalarından itibaren maden sularının keşfi ve önemi artmıştır. Bursa özelinde de çeşitli araştırmalar yapılmıştır. 1842 yılında Dersaadet Mekteb-i Tıbbiyye'sinin müdürü olan Müdürü Bernarder'in "Bursa Ma'den Suları" adlı yaptığı çalışmayı yine kimyager, doktor vb. kişilerin maden suları ve kaplıcalara dair yaptığı çalışmalar izlemiştir.[510]

1868'de bir saray kimyagerleri tarafından İmparatorluğun maden bakımından oldukça zengin olmasına rağmen yeteri ve gerektiği şekilde değerlendirilemediği ve âtıl olarak kaldığını belirtmişlerdir.[511]

Ortalama 26 dereceye sahip olan Bakmaca maden suyu ise içeresindeki kimyevi bileşimler açısından Avrupa maden sularından olan başta Royat olmak üzere Condillac ve Pouges aynı kategoride değerlendirilmiştir. Terce maden suyu ise ortalama 13 derece olup, kimyevi özellikleri göz önüne alındığında Spa, Schwalbach, Prezza gibi suları ile aynı segmentte kabul edilmiştir. [512]

Ek Tablo 8.'de de görüleceği üzere, 001 numaralı imtiyaz defterinde maden sularına dair iki sözleşme bulunmaktadır. İlki, İnegöl Kazası sakinlerinden İbrahim ve Süleyman isimli kişilerin kendi tasarruflarında bulunan tarlalarının derininde ortaya çıkan çitli maden suyu için almış oldukları imtiyazı 1872 yılında Eczacıbaşı Faik Bey'e (Mirliva Della Sude Faik Bey olarak da geçer) devretmek istemeleri ile ilgili talepleridir. Bu talep doğrultusunda İbrahim ve Süleyman Efendilere daha önce verilmiş olan (1867) imtiyazın detayları tekrarlanmıştır. İkincisi ise, 1880

---

[508] De Launay, s. 165. Ancak de Launay'den çeviri yapılan bu kitap kaynağında, 1871 yılında günde 5122 (doğrusu 5133) litre su toplandığı bilgisi girilmiştir. Bkz.; Bursa Vilayet Salnamesi 1927: 35. Def'a, Bursa: Vilayet Matbaası, s.238.

[509] De Launay, s.167; Hüdavendigar Vilayet Salnamesi H.1301: 12. Def'a, Feraizcizade Matbaası, s.325; Yılmaz Tekin, **Türkiye Şifalı Sular Rehberi: Kaplıcaları, Ilıcaları, İçmeleri, Çamur Banyoları, Kum Banyoları, Talassoterapi Merkezleri**, Maden Suları, Doğal Kaynak Suları, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2004, s.333;

[510] Amerikalı kimyager Mösyö Smith, Bursa Belediyesi doktoru Mösyö Rozycki, Kahireli öğretmen olan Gastinel Bey'in çalışmaları bunlara örnektir. Bkz.; De Launay, s.139-140.

[511] Akpınar, s.845.

[512] De Launay, s.171-173.

yılında, Çitli maden suyu imtiyazının bitmesine yakın yine İnegöl Kazası'nda keşfedilen Terce ve Bakmaca suları hakkındadır. Bu yeni maden suları da Faik Bey'e 15'şer sene ile verilirken Çitli maden suyu imtiyazına da 15 yıl daha ek süre verilmiştir.

Bu üç maden suyu kaynağının 5 mil-i aşari'lik (kilometrelik) çevre arazisi dahilinde ortaya çıkacak bütün maden suyu kaynaklarını işletme imtiyazı Faik Paşa'ya verilmiştir. Ancak ortaya çıkabilecek bu maden sularını da istediği şekilde işletmeyecektir. Çünkü sözleşme detaylarından anladığımız üzere maden sularının, tedavi amaçlı kullanılması hedeflenmiştir. Bu sebeple, ortaya çıkacak suların öncelikle, Mekteb-i Tıbbıye-i Şahane tarafından tayin olunacak bir komisyonca tahlil edilmesi şartı getirilmiştir. Hatta bu komisyonun onay raporundan sonra da maden suyunun kaynağından çıkarılıp şişelenmesine kadar olan bütün işletim süreçlerinde Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane tarafından seçilecek[513] uzman doktorlar tarafından gözetim gerçekleştirilecektir. Ancak bu doktorların masrafları da imtiyaz sahibine ait olacaktır.[514] İmtiyazdaki bu detaylardan, devlette uzmanlaşmanın izleri sürülebilmektedir. Zira ilgili konuların takibi ilgili uzmanlıklara devredilmiştir. Ayrıca Tıbbiye Mektebi de Osmanlı'nın 19.yy. da açtığı ilk tıp fakültesi olması sebebiyle önemlidir.

İmtiyaz dahilindeki maden sularının dışında aynı civarda başka bir maden suyu bulunursa, bu sularının birbirine karışmasının engellenmesine önem verilmiştir.[515] Hatta imtiyaza konu olan maden sularına yağmur sularının dahi karışmamasına özen gösterilerek, yağmur sularının karışma ihtimalinin düşük olduğu Mayıs başı Eylül sonu arasındaki 5 aylık dönemde ve ancak doktorlardan başka sularla karışmadığına dair bir onay alındıktan sonra maden sularının şişelenmesine izin verilmiştir. Diğer taraftan devletin şişelerin litresini dahi tayin ettiği gözlemlenmektedir. [516]

İmtiyaz sahibine maden sularını şişelemek dışında, bu sularını kullanarak tüm ilaçlar yani, pastil, hap, hamam tozu vb. ilaçlar yapması durumunda tüm bunların hem iç hem de dış

---

[513] Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane ilk tıp derneğidir ve bu cemiyetin seçeceği doktorlar mutlaka Ticaret Nezareti de tarafından onaylayacaktır. Doktorlar Mayıs başından Eylül sonuna kadar 5 ay çalışacaktır. Ancak söz konusu maden suları kaynaklarının vaziyet ve durumları, doktorlarca her ay iki nüsha rapor edilerek biri Ticaret Nezareti'ne diğeri de Tıbbıye Mektebi Nezareti'ne gönderilecektir. Dolayısıyla, denetim ilgili nezaretlerce takip edilmiştir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.126-127, 27 Ocak 1880.

[514] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.29-30, 10 Ocak 1872 ; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.126-127, 27 Ocak 1880.

[515] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.29-30, 10 Ocak 1872.

[516]. Maden suyu kaynaklarının kirlenmesine neden olacak herhangi bir bina yıkılması ya da toprak dökülmesi gibi hallerin meydana gelmesi sonrasında hemen gerekli tamir ve temizleme yapılacaktır. Doktorlar, şişelerin üzerine maden suyunun başka sularla karışmadığına dair damga basacaktır. Öte yandan devlet hem askeri kurumlara verilecek ücretsiz maden sularının hem de diğer alanlarda satılacak maden sularının kaçar litre olacağı şeklinde tayinler yapılmıştır. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.126-127, 27 Ocak 1880.

gümrüklerde vergiden muaf tutulacağı belirtilerek devlet tarafından bu yönde bir teşvik verilmiştir.[517] Ayrıyeten, bu sefer tüm masrafları kendisine ait olmak üzere, yine hastalıkların tedavisi amacıyla bu üç maden suyu kaynağının çevresinde bir hamam, bahçe, bahçelik ve otel ve İnegöl Kasabası'ndan hamamların bulunacağı yere kadar bir şose ya da demiryolu inşa etmesi imtiyaz sahiplerinden istenmiştir. Otel gibi yapıları inşa etmesi için eğer maden suları civarında boş arazi varsa 40-60 dönüm arazi devletten bedelsiz olarak imtiyaz sahibine verilecek, ancak araziler başkasının tasarrufunda ise İstimlak Kanunnamesine uygun olarak o kişilerden imtiyaz sahipleri satın alacaktır. Tüm inşaatlar devletin atadığı bir mühendis gözetiminde gerçekleştirilecektir. Buradan anlaşıldığı üzere devlet yine konuyla ilgili atamalar yaparak imtiyaz dahilindeki tüm süreci sürekli takip edeceğini imtiyaz sahibine bildirmiştir. [518]

Devletin, imtiyaz sahiplerine belli bir süre gümrük vergisi muafiyeti, bedelsiz arazi tahsisi gibi bazı destekler verdiği görülmüştür. Ayrıca imtiyaz bitiminde, devletin ilgili maden suyunu tekrar ihaleye vermesi durumunda da imtiyaz sahiplerine öncelik vereceğine dair taahhütte bulunduğu da gözlemlenmiştir.[519]

Devlet, imtiyaz verdiği kişilerin maden sularını işlettiği süre boyunca, maden suyunu eskiden beri kullanan civar bölgedeki halkın da haklarını korumaya almıştır. Zira, imtiyaz sahiplerinden, kendilerine işletme imtiyazı verilmesi karşılığında, halkın eskiden beri ihtiyaçları için bu suları kullanmasını engellemeyeceklerine dair güvence vermesi istenmiştir.

Devlet, hem imtiyaz sahibinin maden suyu satmak üzere açacağı mağazaların yerlerini hem de maden sularını satarken uygulayacağı ücret tarifesini belirlemiştir.[520] Fiyatlar

---

[517] Öncelikle imtiyaz sahiplerinin bu yönde imal edeceği ilaçlar, Mekteb-i Tıbbiye tarafından tahlil edilecektir. Aksi takdirde bu ilaçlar üretilip satılamayacaktır. Ayrıca bu ilacın yararlarını açıklayan bir yazı da (günümüzde prospektüs) ilaçlara konulacaktır. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.126-127, 27 Ocak 1880.

[518] Bu inşaatların haritaları Ticaret Nezareti'nin kabulüne sunulacaktır. Bakmaca suyu kendi yapısı itibariyle sıcak olmasına rağmen Çitli ve Terce sularının hamamlarda ateşle ısıtılması gerekmektedir. Dolayısıyla ısıtıldığı zaman bu suların içeriğinin değmeyip hamamda kullanılmaya elverişli olacağına dair Tıbbiye Nezareti tarafından yapılacak tahlil sonrası verilecek onay raporuyla hamam inşasına başlanabilecektir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.126-127, 27 Ocak 1880.

[519] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.29-30, 10 Ocak 1872 ; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.126-127, 27 Ocak 1880.

[520] İmtiyaz sahibi, Üsküdar, Gazi Köyü, Galata, Beyoğlu, Beşiktaş, Kandilli ve Rumeli Hisarı'nda birer; İstanbul tarafında ise üç uygun mevkide, daha önce kararlaştırılan fiyat üzerinden maden suyu satmaya mecburdur. (Fiyatlar şişelerin üzerinde etiketle bildirilecektir.) Diğer yandan Çitli, Bakmaca ve Terce maden sularının imtiyazını alan Faik Bey'in aşağıdaki bölgelerde maden suyu satışından kazanacağı ücret tarifesini de devlet şu şekilde tayin etmiştir; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.126-127, 27 Ocak 1880.

belirlenirken, mağazanın maden suyu kaynağına olan mesafenin ve mesafeye göre açığa çıkan nakliye masraflarının etkisinin olduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca devletin her beş senede bir gerekli gördüğü halde fiyatları güncelleyeceği de eklenmiştir. Dolayısıyla imtiyaz sahiplerinin ilerleyen zamanlarda fiyatlardan dolayı mustarip olması ya da haksız kazanç elde etmesinin önüne geçilmek istendiğine dair bir yorum yapabilmekteyiz. Diğer taraftan imtiyaz içeriğinde hastalara öncelik verildiği görülmektedir. Zira hamama tedavi amacıyla gelecek hastalardan imtiyaz sahipleri tarafından herhangi bir ücret alınmaması; hastaneler için nakledilen maden suyu şişelerinin ise daha uygun bir fiyatla imtiyaz sahiplerince temin edilmesi kararlaştırılmıştır.[521]

Devlet imtiyaz sahiplerinin ödeyeceği senelik vergi oranını belirtmiştir. Bunun dışında, imtiyaz sahiplerine her sene her biri birer litre olacak şekilde maden suyunun şişeleyerek, Çitli ve Bakmaca sularından 2.000, Terce maden suyundan 2.000 olmak üzere toplamda 4.000 şişeyi Asakir-i Şahane hastaları için Asakir-i Sıhhiye Dairesi'ne ücretsiz olarak teslim etmesi koşulu getirilmiştir. Eğer imtiyazlar uzatılırsa uzatıldığı tarihten itibaren imtiyaz sahibi 3'er 1000 şişe verecek ve daha önce ücretsiz olarak verilmesi kararlaştırılmış olan 4000 şişeden 1000 şişesi de kamuya açık şehir hastanelerinde kullanılmak üzere imtiyaz sahibince Şehremaneti'ne teslim edilecektir. Bununla beraber Asakir-i Şahane'nin şehir hastanelerinde yatan hastaları için de devletin ücretsiz su almaya hakkı olacaktır.[522] Dolayısıyla devlet, eğer süre uzatılırsa bunu bazı şartlarla kabul edeceğini şimdiden belirtmiştir. Devlet ordunun sağlığına ehemmiyet göstermiştir. Burada dikkat çeken diğer bir unsurda bu işlemden sonra imtiyaz sahiplerine boş şişeleri mümkün olduğu kadarıyla geri alma hakkının tanınarak, imtiyaz sahiplerinin tasarrufa gitmesine yardımcı olunmasıdır.

Her imtiyazda olduğu gibi, imtiyaz süresi içinde, ilgili faaliyetleri gerçekleştirmek için yapılacak inşa ve işletmeye başlamak için de süre belirlendiği göze çarpmaktadır. Zira Süleyman ve İbrahim Efendilere, gerekli yapıların inşasına başlamaları için bir sene verilirken iki sene içinde de suyun işletilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Aksi takdirde devletin imtiyazı fesh etme yetkisi olacak ve bundan dolayı imtiyaz sahipleri hiçbir tazminat talep edemeyecektir.[523]

Suyun Çıktığı Yerde	Şişeli	Şişesiz
1 Litre	60 para	20 para
0.5 Litre	40 para	10 para

İstanbul İçin Yollanan Üründen	Hastaneler İçin (Şişeli)	Halk İçin (Şişeli)
1 Litre	120 para	140 para
0.5 Litre	70 para	80 para

Bursa'ya Yollanan Üründen	Hastaneler İçin (Şişeli)	Halk İçin (Şişeli)
1 Litre	80 para	100 para
0.5 Litre	50 para	60 para

[521] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.126-127, 27 Ocak 1880.
[522] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.126-127, 27 Ocak 1880.
[523] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.29-30, 10 Ocak 1872.

Görüldüğü üzere, imtiyaz verildikten sonra da kişilerin bu işlerdeki ciddiyeti ve faaliyetleri takip altında olmuştur.

İmtiyaz süresinin bitiminde ise imtiyaz sahibinin yapacağı su hazneleri vb. atölyeler de devlete bedelsiz olarak geçecektir. Dolayısıyla burada da yap-işlet-devret modelinin izleri görülmektedir.

İncelenen defter dışında, 1886 yılında Faik Paşa'dan şişe başına 20 para almasına rağmen yabancı maden sularına karşı rekabet edebilmesi için 1889 yılında devlet tarafından verginin düşürüldüğü bilinmektedir.[524] Devletin Çitli maden suyunu hem sosyal hem ekonomik yönüyle önemli bir kaynak olarak görüp işletme çabasını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Ancak Çitli maden suyunun işletilmesi daha sonra yaşanan savaşlar nedeniyle devam ettirilememiş, maden kaynağı, Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar tarafından zarar görmüştür. Daha sonra aktifleştirilmek istenmişse de günümüzde de âtıl durumda olduğu bilinmektedir.[525]

3.6) Aydınlatma (Tenvir)

Avrupa'da, kömür, buhar enerjisinden sonra elektrik enerjisi keşfedilmiş ve bu enerji, telgraf, telefon, ulaşım gibi alanlardan sonra aydınlatmada da kullanılmaya başlanmıştır.[526]

19. yüzyıla gelindiğinde 1847'da yayınlanan bildiride, sokak aydınlatmasının "medeniyet" göstergesi olduğu belirtilerek "kamu yararı" için dükkân sahiplerinin zorunlu olarak, ev sahiplerininse tercihen kendi mülklerinin önünü aydınlatması istenmiştir. Halktan durumu iyi olanlar aydınlatma için balmumu; durumu olmayanlar ise zeytinyağı, yağmumu ve sadeyağ kullanmışlardır.[527]

Osmanlı 1848 yılında İstanbul özelinde ilk kez "Ebniye (Yapılar) Nizamnamesi" adlı bir kent planlama nizamnamesi çıkarmıştır. Bu nizamname, 1855 yılında çıkan "İntizam-ı Şehir Komisyonu" ile de daha gelişmiş ve şehir düzenlenmesi programı yapılarak sokakların genişletilip aydınlatılmasına kadar pek çok konu ele alınmıştır. Komisyon, yapılması planlanan uygulamaların ilk örneklerinin 6. Belediye Dairesi olarak adlandırılan Pera, Galata ve Tophane'de

---

[524] Akpınar, s.849.

[525] Şeyh Mehmed Şemseddin Mısri, **Niyazi-i Mısri'nin İzinde Bir Ömür Seyahat Dildar-ı Şemsi**, Mustafa Kara ve Yusuf Kabakçı (Ed.), 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s.198-201.

[526] Asimov, s.312-313, 372-373, 465. İlk elektrik şirketi Thomas Edison ve ortağı Swan tarafından 1883 yılında kurulmuştur. Bkz.; Bahadır Bayrıl, Seyhan Erözçelik ve Serdar Yılmaz, **Önce Ateş Vardı: Türkiye'de Enerji Devrimi ve Modern Hayatın Etkileşimi**, İstanbul: Mehmet Zorlu Vakfı, 2009, s.24-25.; **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi 11**, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1993, s.172.

[527] R. Sertaç Kayserilioğlu, Mehmet Mazak ve Kadir Kan, **Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi – 1. Cilt,** İstanbul: İGDAŞ, 1999, s.38-42.

gerçekleştirileceğini beyan etmiştir.[528] Böylece bu bölgeler modern şehir görünümün izlerinin sürüleceği ilk yerler olmuştur.

18.yy. sonlarında Belçika'nın Lauvain kasabasında Jean Pierre Minckelaers adlı bir eczacı maden kömüründen çıkan gazla bir ışık elde etmeyi başarmıştır. "havagazı" olarak adlandırılan bu ışıklandırma sistemi, sokakların aydınlatılmasında ilk olarak Londra'da bir caddede 1812 yılında kullanılmıştır. Daha sonra dünyaya yayılmaya başlayan havagazı ile aydınlatma sistemi için Osmanlı'da Dolmabahçe Gazhanesi inşa edilmiştir. Ve havagazı ilk kez 1853'de aydınlatma ve ısıtma için Dolmabahçe Sarayı'nda kullanılmaya başlanmıştır.[529] 1859 yılındaysa fazla arz sayesinde 6. Belediye Daire olan bölgelerdeki evlerin de aydınlatılması mümkün hale gelmiş ve uygulanacak ücret tarifeleri de belirlenmiştir. Şehrin aydınlatılmasında mevcut Dolmabahçe Gazhanesi yeterli gelmeyince yeni gazhaneler kurulması amacıyla ihale ve imtiyazlar verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Dolmabahçe gazhanesi sarayların aydınlatılmasında da önemli olduğundan 20. yüzyıla kadar ihaleye verilmemiş, devletçe yönetilmiştir. [530]

Petrolün aydınlatmada kullanılması ise, 1859 yılında Amerika'da petrolün keşfedilmesinden sonra başlamıştır. Havagazı ile aydınlatılmayan yerler için petrol (gazyağı) ile sokak aydınlatma ise ilk olarak 1864'te Mösyö Heriz'e verilen imtiyazla başlamıştır. Daha sonraları, bu sistemin yaygınlaşması ve gazyağının, yanabilir özelliğinden dolayı gaz depolarına ihtiyaç duyulmuş, Osmanlı'da da bu sebeple şehir dışına gazhaneler inşa edilmiştir.[531] 1906 yılında ise gaz depoları hakkında bir nizamname çıkarılmıştır. İlgili imtiyaz defterimizde de gaz deposu için verilmiş bir imtiyaz bulunmaktadır.

İlk elektrikli aydınlatma imtiyazının, 1889 yılında İzmir'de Alman bir mühendise verildiğine dair literatürde bilgi olmakla birlikte[532] incelenen imtiyaz defterinde, 1879 yılında elektrikle ilgili bir aydınlatma yönteminin denenmesi ve bu yöntemin işletilmesi adına imtiyaz verildiği görülmektedir

---

[528] A.g.e., s.20- 25.

[529] Kayserilioğlu ve Diğerleri, s. 30-32.; Güller Karahüseyin (Ed.), **Bir Döneme Işık Tutanlar: 19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarında Aydınlatma Araçları Koleksiyonu**, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 2009, 26-27

[530] Kayserilioğlu ve Diğerleri, s.51-58.; Sokak aydınlatmasının düzenli hale geçmesinden önce henüz II Selim döneminde (16.yy) da dini günlerde camilerin mahya ve kandillerle donatıldığı ve Lale Devri'nde dahi aydınlatmanın aynalarla desteklenerek adeta sanata çevrildiği de kayıtlara geçmiştir. Bkz.; Karahüseyin, s.18-22.

[531] Kayserilioğlu ve Diğerleri, s.39- 42; Karahüseyin, s.17-18.

[532] BOA., Y..A..HUS., 225/45, 20.09.1306 [20 Mayıs 1889]; Zafer Atar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Kamu Hizmeti İmtiyazları", (**Doktora Tezi,** Celal Bayar Üniversitesi SBE, 2012), s.194-195.

İmtiyaz defterinde, İmparatorlukta ilk kez, elektrikli bir aydınlatma yöntemini (Yablochkov/ Jablochkoffe usulü)[533] denemek üzere, 1879 yılında Paris Elektrik Şirketi'nin (Societe Generale d'Electricite de Paris) vekili Charles Toucas'a bir imtiyaz verildiği gözlemlenmektedir. (Bkz. Ek Tablo 9.) Buna göre, bu yeni yöntemin 6 ay içinde denenmesi öngörülerek, 4 sene için işletme imtiyazı verilmiştir. Bu yöntemin kurulması ve denenmesi için gerekli olan her türlü alet ve edevatın Avrupa'dan getirilmesinde bir kereye mahsus olarak gümrük vergisi muafiyeti verilip yeni teknolojinin İmparatorluğa getirilmesi için destek verilmiştir. Ancak 6 aylık deneme süresinden sonra, elektrikli aydınlatma usulü eğer İmparatorlukça kabul edilmezse ya da imtiyaz şartları konusunda anlaşma sağlanamazsa imtiyaz iptal edilebilecek ve şirkete herhangi bir tazminat ödenmeyecektir. Dolayısıyla burada devletin kendini mali açıdan koruma altına aldığını da görülmektedir. Eğer onay görülürse, şirketin tüm masrafları kendisine ait olacak ve İmparatorluğun başlıca şehirlerinde bu yöntemle elektrikli aydınlatmayı 4 sene müddetle gerçekleştirecektir.

İmparatorlukta, gazla veya imtiyaza konu olan bu elektrikli aydınlatma yöntemi dışındaki diğer aydınlatma yöntemleri hakkında gerçekleşebilecek teşebbüsler, denenecek olan yeni sistemi asla engellemeyecektir. Devlet bu madde ile yeni yönteme ayrıcalık vermektedir. Ancak, Yablochkov usulü denen aydınlatmanın bir başkası tarafından geliştirilmesi ya da eksiklerinin giderilmesi şirket tarafından engellenemeyecektir. Bu imtiyazdan anlaşıldığı üzere, İmparatorluk yeni bir teknolojinin ülkeye getirilmesine imtiyaz vererek destek çıkmasına rağmen, verilen imtiyazla söz konusu teknolojinin geliştirilmesinde imtiyaz sahibine bir tekel vermemiştir. Böylece imtiyaz sahiplerini rekabetle karşı karşıya bırakarak bir nevi gelişmeye de zorlamıştır.

1880 yılına gelindiğinde ise, Yablochkov usulü elektrikli aydınlatma için Paris Elektrik Şirketi'ne verilen imtiyazın, şirkete 3 ay geç ulaştığının bildirilmesiyle, deneme süresi için ek olarak tekrar 6 ay verilmesine karar verildiği gözlemlenmiştir. Yablochkov aydınlatma yönteminin 1876 yılında Paris'te patentini aldığı ve bu teknolojinin 1879 yılında Osmanlı'ya getirildiği göz önüne alınırsa, İmparatorluğun bu yeniliği oldukça hızlı bir şekilde tecrübe edindiği gözlemlenmektedir.

[533] Bu yöntemi icat eden kişi Pavel Nikolayevich Yablochkov (bazen Jablochkoffe olarak da geçmektedir) isimli bir Rustur. Yöntemin adı, Yablochkov mum/ elektrikli mum olarak geçmektedir. Bir elektrikli karbon ark lambası olan icadı için 1876 yılında Paris'te patent alınmıştır. 1877 yılında ilk kez Paris'te de denenen bu icat daha sonra farklı bölgelere de yayılmıştır. Bkz.; Mr. Berly ve Diğerleri, "Notes on the Jablochkoff System of Electric Lighting", **Journal of the Society of Telegraphe Engineers**, Vol.IX(9)., No.32, 1880, p.135-136, 143.

1880 yılında gaz sandıkları[534] ve ispirto fıçılarının korunması ve muhafaza edilmesi için Sami Bey isimli kişiye altı kapılık bir depo inşa etmesi ve işletmesi için 25 senelik bir imtiyaz verilmiştir. Dersaadet ve Bilad-i Selase sınırlarını kapsayan bu imtiyaz boyunca, depolara nakliye yapılırken herhangi bir zarar-ziyan gerçekleşmesi durumunda ya da nakliye masrafları, sigorta gibi çeşitli masrafların hepsi imtiyaz sahibine ait olacaktır. Her sandık başına aylık 60 para vergi ödenecektir. Bunun dışında da imtiyaz sözleşmesi gereği, üretim ve inşaat masrafları, sermaye mallarının sigorta masrafları gibi giderler çıktıktan sonra imtiyaz sahibine kalan net gelirin %40'ı da Belediye'ye teslim edilecektir. Bu imtiyaz, gaz depoları hakkında defterdeki tek imtiyazdır.

Aydınlatma için verilen bu imtiyazlara bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu hem mevcut aydınlatmanın sağlanması için hem de yeni teknolojileri denemek için imtiyaz vermiştir. Ancak bu sektördeki imtiyaz sayısı ilgili defterde sadece 2 adet olarak görülmektedir. Ancak Osmanlı arşivinden öğrenildiği üzere ilgili defterin kapsadığı yıllar arasında hem gaz hem aydınlatma imtiyazı ile ilgili verilmişse de deftere girmemiş imtiyazlar da bulunmaktadır.[535]

3.7) Kuş Gübresi

Guano, özellikle deniz kuşlarının gübre olarak kullanılan biriktirilmiş dışkılarını ifade eder.[536] Özellikle güvercin gübresi, içinde yüksek oranda azot (N), fosfor (P2O5) ve potasyum (K20) barındırdığından diğer yandan da su oranın düşük olması yani kuru bir bileşen sahip olması sebebiyle en kaliteli gübrelerin başında gelmektedir.[537]

Guaonun tarımda gübre olarak kullanılması 1840'lı yıllar itibariyle yaygınlaşmaya başlamıştır. Nitekim guanonun en çok bulunduğu bölge olan Peru'da yaşayan Fransız asıllı Alexandre Cochet, 1841 yılında guanodaki zararlı olan nitratı gübreden ayrıştıracak keşfini ilan etmiştir. Böylece guano, kaliteli besin değerlerine daha hızlı şekilde sahip olan tarımsal faaliyetlerin önünü de açmış bir ticari ürün haline gelmiştir.[538]

---

[534] İmtiyaz pasajında açık olarak verilmese de bahsi geçen gaz deposunun, gazyağı olarak kullanılan petrolü güvenli şekilde depolamak için kurulduğu bilinmektedir.

[535] İstanbul'un aydınlatması için Hasan Tahsin Efendi'ye verilen imtiyaz için Bkz.; BOA., A.}DVN.MKL., 28/3, 20.01.1304 [19 Ekim 1886]; Beyrut Gaz Anonim Şirketi (1877) gibi diğer şirketler hakkında bilgi için Bkz.; Can Giray Özgül, "Türkiye'de Kentsel Hizmetler Alanında İmtiyazlı Şirketler ve Beledileştirme (1850-1950)", (**Yüksek Lisans Tezi,** Ankara Üniversitesi SBE, 2001), s.57, 72-76.

[536] **Kubbealtı Lugatı**, "Guano", http://lugatim.com/s/GUANO (9 Ağustos 2021).

[537] Yusuf Aygün ve Mustafa Acar, "Organik Gübreler ve Önemi", **Hasat Dergisi**, Sayı.228 (2004), s.68-72.; Mehmet Ali Yetgin, "Organik Gübreler ve Önemi", **Samsun İl Tarım Müdürlüğü Çiftçi Eğitimi ve Yayım Şubesi**, Nisan 2010, s.7.

[538] Ayrıca daha fazla bilgi için Bkz.; Seda Tan, "Osmanlı Devleti'nde 'Guano' İhracı Meselesi", **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi,** Cilt.XI (2021), s.250-251.

001 numaralı İmtiyaz defterinde, potansiyel gelir kaynağı olarak görülen guano kaynakların İmparatorluk dahilinde olup olmadığına dair araştırma ve işletme imtiyazının verildiği görülmektedir. (Bkz. Ek Tablo 10.) Buna göre, 1870 yılında Vital Cuinet isimli kişiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki guano kaynaklarını araştırması için 25 sene müddetle imtiyaz verilmiştir. İmtiyaz metninden anlaşıldığı üzere, bitkilerin gelişip büyümesindeki fayda ve etkisinden dolayı ihtiyaç duyulan guano, Osmanlı İmparatorluğu'nda da vardır. Ancak, güvenilir bilgiler doğrultusunda taşralarda tarımla uğraşanların, kavun, karpuz gibi tarım ürünlerinin gelişiminde faydalı olması için bazı kuş gübrelerini tarlalarında kullandıkları ve dahası bu gübreleri satarak hayatlarını idame ettirdikleri anlaşılmıştır. Bu sebepten ötürü, verilecek olan guano imtiyazı, çiftçilerin tarımda kullandıkları güvercin vs. kuş gübrelerini kapsamayacaktır. Böylece imtiyaz sahibinin sınırları belirlenirken ve ahalinin yararının gözetildiği de gözlemlenmiştir. Açıklandığı üzere guano için verilecek olan imtiyaz, sahipsiz topraklarda aranacak ve eğer ki aranacak arazi bir kimsenin tasarrufunda ise önce arazi sahibinin rızasını almaya imtiyaz sahibi mecbur olacaktır. İmtiyazın verilmesinden itibaren 3 sene içinde imtiyaz sahibi guanonun kaynaklarının yeterliliğini ispat etmez ise, imtiyaz fesh olunacaktır.

1873 yılında ise imtiyaza dair yeni bir bilgi görülmektedir. Bu bilgiye göre, guano tabir olunan kuş gübresini aramak için imtiyaz alan Vital Cuinet, araştırmalarını sonuca bağlamış ve kaynak bulmuştur. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan guanonun, Amerikan guanosu kadar kaliteli olmadığı ve bu sebeple de İmparatorluk guanosunun yurtdışına ihracında masrafların azaltılmasının gerekliliği belirtilmiştir. Netice olarak, imtiyaz sahibi tarafından, guanonun yurtdışına ihracında gümrük vergisinin dışında her ton gübre için alınması daha önce kararlaştırılmış vergi için devletten indirim talep edilmiştir. Devletse, imtiyaz sahibinin bu faaliyetler için haylice masraf ve emek sarf ettiğini göz önünde bulundurarak kendisine kolaylık göstermek adına, bundan sonra imtiyaz sahibi tarafından ihraç edilecek guanolardan alacağı vergide indirime gitmiştir.

Devletin, bu imtiyazla devlete gelir sağlayacak bir kalem arayışını ve ziraate faydası olacak girişimin desteklediği görülmüştür. Nitekim bu desteğin karşılığı da bulunmuştur.

3.8) Hurde Huruf

Huruf kelimesi, harf kelimesinin çoğul şekli[539] olup baskı yapımında yararlanılan harfler için kullanılmıştır. "Hurufat baskısı"[540] ya da "tipografya" denilen baskı yönteminde, kurşun eritilip özel hazırlanan bir kalıba dökülmekte ve her bir harf için ayrı ayrı metalden bir baskı aparatı oluşturulmaktaydı. Müteharrik (hareketli) metal harflerle basım yapan matbaa makinesi, 15. yüzyılda Johannes Gutenberg tarafından icat edilmiş, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda da kullanılmaya başlanmıştır. İbrahim Müteferrika, 1729 yılında bu teknolojiyi içeren bir matbaa açmıştır. Her ne kadar Müteferrika'nın ölümünden sonra bu teknolojinin kullanımı azalmışsa da 19. yüzyılda dökme metal harflerle yapılan baskı yönteminin kullanımı yeniden artmıştır.[541]

Matbaacılar, basım işlemlerini gerçekleştirmeleri için yazı dizgisini sağlamak adına çeşitli puntolarda ve yazı türlerinde dökme harflere ihtiyaç duymuştur. Bu dökme kalıp ve harfleri hurufatçılar yapmakta ve matbaacılar ihtiyaç duydukları harflerin boyutunu ve türünü belirten ilanlarla bu harfleri imal eden hurufatçılara taleplerini iletmekteydi.[542]

İncelenen İmtiyaz defterinde iki adet hurde huruf imtiyazı bulunmaktadır. (Bkz. Ek Tablo 11.) Hurde kelimesinin farklı anlamları olmakla birlikte ilgili imtiyazla ilgili olarak, Devellioğlu'nun sözlüğünde "*yazıya nüans veren bir tarz*"[543], başka bir sözlükte ise "*ufak, küçük*"[544] anlamında kullanılabildiği görülmektedir. Dolayısıyla, imtiyaz sözleşmesinde geçen "hurde" tabirinin, yazının punto[545] veya tarzını belirleyecek bir detay olduğu şeklinde bir yorum yapmaktayız.

---

[539] **Kubbealtı Lugatı**, "Huruf", http://lugatim.com/s/huruf (28 Şubat 2022).

[540] Selman Soydemir, **Hurufattan Taş Baskıya Osmanlı'da Kitap Basımı**, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2013, s.10.

[541] Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729-1928)", (**Sanatta Yeterlilik Tezi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2020), s.32-33. Hareketli harflerle, hatta madenlerle yapılmış dökme harflerle yapılan ilk baskı 11. yüzyılda Çinlilere ait olmakla birlikte, modern matbaacılığın temelini Gutenberg atmıştır. 1737 yılında bir Fransız ise puntoyu bulmuştur. Bkz.; M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, 4.Basım, İstanbul: Der Yayınları, 1999, s.46-48, 106.

[542] Filiz Dığıroğlu, "Osmanlı Taşrasında Matbuat Faaliyetleri: Samsunlu Matbaacı ve Kitapçılara Dair Yeni Belge ve Bilgiler", **Müteferrika Kitabiyat Dergisi**, Sayı.45, (Yaz 2014), s.128.; İnuğur, s.107.

[543] **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat**, "Hurde", Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2017, s.439.

[544] **Kubbealtı Lugatı**, "Hurde", http://lugatim.com/s/hurde (28 Şubat 2022).

[545] Yaklaşık olarak nesih 1 mm., sülüs ve talik 2-2.5 mm. Olarak ortalama bir punto belirlenmiştir. Bu boyuttan küçükse yazının puntosu hurde olarak büyük ise celi olarak adlandırılmaktadır. Bkz.; M. Uğur Derman, "Hat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.16, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, s.430-432.

İmtiyazların ikisinde de farklı tarzlarda hurde huruf icat eden kişiler imtiyaz talebinde bulunmuştur. Kişiler, farklı tarzdaki/ puntodaki harflerin dökümünü yapacaktır. Öyle ki, imtiyaz verilen İmamecizade'nin, dökümünü yapacağı harflerinin harekeli ve harekesiz olarak detaylandırıldığı görülmektedir.[546]

Devlet bu imtiyazları, fotoğraf vs. ile başkaları tarafından kopyalanarak kalıba dökülmemesi şartıyla kişilere vermiştir. Ancak imtiyaz, imtiyaz sahipleri tarafından yapılacak harflerin kalıbıyla başkalarının basım yapmasını kapsamamaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere bir nevi hurufların patenti imtiyaz sahibinde olacaktır.

3.9) Eğitim– Kültür- Eski Eserler

3.9.1.) Eğitim

1870 yılında İmparatorluğun Yafa bölgesinde bir ziraat mektebi açmak üzere talepte bulunan, Paris'teki Heyet-i Umumiyye-i İsrailiye vekili Şarl Nator'a bir imtiyaz verilmiştir. (Bkz. Ek Tablo 12.) İmparatorluk için geliştirilmesi gerekli görülen ziraat faaliyetler adına fen kanunları çerçevesinde düzenlenmiş bir mektep kurulması yararlı bulunmuş ve bu da imtiyazın verilmesinde etkili olmuştur. İmtiyaza göre yatılı olan bu mektebe, üç sene kalmak üzere 30-60 kişilik Musevi öğrenci alınacaktır. Ancak, Musevi çocuklar dışında, vahye dayalı diğer dinlerden ve mezheplerden 13-16 yaş aralığındaki ve Osmanlı tebaası olan öğrencilerin de mektepte yalnızca ders almak için gelebileceği ve bunun ücretsiz olarak sağlanacağı da bildirilmiştir. Yatılı öğrencilerin her birinden yiyecek ve giyecek masrafları da dahil olmak üzere yıllık 200-300 Frank alınacaktır. Diğer taraftan, öğrencilerin eğitim-öğretimi için, devlet tarafından Kudüs'te tahsis edilen 2600 dönüm arazi karşılığında, imtiyaz sahibi cemiyet, devlete yıllık 7500 kuruş kira ödeyecektir. Bununla birlikte, ilk 10 yıl için devletin, bu kira bedeline muafiyet verdiği de görülmektedir. Mektep arazisinde ziraat de yapılacak ve bu araziden elde edilen hasılattan (ürünlerden) devlete öşür ödenecektir. Ancak bu arazide üretilen ürünlerle ticaret yapılarak bir gelir kazanılmaya başlanırsa o kazançtan sadece iç gümrük vergisi alınacaktır. Mektebin ziraat için Avrupa'dan getirdiği aletlerden ise dış gümrük vergisi alınacaktır. Mektep binasının iki sene içinde inşa edilip tamamlanması öngörülmüş, bu süre zarfında inşaat tamamlanmazsa imtiyazın fesh edileceği bildirilmiştir. Dahası, inşaat tamamlandıktan sonra bile, mektep tatil edilirse veya kapatılırsa mektep ve arazi dahilindeki tüm bina, kuyu gibi yapılara bilir kişinin takdir ettiği kıymet karşılığında devlet tarafından el konulacaktır.

---

[546] "..îmâl ve isâga eylediği harekeli ve harekesiz hurde hurûf içün imtiyâz îtâsı.." BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.75-76, 7 Eylül 1875.

Bu imtiyazdan anlaşıldığı üzere, devlet, zirai faaliyetleri ve eğitimi desteklemek üzere arazi kirasında ve cemiyetin ticari kazancında çeşitli vergi muafiyetleri sağlamış, sadece ders almak üzere okula kabul edilenleri burslu kabul ederek ücret alınmasına müsaade etmemiştir. Ayrıca, mektebin gerek inşasında gerekse inşasından sonra devamlılığını sağlayıcı ifadelerin imtiyaz metnine girmiş olması da devlet denetiminin her zaman var olduğunu göstermektedir.

İmtiyaz sahibi cemiyet tarafından, her ne kadar Musevi çocuklar özelinde bir eğitim mektebi açılmak istenmişse de[547] eğitim amacıyla belirlenen yaş aralığındaki Osmanlı tebaası çocukların da katılabilme olanağı sağlanmıştır. Literatürde yaptığımız taramada karşımıza çıkan Alliance Israelite Universelle (A.I.U.) (Evrensel İsrail İttifakı) ile incelediğimiz defterdeki Heyet-i (Cemiyet-i diye de geçmektedir) Umumiyye-i İsrailiyye'nin aynı örgütsel yapı olduğu anlaşılmıştır. Bu cemiyetin, Siyonist bir amaçla Filistin'de toprak edinmek isteyen Yahudilerce kurulduğu ve bu uğurda zaman zaman her türlü resmi ve gayri resmi eylemlerde bulundukları anlaşılmıştır. Bu cemiyetin vekili olarak imtiyaz metnimize giren Charles Netter ise, Paris'teki evini diğer örgüt kurucularına açarak 1860'tan itibaren bu örgütün kurulmasında bizzat öncülük etmiştir. Netter, Siyonist hareketleri ile ön planda olan bir isim olarak kayıtlara geçmiştir. Siyonistlerin, geri kalmış olarak gördükleri bölgelerde yaşayan Yahudi halkın "yenileşme" ye giderek güçlenmesi amacı güderek A.I.U. okulları açtıkları görülmüştür.[548] Dolayısıyla incelediğimiz defterde de bu doğrultuda bir okul açmak için imtiyaz talep ettikleri anlaşılmaktadır. Cemiyetin asıl amacının daha sonra fark edildiği de arşiv belgelerinde görülmektedir.[549]

3.9.2.) Kültür (Tiyatro)

İncelediğimiz imtiyaz defterinde, tiyatro sektöründe verilmiş gözüken tek imtiyaz 1870 yılında Güllü Agop'a verilen imtiyazdır. (Bkz. Ek Tablo 12.) Opera gibi müzikalli oyunların dışında, dram, tragedya, komedya ve vodvil türlerinden telif ve tercüme oyunların Türkçe icrası için talepte bulunan Güllü Agop'a bu imtiyaz 10 seneliğine verilmiştir. Bu süre boyunca imtiyazda belirtilen oyunların Türkçe icrası için herhangi bir kimseye imtiyaz verilmeyecektir. Buna karşılık devlet tarafından, Güllü Agop'a İstanbul, Üsküdar bölgelerine altı ay; Galata,

---

[547] "..bu mekteb her ne kadar Millet-i Mûsevîyye etfâli içün yapılacak ise de milel ve mezâhib-i sâireden dahi şâkird kabul olunacak.." Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.13-14, 2 Muharrem 1287 [4 Nisan 1870].

[548] Mehmet Aydın, "XIX. Yüzyılın Sonunda Osmanlı Devletinde Alliance İsraelite Universelle (A.I.U.) Okullarının Açılması", **Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı.7, 2009 (Kış) s.8-11.; Yılmaz Kurt, "Osmanlı Devletinde Yahudilerin Filistin'de Toprak Edinmesi", **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi-1.Cilt**, Ankara, 21-23 Kasım 2012, s.99.

[549] Yahudilerin, Cemiyet-i İsrailiyye aracılığı ile Filistin'de toprak satın almalarının engellenmesi gerekliliğine dair belge; BOA., Y..PRK.AZJ., 50/86, 05.01.1323 [12 Mart 1905].

Beyoğlu ve Tophane bölgelerine ise üç sene içinde tiyatro inşa etme şartı koşulmuştur. Verilen imtiyaz karşılığında Güllü Agop'tan tiyatro sahnesinin ve icrasının artırılmasının beklendiği de görülmektedir. Ancak, gerek bu bölgelerde inşa edilecek tiyatroların noktasal yer tespitleri için gerekse telif ve tercüme oynanacak her bir oyun için önceden Belediye tarafından onay alınacaktır. Devlet, imtiyaz verdikten sonra da denetimi kesinlikle bırakmamıştır. Dahası, imtiyaz sahibinin talebi doğrultusunda, tiyatroların sahnelendiği sırada dahi nizamın sağlanması amacıyla tiyatro binasının içi ve dışında zabıtaların görevlendirilebileceği de imtiyaz metninde belirtilmiştir.[550]

Devlet imtiyazı verirken, bu tür oyunları eğitici bir araç olarak görmüştür. Ve sözleşmede *"...bu misüllü oyunların tezhîbü'l-ahlâka hizmet edeceği ...*" ifadesini kullanmıştır.[551] Bu tutum, Tanzimat sonrasında açığa çıkan ve Tanzimat aydınlarının çoğunluğunun sahip olduğu "toplum için sanat" düşüncesiyle paralellik göstermektedir. Tiyatro halkı ahlaki, duygusal, kültürel, düşünsel gibi pek çok yönden eğitici bir araç olması sebebiyle en faydalı eğlence olarak görülmüştür.[552] Diğer taraftan, ileride artırılmak kaydıyla ilk sene içinde en az 10 türlü oyun tertip edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Yine kâr ve zarara bakılmaksızın her sene Üsküdar'daki tiyatroda 30, Galata'da 50, İstanbul'da da 50 defa oyun icra edilmesi gerekmektedir.[553] "Burada kâr ve zarara bakılmaksızın" belli bir sayıda tiyatro oynama şartının getirilmesi dikkat çekicidir. Zira imtiyaz sahibinin, bu şart koşulmuş sayıya ulaşması için devlet tarafından destekleneceği gibi bir yorumda bulunabilmekteyiz.

İmtiyaz sahibinden, her bir oyunun üç kere icra edilmesinden sonra her kaçıncısını isterse bir oyununu da fakirlerin yararı için oyun icra etmesi istenmiştir. İmtiyaz sahibi imtiyazda belirtilen bu sosyal hizmet için fazladan gösterimle kazanacağı ek hasılatı (masraflar düştükten sonra) fakirlerin yararına kullanılması için Belediye'ye teslim edecektir.[554] Fakirler yararına icra

---

[550] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.21-22, 21 Rebiülevvel 1287 [21 Haziran 1870]. Bu önlemin, halk için yeni sayılan ve modern seyir türü olan tiyatronun icra edilmesi sırasında seyircilerin tiyatronun icra edilişine sekte vuracak girişimlerinin görülmesidir. Seyircinin çıkardığı kavgalar, ıslık çalma gibi çeşitli gürültüler vb. tiyatronun izlenmesine ve icra edilmesine aykırı davranışları, devlet tarafından bir düzene sokulma ihtiyacını doğurmuştur. Seyirci dışında tiyatro imtiyazı alan Güllü Agop'un dahi tiyatro izlenmesini engelleyecek davranışlar içinde bulunduğu da görülmüştür. Bkz.; Metin And, **Tanzimat ve İstibdat Dönemi Türk Tiyatrosu: 1839- 1908**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972, s.82-87.

[551] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.21-22, 21 Rebiülevvel 1287 [21 Haziran 1870].

[552] Dilek Özhan Koçak, **19. Yüzyıl İstanbul'unda Kültürel Dönüşümün Sahnesi Osmanlı Tiyatrosu**, 1.Basım, İstanbul: Parşömen Yayıncılık, 2011, s.244-251. Ayrıca oyunların tanımında da yazarlar, tiyatronun bu özelliği dile getirilerek tiyatroya bir dokunulmazlık getirilmesi sağlanmıştır. Bkz. Metin And, **Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi,** 7.Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.73.

[553] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.21-22, 21 Rebiülevvel 1287 [21 Haziran 1870].

[554] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.21-22, 21 Rebiülevvel 1287 [21 Haziran 1870].

edilen tiyatrolar arşiv belgelerinde gördüğümüz üzere nadir olmayan uygulamalardandır. Fakir halk için oynanan oyunların yanı sıra, kimi zaman özellikle fakir hastalar[555] ya da fakir öğrenciler[556] için özel olarak oyunlar icra edildiği görülmüştür. Fakir halka yardım gibi bir hizmetin, tiyatro sektöründe dile getirilmiş olmasının sebebine baktığımızda ise, sahnelenecek tiyatrolar için önceden ilanların çıkarıldığı ve bu ilanlarda, söz konusu tiyatronun yardım amacıyla sahneleneceğinin belirtilmesiyle tiyatroya olan ilginin artırılmak istenmesi olduğuna dair bilgiler vardır.[557]

İncelenen imtiyaz defterinin dışında da Güllü Agop[558] hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Elde ettiği imtiyazla birlikte döneminde oldukça başarılı olan Güllü Agop'a, 1874 yılı itibari ile, imtiyazdaki terimsel boşlukları fırsat bilerek hareket eden bazı rakipler çıkmaya başlamıştır. Agop'a, "sadece Türk dilindeki" komedya, tragedya, dram ve vodvil türlerini içeren telif ve tercüme eserlerin sergilenmesine dair verilen imtiyazda bırakılan boşluklardan yararlanan ilk rakip; Osmanlı Tiyatrosu kadrosundan olan ve Güllü Agop'a kızarak ayrılan, besteci Dikran Çuhacıyan'dır. Çuhacıyan, Güllü Agop'un imtiyazının müzikal oyunları, operayı içermediği gerekçesine dayanarak kendi Osmanlı Opera Tiyatrosu Kumpanyası'nı kurmuştur. Agop her ne kadar bunun vodvil türüne girdiğini belirtip rakibini engellemek istemişse de başarılı olamamıştır. Diğer taraftan Hamdi Efendi ise, Güllü Agop imtiyazının sadece yazılı metinlere dayalı tiyatrolara için geçerli olduğunu belirtmiş ve tuluat tiyatrosu icra eden Hayalhane-i Osmani ile 1875 yılında rekabete dahil olmuştur. [559]

Güllü Agop ve tiyatrosuna bir taraftan rakipler çıkmaya başlarken diğer taraftan 1877-1888 yıllarındaki Rus-Osmanlı Savaşı ertesinde Ermeni meselesi açığa çıkmıştır. 93 Harbi

---

[555] Kumkapı bölgesindeki fakir hastalar için; BOA, DH.TMIK.M. 69/79, 29.12.1316 [10 Mayıs 1899]; BOA, DH.MKT., 2025/ 119, 08.05.1310 [28 Kasım 1892]. Samatya civarındaki fakir ve hastalar için; BOA, DH.MKT., 2143/51, 19.07.1316 [3 Aralık 1898].

[556] Fakir olan Hristiyan köyündeki okullar için; BOA, MF.MKT., 434/30, 13.09.1316 [24 Ocak 1899].; Fakir Rüşdiye Mektebi yararı için; BOA. HR.SFR.04., 447/117, 15.07.1901.; Yanya'daki fakir Rum mektepleri için; BOA, MF.MKT., 604/32, 25.10.1319 [4 Şubat 1902].

[557] And, *Tanzimat ve İstibdat Dönemi Türk Tiyatrosu: 1839- 1908*, s.99-100.

[558] Güllü Agop'u 1869 yılında yönetici ilan eden Asya Kumpanyası, 1869 yılında isim değiştirerek Osmanlı Tiyatrosu adını almıştır. Osmanlı Tiyatrosu, Güllü Agop öncülüğünde Gedikpaşa ve Aziziye tiyatrolarında tiyatro oyunlarını icra etmiştir. Dönemin önemli oyuncularını kadrosunda barındıran tiyatro bünyesine ilk kez Müslüman oyuncuları da dahil olmuştur. Osmanlı Tiyatrosu'nun bir diğer önemi ise, yönetici olan Güllü Agop'un haftalık tiyatro gösterimlerinde Türkçe ve Ermenice tiyatro oyunlarını eşit olacak şekilde dengelemeye özen göstermesidir. Güllü Agop yönetimindeki Osmanlı Tiyatrosu, Ramazan günlerinde sadece Türkçe tiyatro icra ettiği gibi; Hristiyan yortularında da sadece Ermenice tiyatro icra etmiştir. Bkz.; Metin And, **Osmanlı Tiyatrosu: Kuruluşu- Gelişimi- Katkısı**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1976, s.35- 39. İlk Türk- Müslüman erkek oyuncu Ahmet Necib Efendi'dir. Bkz.; Ali Yücel Yürük, "Ahmet Necib Efendi", Alim Kahraman (Ed.), **Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi**, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2012, s.39.

[559] And, *Osmanlı Tiyatrosu: Kuruluşu- Gelişimi- Katkısı*, s.68-76.

sonrasında Edirne'ye gelen Rus askerlerinin yanına, tiyatro sözleşmesine aykırı bir şekilde Ermeni oyuncuların kaçışı başlamıştır. Güllü Agop her ne kadar büyük çabalarla bazı oyuncuları İstanbul'da geri getirmeyi başarmışsa da elindeki önemli oyuncuları kaybetmeye devam etmiştir. Oyuncularını elden kaçırmasına bir başka sebep olarak ise Güllü Agop'un oyuncularına karşı uyguladığı baskıcı tutumlar gösterilmiştir. Öyle ki, on beş dakika geç gelen oyuncuların ceza alması dışında erken gelenler dahi para cezası aldığı belirtilmiştir.[560] Sonuç olarak Güllü Agop elindeki gücü giderek kaybetmeye başlamıştır.

İmtiyaz şartlarında belirtilen bölgelerde tiyatro inşa edemediği için çeşitli eleştiriler alan[561] ve 1880 yılında imtiyaz süresi dolan Güllü Agop, 1883 yılında Müzika-i Hümayun'da tiyatro alanında istihdam edilmeye başlamıştır.[562] Güllü Agop öncülüğünde Müzika-i Hümayun öğrencileri, Yıldız Sarayı Tiyatrosu kurulmadan önce sarayda kurulan portatif sahnelerde de çeşitli temsiller vermişlerdir. [563] 1891-92 yıllarında ise saray tiyatrosundaki görevinden alınmıştır.[564]

3.9.3.) Eski Eser Arama Ruhsatı (Asar-ı Atika)

Asar-ı atika'nın tanımı 19.yy. ve sonrasında çıkarılan nizamnameler ile farklı farklı tanımlanmış olsa da bugünkü anlamıyla "eski eserler" olarak çevrilebilmektedir. Bu terimin ilk defa yer aldığı sözlük olan Celal Esad Arseven'in "Sanat Kamusu"nda "*çok eski zamanlarda yapılmış olup bugüne kadar kalan binalar, harabeler, heykeller, mobilyalar, ev eşyaları, silahlar, çanak çömlek, kumaş vs*.. " için kullanılmaktadır. Aynı zamanda Arseven, bu tanım için asar-ı atika yerine Fransızca "antikite" kelimesinin tam ikamesinin olmayacağını da eklemiştir.[565] Nitekim, asar-ı atika teriminin 1970'lere kadar kullanıldığını daha sonra ise yerini 1973'de "kültür varlığı" terimine daha sonra ise "kültür mirası" ifadesine bıraktığını görmekteyiz.[566]

---

[560] And, *Osmanlı Tiyatrosu: Kuruluşu- Gelişimi- Katkısı*, s.20, 81-88.

[561] A.g.e., s.74-75. Dahası sözleşmede yer alan, fakir halk yararına tiyatro gösterimi yapmadığı için de eleştiri almıştır. Bkz.; And, *Tanzimat ve İstibdat Dönemi Türk Tiyatrosu: 1839- 1908*, s.100.

[562] BOA, MB.İ., 117/103, 19.05.1300 [28 Mart 1883]

[563] Nazende Yılmaz, "19. Yüzyıl İstanbul Kültür Ortamında Müzik ve Mekân", **(Doktora Tezi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, 2007), s.97.

[564] And, *Osmanlı Tiyatrosu: Kuruluşu- Gelişimi- Katkısı*, s.19.

[565] Asar-ı atika terimini Türkçeleştirmek için Fransız teriminin yerine "eski eserler" tabirini uygun bulmuştur. Celal Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi Cilt 1**, İstanbul: Maarif Vekaleti, 1943, s.531-532.

[566] En son 1906 yılında çıkarılan Asar-ı Atika Nizamnamesi 1973 yılına kadar kullanılmıştır. Bkz.; Emre Madran, "Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Kültürel Varlıkların Korunması", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Bilim "Bilanço 1923-1998" Ulusal Toplantısı- II. Kitap, II. Cilt,** Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2000, s.233-236. Mustafa Önge, "Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye'de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atîka", **Avrasya Terim Dergisi,** Cilt.6, Sayı.1 (2018), s.11.

Tarihte ilk olarak Roma Hukuku'nda eski eserlerle ilgili hükümler görülmekle birlikte bu hükümler, tarih bilinci içerisinde yapılmış düzenlemelerden ziyade estetik ve dini açıdan önemli görülen "klasik" eski eserlerin korunması amacıyla ilgilidir. Oysa sadece klasik değil, bugünkü anlamıyla bütün tarihi dönemlere ait her eski eserin bir tarih bilinci ile korunmaya başlanması Rönesans İtalya'sı ile başlamıştır. İtalya, çeşitli papalık kanunlarıyla birlikte bu eserleri korumaya alarak ülke dışına çıkmasını yasaklayıcı kararlar almıştır.[567]

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise ilk defa İstanbul fethi sırasında kullanılan silahların toplanarak korunmasıyla gerçekleşmiş ve bu savaş aletlerinin toplanması geleneği devam ederek eserler Aya İrini Kilisesi'nde muhafaza edilmiştir. Bu eski eser toplayıcılığı askeri amaç taşıdığından, müzelik bilincinin temsili olarak değerlendirilmemiştir. Ancak aynı eserlerle 1726 yılında "Darülesliha" isimli ilk müze kurulmuştur.[568] Diğer taraftan Tanzimat'tan önce bir takım eski eserlerin gizlice çıkarılması satılması vb. durumlarda ceza ile sonlanan vakalar görülse de çalınan eserin ekonomik değerinin olmaması gibi durumlarda cezalardan vazgeçilmesi ve eski sikkelerin toplanarak para arzında kullanılması işin tarih bilincinden çok ekonomik bir kaygı ile gerçekleştiğinin göstergesi olarak nitelendirilmiştir.[569]

İmparatorluğun, bir tarih bilinci ile hareket etmeye başlaması 19.yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Bu bilincin oluşmasında II. Mahmud döneminde yurtdışına okumaya gönderilen öğrencilerin payı oldukça yüksek olmuştur. Avrupa'da bu konudaki korumacılığın, hukuklaşmanın önemini gören Osmanlı'nın entelektüel yöneticileri, İmparatorlukta da gerekli adımların atılmasında önayak olmuşlardır.[570] Ancak Osmanlı'nın Tanzimat ve sonrasında "asar-ı atika" için korumacı hükümler çıkarmasının tetikleyici sebebi Avrupa'nın eski eser yağmacılığı düşünülmektedir.[571] Bu yönde ilk adım, 1840 yılında asar-ı atika arama faaliyetinin ruhsata bağlanması ile atılmıştır. 1846 yılında ise, Tophane Amire müşiri olan Fethi Ahmet Paşa önderliğinde ilk müzecilik hareketi başlamıştır. O dönem Harbiye Anbarı olarak anılan Aya İrini Kilisesi'nde toplanan eserler, "Mecma-i Esliha-ı Atîka" (Eski Silahlar Bölümü) ve "Mecma-i

---

[567] Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt.26, Sayı.3 (1969), s.53-56.

[568] Fatih Sultan Mehmet, değerli savaş araç gereçlerini toplama geleneğine sahip Türklerin adetini benimsemiştir. Bkz.; Tahir Nejat Eralp, "Askeri Müze", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C.6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.1604.; Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C.6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.1596.

[569] Fatma Şimşek ve Güven Dinç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.10, Sayı.16 (2009), s.105.

[570] Şimşek ve Dinç, s.106.

[571] Kamil Su, **Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi**, İstanbul: ICOM Türkiye Milli Komitesi, 1965, s.8-9.

Âsâr-ı Atîka" (Eski Eserler Bölümü) olarak iki kategoride toplanmıştır.[572] Maarif Nazırlığı yapan Safvet Paşa zamanındaysa, Mecma-i Âsâr-ı Atîka bölümünün ismi değiştirilmiş, Müze-i Hümayun (1869) adı verilmiş ve böylece ilk müze kurulmuştur.[573] Safvet Paşa, müzecilik anlayışını Anadolu'da da yaymak amacıyla ilgili makamlara Konya, Hüdavendigar Aydın, Girit gibi vilayetlere de eski eserlerin toplanılıp güzelce muhafaza edilerek İstanbul'a gönderilmesi için yazılar göndermiştir.[574]

Çabalar neticesinde daha da artan eski eserler yeni bir müze yeri ihtiyacını doğurduğundan eserler Çinili Köşke taşınmıştır (1880). Ancak bulunan eserlerin bu binaya da sığmaması üzerine 1881'de Müze müdürlüğü başına geçen Osman Hamdi Bey öncülüğünde yeni bir bina inşası için harekete geçilmiş, Mimar Alexandre Vallaury tarafından tasarlanan yeni Müze-i Hümayun binası 1891 yılında açılmıştır. 1889 yılındaysa Müze-i Hümayun Nizamnamesi çıkarılarak, müzeciliğin vilayetlerde de yaygınlaşması hükmü yer almıştır (14. Madde). Bu doğrultuda ilk olarak Konya (1902) daha sonra ise Bursa (1904) ve Kudüs vilayetlerinde müze açılmıştır.[575] Diğer taraftan asar-ı atika özelinde müstakil nizamnameler çıkmıştır. Avrupa'dan ve özellikle de Fransa'dan örnek alınarak çıkarılan ilk ilgili nizamname 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'dir.[576] Zamanla bu nizamnamede görülen eksiklikler ise 1874 ve 1884 ve 1906 yılında çıkarılan nizamnameler ile giderilmeye çalışılmıştır.

Asar-ı atika hakkında ilk müstakil nizamname olan 1869 Nizamnamesi çıkarılmadan önce, eski eserlerle ilgi 1858 Ceza Kanunnamesi'nde bir hüküm bulunmaktaydı. Ve diğer taraftan da kazılarla ilgili olarak 1863 tarihli bir emirname bulunmaktaydı.[577] Ancak meselenin ehemmiyetinin yukarıda belirttiğimiz sebeplerle daha iyi anlaşılması sonucunda müstakil bir nizamnamenin gerekliliği duyulmuştur. 7 maddeden oluşan 1869 Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin ilanı ile birlikte sikkeler (Madde 4) ve devletçe izinli olan haricinde çıkarılan eski eserlerin

---

[572] Eyice, *Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu* s.1597.

[573] Ferruh Gerçek, **Türk Müzeciliği**, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999, s.85-86.; Wendy M.K. Shaw, **Osmanlı Müzeciliği: Müzeler Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi**, Esin Soğancılar (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.102.

[574] Eyice, *Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu*, s.1598. Müze-i Hümayun için çeşitli eski eserler de satın alınmıştır. BOA., MF.MKT., 25/66, 09.01.1292 [15 Şubat 1875]

[575] Bunlar bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri dahilinde nitelendirilen yapılardır. Bkz.; Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı "Türkiye'de Müzecilik", https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-69904/turkiye39de-muzecilik.html (14 Ekim 2021).; Eyice, *Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu,* s.1602.

[576] Hüseyin Karaduman, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", **Belgeler,** Cilt.25, Sayı.29 (2004), s.78.

[577] 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 133. maddesinde asar-ı atika kabul edilen eşya ve binaları tahrip edenlerle ilgili bir hüküm varken, 1863 tarihli emirnamede ise, çift olarak çıkan asar-ı atikalardan birinin devlete bırakılması şartıyla diğerinin eseri çıkarana bırakılacağı ve yahut bulunduğu mahalden çıkarılmaması gerektiğine dair bir hüküm bulunmaktaydı. Bkz.; Çal, s.391.

İmparatorluk dışına çıkarılması yasaklanmıştır (Madde 2). Böylece eserlerin yurtdışına kaçırıldığı vakaların tekrarlanması engellenmeye çalışılmıştır. Yalnızca toprak altındaki eserlerin çıkarılması için (Madde 5), sadece Maarif Nezareti'nin verdiği ruhsatla keşif yapacak olanlar (Madde 7), bulduklarını yurtiçinde devlet de dahil istedikleri kişilere satabileceklerdir (Madde 2). Diğer taraftan yabancıların böyle bir talebi olursa sadece padişahın izni ile bunun mümkün olacağına dair maddenin olması da (Madde 6) yurtdışına kaçak eser çıkarılmasının önüne geçmek için destekleyici önlemler alındığının göstergesidir. Yine arazi üzerinde bulunan eski eserlere koparılarak zarar verilmesi durumunda bunu yapan kişinin cezalandırılacağı bildirilmiştir. (Madde 5)[578] Ancak bu nizamnamenin yayınlanmasından sonra, İmparatorluğa yapılan baskılar nedeniyle yağmacılığın sonlanamaması ve bazı görevlilerin, yabancılara ve konsolosluklara karşı uyguladıkları mevcut nizamnameye aykırı pratikleri, nizamnamede görülen bazı eksiklikler gibi nedenler yeni bir nizamname ihtiyacını doğurmuştur. [579]

Bu ihtiyaç sonrasında 1874 yılında, 36 maddelik ikinci bir Asar-ı Atika Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamnamede ilk kez asar-ı atika terimi yer almış ve tanımı yapılmıştır. (2.Madde). Buna göre, eski eserler eski paralar ve taşınır- taşınmaz mallar olarak iki kategoriye ayrılmıştır.[580] Bununla birlikte yine asar-ı atika kapsamı tam olarak açıkça yazılmamıştır. Meclis-i Maarif-i Kebir, çıkarılan eserlerin 2/3'ü devlete, gerisininse kazı yapılan arazinin sahibine bırakılmasını ve eseri çıkarınınsa sadece çıkarılan eserden alçı ve fotoğraf yoluyla kopyasını almasını önermiştir. Ancak bu önerinin aksine, nizamnamenin 3. Maddesinde; 1/3'ü devlete, 1/3'ü eseri çıkarana ve kalanının da arazi sahibine bırakılmasına dair hüküm verilmiştir. [581]

1884 yılında, 1973 yılına kadar kullanılacak olan 5 bölüm 37 maddelik bir Asar-ı Atika Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamname, Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olarak atanması sonrasında kendisinin de talebiyle düzenlenmiştir. Meclisi Maarif gibi Osman Hamdi Bey de

---

[578] Ayrıca bu nizamnamede asar-ı atika terimi ve kapsamı ifade edilmemiştir. Nizamname metninin transkripti için Bkz.; Nebil Varuy, **Kentsel Sitlerin Korunması**, İstanbul: Aybay Yayınları, 1988, s.168.; Emre Madran, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1915**, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 2002, s.188.

[579] 1 Şubat 1284/ 13 Şubat 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesinin çıkarılmasından sonra, bir belgede, Kıbrıs'ta mukim Amerika Konsolosunun çıkarmış olduğu antikaların yurtdışına çıkarmasına müsaade kayda girmiştir. Bkz.; BOA., İ.HR., 238/141160, 25.04.1286 [2 Eylül 1869]. Hatta "Amerika Devleti'nin Kıbrıs'ta bulunan konsolosunun taharri eylemekte olduğu asar-ı atikanın harice ihracı hakkında olan müsaadenin..." uzatıldığına dair de kayda rastlıyoruz. Bkz.; BOA., İ.HR., 247/14672, 14.09.1287 [18 Aralık 1869].; Şimşek ve Dinç, s.109.

[580] BOA., A.}DVN.MKL., 12/5, 28.02.1291 [16 Nisan 1874]. Madran, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1915,* s.189-192.

[581] Halit Çal, "Osmanlı Devletinde Asar-ı Atika Nizamnameleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı.26 (1997), s.392.; Madran, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1915,* s.189.

özellikle 1874 nizamnamesindeki 3. Maddenin düzeltilmesini istemiştir.[582] Bu doğrultuda yeni nizamnamenin 3. maddesine göre çıkarılan "*her nevi asar-ı atika kâmilen* (tamamen) *devlete ait*" olmuştur. 12. Maddeye göre, eseri çıkaran kişi devlete ait olan bu eserlerin yalnızca fotoğraf ya da kalıp örneklerini alabilecektir.[583] Bu da müzecilikte daha da bilinçlenildiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan 1884 nizamnamesinde, 1. Madde ile asar-ı atika teriminin tanımı biraz daha açılmış, örneklerle desteklenmiştir. Buna göre;

"*İmparatorluk topraklarında yaşamış tüm toplumlara ait eşyaların tamamı yani; altın gümüş gibi eski paralar, tarihi bilgileri içeren yazıların kazındığı levhalar, oyma resimler ve işlemeler, taş toprak gibi madenlerden yapılmış eşyalar ve kaplar, silahlar ve araç gereçlerle, sembol ve yüzük taşları, mabedler ve saraylar, eskiden sirk denilen oyun alanları ve tiyatrolar, siperler, köprüler ve su kemerleri, toprağa gömülü eşya ve cesedlerin olduğu düşünülen tepeler, türbeler ve dikili taşlar ve hatıra eserler ve süslemelerden olan binalar, heykeller ve sütunlar ve türlü işlenmiş taşlar, asar-ı atikadan sayılmaktadır*." [584]

1906 yılında çıkarılan Asar-ı Atika Nizamnamesinde, aslında 1884 nizamnamesindeki ana çerçeve değiştirilmemiş, sadece onu daha da somutlaştırıcı ifadelere yer verilmiştir. 5. maddesinde asar- atika 1884 nizamnamesine benzer şekilde açıklanmıştır. Buna ilave olaraksa genişçe bir örnekleme yapılmış ve 6. maddeyle ek açıklamalar verilerek tüm kapsamın bu örneklerden ibaret olmadığına dikkat çekilmiştir.[585]

İncelenen defterde asar-ı atika hakkında iki farklı imtiyaz bulunmaktadır. (Bkz. Ek Tablo 13.) Öncelikle verildikleri tarih ve imtiyazın içeriğinde bahsi geçen yasaklar göz önüne alındığında verilen bu iki imtiyazın asar- ı atika hakkında ilk kez çıkarılmış olan 1869 Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne uygun olduğu gözlemlenmektedir. Zira asar-ı atikaların yurtdışına çıkarılması ilk kez bu nizamname ile yasaklanmıştır. Ayrıca eski eserleri korumak için bu nizamnamenin çıkarılmasından sonra bahsi geçen imtiyazların verilerek eski eser arama faaliyetlerinin bir sözleşmeye bağlanmış olması da önemlidir. Defterimizde bu konu hakkında verilen ilk imtiyaz 21 Ağustos 1870 tarihlidir. Eski eser aramak için birden fazla kişinin ortak olarak farklı farklı yerlerde imtiyaz talep ettiği görülmüştür. Ancak, dağınık halde bulunan yerler için bir kişiye ya da ortak olan kimselere ruhsat verilmesinin daha önce örneği olmayan bir uygulama olduğu devletçe vurgulanmıştır. Bu sebeple devlet tarafından, talepte bulunan her bir

---

[582] Çal, s.393.

[583] BOA., A.}DVN.MKL., 25/45, 29.12.1301 [02 Ekim 1884]

[584] Feridun Akozan, **Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar**, İstanbul: D.G.S.A.Y Mimarlık Rölöve ve Restorasyon Kürsüsü Yayını, 1977, s.26.; Madran, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1915,* s.195.;

[585] Akozan, s.199-200. 1921 yılında asar-ı atika için daha sonra yürürlükten kaldırılacak olan bir tasarı çıkmıştır. Ancak tasarıdaki bazı maddeler, 1874 nizamnamesine geri dönüş olarak yorumlanmaktadır. Bkz.; Çal, s.394.

kişi için ayrı ayrı yerlerde arama izni verilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre, Apkardan için Raif Efendiye; Lamizi için Şerif Efendiye; Yerepetra için Hasan Efendiye ve (?) için Ahmet Efendi'ye 2'şer senelik izin verilmiştir. İmtiyazda bu konuda daha önce beyan edilen nizamnamenin geçerli olduğu belirtilmişse de ileride yine bu hususlarda kabul edilecek nizamlara uyulması gerekliliği de vurgulanmıştır. Ayrıca asar-ı atikadan sayılmayan para türleri ve değerli eşyalar içinse onları ilgilendiren nizamlara uyulması gerektiği de eklenmiştir.[586] Arama ruhsatı verilen yerler eğer herhangi bir şahsın tasarrufunda ise, öncelikle o arazi sahibinin rızası alınacaktır. Mermer ve madenlerden oluşan bütün asar-ı atikaların ülke dışına çıkarılması yasaklı olup bu eserlerin valiliklere bildirilmesi zorunludur. Valilik tarafından bu eserler için imtiyaz sahiplerine bir fiyat teklif edilecektir. Eğer bu fiyatta anlaşılamazsa yahut valilik bunları satın almak istemez ise imtiyaz sahipleri bu eserleri "yurtiçindeki" diğer taliplilere satabilecektir.[587] Sözleşmedeki bu madde, 1869 Asar-ı Atika Nizamnamesinin 2. maddesinde geçen "*devletçe izinli olanlar haricinde çıkarılan eski eserlerin İmparatorluk dışına çıkarılması yasaklanmıştır*." İfadesi ile yine aynı maddede bildirilen yurtiçinde istedikleri kişiye satabileceklerine dair izin örtüşmektedir. [588]

1871 Haziran ayının 7'sinde ise define vb. gömülü olduğunu düşündüğü yerler için arama izni isteyen Antakyalı İbrahim'in talebine 2 sene müddetle onay verilmiştir. Burada asar-ı atika hakkındaki nizamlara uygunluğu devletin tayin edeceği memurla sürekli gözetileceği bildirilmiştir.[589] Dolayısıyla devlet, imtiyaz verdikten sonra da takibini sürdürmeye her zaman devam etmiştir.

Asar-ı atika ile ilgili imtiyazlar incelenen defterde bunlardan ibarettir. Literatüre baktığımızda ise dikkat çekici bazı bilgilerle karşılaşmaktayız. Örneğin, halktan bazı kişilerin yol inşası bahanesi ile asar-ı atika aramak için çeşitli kazılar yaptığı kayıtlara girmiştir.[590] Diğer taraftan, Almanların ticari faaliyetler, İngilizlerin ise konsolosluk açmak için asar-ı atika görmek bahanesi ile araştırma yaptıkları fark edilmiştir. [591] Bunların dışında, II. Abdülhamid döneminde,

---

[586] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.20-21, 23 Cemaziyelevvel 1287 [21 Ağustos 1870].
[587] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.20-21, 23 Cemaziyelevvel 1287 [21 Ağustos 1870].
[588] Varuy, s.168.; Emre Madran, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1915*, s.188.
[589] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.27-28, 8 Rebiülevvel 1288 [7 Haziran 1871].
[590] BOA., BEO., 3019/226398, 11.02.1325 [26 Mart 1907].
[591] BOA., DH.ŞFR., 361/135, 19.01.1322 [5 Nisan 1904].

İmparatorluk, asar-ı atika ile ilgili uluslararası düzenlenen çeşitli sergi, kongre gibi programlara katılmıştır.[592]

3.10) Bend İnşası ve Su Getirilmesi

Bend, günümüz Türkçesinde baraj anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Bendler hem içmek hem de gerekli alanlara su aktarmak üzere suların biriktirildiği alanlar olup imar edilmeleri çok eski tarihlere kadar dayanmaktadır. En eski bendin, M.Ö. 3200 yılında Ürdün'deki Java Bendi olduğu söylenmekle beraber, M.Ö. diğer halklar tarafından da inşa edilmiş pek çok bendin varlığı bilinmektedir. Yine Osmanlı toprakları içerisindeki en eski bendler, Van'da Urartulardan ve Anadolu ise Selçukludan kalma bendlerdir. [593]

Osmanlı İmparatorluğu, başta İstanbul olmak üzere gerekli gördüğü şehirlerde halkın ve toprakların su ihtiyacını karşılamak amacıyla su teminine önem atfetmiş, bu doğrultuda gerekli adımlar atarak suyun biriktirilmesinden dağıtılmasına kadar bir sistem oluşturmuştur. Bu sistemden kısaca bahsetmek gerekirse, sular bendler yardımıyla biriktirilmekte, havuzlarda kumlardan arındırılmakta, kemerlerin de dahil olduğu su yolları ile su gerekli merkeze taşınmakta, maksemlerle ile şehrin sokak ve çeşmelerine aktarılmaktadır.[594]

İstanbul'da Geç Roma döneminde kaldığı bilinen *Büyük Bend,* her ne kadar Kanuni Sultan tarafından tamir ettirilmişse de daha sonra yıkılmıştır. Bu bend III. Ahmed tarafından 1724-1748 yılları arasında tekrar inşa ettirilmiştir.[595] Diğer bendlere baktığımızda özetle, *Topuz Bendi* (1620) II. Osman tarafından; *Topuzlu Bent* (1750) I. Mahmud tarafından; *Ayvat Bendi* (1756) III. Mustafa tarafından; *Valide Bendi* (1796) III. Selim tarafından; *Kirazlı Bent* (1818), *Şamlar Bendi* (1828) ve *Yeni Bent* (1839) ise II. Mahmud tarafından; son olarak *Elmalı Bendi* ise (1893) II. Abdülhamid tarafından inşa edilmiştir.[596] Bunlardan Topuz Bendi, Büyük Bent, Ayvat Bendi ve Kirazlı Bendi, Kırkçeşme su sistemine bağlı iken Topuzlu Bendi, Valide Bendi ve Yeni

---

[592] Moskova'daki kongre için, Edhem Paşa gönderilmiştir. BOA, HR.TH., 120/28, 14.06.1892.; Belçika'daki asar-ı atika sergisine Müze-i Hümayun'dan memur gönderilmiştir. BOA, MF.MKT., 832/31, 15.12.1322 [20 Şubat 1905] ve diğer örnekler; BOA., DH.MKT., 1981/15, 08.01.1310 [2 Ağustos 1892].

[593] Kazım Çeçen, "Bent", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s.460-465.

[594] Kazım Çeçen, "Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri", **MimarBaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri- 1** içinde (437-461), İstanbul: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988, s. 445- 448.; F. Gülşen Gülmez ve Nezih R. Aysel, "Tarihi Bir Su Yapısı: Eğrikapı Maksemi", **Tarihi Su Yapıları Konferansı Bildiriler Kitabı**, İzmir: T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 26-27 Haziran 2008.

[595] Kazım Çeçen, *Bent*, s.465.

[596] Ertuğrul Görcelioğlu, "Belgrat Ormanındaki Tarihi Bentler", **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,** Cilt.35, Sayı.3 (1985), s.47-56.

Bent ise Taksim su sistemi dahilindedir.[597] Günümüzde , yukarıda saydığımız bendlerden, Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu koşullarına göre büyük sayılan tek baraj Elmalı Bendi'dir.[598]

Osmanlı İmparatorluğu, şehirlerin su ihtiyacını karşılamak için su tesislerindeki her bir yapının inşasından, korunup tamir edilmesine kadar her bir aşamayla ilgilenmiştir. Örneğin, su israfının önüne geçmek için bentlerin yükseltildiği[599] yine aynı sebeple olumsuz bir durum oluştuğunda iletişimin ve dolayısıyla da müdahalenin hızlı olması için su yolları boyunca telefon hattı çekildiği görülmüştür.[600] Başka bir örnekse, bendlerde birikecek su miktarının azalmasını engellemek üzere bendlerin olduğu ormanlarda ağaç kesiminin yasaklanarak bu girişime cezalar getirilmesidir.[601] Aynı zamanda, suların temizliği ve halk sağlığı için bend sularında çamaşır yıkanması da yasaklanmıştır.[602] Zaman zaman bend suların tahlilini gerçekleştirerek sağlık açısından kullanıma herhangi bir sorun teşkil edecek durumun olup olmadığını tahkik edilmiştir.[603] Salgın hastalıkların belirdiği durumlarda bend sularını korumak adına sıhhi önlemlerin alındığına da belgelerde rastlanmaktadır.[604] Hatta, salgına neden olan mikroplu suları

---

[597] Kazım Çeçen, *Bent*, s.465. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethi ile birlikte devraldığı harap su yollarının, isalelerin tamiratının yanı sıra yeni su yolları, kemerler ve çeşmeler de inşa ettirmiştir. Bozdağan Kemeri- Haliç arasında inşa ettirdiği çeşmeler Kırkçeşme olarak anılmıştır. Bkz.; İSKİ, **Kırkçeşme Su Yolu: "Zaman Tükenene, Dünya Durana Dek",** İstanbul, 2005, s.9-10. Daha sonra, Kanuni devrinde Mimar Sinan'a yaptırılan su tesisleriyle Belgrad'dan Kırkçeşme tesislerine su aktarılarak 580 yere su verilmeye başlanmış, şehre bol su taşınmıştır. Taksim su yollarının yapımına ise III. Ahmed tarafından başlanmış I. Mahmud tarafından inşası bitirilmiştir. Bkz.; Kazım Çeçen, "Taksim Suları", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.39, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s.478-479.

[598] Görcelioğlu, s.47-49.

[599] Mehmet Mehdi İlhan, "Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,** Cilt.27, Sayı.44 (2008), s.59.

[600] Terkos İdaresi'nde bulunan su yolları boyunca telefon hattının inşa edilmesi için Dersaadet Su Şirketi'ne ruhsat verilmiştir. Bkz.; BOA, MV., 146/6, 08.11.1328 [11 Kasım 1910].

[601] BOA, MV., 5/19, 20. 12. 1302 [30 Eylül 1885]; Daha sonra köy halkı, kendiliğinden devrilen ya da kuruduğu için kesilmesinde sakınca görülmeyecek ağaçları kesmek için ruhsat isteyecektir. Bkz.; BOA, DH.İ.UM., 13/4, 21.01.1338 [16 Ekim 1919] Ormanlarla su arasındaki koruma ilişkisi, Avrupa tarafından 13. yüzyılda fark edilmiş, 19.yüzyılda ise bir mevzuatla akarsulara bitişik ulusal ormanlar korumaya alınmıştır. Bkz.; Henry W. Anderson, Marvin D. Hoover ve Kenneth G. Reinhart, **Forest And water: Effects of Forest Management on Floods, Sedimentation and Water Supply,** Berkeley C.A., U.S. Department of Agriculture- Pacific Southwest Forest an Range Experiment Station: General Technical Report, 1976, s.1. Ormanlar ve su arasındaki verim ilişkisi için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bir araştırma sonucuna göre Beyaz Rusya koşullarında ormanlık havzaların, ormansız olan havzalara göre iki kat daha verimli olduğu ve her %10'luk orman artışıyla yıllık 12-17 mm'lik su artışının olduğu sonucuna varılmıştır. Başka bir araştırmada ise yükseltilerde orman alanlarının artmasına bağlı olarak yağışların da arttığı aktarılmıştır. Bkz.; Ertuğrul Görcelioğlu, "'Havzalarda Orman ve Otlak Alanları Amenajmanın Su Verimine ve Kalitesine Etkileri' Üzerine Açıklamalar", **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,** Cilt.45, Sayı.1-2 (1995), s.39-41.

[602] BOA., İ..HUS., 23/74, 11.10.1311 [17 Nisan 1894]; BOA., DH.MKT., 1598/100, 25.06.1306 [26 Şubat 1889] ; BOA., İ..HUS., 15/166, 29.02.1311 [11 Eylül 1893].

[603] Örneğin Tabib Kolağası'nın bend sularını tahlil ettiği anlaşılmaktadır. BOA, BEO. 333/24932, 17.06.1311 [26 Aralık 1893].

[604] BOA, İ.ŞE., 3/6, 04.06.1311 [13 Aralık 1893].

temizlemek için Avrupa'dan makineler ithal edilmiştir.[605] Diğer taraftan bendlerin olduğu köyde, halkın bend sularına zararı dokunulduğu tespit edilirse köy halkının bölgeden başka yerlere nakledildiği,[606] bendlerin civarına bina yapımının yasaklandığı ve mevcut binaların da yıktırıldığı gözlemlenmiştir.[607]

Fatih Sultan Mehmet döneminde, kurulan su yollarını koordine ve idare etmesi için Su Nezareti kurulmuştur.[608] Bendler ve su yolların korunması için de görevli olan koruculara maaş bağlanmıştır. [609] Hatta su yolu karyelerinde oturan halka da bu görevler verilmiş ve bu kişiler bazı vergi muafiyetleri elde etmişlerdir.[610] Yine bu hususta görevli olan suyolcularına da maaş bağlanmıştır.[611]

İmtiyaz defterinde bend inşası ve su celbi hakkında 1870, 1873 ve 1878 yıllarında olmak üzere üç imtiyaz verilmiştir. (Bkz. Ek Tablo 14). İmtiyazların ikisinin yabancılara (Fransız, Alman) bir tanesi Osmanlı tebaası ve yabancı ortaklığına verildiği görülmektedir. Bu üç imtiyazın biri şahıslara ortaklık olarak verilirken geri kalan iki tanesinin anonim şirketlere verildiği anlaşılmaktadır. Sürelere bakıldığında, verilen imtiyazların hepsinde 40 sene verildiği gözlemlemektedir.

İmtiyazlarda, bu faaliyetleri gerçekleştirmek üzere imtiyaz alan şirketlerin, hisse senetlerini Varaka-ı Sahiha Nizamnamesi'ne uygun olarak çıkarması gerektiği belirtilmiştir.[612] Böylece, bu nizamname gereğince evraklar damgalı olup faaliyetler resmi şekilde gerçekleştirilecektir. Yine şirketlerce, çıkardıkları her bir hisse için belirlenen oranda devlete ödeme yaptıklarına dair bir mazbata ile hisseleri satın alanların isimlerini, ikamet ettikleri yerleri ve almış oldukların hisselerin adedini içeren bir defter Ticaret Deavisi Kalemi'ne verilecektir. Ve ancak buradan onay alındıktan sonra şirket gerekli faaliyetlere başlayabilecektir. Sözleşmelerde,

---

[605] BOA, Y..PRK.S.H.., 4/51, 18.02.1311 [31 Ağustos 1893]. Suların halk tarafından içilebilir hale gelmesi için komisyonlar kurulmuştur. Bkz.; BOA, DH.İD., 35/21, 10.03.1333 [26 Ocak 1915].

[606] Belgrad, Bahçecik ve Kömürcü köylüleri bu sebeple başka alanlara nakledilmiştir. Bkz.; BOA, Y.MTV., 109/1, 19.05.1312 [18 Kasım 1894]; BOA, Y.A..HUS., 301/52, 24.12.1311 [28 Haziran 1894].

[607] Belgrad Köyü'nde Şerbethane ve hanı bu yasak nedeniyle yıktırılmıştır. Bkz.; BOA, A.}MKT. MVL., 98/43, 23.11.1274 [5 Temmuz 1858].

[608] Mehdi İlhan, s.41-43.

[609] Bahçeköyü'ndeki bent ve su yollarının korunması için koruculara maaş verilmiştir. Bkz.; BOA, İ..EV.., 13/29, 5.12.1313 [18 Mayıs 1896].

[610] Ahmet Kala ve Ahmet Tabakoğlu (Ed.), **İstanbul Ahkam Defterleri: İstanbul Sosyal Hayat (İstanbul Külliyatı-2)**, İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997, s.287-289.

[611] BOA, İ.DH., 502/341119, 24.07.1279 [15 Ocak 1863]. "Suyolcu"ları, su getirme işlerine önem veren Osmanlı İmparatorluğu'nun göstergesi olarak işlemiş olan bir meslek dalıdır. Bkz.; Abdullah Martal, "Suyolcu", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.38 İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s.1.

[612] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873].

şirketlerin, İmparatorluk kanun ve nizamlarına tabii oldukları ve su borularının inşasından suların dağıtılmasına kadar olan süreçte aboneler ile abonelerin dışında çıkacak tüm sorunların da İmparatorluk mahkemelerinde çözüleceği bildirilmiştir.[613] Dolayısıyla, devlet, şirketin kurulmasından faaliyetlere başlamasına ve tüm faaliyetlerine kadar her bir süreçte kontrolü elinde tutmuş, imtiyaz sahiplerinin belli bir prosedüre göre hareket etmesini sağlamıştır.

Sözleşmelerde, imtiyaz gereği kullanılacak ve geçilecek arazilerin başka kişilerin tasarrufu altında olduğunun ortaya çıkması durumunda, öncelikli olarak bu kişilerin rızalarının imtiyaz sahipleri tarafından alınması gerektiği bildirilmektedir. Ancak kişiler razı olmaz ise, bu araziler İstimlak Kanunnamesine göre imtiyaz sahiplerince satın alınacak veya tazminat verilerek kullanılacaktır. Buradan anlaşıldığı üzere, devlet halkın haklarını korumuş olsa dahi kamunun yararını şahsın yararından üstün tutarak böyle bir yetkiyi imtiyaz sahiplerine vermiş bulunmaktadır.

Tabloda gördüğümüz üzere, İstanbul'daki halkın ve hastane, kışla, mektep gibi çeşitli kurumların su sıkıntısını gidermek üzere verilen bu imtiyazlar, kamu yararına görüldüğünden artırılması gereken hizmetler olarak sözleşmelerde zikredilmiştir.[614] 2 ve 3 numaralı imtiyazların sözleşmelerinde, tüm masraflar imtiyaz sahibine ait olmak üzere belirlenen yerlere su getirilmesi, Belediye'nin göstereceği yerlerde de kamuya açık olarak sürekli akacak çeşmelerin kurulması şartları getirilmiştir. İmtiyaz sahipleri tarafından, devlet hastanelerine, kışlalara, Mekatib-i Nizamiyye'ye, yangın tulumbalarına ve fakirlere ücretsiz olarak su sağlanacaktır. Hatta üçüncü imtiyazda yangınlarda kullanılmak üzere, Beyoğlu ve Dersaadet'in gerekli görülen yerlerine musluk yapılacağı detayı da görülmektedir.[615]

Devletin, imtiyaz sahiplerinin su üzerindeki tasarruflarını düzenlediği görülmektedir. Buna göre, ticaret yapıp gelir kazanmak amacı su taşıyan kimselere bedelsiz su verilmeyecektir. Ancak, mahalledeki sakalar (su taşıyan kimseler) ve ücret karşılığında testi ile su taşıyanlar bu çeşmelerden bedelsiz olarak su alabileceklerdir. Ve yine, suyun getirileceği kaynağın ve o kaynağa bağlı dere vesairenin civarındaki ahali ve çiftlik sahipleri, eskiden olduğu gibi su

---

[613] Sözleşme hükümlerinin yorumlanması ve uygulanması sırasında devlet ile imtiyaz sahibi arasında çıkacak ihtilaflar da Şura-ı Devlet'te (Danıştay) çözülecektir. Sözleşmenin uygulanma hükümlerinden, gerekli imalatların inşasından ve suların dağıtılmasından dolayı kumpanya ile aboneler arasında ya da abonelerin dışında ortaya çıkan bütün sorun ve davalar da İmparatorluk mahkemelerinde görülüp çözülecektir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.20, 5 Cemaziyelevvel 1287 [3 Ağustos 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873].

[614] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873].

[615] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.52-53, 19 Rebiülahir 1295 [22 Nisan 1878].

kaynağından istifade etmeye devam edecek ve şirket hiçbir şekilde buna engel olmayacaktır. Fakat şehre götürüp satmak üzere bu suları almak isteyen şahıslar ya da şirketlere izin verilmeyecektir. İmtiyaz sahibinin, (sözleşmede muaf tutulması belirtilen kişi ve kurumlar dışında) 25 kıyye sudan en fazla 5 para su alması da kararlaştırılmıştır.[616] Görüldüğü üzere devlet, imtiyaz sahiplerinin yetki ve yükümlülüklerini belirlemekte hem imtiyaz sahibinin hem de suyu ticaret amacı dışında kullanmak isteyen civar halkın ve şahısların hakkını korumaktadır.

2 numaralı imtiyaz örneği üzerinden devletin suyun celbi için kullanılacak kaynağın sınırlarını da çok net şekilde belirlediği görülmektedir. Öyle ki faaliyetleri gerçekleştirilirken kullanılacak, geçilecek yollarda başka herhangi bir su kaynağına rastlansa dahi o suların imtiyaza dahil olmadığı vurgulanmıştır. Ve yine, Evkaf-ı Hümayun'a ait su yolları ile haznelerine zarar verilmeden bu yeni su yollarının inşa edilmesi gerektiği, aksi takdirde zararın imtiyaz sahibine ait olacağı belirtilmiştir. [617] Dolayısıyla devlet, faaliyetlerin titizlikle yapılmasına önem vermiştir ve sınırları suiistimale yer vermeyecek şekilde belirlemiştir.

2 numaralı imtiyazda, su yolları ve haznelerinin inşasında gerekli olacak eşya, makine ve edevatın bir kereye mahsus olmak üzere gümrük vergisinden muaf tutulduğu görülmektedir. Bu teşvikle beraber, imtiyaz sahiplerinin, elde edecekleri imtiyazı başka şahıs ya da şirketlere devredemeyecekleri ve satamayacakları da bildirilmiştir. Bununla birlikte, eğer farklı şahıs ya da şirketler başka kaynaklardan su getirmek isterse, imtiyaz sahiplerinin bu imtiyazı almada herhangi bir öncelik hakkının olmayacağının bildirilmesi de dikkat çekicidir.[618] Bu konuda imtiyaz sahiplerine öncelik hakkının verilmemiş olmasını, devletin, su celbi faaliyetlerini rekabete açık bir hale getirmek istediği şeklinde yorumlamaktayız. Böylece farklı girişimlerin de önü açılmak istenmiştir. Diğer taraftan imtiyaz sahiplerinin haklarını bir başkasına devredemeyecek olması da bu faaliyetlerin el değiştirmeye müsaade edilmeyecek kadar devletçe önemli görüldüğünü anlatır niteliktedir. İkinci imtiyazda dikkat çeken diğer bir nokta ise, imtiyaz başlangıcından 15 sene geçtikten sonraki zamanlarda her ne vakit gerekli bulunursa devletin su celbi ve işletmesi için olan imalatları imtiyaz sahibi tarafından satın alabilme hakkını saklı tutmasıdır.[619] Bu da su celbinin devlet kontrolünde olması istenecek kadar önemli görüldüğünü destekleyici niteliktedir.

---

[616] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873].
[617] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873].
[618] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873].
[619] Devlet, 15 sene geçtikten sonra her ne zaman satın almak isterse, imtiyaz sahibinin son 5 senelik kazancını toplayıp bunun ortalamasını alacak ve bu meblağı da imtiyaz süresinin sonuna kadar imtiyaz sahibine ödeyecektir. Ancak devlet

Devlet, imtiyaz sahibinin ücretsiz olarak su vereceği yerlerde bir zorlayıcı sebep olmaksızın gereğinden az su vermesi ya da suyu kesmesi durumunda sözleşmeye aykırı davranışta bulunmuş olacağını ve bu gibi aykırı durumlarda imtiyazın fesh olunup, taraflarına hiçbir tazminat ödenmeyeceğini bildirmiştir.[620] Fesh edilme nedenlerinden birini açıkladığı görülen devletin, 2 ve 3 numaralı imtiyazlarda harp yaşanması gibi "zorlayıcı sebep"lerden dolayı tolerans gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen, çeşitli sebeplerden dolayı ek süre vermeyi kabul eden devletin, aynı imtiyazı (2 numaralı) başka girişimcilere vermiş olmasından Kâmil ve Terneau Bey'e verilen imtiyazın fesh olduğunu anlamaktayız. Ancak, görüldüğü üzere imtiyazın yeni sahipleri olan Didier ve Otto Dingler de çeşitli sebeplerle faaliyetleri tamamlayamamış, ek süre almalarına rağmen kendileri de başarısız olmuşlardır.[621] Sonuç olarak, bizzat devletin başlattığı ve çeşitli harcamalar yaptığı (3 numaralı imtiyazdan anlaşılmaktadır) dahası özel kişilere de imtiyazını verdiği İhsan Deresi Bendi'ni inşaa girişimi defterimizdeki bilgilere göre başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durumda sözleşmede yer alan, imtiyaz süresinin sonunda, yapılan tüm inşaatın ve faaliyetlerde kullanılan eşya edevat vesairenin, ücretsiz olarak devlete geçeceğine dair maddenin gerçeğe geçirildiği tahmin edilmektedir.

3.11) Tuğla Üretimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce bina ve yapılarda ahşap kullanılmakta iken Tanzimat döneminden itibaren şehir planlaması dahilinde tuğla, çimento, taş kullanımını ifade eden kârgir yapı inşaatına başlanmış, yüzyıl sonuna doğru ise bu durum yaygınlaşmıştır.[622] Kargirleşme politikasının iki temel nedeni ise; "*yangınlar ve mimaride batılılaşma*" olmuştur.[623] 1865 Hocapaşa ve özellikle 1870'de Beyoğlu yangınları sonrasında binalarda kargirleşme ihtiyacı daha çok hissedilmiş ve bu yapılar yaygınlaşmıştır.[624]

1848 yılında "Ebniye Beyannamesi" ile yapıların kârgirleşmesi tavsiye niteliğinde geçerken, 1864 yılındaki bir kararla, maddi imkânı uygun olanların kârgir yapılar inşaa etmesi zorunlu tutulmuştur. 1875 yılında yayınlanan "İstanbul ve Bilad-i Selase'de Yapılacak Ebniyenin

---

böyle bir satın alma girişiminde bulunmadan bir sene evvel imtiyaz sahibine bu isteğini haber vereceğini de taahhüt etmiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873].

[620] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873].

[621] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.52-53, 19 Rebiülahir 1295 [22 Nisan 1878]. Devletin fesh etme koşullarından birisi de inşaa faaliyetlerinin belirlenen süre içinde bitmemesi durumudur. İnşaa faaliyetleri için verilen süre imtiyaz süresi içinde belirlenmiş bir süredir.

[622] Alaaddin Tok, "İmparatorluğun Son Döneminde Tuğla Üretimi ve Ticareti (1839-1914)", **III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu**, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, 25-26 Mayıs 2015, s.769.

[623] A.g.e., s.770.

[624] Mustafa Cezar, **XIX. Yüzyıl Beyoğlusu**, İstanbul: Ak Yayınları, 1991, s.177

Suver-i İnşaiyyesine Dair Nizamname" ile ise, şehrin "ana bölge" olarak ayrılan önemli kısımlarında inşaa edilecek yapıların kârgir olması istisnasız olarak şart koşulmuştur.[625]

19. yüzyıl şehir planlanması dahilinde, ihtiyacın karşılanması için daha önce ithal edilen tuğla, 19. yüzyıl sonlarına doğru İmparatorluk dahilinde üretilmeye başlanmıştır. Öyle ki İmparatorluk 1870'lerden sonra üretime başladığı bu sektörde yabancı mallara karşı galip gelmiştir.[626]

Tezimize konu olan imtiyaz defterinde de örneğini göreceğimiz üzere, 25 Eylül 1873 tarihli imtiyazda; İmparatorlukta bir tuğla fabrikası kurmak ve tuğla üretime yapmak için imtiyaz verilmesini isteyen Fernandes'e, bu tür bayındırlık faaliyetlerinin İmparatorlukta kurulması ve sayısının artırılması faydalı olacağından 9 yıllık süre ile imtiyaz verilmiştir. (Bkz. Ek Tablo 15). Bu imtiyazda dikkat çeken şey devlet tarafından, Hoffman icadı olan usul üzerine fırınlar inşa edilmesinin beklenmesi ve söz konusu fırında buhar enerjisi kullanılmasının istenmemesidir.[627] Bunun sebebinin, aynı tarihte başka bir kişiye buhar gücü ile çalıştırılacak bir tuğla fırını için imtiyaz verilmiş olması olduğu anlaşılmıştır.[628] Ayrıca, imtiyaz sahibi bu imtiyaz karşılığında devlet binaları için tuğla lazım olduğu zaman, tuğla kişilere satılacağı fiyattan %10'dan aşağı bir fiyatla devlete satmayı taahhüt etmiştir. Dolayısıyla tuğla üretimindeki teknolojinin İmparatorlukta kullanılması/yaygınlaştırılması için imtiyaz verilerek karşılığında, devletin daha uygun tuğla tedarikiyle tasarruf etmesi hedeflenmiştir.

3.12) Diğer

Anonim Şirketler: Anonim Şirketler, iktisadi faaliyetler için nispeten küçük olan sermayelerin birleştirilerek büyük bir sermaye halini almasıyla kurulan şirketlerdir.[629] TTK'nın 329. maddesine göre; "(1) *Anonim şirket, sermayesi belirli ve paylara bölünmüş olan,*

---

[625] Maddi imkânı olmayanların ise inşaa edecekleri ahşap binaların arasına duvar örmesi ve böylece yangınların büyümemesi için tedbir alması şartı getirilmiştir. Bkz.; Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul**, 2. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.44.

[626] Bunu sağlayan sebepler için Bkz.; Tok, s.777-779.

[627] Friedrich Hoffman'ın 1858 yılında icat ettiği fırın, daha çok kömür gibi sıvı olmayan yakıtlarla çalışmaktadır. Bkz.; Ergin Temel, "Kümelenmenin Toprak Sanayiinde Üretim Maliyetlerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma", (**Doktora Tezi**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, 2017), s. 42. Hem 001 numaralı imtiyaz defterimizde hem de Osmanlı arşivinde görüldüğü üzere bu fırınlarda buhar kuvvetinin kullanılmayacağı Fernandes tarafından temin olunmuştur. "..*Hoffman'ın usûlü üzere yapılacak fırınlarda buhar kuvvetinin usûl-i isti'mâl olunamayacağı Fernandes tarafından kayden temin olunduğu*.." Bkz.; BOA., İ..MMS., 47/1994, 25.07.1290 [18 Eylül 1973].

[628] Nurdan İpek, "Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)", (**Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2011), s.193.

[629] Şirin Başaran, "Anonim Şirket Olarak Kurulmuş Aile Şirketlerinin Yönetim ve Organizasyon Sorunlarının İncelenmesi", (**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 1991), s.5.

borçlarından dolayı yalnız malvarlığıyla sorumlu bulunan şirkettir. (2) Pay sahipleri, sadece taahhüt etmiş oldukları sermaye payları ile ve şirkete karşı sorumludur."[630]

İslam hukukçuları, İslam'dan önce de var olan mudarebe, müşareke gibi iş ortaklıklarını alıp bunları 7-8. yüzyılda sistemleştirmiş, kemâl haline getirmiştir. 10. yüzyılda ise bu sistem Müslümanlardan Avrupa'ya yayılmıştır. Avrupa'da, Müslümanlardan yayılan parasallaşma ve sistemleşmiş olan iş ortaklıkları sonrasında çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Daha sonraki süreçlerde Avrupa'da anonim şirketlerin gelişimi de görülmüştür.[631]

Anonim şirketlere ilk örnek olarak 15. yüzyıl İtalya'sında Cenova'da devletin borç ihtiyacını karşılamak için hisseli şekilde kurulan Saint-Georges Bankası (1407) gösterilmektedir. Ancak İtalya dışında etkinliği olmadığı için aslında ilk anonim şirket olarak sayılmamaktadır.[632] Modern anlamda kurulan ilk anonim şirket, 17.yüzyılda 1602'de Portekiz ve İspanyolların engellerine rağmen Asya'daki zenginliklere ulaşmak için devlet desteği ve imtiyazıyla Hollanda'da kurulan Hollanda Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyasıdır.[633]

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, bugünkü mevzuata göre, adi şirket olarak adlandırabileceğimiz ortaklık mevcuttu.[634] Modern anlamda anonim şirketler kurulmadan önce İmparatorlukta İslam hukukuyla sistemleştirilmiş olan iş ortaklıkları yaygındır. Öyle ki bu ortaklıklara dayalı sorun yaşayan gayrimüslim tebaa, hatta tebaa olmayan yabancılar dahi Osmanlı şer'i mahkemelerine başvurmaktaydılar.[635] İmparatorluktaki esnaf loncalarına bakıldığında, bu loncaların anonim şirketler gibi ortak bir sermayeye sahip olmayan tüccarlardan oluştuğu ve devlet tarafından düzenlenen şirketler olduğu anlaşılmaktadır.[636] Bununla birlikte loncalar, anonim şirketlere göre rekabeti kısıtlayıcıdırlar. Oysa, Avrupa'da anonim şirketleşme, loncalara karşı olacak şekilde liberal bir anlayışla ortaya çıkmıştır.[637]

---

[630] Türk Ticaret Kanunu, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6102.pdf (2 Temmuz 2021).

[631] Avrupa bu ortaklıkları Müslümanlardan transfer ettikten sonra parasallaşma ve "ticaret devrimi" yaşamıştır. Murat Çizakça, **İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.181.

[632] Başaran, s.9-11.

[633] Ayhan Sertkaya, "Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin Doğuşu ve XVII. Yüzyıl Endonezya'sında Yükselişi", (**Yüksek Lisans Tezi**, Fırat Üniversitesi SBE, 2013), s.48-54. 1595 yılından bu şirketin kuruluşuna kadar geçen sürede çeşitli şirketler aynı amaç için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu şirketlere ön şirketler anlamında "voorcompanieen" denilmektedir. Aynı zamanda bu girişimleri nihai sonucu olan Doğu Hindistan Kumpanyasının orijinal adı olan Verenigde Oos-Indische Compagnie (V.O.C) olarak kodlanmaktadır. Bkz.; Çizakça, s.39-41.

[634] Kazanç ve tasarruf yetkisi açısından tam eşitlik ilkesine sahip olan ortaklıklar mufavada şirketi, geri kalan ortaklıklar ise adi şirket olarak da adlandırabileceğimiz inan şirketi olarak kategorilendirilmiştir. Fethi Gedikli, "Osmanlı Şirketleri", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı- İktisat 3.Cilt** içinde (433-442), Ankara: Türkiye Yayınları, 1999, s.433, 439.

[635] Çizakça, s.75.

[636] Çizakça, s.112-115.

[637] Toprak, *Zanaatten Sanayi'ne Geçiş Sorunsalı*, s.243-244.

1860'larda kurulan Islah-ı Sanayi Komisyonu ile Osmanlı'da yerli sanayi işletmelerinin geliştirilmesi, çeşitli esnaf şirketlerinin kurulması hedeflenmiştir. Her ne kadar komisyon, kurulduğu dönemde esnafların sorunlarına çözüm bulmada önemli yol kat etmiş Ticaret ve Sanayi Odalarının kurulmasını sağlamışsa da loncalara benzer şekilde tekrar esnafların birliği üzerinden ilerlemeyi bekleyen anlayışına, tecrübe, bilgi, girişimci ruhunun eksikliği de eklenince başarıya ulaşamamıştır.[638]

İmparatorlukta kurulan ilk anonim şirket,1854 yılında kurulan Şirket-i Hayriye'dir. Bundan sonra, anonim şirketler hemen hemen bütün hizmet sektörlerine yayılmıştır. Örneklerini incelediğimiz imtiyaz defterinde de göreceğimiz üzere, ulaşım- iletişim, bankacılık, sigortacılık, madencilik gibi pek çok farklı alanda anonim şirketler kurulduğuna dair örnekler bulunmaktadır.

Şirket Kurma Süreci ve Amaçlar: Şirket kurmayı talep edenler, Ticaret Nezareti'nin şirketler için oluşturduğu 47 maddelik taslak halindeki iç tüzük belgesini para vererek alır ve bu belge bazında ilgili yerleri doldurarak kendi şirketlerinin iç tüzük taslağını oluşturur. Bu belge ve imtiyaz başvuru dilekçeleri, önce Ticaret Nezareti tarafından sonra Sadrazamlık Makamı tarafından incelenir. Ardından belge Şura-ı Devlet'in Maliye Dairesince ve Genel Kurulca tetkik edilir, gerekli düzenlemeler yapılır ve bu düzenlemelerin gerekçeleri için tutulan raporla birlikte belge tekrar Sadrazam'a iletilir. Şirket tüzüğü belgesi, nihai olarak Sadrazam aracılığıyla Heyet-i Vükelâ'da (Bakanlar Kurulu) görüşülür ve padişah onayıyla şirketin kurulma izni verilir ve şirket sicillere geçerek resmileşirdi.[639] Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda bir anonim şirket kurma ruhsat ve imtiyazı almak çok aşamalı ve prosedüre bağlanmış bir süreçtir.

İmparatorluk, anonim şirketlerin kurulmasıyla gelir, tasarruf, yatırım beklentisine girmiştir. Böylece dış kaynaklara olan ihtiyaç azalacaktır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda sermaye biriktirmeyi kısıtlayıcı sistem sonucu açığa çıkan sermaye yetersizliği, deneyim, bilgi eksikliği vb. nedenlerle yerli şirketlerin kurulması oldukça zor olmuştur. Bu nedenle yerli şirketlerin kurulması amacıyla kimi zaman devlet adamları çeşitli telkin ve teşviklerde bulunarak

---

[638] Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, s.*102-114. Bu komisyon büyük ölçekli fabrika kurma hedefini taşımamaktadır. Ayrıca loncaların devamı niteliğinde olan bu şirketleşme, esnafların sermayesini ortaklaşa olarak bir araya getirmesiyle sağlanmaya çalışılmıştır. Bkz.; *Toprak, Ekonomik Gelişme ve Ticaret Serbestiyeti*, s.243-244.

[639] Ali Akyıldız, **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri**, İstanbul: Türk Ekonomi Bankası, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s.37-39.

öncülük etmişlerdir.[640] Osmanlı'da 1849- 1908 arasında 85, 1909- 1918 arasında ise 236 adet anonim şirket kurulduğu bilinmektedir.[641]

Yabancı sermayenin İmparatorluktaki şirket kurma girişimlerine önemli katkı yaptığı bilinmektedir. Ancak, şirketlerdeki yabancı hissedarlar Osmanlı'dan elde ettikleri gelirleri İmparatorluk dışına transfer etmişlerdir. Bu faktörün dışında, şirketlerin gerekli girdileri ithal ediyor olması da bu transferin sebeplerinden olmuştur. Avrupalılar böylece Osmanlı ekonomisinde önemli bir aktör olmuşlardır ve Osmanlı'ya yönelik emperyalist emellerini adım adım gerçekleştirme yolunda fırsat elde etmişlerdir. Yabancı sermaye katkısının hiç olmadığı tamamen yerli bir Osmanlı şirketi neredeyse yoktur. Tamamen yerli şirketlere Şirket-i Hayriye ve Ziraat Bankası gibi çok az örnek verilebilmektedir.[642]

İncelenen imtiyaz defterinde farklı sektörlerde birçok anonim ve adi şirket kurulmuştur.[643] Her bir şirket ilgili olduğu sektör bazında değerlendirilmiştir. Ancak bayındırlık şirketleri gibi birbirinden farklı alt yapı yatırımlarını bir arada içeren, genel amaçlar taşıyan ya da diğer sektörlerde belirtilemeyen beş şirket bu başlık altında ele alınmıştır;

İlk olarak, H. 26 Muharrem 1290/ 26 Mart 1873 tarihinde, Avrupa'dan ithal edilen bazı emtiaların ikamesini İstanbul'da fabrikalar kurarak üretmek için bir şirket kurma talebinde bulunan Serkiz Bey'e, "Şirket-i Nafia-i Osmaniye" adıyla bir anonim şirket kurma izni verilmiştir. 30 yıllık süreyle imtiyaz alan bu şirketin maksadı, sınaiye ve nafia ve her türlü inşaat ve mimarlık faaliyetlerinden oluşmaktadır.[644]

---

[640] Murat Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", Kemal Çiçek ve Cem Oğuz (Ed.), **Osmanlı- Cilt: III** içinde (443- 448), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.445.

[641] Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918,* s.175, 135.

[642] Yabancılardan sonra kârdan en çok pay alan kesim gayrimüslim tebaa olmuştur. Bkz.; Koraltürk, *Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu*, s.445. Ayrıca, Meclis-i Ayan görüşmelerinde, yabancıların Osmanlı tebaasından kişileri şirket kurucusu olarak göstererek Osmanlı kaynaklarını kendi ülkelerine çektiği iddiası yer almıştır. Bkz.; Esirgen, *Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları*, s.146.

[643] Bununla birlikte, İmparatorluk dahilinde sıfırdan kurulmamakla birlikte sadece haberleşme sektöründe yabancı bir limited şirkete iki adet imtiyazın verildiği de bilinmektedir.

[644] Merkezi İstanbul'da olup başka yerlerde şube açmaya yetkisi olan bu şirketin faaliyetleri taşraları kapsamayacaktır. Kuruluş sermayesi, her biri 10'ar liralık 50.000 hisseden ibaret olmak üzere 500.000 lira olacak olan ve ileride bu sermayenin 1.000.000 liraya ulaştırılacağı belirtilen şirket, faaliyetlerin tümünü ya doğrudan şirket adına ya da bir başkasının hesabına gerçekleştirecektir ya da başka şirketler ile ortaklık kurup sözleşme yaparak bu faaliyetleri gerçekleştirmeye yetkili olacaktır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.47, 26 Muharrem 1290 [26 Mart 1873]. Şirket, içeriği nedeniyle tathir sektöründe de ele alınmıştır. Şirketin demiryolu hakkındaki ilgisi ilgili imtiyaz defterinde ayrıca demiryolu imtiyazı sözleşmesi olarak geçtiği için demiryolu sektöründe şirketin bu genel politikası tekrar belirtilmemiştir.

İkinci örnekse, H.18 Ra 1290/ 15 Haziran 1873 tarihli bir başka imtiyazdır. Bu şirketin faaliyet alanı da birden fazla sektörü kapsamaktadır.[645] Buna göre, Avusturya Devleti vatandaşı olan Kont Şonfled (Shoenfeld) ile Ostro (Austro) Ottoman Bankası yönetim kurulu (idare-i meclis) üyesi Adler isimli kişilerin talebi üzerine "*Umûr-ı Nâfia Şirketi"* adıyla bir anonim şirket kurulmasına izin verilmiştir. Şirketin amacı, rıhtım, kanal, demiryolu, nehir temizliği (tathir), devlete direkt ya da dolaylı olarak borç vermek[646] gibi devletin ve halkın faydasına olacak her türlü girişimleri üstlenmek ve böylece ticaret hacminin artışı, sanayinin yayılması ve nakdi faaliyetlerin kolaylaşmasını sağlamaktır.[647]

Çeşitli sektörlerdeki yatırım hedeflerini bünyesinde barındıran bu iki şirketin dışında ve üst başlık olarak kategorilendirilen herhangi bir sektörle bağlantısı bulunamayan bir anonim şirket imtiyazı da incelenen imtiyaz defterinde bulunmaktadır.

Herhangi bir sektörle bağlantısı kurulamadığı için bu başlık altında ele alınan bir şirket imtiyazı ise, H.2 Şaban 1290/ 25 Eylül 1873 tarihli imtiyazdır. Buna göre, (?) imalatı yapmak üzere, İmalat -ı (?) Şirketi adıyla bir anonim şirket kurmak için izin isteyen Edvaruşte (?)'nin bu talebi bu tür şirketlerin kurulması, ilerlemeye ve ticarete aracılık edeceğinden kabul edilmiş ve şirkete 20 yıllık imtiyaz verilmiştir.[648]

Yukarıda içerikleri belirtilen şirket kurma imtiyazlarından anlaşılacağı üzere;

- Avrupa'dan ithal edilen bazı emtiaların ikamesini sağlamak için fabrika kurulması
- Altyapı yatırımları, tarım, ticaret faaliyetleri gibi hem kamu hem devlet yararına olacak faaliyetleri gerçekleştirmek.

gibi sebeplerle şirketleşmeler devlet tarafından desteklenmiştir.

---

[645] BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.51-52, 18 Rebiülevvel 1290 [15 Haziran 1873]. Bu şirket, görev tanımı sebebiyle bankacılık, tathir ve ulaşım sektörlerinde ayrı ayrı ele alınmıştır.

[646] Şirketin devlete borç vermesi karşılığında devlet de kendisine aşar ve vergilerin iltizamını verecektir. Şirket, her türlü emtia, esham ve senetlerin rehin bırakılması karşılığında borç verecektir.

[647] Sermayesi 2.400.000 lira sterlin yani 2.640.000 lira-i Osmaniden ibaret olan ve başlangıçta her biri 20'şer lira sterlin yani 22'şer lira-i Osmaniden 60.000 hisse olacak şekilde 1.200.000 lira sterlin yani 1.320.000 lira-i Osmanilik hisse çıkaracak olan şirketin merkezi İstanbul'da olacak ve başka vilayetlerde ve yabancı memleketlerde de şubeleri olacaktır.

[648] Şirketin merkezi Dersaadet olacak ve ismi ise olacaktır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.55, 2 Şaban 1290 [25 Eylül 1873].

Tütün Rejisi: Aşağıda bahsedileceği üzere, sürecin sonunda tütün üretimi ve işletme faaliyetlerinin, 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresi yönetimine verilmiş olması nedeniyle tütün imtiyazını üst başlık olarak değil, "diğer" sektörlerin altında işleyeceğiz.

Fuat Paşa'nın 26 Kasım 1871 yılında Sultan Abdülaziz'e sunduğu raporda, tütün gelirlerinin Avrupa'da yüksek, Osmanlı'da ise geçmiş yıllara göre düşük ve giderek de düşmekte olduğuna dikkat çekilmiş, Avrupa'nın bu geliri tekel ile sağladığı belirtilmiştir. İmparatorluğun, aynı yönde adımlar atması karşılığında senede 100.000 kese daha fazla gelir elde edebileceği rapor edilmiştir. Bu vb. raporlar dahilinde İmparatorluk, devlet tekeli kurma kararı almıştır. Devlet, tütün alıcısı ve satıcısı konumda olarak gelirlerini yükseltmeyi hedeflemiştir. Tam bu aşamada iki Galata bankeri, bu tekele talip olduklarını bildirmişlerdir. Tütün gelirlerindeki artışı sağlamak adına talepleri kabul edilen Hristaki Zağrafos ve Zarifi Bazergan isimli Galata bankerleri, özel kişilerce yönetilen tütün inhisarındaki deneme sürecinin bir parçası olmuşlardır.[649] İncelediğimiz defterde, bu bahisle ilgili 12 Mart 1872 yılında kayda giren bir imtiyaz bulunmaktadır. (Bkz. Ek Tablo 16).

Buna göre, Hristaki Zağrafos ve Zarifi Bazergan isimli bankerlere, Dersaadet, Bilad- i Selase ve civar bölgelerde 5.5 sene müddetle tütün alım-satım imtiyazı verilmiştir. Söz konusu tütün inhisarı karşılığında "reji kaidesine" uygun olarak devlete ödenecek vergi (yıllık 400.000 altın) belirlenmiştir. Buradaki "reji kaidesi"nin ne anlama geldiğini Doğruel, işin devlet adına vekillikle özel kişilerce yönetilmesi olarak belirtmiştir.[650]

İncelenen defter dışında 18 maddelik bir anlaşma metnine sahip olduğu bilinen bu imtiyazın içeriği ile ilgili literatürde olan bazı bilgiler ise şu şekildedir.[651]

- İlk altı ay içinde devlete daha fazla ödeme yapacak girişimcilerin olması durumunda imtiyaz fesh edilebilecek ve bunun karşılığında imtiyaz sahiplerine bir kereliğine tazminat ödenecektir.
- İmtiyaz sahipleri, çiftçiden tütün aldığı takdirde bu tütünün vergisini ödemekle yükümlü olacaktır.

---

[649] Filiz Dığıroğlu, **Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l- Menfaa Reji Şirketi: Trabzon Reji İdaresi 1883-1914**, 1. Basım, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi, 2007, s.24-25.

[650] Burada inhisarın devlet adına vekillikle özel kişilerce yönetilmesi kastedilmiştir. Bkz.; Doğruel ve Doğruel, s.47.

[651] Dığıroğlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l- Menfaa Reji Şirketi: Trabzon Reji İdaresi 1883- 1914,* s.24-26.

- İstanbul'a tütün getirip burada satmak isteyen tüccarlar imtiyaz sahiplerine başvuracak, fiyatta anlaşma sağlanmadığı takdirde tüccar başka bölgede satış yapacaktır.
- İmtiyaz sahipleri tütünden alınan vergilerden muaf olacaktır.
- Devlet, kaliteyi denetleme yetkisine sahip olacaktır.
- Tütün kalitesine göre tütünlerin fiyatlandırması yapılacaktır.
- İmtiyaz bölgesinde yakalanan kaçak tütünlere kesilen ceza hem devlet memuru hem de imtiyaz sahipleri ile arasında pay edilecektir.
- İmtiyaz sahipleri dışında, anlaşmada belirtilen bölgelere hiç kimse tütün getiremeyecek olup imtiyaz sahipleri bu hak nedeniyle fazladan 100.000 altın daha ödeme yapma taahhüdü verecektir.

Defter dışında edindiğimiz bilgilere göre, devlet bu imtiyazla birlikte en azından imtiyaz verilen alanlar tütün kaçakçılığının önüne geçmek üzere imtiyaz sahipleri ile iş birliği yapmıştır. Ayrıca, ilk 6 ay içinde devlete daha çok ödeme yapacak kişiye imtiyazı devredeceğini bildirmesi de devletin verdiği imtiyazlarda mali faydayı gözettiğini göstermektedir. Ayrıca devletin, bu ayrıntıyı sözleşmeye dahil edip rekabet ortamı yaratarak imtiyaz sahiplerinin çalışmasındaki verimliliği artırmak istediğine dair bir yorum da yapılabilmektedir. Ancak, sadece 6 aylık bir süre için bunun geçerli olması ve böyle bir durumda devletin imtiyaz sahiplerine tazminat ödeyecek olması da bu söylemin etki alanını daraltmıştır. Yine de gerek imtiyaz sahiplerinin tekel haklarının korunacağına dair vurguların yapılması gerekse bunun karşılığına devletin alacağı verginin artırılması sözleşmelerin her iki tarafın çıkarına olacak şekilde düzenlendiğinin göstergesidir. Literatürde yukarıda bahsi geçen imtiyazların sonrasında yaşanan süreçler de bulunmaktadır. Bu bilgilere göre; tütün üreticilerinin ve halkın tütünün ekiminden satımına kadar verilmiş olan bu tekele karşı ortaya koydukları tepkiler, imtiyaz sahiplerinin anlaşma maddelerine kuralların aykırı hareket etmesi ve de verilen bu kısa sürede aldıkları imtiyazın pek de kârlı bir iş olmadığını anlamaları gibi sebepler nedeniyle imtiyaz sahiplerinin talepleri doğrultusunda, sözleşme, 13 Ekim 1872 yılında fesh edilmiştir.[652]

Bu özel girişim denemesinden olumlu dönüş almayan İmparatorluk, tütün inhisarını kendi devralmıştır. 10 Kasım 1872 yılında İdare-i İnhisar-ı Duhan kurularak devlet inhisarı ile

[652] İ. Coşkun Ceylan, "Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi", (**Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1995), s.29-30.; Dığıroğlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l- Menfaa Reji Şirketi: Trabzon Reji İdaresi 1883- 1914,* s.26.

tütün gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir.[653] İdare izni dışındaki tütün üretimi, satımı, ithali gibi faaliyetler yasaklanmıştır. "Duhan Resmi Hakkında Nizamname" (1874) ve de tütünde bandrol sisteminin çıkarılması ile de tütün gelirlerinin artırılması için çalışmalar devam etmiştir. Bandrol yöntemiyle ilk kez tüketicinin vergilendirilmesine başlanmış olan bu takip ve vergilendirme sistemiyle ile aynı zamanda tütün üretiminde serbestlik de başlamıştır.[654]

İmparatorluğu'nun girdiği dış borçlanma sürecinin başarılı yürütülememesi sonucu, borçlara karşılık bazı vergi kalemlerini yürütme yetkisi önce Rüsum-ı Sitte'ye daha sonra ise Duyun-u Umumiye İdaresi'ne verilmiştir. Bunlardan vergi kalemlerinden biri olan tütündür. Devlet inhisarı, bu yetki devirlerine kadar devam etmiştir.

Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kararıyla tütün inhisarına sahip olan Tütün Rejisi, tütünlerin üretilmesinden, depolanıp satılmasına kadar geçen süreçlerle ilgilenmiştir. Aynı zamanda tütün fabrikası kurma tekelini de elde etmiştir. Ancak, Reji, her ne kadar fabrikada yeni işçi istihdamı yaratsa da tekel hakkı nedeniyle tütüncülükle ilgilenen tüccar, üretici gibi kişilerin iş yapmalarına engel olduğu için eleştirilen bir durum arz etmiştir.[655] Reji tarafından, üreticiye karşı uygulanan düşük fiyat, haksız vergi ve tüzüğe aykırı faiz politikası, devletin tütün gelirlerinden daha az gelir elde etmeye başlaması eleştiri konusu diğer başlıklardır.[656]

Tütün işçileri de Reji'ye karşı grev girişimlerinde bulunmuştur. İşçilerin grevlerde bulunduğu talepler göz önüne alındığında, Reji'nin mağazalarında, düşük ve mağazadan mağazaya değişen standartlaşmamış ücretler, yoğun çalışma temposu, verilmeyen birikmiş maaşlar vb. durumlar olduğu gözlemlenmiştir.[657]

Sonuç olarak, devlet, başlangıçta hazineye gelir getirmesi için daha verimli işletmek adına özel kişilere imtiyaz vermeye başladığı tütün inhisarını, sonunda borçları nedeniyle Duyun-

---

[653] Üskül, s.53,

[654] Fehmi Yılmaz, "Tütün", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.42, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s.3.; Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilatı Tarihi: 1442- 1930**, Ankara: Maliye Bakanlığı Tedkik Kurulu, 1978, s.17.; Doğruel ve Doğruel, s.52;

[655] Doğruel ve Doğruel, s. 68-68.; Tiğinçe Oktar, **Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi**, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1992, s.54-81.

[656] Rejinin tek tütün alıcısı ve satıcı olması rejiye istediği gibi fiyat uygulama alanı sağlıyordu. Bu durum üreticiyi verimsizleştirip tütün kalitesini de etkilemekle beraber kaçakçılığı da sebebiyet vermekteydi. Diğer taraftan üreticiye faizsiz şekilde avans verme kuralı uygulanmamaktaydı. Bkz.; Oktar, s.61-69. Eğer bandrol sistemi devam etmiş olsaydı İmparatorluğun borçlarını kapatıp üstüne hala 500.000 lira kârda olacağına dikkat çekilmiştir. A.g.e., s.68.; Mehmet Fatih Ekinci, **Türkiye'nin Mali İntiharı,** Ankara: Barış Platin Kitap, 2008, s.368.

[657] Kadir Yıldırım, **Osmanlı'da İşçiler (1870- 1922): Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.236-240.

u Umumiye İdaresi yönetimine vermek zorunda kalmıştır. Buna karşılıksa devlet hazinesini payına düşük bir pay kalmıştır.[658]

Vapur Değirmeni İmtiyazı: 001 numaralı defterde bulunan ve herhangi bir kategori altında konumlandırılamayan bir imtiyaz daha bulunmaktadır. İçeriği, Yenişehir mutasarrıfı olan Emir Aziz Paşa'ya, daha önce Varna Sancağı, Pazarcık Kaza'sında, lokomotifle hareket ettirilen iki taşlı vapur değirmeni inşası için verilen imtiyaz fermanın kaybolmasından dolayı imtiyazın tekrar verilmesine yöneliktir. İmtiyaz tarihi 1865 Kasım'ıdır. İmtiyazda, makine olarak bahsedilen bu "vapur değirmeni"nin, şehrin ekmek yapımında kullanılan un ihtiyacını karşılamak için yapılmış, buhar teknolojisini içeren modern bir vapur değirmeni olduğu anlaşılmaktadır.[659]

[658] Oktar, s.65-68.

[659] Zeki Arıkan ve Abdullah Martal, "İzmir'de İlk Buharlı Un Fabrikası", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı.12 (1998), s.11-14. Ayrıca Bkz.; Salih Başkutlu, "Osmanlı Devleti'nde Ekmek Üretiminde Modernleşme Çabalarına Bir Örnek: 'Ekmek ve Ma'mûlât-ı Dakîka Şirket-i Osmâniyesi' ve Nizamnamesi", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt.6, Sayı.3 (Eylül 2020). Fuat Sezgin'in öncü olduğu İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nde, 10.yüzyıla ait geleneksel bir vapur değirmeni örneğinin olduğu da bilinmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Avrupa devletlerinin Sanayi Devrimi sonrasında gerek ekonomik gerek askeri alanlarda güçlenmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu dünya siyasetindeki güçlü konumunu giderek kaybetmeye başlamıştır. İmparatorlukta baş gösteren ekonomik ve mali zorluklar, milliyetçilik akımlarıyla yükselen isyan sesleri ve kaybedilen savaşlar, İmparatorluğun gerekli dönüşümleri, yenilikleri yapması için tetikleyici sebepleri oluşturmuştur. 19.yüzyıl dönüşümlerinde istikrarlı olarak izlenebilen olgu, İmparatorluğun artık ıslahattan ziyade reformlara yönelmesidir. İmparatorluk, zihniyet değişikliği içine girerek Avrupa'nın başarılarını yakından izlemeye başlamış ve İmparatorluğun eski gücünü kazanması adına İmparatorluk yararına gördüğü Avrupadaki gelişmeleri uygulamayı amaçlamıştır. Bu hedefe ilave olarak, kaybettiği güç nedeniyle zaman zaman Avrupalı devletler tarafından çeşitli baskılara da maruz kalan İmparatorluk, yüzyıl boyunca Avrupa ile ekonomi, hukuk vb. alanlarda entegre olmaya başlamıştır.

Tez konumuzla ilgili olarak 19. yüzyılda yaşanan reformlara verilebilecek en önemli örnek, bayındırlık faaliyetlerinin devlet sorumluluğu olarak ilan edildiği ve 19. yüzyılda 37 yıllık bir döneme isim kaynaklığı yapmış olan Tanzimat Fermanıdır. Bu fermanın bir yansıması olarak 1848 yılında açılan Nafia Nezareti ise, bayındırlık faaliyetlerini üstlenmiştir. Böylece, İmparatorluğun merkezileşme ve güç dengesini kendi lehine döndürme hedeflerine yönelik, iktisadi, siyasi, askeri vb. alanlarda daha etkili olmasını sağlayacak alt yapı yatırımlarına ağırlık verilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan, İmparatorluğun bu yatırımlar için gerekli finansmanı bulmakta zorluk çekmeye başlaması nedeniyle "imtiyaz usulü" kurumu geliştirilerek yatırımlar özel şahıs ve kurumlar aracılığı ile yapılmaya başlanmıştır. Islahat Fermanı'nda yabancılara tanınmış taşınmaz mülk edinme hakkının 1867 Safer Kanunu sonrasında uygulanmaya konması gibi gelişmelerin yaşanması ve İmparatorluk ekonomisinin giderek dışa açılmasıyla birlikte, İmparatorluktaki dolaylı ve doğrudan yapan yabancı sermayenin yolu da açılmıştır.

İmtiyaz usulünün uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, İmparatorluk, yatırımların yapılacağı sektörlerle ilgili müstakil nizamnameler, çeşitli kanunlar vb. düzenleyici ve denetleyici kurumlar oluşturarak yatırımcı rolünden denetleyici rolüne geçmiştir. İmparatorluk hem kendi halkına hem de Avrupa ülkeleri vatandaşlarına belli bir süre, bölge, sektör vb. kısıtlarla verdiği imtiyazlar karşılığında kamu hizmetine yönelik yatırımlarını gerçekleştirmeye başlamıştır.

Bu yatırımları yakından gözlemlemek üzere incelenen 001 numaralı imtiyaz defterinde, belirlenen ve birkaç kategoride tekrar ele almak durumunda kalınan imtiyazlar (toplam 12 yerde, 7 tekrar) da dahil olmak üzere toplam 139 imtiyaz tespit edilmiştir. Bu bölümde yapılacak

yorumlarda aksi belirtilmedikçe imtiyazların ilk verildiği şahıs/şirket ve tarihler merkeze alınacak, devir ve intikaller yorumların dışında tutulacaktır.

139 imtiyazı şahıs bazında incelediğimizde, toplam 93 imtiyazın şahıslara verildiği görülmüştür. (Bkz. Ek Tablo 17). Şahıs bazında verilen imtiyazlara daha detaylı bakıldığında, 18'i Müslüman tebaaya, 29'u gayrimüslim tebaaya ve 3'ü Müslim-gayrimüslim tebaa ortaklığına olmak üzere toplamda 50 imtiyaz sadece Osmanlı tabiiyetli şahıslara verilmiştir. Diğer taraftan dördünün hangi ülke vatandaşı olduğu tespit edilememekle birlikte, 14'ü İngiliz, 6'sı Fransız, 4'ü Avusturyalı, 2'si Rus, 1'er tanesi Yunan, İtalyan, Amerikan ve Fransız-Alman ortaklığı olmak üzere toplamda 34 imtiyaz sadece yabancı ülke vatandaşlarına verilmiştir. Ancak İngilizlerin diğer yabancı devlet vatandaşlarına olan bu üstünlüğü sadece madencilik sektöründedir. Bunun haricinde, diğer sektörlerde herhangi bir yabancı ülke vatandaşlarına verilen imtiyaz sayılarının bu denli bir makas aralığı açmadığı bilinmektedir ki bu da İmparatorluğun denge siyaseti politikasının bir yansıması olarak görülebilmektedir. 5 imtiyazın Osmanlı tebaası şahıslar ile yabancıların ortaklığına verildiği görülmekte; bunun üç tanesi sadece gayrimüslim tebaa-yabancı ortaklığına dayanmaktadır. Son olarak ise, 4 imtiyazın Osmanlı gayrimüslim tebaasına mı yoksa yabancı şahsa mı verildiği bulunamamıştır.

Tüm bu verileri birlikte değerlendirdiğimizde, sektörler genelinde ve şahıs bazında, en çok imtiyazın Osmanlı tebaasına daha özelde ise gayrimüslim tebaaya verildiği görülmektedir. Yabancı şahıslardan en çok imtiyaz alan üç uyruk sırasıyla, İngiliz, Fransız ve Avusturyalılar olmuştur. İngilizlerin şahıs bazında aldığı bütün imtiyazlar madencilik sektörü ile ilgilidir. Fransızların, şahıs bazında aldıkları 6 imtiyazın 4'ü madencilik, 1'i ulaşım-haberleşme ve diğeri ise kuş gübresi alanlarıyla ilgilidir. Yine aynı bazda Avusturyalıların aldığı toplam 4 imtiyazın 3'ü madencilik, diğeri ulaşım-haberleşme alanındadır. Şahıs bazında yabancılarla en çok iş birliği yapan kişiler ise Osmanlı gayrimüslim tebaası olmuş ve bu yabancı ve Osmanlı tebaası iş birliği madencilik, bankacılık-sigortacılık ve bend inşası-su celbi sektörlerinde gerçekleşmiştir. Burada dikkat çeken bir başka durum, madencilikteki yabancı ve Osmanlı tebaası ortaklıklarının, yabancı girişimcilerin tebaa ile ortaklık şartıyla imtiyaz alma kısıtının kaldırıldığı 1869 Maden Nizamnamesi sonrasında gerçekleşmiş olmasıdır. Sektör ve şahıs bileşenlerini birlikte incelemeye devam ettiğimizde, şahıs imtiyazlarının 65 imtiyazla en çok madencilik, ardından 11 imtiyazla ulaşım-haberleşme ve 3 imtiyazla göl-nehir- bataklık temizliği sektörlerinde verildiği gözlemlenmiştir.

İmtiyazların şahısların dışında, adi ve anonim şirketlere verildiği bilinmektedir. Bununla birlikte bir istisna olarak ulaşım-haberleşme sektöründe limited şirket varlığı tespit edilmiştir. Toplamda, 46 imtiyaz şirketlere verilmiş olup bunların 6 tanesi adi şirketleri, 38 tanesi

anonim şirketlerleri, 2 tanesi ise limited şirketleri ihtiva etmektedir. Şirket türlerine göre uyruk dağılıma bakıldığında, Osmanlı tabiiyetinden hiç kimsenin adi şirket adı altında bir imtiyaz almadığı farkedilmiştir. Bu durum, Osmanlı ekonomisindeki sermaye eksikliğinin bir göstergesi olarak görülmektedir. Adi şirket kimliği ile ayrı ayrı imtiyaz alan yabancı uyruklu 4 kişinin tabiiyeti bulunamamıştır, geriye kalan 2 imtiyazın ise, Fransız şahısların oluşturduğu adi şirketlere verildiği anlaşılmıştır.

Anonim şirket türüne bakıldığında, toplam 38 imtiyazın anonim şirketlere verildiği görülmüştür. Bu anonim şirketlerin ise 22'sinin kurucusu sadece Osmanlı tebaası, 11 tanesinin kurucusu ise sadece yabancı şahıslardır. Daha özelde, bu 11 yabancı kurucunun 3'ünün tabiiyeti tespit edilememişse de geri kalan 4'ünün Avusturyalı, 2'sinin İngiliz, 1'inin Fransız şahıslarca ve bir diğerinin ise Avusturyalı- Fransız şahısların ortaklığı ile kurulduğu bilinmektedir. Bunların haricinde, birinin kurucusu Müslim- yabancı, birinin gayrimüslim-yabancı ve bir de Müslim mi gayrimüslim mi olduğu tespit edilemeyen 1 Osmanlı tebaası- yabancı ortaklığı ile kurulmuş anonim şirket kimliğine toplam 3 imtiyazın verildiği tespit edilmiştir. Son şirket türü olarak inceleyeceğimiz ve iki imtiyaz almış olan yabancı uyruklu limited şirketin tabiiyeti bulunamamıştır.

Şirket türü ve sektör değişkenlerini birlikte incelediğimizde, sadece yabancıların adi şirket kimliği ile imtiyaz aldıkları sektörler 3'er imtiyazla ulaşım-haberleşme ve madencilik olmuştur. Bu sektörlerin dışında adi şirket kimliği ile imtiyaz verilen herhangi bir sektör bulunmamaktadır. Anonim şirketlere bakıldığında, sadece yabancıların anonim şirket kurucusu olarak görüldüğü veya anonim şirket kimliği ile en çok imtiyaz aldıkları sektör bankacılıktır (4 adet). Bankacılığı ise ulaşım-haberleşme (3 adet) sektörü takip etmiştir. Kurucusu sadece Osmanlı tebaasından oluşan ya da direkt anonim şirket kimliği ile imtiyaz alan Osmanlı şirketleri, 9 imtiyazla en çok ulaşım-haberleşme sektöründe görülmüştür. Bunu 6 imtiyazla bankacılık ve 4 imtiyazla madencilik sektörleri izlemiştir. Bunların dışında kurucuları Osmanlı tebaası ve yabancı ortaklığından oluşan toplam 3 anonim şirketin 2'si bankacılık, 1'i ise bend inşası ve su getirilmesi alanlarında verilmiştir.

Şahıs-şirket türü bazında uyruk dağılımlarına bir bütün olarak bakıldığında; 139 imtiyazın 72'si (%52) Osmanlı tabiiyetli şahıs/şirketlere, 53'ü (%38) yabancı şahıs/şirketlere, 8'i (%6) Osmanlı- yabancı şahıs /şirket ortaklığına verilmiştir. 6 tanesi (%4) ise tabiiyeti belirlenemeyen şahıslara verilmiştir. Her ne kadar imtiyaz sahiplerinin uyruk dağılımına göre yapılan bu analiz ve ortaya çıkan bu yüzdesel dağılım, İmparatorluk yatırımlarının hangi özel kişi/ kurumlar eliyle yapıldığına dair bilgi veriyor olsa da bu analizin eksik tarafları belirtilmelidir. Nitekim imtiyazlara daha yakından bakıldığında, Osmanlı tebaasının mı yoksa yabancı

girişimcilerin mi maliyeti daha yüksek olan yatırımları üstlendiği önemli bir noktadır. Bu analizi yapmak için sektörel incelemelerde, "sermaye", "temin-i temettü miktarı", "güzergâh uzunluğu", "arazi ölçümü" ve "ödenen vergiler" gibi çeşitli veriler baz alınarak ulaşım-haberleşme, madencilik, bankacılık sektörlerinde kıyaslama yapılmaya çalışılmıştır. Ancak, bu verilerin her imtiyaz için verilmiş ortak bir detay olmaması analizin net bir şekilde sonuçlanmasını mümkün kılmamıştır. Dolayısıyla analizin bu yönüyle eksik kaldığı bilinmelidir.

Ek tablo 18'de belirtilen "ortaklık" yapıları, tebaanın kendi içinde ya da yabancıların kendi içinde yaptıkları ortaklıklarını ortaya koymaktadır. Örneğin, Müslüman tebaanın aralarında ortaklık kurarak madencilik sektöründe toplam 3 imtiyaz aldığı görülmektedir Müslim ve gayrimüslim tebaanın ortaklık kurarak aynı yatırımı üstlendiği toplam 3 imtiyaz görülmektedir. Yabancılarla- gayrimüslimlerin arasında yapılan ortaklıklar sayısı ise 4'tür. Ek tablo 17'deki verilerden de yararlanarak bir karşılaştırma yapılacak olunursa; Osmanlı tabiiyetli şahıs/şirketlerin aldığı toplam 72 adet imtiyazın 22'sinin; yabancı şahıs/şirketlerin aldığı toplam 53 imtiyazın ise 13'ünün ortaklıklara dayandığı anlaşılmaktadır. Alınan imtiyaz sayısını ortaklıkla alınan imtiyaz sayısına oranladığımızda, Osmanlı tabiiyetli şirketlerin %30,6'sının; yabancı şahıs/şirketlerin %24,5 'inin imtiyazları kendi içlerinde ortaklık kurarak aldıkları tespit edilmiştir. Madencilikte verilen toplam 72 adet imtiyazın 23'ünün; ulaşım-haberleşme sektöründe verilen toplam 28 imtiyazın 7'sinin ve bankacılık-sigortacılık sektöründe verilen toplam 13 imtiyazın ise 7 tanesinin ortaklık içeren şahıs/şirketlere verildiği görülmektedir. Bunları oranladığımızda ise %53,8'lik bir payla en çok bankacılık sektöründe ortaklığın görüldüğü anlaşılmaktadır. Bunu ise, %31,9 ile madencilik ve %25 ile ulaşım-haberleşme sektörleri takip etmektedir.

Sektör bazında kategorileştirilen imtiyazların, bölgesel dağılımlarına bakıldığında (Ek Tablo 19), belli bir bölgeye bağlı olmaksızın İmparatorluk geneli için verilen toplam 14 imtiyaz olduğu tespit edilmiştir. 139 imtiyazın 7'sinin ilgili imtiyaz dahilindeki bölgesel sınırları tespit edilememiştir. Bunun haricinde, belirli bir bölge için verilen imtiyazların dağılımına bakılmış ve yatırımların, 21 imtiyazla en çok Aydın Vilayeti'nde, ardından, 17 imtiyazla Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde, üçüncü olarak 16 imtiyazla Dersaadet'te gerçekleştiği tespit edilmiştir. Daha yakından bakıldığında, Aydın Vilayeti'nde gerçekleştirilen yatırımların 17'sinin madencilik, 4'ünün ulaşım-haberleşme alanında; Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ndeki yatırımların tümünün madencilik alanında, Dersaadet'te yapılan yatırımların 7'sinin ulaşım-haberleşme, 3'ünün bankacılık- sigortacılık, 2'sinin bend inşası ve su getirme alanında verildiği tespit edilmiştir. Geri kalan 4 imtiyaz ise, aydınlatma, eğitim- kültür- eski eserler, tuğla üretimi ve diğer sektörler arasında 1'er adet olacak şekilde dağılmıştır. Görüldüğü üzere, Dersaadet'te yapılan yatırım ve

hizmetler oldukça çeşitli olup İmparatorluğun 19. yüzyıl şehirleşme, modernleşme planlarında Dersaadet'in bir pilot bölge fonksiyonu taşıdığı bilgisini destekler niteliktedir. Bununla birlikte Dersaadet'in İmparatorluk için iaşesinin sağlanması gerekli ve stratejik olarak önemli bir bölge olarak görülmesi de buradaki yatırımları artırmış olmalıdır. Zira ulaşım-haberleşme alanındaki yatırımlar İmparatorluk için hem idari hem siyasi hem ekonomik açıdan oldukça önem arz etmiştir. Dersaadet'i 14 imtiyazla Hüdavendigar Vilayeti takip etmişir. Burada ise, 9 imtiyazın madencilik alanında, 2'şer imtiyazın ulaşım-haberleşme ve maden suyu alanında, geri kalan 1 imtiyazın ise göl-nehir- bataklık temizliği alanında verildiği görülmüştür.

İmparatorluk genelinde verilen imtiyazların toplam 7 sektör ile ilgili olduğu görülmüştür. Bunların 5'i bankacılık-sigortacılık, 2'şer adeti ulaşım-haberleşme, göl-nehir-bataklık temizliği ve diğer olarak adlandırılan sektörlerde verilmiştir. Geriye kalan 3 imtiyaz ise, 1'er adet olacak şekilde madencilik, aydınlatma ve kuş gübresi ile ilgili olarak bulunmuştur.

Spesifik bir vilayet bazında en çok sektör çeşitliliği görülen yer, yukarıda da bahsedildiği üzere 7 sektörle Dersaadet bölgesi olmuştur. Dersaadet'i yine 4 farklı sektör ile Hüdavendigar Vilayeti takip etmiştir. Daha sonra ise 3'er farklı alanda Kudüs-i Şerif Sancağı ve Selanik Vilayeti takip etmiştir. Kudüs-i Şerif Sancağı'nda yapılan yatırımlar, ulaşım- haberleşme, madencilik ve eğitim-kültür- eski eserler başlığı altında izlenmektedir. Selanik Vilayeti'nde ise, ulaşım-haberleşme, madencilik ve göl-nehir-bataklık temizliği yatırımları için imtiyaz verildiği bilinmektedir.

Sadece tek bir sektör için imtiyaz verildiği görülen vilayetler ve ilgili sektörler şöyledir; Cezayir-i Bahr-i Sefid, Sivas, Diyarbakır, Kastamonu, Yanya Cebel-i Lübnan, Erzurum, Konya ve Bosna Vilayetlerinde sadece madencilik; Bağdat, Trablusgarp Van, Adana Vilayetlerinde sadece ulaşım-haberleşme; Halep ve Girid Vilayetlerinde, sadece eğitim-kültür- eski eserler; Suriye Vilayeti'nde, sadece bend inşası ve su getirme; Tuna Vilayeti'nde, "diğer" olarak adlandırılan kategoride, Rumeli Vilayeti'nde, sadece bankacılık- sigortacılık alanındadır.

İmparatorluğun, bölgelerin birbiriyle bağlantısını sağlamak amacıyla da imtiyaz verdiği ulaşım- haberleşme yatırımlarının, belli bir vilayet çapındaki sınırları aşıp daha geniş çapta bölgeleri birbirine bağladığı dört imtiyaz tespit edilmiştir. Bunlardan birisi, Hüdavendigar Vilayeti ile Aydın Vilayeti'ni birbirine bağlayan, demiryolu hattı inşasıdır. Diğer üç imtiyaz ise, İmparatorluk sınırlarını da aşan ve Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa'yı birbirine entegre etmek üzere verildiği bilinen telgraf hattı inşasıyla ilgilidir. Bunlardan 2'si Dersaadet ile Hocabey (Rusya)'i; biri ise, Girid Vilayeti ile Otranto (İtalya)'yu birbirine telgraf hattı ile bağlamaya dairdir.

İmtiyazların ilk hüküm tarihleri doğrultusunda bakıldığında, en çok imtiyazın (24) ve en çok sektör çeşitliliğinin görüldüğü yıl (7 sektör) ile 1873 yılı olarak tespit edilmiştir. (Bkz. Ek Tablo 20. ve Grafik 4.) 1865-1893 yılları aralığını kapsayan tez çalışmasını, Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemine kısmen mukabil olacak şekilde 1865-1875 ve 1876-1893 yılları olarak ayrı ayrı incelersek, 78 imtiyazın 1865-1875, 61 imtiyazın ise 1876-1893 yılları arasında verildiği anlaşılmaktadır. Bu sonuç başlangıçta, 19. yüzyılın son çeyreğinde imtiyazların nispi olarak artış sağladığına dair bir algı oluşturmuş olsa da ikiye ayırdığımız dönemlendirmede zaman aralıklarının 1865-1875 yılları için 10 yıllık, 1876-1893 yılları için 17 yıllık bir zaman aralığını kapsadığını unutmamak gereklidir. Bu nedenle yıl başına ortalama kaç imtiyaz düştüğüne dair bir hesaplama ile karşılaştırma yapılmalıdır. Buna göre, 10 yıllık sürede 78 imtiyaz verildiği tespit edilen 1865-1875 yılları arasında ortalama olarak yıl başına 7.8 imtiyaz düşmektedir. 17 yıllık bir sürede 61 imtiyaz verildiği bilinen 1876-1893 yılları arasında ise yıl başına ortalama 3.59 imtiyaz düşmektedir. Bu oranlar kıyaslandığında, ilk dönemde verilen imtiyaz sayısının, ikinci dönemde verilen imtiyaz sayısından yaklaşık 2 kat daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu iki zaman diliminde en çok hangi sektörlere ağırlık verildiğine bakılacak olursa, ilk dönemde 36 imtiyazla en çok madencilik, ardından 15 imtiyazla ulaşım-haberleşme ve 9 imtiyazla bankacılık-sigortacılık alanlarında imtiyaz verildiği görülmüştür. İkinci dönemse ise, 36 imtiyazla madencilik, 13 imtiyazla ulaşım-haberleşme ve 4 imtiyazla bankacılık- sigortacılık sektörlerinin öne çıktığı anlaşılmıştır. Son olarak, 002 numaralı defterin 1882-1894 yılları arasını kapsadığı göz önüne alındığında, söz konusu kıyaslamanın sadece incelenen imtiyaz defteri sınırları içinde yapılmış olduğuna dikkat edilmelidir.

İmtiyaz defteri verileri doğrultusunda yapılan farklı analizlerde, her zaman ön plana çıkan üç sektörün varlığı açıkça görülmektedir; madencilik, ulaşım-haberleşme ve bankacılık-sigortacılık. İmparatorluğun bu altyapı çalışmaları ve hizmetlere yönelik yatırımlarda yoğunlaşmasının sebebi önemli bir sorudur. Bunu öncelikle, İmparatorluğun merkezileşmeye ve eski gücünü kazanmaya katkı sağlayacağını düşündüğü alt yapı yatırımlarına öncelik vermesinin bir göstergesi olarak yorumlamaktayız. Merkezileşmede en olmazsa olmaz yatırım, ulaşım ve haberleşmedir. Nitekim ulaşım ve haberleşme hem ticareti hem idare kabiliyetini hem siyaset gücünü artırmaktadır. İmtiyaz sözleşmelerinde de görüldüğü üzere askeri lojistiği etkin hale getirme, Avrupa ile ekonomik, ticari ağları kolaylaştırma/artırma ve de transit bölge olarak İmparatorluğun stratejik konumunu güçlendirme amaçları gözetlenmiştir. Bunun dışında, özellikle ulaşım yatırımları diğer sektörlerdeki yatırımların etkinliğini de artırmaktadır. Bunun bizzat deneyimlenmesi imtiyaz defterinde de kayda geçilmiştir. Öyle ki, madencilik sektöründe imtiyaz alan bir girişimci yeni demiryolu hattının açıldığını belirterek madenleri bu güzergâh

üzerinden ihraç etmek istediğini belirtmiştir. Avrupa devletleri ise, ulaşım yatırımları ile birlikte İmparatorluktaki yeraltı yerüstü kaynaklarına ulaşabilecek, kilometre garantileri ile birlikte de risksiz bir kazanç sağlayabilecektir. Ayrıca, Avrupa'da kâr getirisi giderek azalan teknolojileri Osmanlı'ya transfer ederek kârını devam ettirecektir. Diğer taraftan, gelişen teknoloji ile birlikte gerek ulaşım gibi altyapı yatırımlarında gerek silah sanayiinde olmak üzere çok çeşitli alanlarda hammadde ve enerji olarak kullanılan madene olan talep artmıştır. Bu hammaddeye olan talebin, en çok, Sanayi Devrimi yaşamış olan Avrupa'dan gelmesi olasıdır. Nitekim bu talep, 1869 Maden Nizamnamesi sonrasında yabancıların maden imtiyazı almak için Osmanlı tebaasından bir şahısla ortaklık yapma zorunluluğunun kalkmasıyla da artmıştır. İmparatorluğun ise, yeni maden ocakları keşfederek ya da mevcut ocakları verimli hale getirerek hem bu hammaddeden kendi yatırımları ve yerli üretim için ayni olarak yararlanmak hem de madene olan talepten vergi geliri kazanmak üzere bu alanda imtiyazlara ağırlık verdiği düşünülmektedir. Nitekim, verilen imtiyazlarla maden ocaklarının keşfi ve verimi artmış, bulunan hammaddelerin belli bir kısmının Tersane-i Amire, Mekteb-i Sanayi, bakırcı esnafı ya da devlet fabrikalarına aktarılmasına dair şartların sözleşmelerde devletçe istendiği görülmüştür. Dolayısıyla İmparatorluk, vergi gelirini ve devlet tasarrufunu artırma amacı doğrultusunda gerekli sermaye ve teknik transferlerini imtiyaz usulü ile gerçekleştirmiştir. İmparatorluğun gerekli altyapı yatırımlarını gerçekleştirmesi ve yaşadığı askeri, siyasi ve ekonomik zorlukları çözümlemesi için ihtiyacı olan sıcak para ise, nakdi darlık sebebiyle bankacılık alanında imtiyazlar verilmesi sonucunu da doğurmuştur. İmtiyaz sözleşmelerinde görüldüğü üzere, sermaye transferinin sağlanarak hem İmparatorluğun hem halkın girişimlerinde gerekli olan uzun vadeli sermaye tedarik edilmek istenmiştir. Bu sektörde İmparatorluğun, ağırlık olarak gayrimüslim tebaanın (daha özelde Galata bankerleri) ve yabancı sermayenin varlığından yararlandığı görülmüştür. Diğer taraftan ise, Sanayi Devrimi sonrasında sermaye birikimine sahip olan Avrupa'nın kendi çıkarları doğrultusunda dönüşümler geçirmesini istediği İmparatorluğu finanse ettiği de düşünülebilir.

Son olarak, her ne kadar yabancı sermayenin dolaylı ve doğrudan yatırım yapmasına izin verilmiş ve bazı sektörlerde sadece yabancı girişimcilerin varlığı görülmüşse de yabancı sermayenin bariz bir şekilde tek başınalık kazandığı herhangi bir sektör tespit edilememiştir. Bütün sektörlerde, Osmanlı tabiiyetli şahıs şirketler ile yabancı şahıs şirketlerin ağırlığı neredeyse başa baştır. Ancak, yukarıdada bahsedildiği üzere, yabancıların mı yoksa Osmanlı tabiiyetli şahıs/şirketlerin mi daha yüksek işlem maliyetine sahip ya da daha kârlı yatırımları üstlendiği kısmı, verilerin yetersizliği nedeniyle açıklığa kavuşturulamamıştır. İmparatorluğun teknik bilgi transferi ve gerekli finansal sermayeyi sağlamak için yabancı şahıs/şirketlerden yararlandığı açıktır. Diğer taraftan Osmanlı tabiiyeti içinde öne çıkan girişimciler gayrimüslim şahıslardır.

Bunun nedeni olarak, gayrimüslim tebaanın sermayesinin daha yeterli bir seviyede olması görülmektedir. Zira zaten gayrimüslim tebaaya göre nispeten daha az imtiyaz alan Müslüman yatırımcıların arasında halk dışında devlet erkanının da yer aldığı bilinmektedir. Yabancılarla iş birliğinde de gayrimüslim tebaanın daha ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Bab-ı Asafi

Bab-ı Asafi Amedi Kalemi (A.AMD)

Sadaret Divan Mukavelenameler (A.DVN.MKL)

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri İmtiyaz Deflerleri (A.DVNS. İMTZ.d)

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNS.NMH.d)

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Nizamat Defterleri (A.DVNS.NZAM.d)

2. Sadaret

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

3. Ali Emiri

Ali Emiri Mehmed III (AE.SMMD.III)

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III)

4. Babıali Evrak Odası

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO)

5. Cevdet

Cevdet Askeriye (C.AS)

Cevdet Bahriye (C.BH)

Cevdet Evkaf (C.EV)

Cevdet İktisad (C.İKTS)

Cevdet Eyalet-i Mümtaze (C.MTZ)

Cevdet Nafia (C.NF)

6. Bab-ı Defteri

Bab-ı Defteri İradeler (D.DRB.İ)

7. Dahiliye Nezareti

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM)

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ)

8. Hariciye Nezareti

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD)

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR.HMŞ.İŞO)

Hariciye Nezareti

9. İradeler

İrade Dahiliye (İ.DH)

İrade Hariciye (İ.HR)

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

İrade Telgraf ve Posta (İ.PT)

İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF)

10. İbnülemin

İbnülemin Muafiyet (İE.MİT)

11. Maliye Nezareti

Maliye Nezareti Evamir-i Maliye defterleri (ML.EVM.d)

12. Meclis-i Vükela Mazbataları

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

13. Şura-yı Devlet

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD)

14. Yıldız

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

15. Topkapı

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Belgeler (TS.MA.e)

B. KİTAPLAR

Açba, S. (1995), *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)* (1. Baskı), Afyon: Kocatepe Üniversitesi İİBF Yayınları.

Akozan, F. (1977), *Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar*, İstanbul: D.G.S.A.Y Mimarlık Rölöve ve Restorasyon Kürsüsü Yayını.

Akşin, S. (1995a), "Siyasal Tarih 1789-1908", Akşin, S. (Ed.), *Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600- 1908,* İstanbul: Cem Yayınevi: 77-190.

Akşin, S. (1995b), "II. Mahmud'un Padişahlığı (1808-1839) ve Islahatın Yeniden Canlanması", Akşin, S. (Ed.), *Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600- 1908,* İstanbul: Cem Yayınevi: 93-122.

Akyıldız, A. (2012), *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İstanbul*: İletişim Yayınları.

Akyıldız, A. (2001), *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri,* İstanbul: Türk Ekonomi Bankası, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Akyıldız, A. (2003), *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Altunbay, M. (2002), "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", Celal, H. vd. (Ed.), *Türkler: Osmanlı- Cilt: 10,* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 791- 801.

Armanoğlu, F. H. (1964), *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara: Sevinç Matbaası.

And, M. (2014), *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi* (7.Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

And, M. (1976), *Osmanlı Tiyatrosu: Kuruluşu- Gelişimi- Katkısı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları.

And, M. (1972), *Tanzimat ve İstibdat Dönemi Türk Tiyatrosu: 1839- 1908,* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Anderson, H. W. vd. (1976), *Forest And water: Effects of Forest Management on Floods, Sedimentation and Water Supply,* Berkeley C.A., U.S. Department of Agriculture- Pacific Southwest Forest an Range Experiment Station: General Technical Report.

Asimov, I. (2006), *Bilim ve Buluşlar Tarihi*, (Çev. E. Topçugil), Ankara: İmge Kitabevi.

Atuf, N. (1930), *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi.

Aydüz, S. (2011), "Tophane-i Amire Osmanlılarda Top", Aslaner, S., Yentürk, H. Ç. (drl.), *NOTLAR 23: Osmanlı Askeri Tarihi,* İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı: 21-54.

Bağış, A. İ. (1983), *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar- Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750- 1839),* Ankara: Turhan Kitabevi.

Balcı, R., Sırma, İ. (2012), *Ticaret ve Ziraat Nezareti: Memalik-i Osmanliye'de Osmanlı Anonim Şirketleri* (1. Baskı), İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Baskıcı, M. M. (2005), *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim* (1. Baskı), Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Bayrıl, B., Erözçelik, S., Yılmaz, S. (2009), *Önce Ateş Vardı: Türkiye'de Enerji Devrimi ve Modern Hayatın Etkileşimi,* İstanbul: Mehmet Zorlu Vakfı.

Bektaş, Y. (2007), "Morse'un En Şanlı Nişanı: Nişan-ı İftihar", Haydaroğlu, M. (Ed.), *Nur-ı Didem Kızım Hamidem – Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 93-106.

Berkes, N. (1978), *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (1. Baskı), İstanbul: Doğu- Batı Yayınları.

Berkes, N. (1975), *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi – 2.Cilt* (2. Baskı), İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Birdal, M. (2010), *The Political Economy of Ottoman Public Debt Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteent Century,* Newyork: Tauris Academic.

Blaisdell, D. C. (1940), *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü,* (Çev. H. A. Kuyucak), İstanbul: Arkadaş Matbaası.

Bozkurt, G. (1996), *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu: 1839- 1914* (2. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bulutoğlu, K. (1970), *Türkiye'de Yabancı Sermaye* (1. Baskı), İstanbul: Gerçek Yayınevi

Cevad, A. ve Remzi, (2001), *Hulasa-i Coğrafya-i Osmani,* Kahramanmaraş: SAMER Yayınları.

Cezar, M. (1991), *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu, İstanbul*: Ak Yayınları.

Çabuk, V. (1999), *Kuruluşundan Cumhuriyet'e Büyük Osmanlı Tarihi- Cilt: 8*, İstanbul: Emre Yayınları.

Çakılcı, D. (2019), *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çataltepe, S. (1997), *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve "Nizam-ı Cedid" Ordusu* (1. Baskı), İstanbul: Göçebe Yayınları.

Çeçen, K. (1988), "Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri", *MimarBaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri- 1,* İstanbul: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü: 437-461.

Çelik, Z. (1998), *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, 2. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çizakça, M. (1999), *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

De Launay, M. (2015), *Bursa ve Civarı,* (Çev. A. Ata), İstanbul: Heyamola Yayınları.

Dığıroğlu, F. (2007), *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l- Menfaa Reji Şirketi: Trabzon Reji İdaresi 1883- 1914* (1. Baskı), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi.

Doğruel, F., Doğruel, A. S. (2000), *Osmanlı'dan Günümüze TEKEL* (1. Baskı), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Du Velay, A. (1978), *Türkiye Mali Tarihi,* Ankara: Maliye Bakanlığı.

Duysak, C. (2012), "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları", Engin V. vd. (Ed.), *Osmanlı'da Ulaşım: Kara- Deniz- Demiryolu,* İstanbul: Çamlıca Basın Yayın: 37-48.

Ekinci, M. F. (2008), *Türkiye'nin Mali İntiharı***,** Ankara: Barış Platin Kitap.

Ekşi, N. **(**2006), *Yabancıların Türkiye'deki Taşınmaz Mallar Üzerindeki Hakları,* İstanbul: Arıkan Yayıncılık.

Eldem, V. (1994), *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi* (1. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Engin, V. (2002), "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", Celal H. vd. (Ed.), *Türkler: Osmanlı- Cilt:14,* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 462-469.

Eraslan, C. (Ed.), (2017), *Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim* (1. Baskı), İstanbul: İstanbul: Üsküdar Belediyesi.

Ergin, O. N. (1977), *Türkiye Maarif Tarihi,* İstanbul: Eser Neşriyat.

Fındıkoğlu, Z. F. (1946), *Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İçtimaiyat Enstitüsü.

Gedikli, F. (1999), "Osmanlı Şirketleri", Eren, G. (Ed.), *Osmanlı- İktisat 3.Cilt,* Ankara: Türkiye Yayınları: 433, 442.

Genç, M. (2017), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (14. Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gerçek, F. (1999), *Türk Müzeciliği***,** Ankara: Kültür Bakanlığı.

Güran, T. (2014), *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar* (1. Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Güran, T. (1992), "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", Yıldız, H. D. (Ed.), *150. Yılında Tanzimat,* Ankara: Türk Tarih Kurumu: 235-257.

Güven, S. (1982), *Türkiye'de Ulaşım Sistemi ve Karayolu Ulaştırma Kooparatifleri*, Ankara: Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitü Yayınları.

Issawi, C. (1980), *The Economic History of Turkey 1800- 1914***,** Chicago- London: The Uni.of Chicago Press.

İlkin, T., Tekeli, İ. (1993), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (1. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnalcık, H. (2009), *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I* (30.Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2004), "Uluslararası Ticaret: Genel Koşullar", İnalcık, H. ve Quataert, D. (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1: 1300- 1600*, İstanbul: Eren Yayıncılık: 237- 268.

İnuğur, M. N. (1999), *Basın ve Yayın Tarihi* (4.Baskı), İstanbul: Der Yayınları.

İSKİ. (2005), *Kırkçeşme Su Yolu: "Zaman Tükenene, Dünya Durana Dek",* İstanbul.

İzgöer, Z. (1999), *Ahmet Cevdet Paşa,* İstanbul: Şule Yayınları.

Kaçar, M. (1995), "Osmanlı Telgraf İşletmesi", İhsanoğlu, E. (Ed.), *Çağını Yakalayan Osmanlı,* İstanbul: IRCICA: 45-120.

Kaçar, M. (2007), "Telgrafın Doğuşu ve Haberleşmede Devrim", Haydaroğlu, M. (Ed.), *Nur-ı Didem Kızım Hamidem – Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 85-92.

Kafadar, O. (1977), *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara: Vadi Yayınları.

Kala, A., Tabakoğlu, A. (Ed.), (1997), *İstanbul Ahkam Defterleri: İstanbul Sosyal Hayat (İstanbul Külliyatı- 2),* İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi.

Karahüseyin, G. (Ed.), (2009), *Bir Döneme Işık Tutanlar: 19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarında Aydınlatma Araçları Koleksiyonu,* İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı.

Karal, E. Z. (1983a), *Osmanlı Tarihi Cilt VIII: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876- 1907,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karal, E. Z. (1983b), *Osmanlı Tarihi Cilt VI: Islahat Fermanı Devri 1856-1861* (3. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karal, E. Z. (1983c), *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)* (4. Basım), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kasaba, R. (1993), *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl,* (Çev. K. Emiroğlu), İstanbul: Belge Yayınları.

Kayserilioğlu, R. S., Mazak M., Kon, K. (1999), *Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi – 1. Cilt,* İstanbul: İGDAŞ.

Kazgan, H. (2005), *Galata Bankerleri-I* (2. Baskı), Ankara: Orion Yayınevi.

Kazgan, H. (Ed.), (1998), *Koç Allianz: Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı,* İstanbul: Creative Yayıncılık.

Koçak, D. Ö. (2011), *19. Yüzyıl İstanbul'unda Kültürel Dönüşümün Sahnesi Osmanlı Tiyatrosu* (1.Baskı), İstanbul: Parşömen Yayıncılık.

Koçer, H. A. (1991), *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1733-1923*), İstanbul: MEB Yayınları.

Koraltürk, M. (1999), "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", Çiçek K., Oğuz, C. (Ed.), *Osmanlı- Cilt: III,* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 443- 448.

Kurdakul, N. (1981), *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar,* İstanbul: Döler Neşriyat.

Küçükerman, Ö. (1988), *Türk Giyim Sanayi Tarihindeki Ünlü Fabrika "Feshane" Defterdar Fabrikası* (1.Baskı), İstanbul: Sümerbank Yayınları.

Küçükömer, İ. (1994), *Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması* (1. Baskı), Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Kütükoğlu, M. S. (2013), *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri (1560-1850)* (1. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kütükoğlu, M. S. (1976), *Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838- 1850),* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Lewis, B. (2008), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. B. B. Turna), (3. Baskı), Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Madran, E. (2002), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1915*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.

Madran, E. (2000), "Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Kültürel Varlıkların Korunması", *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Bilim "Bilanço 1923-1998" Ulusal Toplantısı- II. Kitap, II. Cilt,* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi: 233-236.

Mardin, Ş. (1990), *Siyasal ve Sosyal Bilimler: Makaleler 2* (1. Baskı), İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Mardin, Ş. (1991), *Türk Modernleşmesi -Makaleler 4* (1. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Martal, A. (1999), "Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl)", Eren G. (Ed.), *Osmanlı- İktisat 3.Cilt,* Ankara: Türkiye Yayınları: 279- 285.

Mısri, M.Ş. (2019), *Niyazi-i Mısri'nin İzinde Bir Ömür Seyahat Dildar-ı Şemsi*, Kara M., Kabakçı Y. (Ed.), (1. Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Morawitz, C. (1979), "Masraflar", *Türkiye Maliyesi,* Maliye Tetkik Kurulu (drl.). Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları.

Müderrisoğlu, A. (1981), *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları* (2. Baskı), Ankara: Yapı Kredi Yayınları.

Nebioğlu, O. (1986), *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar,* Ankara: Türkiye İş Bankası.

Noviçev, A.D. (1979), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, (Çev. N. Dinçer), Ankara: Onur Yayınları.

Oktar, T. (1992), *Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi,* İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Ortabağ, E. (2018), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon,* İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

Ortaylı, İ. (1987), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (2. Baskı), İstanbul: Hil Yayınları.

Ortaylı, İ. (2016), *Osmanlı'ya Bakmak: Osmanlı Çağdaşlaşması* (1. Baskı), İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret Aş.

Ortaylı, İ. (1983), *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu* (1. Baskı), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ortaylı, İ. (2006), "Osmanlı Kançılaryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", İnalcık, H., Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 389-403.

Osmanoğlu, A. (1984), *Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım*, İstanbul: Selçuk Yayınları.

Önsoy, R. (1999), "Muharrem Kararnamesi ve Duyun-u Umumiye İdaresi", Eren G. (Ed.), *Osmanlı- İktisat 3.Cilt*, Ankara: Türkiye Yayınları: 400- 414.

Önsoy, R. (1988), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası* (1. Baskı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özalp, R., Ataünal, A. (1977), *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı,* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Özay, İ. H. (1986), *Devlet İdari Rejim ve Yargısal Korunma,* İstanbul: Filiz Kitabevi.

Özdemir, B. (2010), *Osmanlı Devleti Dış Borçları* (2. Baskı), Ankara: Maliye Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Özger, Y. (2017), *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Sigorta Sektöründe Milli Yapılanma Osmanlı Sigorta Şirketi* (1. Baskı), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Öztürk, M. (2008), "Batılı Devletlerin Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi (19. Yüzyıl)", Bıyıklı, M. (Ed.), *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2,* İstanbul: Gökkubbe Yayınları: 347-381.

Quataert, D. (2006a), "İnşaat", İnalcık, H. ve Quataert, D. (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2: 1600- 1914*, İstanbul: Eren Yayıncılık: 927-942.

Quataert, D. (1987), *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908),* (Çev. S. Tekay), Ankara: Yurt Yayınları.

Quataert, D. (2016), *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. A. Berktay), (10. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Quataert, D. (2008), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü,* (Çev. T. Güney), İstanbul: İletişim Yayınları.

Quataert, D. (2006b), "Sanayi", İnalcık, H. ve Quataert, D. (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2: 1600- 1914*, İstanbul: Eren Yayıncılık: 1001-1039.

Quataert, D. (2006c), "Ulaşım", İnalcık, H. ve Quataert, D. (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2: 1600- 1914*, İstanbul: Eren Yayıncılık: 919-927.

Quataert, D. (2006d), "19. Yüzyıla Genel Bir Bakış", İnalcık, H. ve Quataert, D. (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2: 1600- 1914*, İstanbul: Eren Yayıncılık: 887-900.

Pakalın, M. Z. (1978), *Maliye Teşkilatı Tarihi: 1442- 1930,* Ankara: Maliye Bakanlığı Tedkik Kurulu.

Palmer, A. (1995), *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi,* İstanbul: Bilgin Yayınları.

Pamuk, Ş. (2007), *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914* (4. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Ş. (2008), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme: Seçme Eserler II,* (Çev. G. Aksay), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk, Ş. (1994), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913* (2. Baskı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pamuk, Ş. (1984), *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)* (1. Baskı), Ankara: Yurt Yayıncılık.

Pamuk, Ş. (2007), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları: Seçme Eserleri I* (1. Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk, Ş. (2017), *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (8. Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pazarcı, H. (2008), *Uluslararası Hukuk* (7. Baskı), Ankara: Turhan Kitabevi.

Pur, H. P. (2012), *Osmanlı'dan Günümüze Vergi Sisteminin Ekonomiye Uyumu (1838-2012)* (1. Baskı), İstanbul: Otopsi Yayınları.

Saylan, K. (2014), "Doksanüç Harbi'nden Sonra Kafkaslardan Orta Karadeniz Bölgesine Yapılan Göçler", Hacısalihoğlu, M. (Ed.), *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, İstanbul: BALKAR & IRCICA: 295- 314.

Sekbanbaşı, K. (1976), *Koca Sekbanbaşı Risalesi/ Hulasatü'l-Kelam Fi Reddi'l-Avam/ Muhassenat-ı Asker-i Cedid,* Uçman, A. (Ed.), İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.

Shaw, W.M.K. (2004), *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, (Çev. E. Soğancılar), İstanbul: İletişim Yayınları.

Somel, S. A. (2010), *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi: (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İstanbul: İletişim.

Soydemir, S. (2013), *Hurufattan Taş Baskıya Osmanlı'da Kitap Basımı*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Soysal, İ. (2000), *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları Cilt -1 (1920- 1945)* (3. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Su, K. (1965), *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, İstanbul: ICOM Türkiye Milli Komitesi.

Tabakoğlu, A. (2018), *Türkiye İktisat Tarihi* (15.Baskı), İstanbul: Dergah Yayınları.

Tanör, B. (1999), *Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri* (4. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tekdemir, A. (2012), "Ticaret Nezareti'nin Kuruluşu ve İdari Birimleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret***,** Demirel, F. (drl.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ. (2009), *İstanbul ve Ankara İçin Kent İçi Ulaşım Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekin, Y. (2004), *Türkiye Şifalı Sular Rehberi: Kaplıcaları, Ilıcaları, İçmeleri, Çamur Banyoları, Kum Banyoları, Talassoterapi Merkezleri,* Maden Suları, Doğal Kaynak Suları, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Toprak, Z. (1995a), "Ekonomik Gelişme ve Ticaret Serbestiyeti", Akşin, S. (Ed.), *Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600- 1908,* İstanbul: Cem Yayınevi: s.232-234.

Toprak, Z. (2012), *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918* (1. Baskı), İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

Toprak, Z. (1995b), "Zanaatten Sanayi'ne Geçiş Sorunsalı", Akşin, S. (Ed.), *Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600- 1908,* İstanbul: Cem Yayınevi: 237-241.

Unat, F. R. (1964), *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***,** Ankara: M.E.B.

Üçok, Ç., Mumcu, A., Bozkurt, G. (2016), *Türk Hukuk Tarihi* (18. Baskı), Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Varuy, N. (1988), *Kentsel Sitlerin Korunması,* İstanbul: Aybay Yayınları.

Yasamee, F. A. K. (2018), *Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı-1878-1888,* (Çev. Y. S. İnanç), İstanbul: Kronik Kitap.

Yerasimos, S. (1986), *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1-Bizanstan Tanzimata,* (Çev. B. Kuzucu), İstanbul: Gözlem Yayınları.

Yıldırım, K. (2013), *Osmanlı'da İşçiler (1870- 1922): Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler,* İstanbul: İletişim Yayınları.

C. TEZLER

Akar, Ş. K. (1998), 1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Al, H. (1997), Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aşçı, H. B. (2007), Türkiye'nin 150 Yıllık Borç Serüveni, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atar, Z. (2012), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Kamu Hizmeti İmtiyazları, Doktora Tezi, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başaran, Ş. (1991), Anonim Şirket Olarak Kurulmuş Aile Şirketlerinin Yönetim ve Organizasyon Sorunlarının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Behram, Z. A. (2006), 1876 Tarihli Osmanlı Kanun-i Esasisi ile 1924 Tarihli T.C Anayasasının Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ceylan, İ. C. (1995), Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi, Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Çelik, Z. (2007), Osmanlı'nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: 'Muhacir' Gazetesi (1909-1920), Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dinçer, K. (2016), 19.yy. Osmanlı Esnaf Birliklerinin ve Mensubu İşyerlerinin Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Esirgen, S. Ö. (2010), Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları, Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Göçer, K. (2002), Osmanlı İktisat Düşüncesinde Birey (Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası ile İktisadiyat Mecmuası Dergisi Örnekleri), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kapıcı, Ö. (2013), Osmanlı- Rus İlişkilerinde N.P. İgnatyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877), Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kenanoğlu, M. M. (2002), 1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerine Etkileri (1858-186), Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keskin, Ö. (2005), Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıç, S. (2014), Kanun-i Esasi'de Egemenlik Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kısa, A. (2019), Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri (1908-1918) Kapitülasyonlar, İmtiyazlar, Anonim Şirketler, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köse, H. (2010), 140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H.1251- 1260/M. 1836-1845) Osmanlı Devleti'nde Sarraflar, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurtoğlu, R. (2010), İthal İkamesinden Liberal Ekonomiye Geçiş Sonrasında Büyüme ve İşsizlik, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özgül, C. G. (2001), Türkiye'de Kentsel Hizmetler Alanında İmtiyazlı Şirketler ve Beledileştirme (1850-1950), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özilhan, N. (2020), 1851 Londra Uluslararası Sergisi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nun Katılımı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sağlam, F. (2011), Son Dönem Osmanlı Gelir Kaynaklarının Cumhuriyet Dönemi Gelir Kaynaklarıyla Mukayesi, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sertkaya, A. (2013), Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin Doğuşu ve XVII. Yüzyıl Endonezya'sında Yükselişi, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sezgin, M. (2010), 1838 Osmanlı- İngiliz Ticaret Anlaşmasının Tanzimat Fermanı'na Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenol, A. (2012), Fransız Diplomat Baron de Bois le Comte'un Raporlarına Göre Osmanlı Ekonomisi (1833-1834), Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşkın, F. (2007), Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Temel, E. (2017), Kümelenmenin Toprak Sanayiinde Üretim Maliyetlerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, İstanbul, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ürkmez, N. (2006), II. Abdülhamid'in Modernleşme Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üskül, Z. (2019), Hüdâvendigâr Vilâyeti'nde Tütüncülük ve Reji İdaresi, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazıcıgil, O. F. (2020), Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729-1928), Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Yılmaz, N. (2007), 19. Yüzyıl İstanbul Kültür Ortamında Müzik ve Mekân, Doktora Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

D. SEMPOZYUM, SEMİNER, KONGRE, RAPOR VD.

Akten, N. (2009), "Türklerde Posta gemileri ve Posta Taşımacılığı", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu- I (İzmir Ve Doğu Akdeniz) - 7 Mayıs 2009***,** İzmir: Dokuz Eylül Universities: 174.

Aydıntan, B., Gençtürk, R. "Avrupa Sanayi Devriminin 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayi ve İşletmelerine Etkisi"*, XV. Ulusal İşletmecilik Kongresi- 26-28 Mayıs 2016*, İstanbul: İstanbul İktisat Fakültesi İşletme Bölümü: 1157- 1165.

Vahdettin, E. (2007), "Üsküdar'da Omnibüs Şirketi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IV Bildirileri- 3-5 Kasım 2006*. İstanbul: 171-174.

Mehmet, G. "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu- 2-6 Temmuz 1986*, Ankara:168-169.

Gülmez, F. G., Nezih, R.A. "Tarihi Bir Su Yapısı: Eğrikapı Maksemi", *Tarihi Su Yapıları Konferansı Bildiriler Kitabı 26-27 Haziran 2008,* İzmir: T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı.

Kaynar, İ.S. (2015), "Haydarpaşa- İzmit Demiryolu ve İskelelerle İlişkisi", *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu VIII. Karadeniz Limanları -29 Nisan- 01 Mayıs 2015,* Ordu: OÜSBAD: 139.

Koca, Y.N. (2015), "19.yy.'da Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar", *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu VIII. Karadeniz Limanları- 29 Nisan- 01 Mayıs 2015,* Ordu: OÜSBAD: s.447.

Kurt, Y. "Osmanlı Devletinde Yahudilerin Filistin'de Toprak Edinmesi", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi- 1.Cilt, 21-23 Kasım 2012,* Ankara.

Öztürk, C. (2006), "Haydarpaşa- İzmit Demiryolunun İnşası ve İşletilmesi: Bir İktisadi Millileşme Girişimi (1871- 1888)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildirileri,* Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi: 723.

Öztürk, M. "Osmanlı Ekonomisinde Meydana Gelen Değişimlerin Müesseselere Tesiri", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri- II- 7-8 Eylül 2007,* İstanbul: Marmara Üniversitesi: 259.

Şener, A. "Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu- 31 Ekim- 3 Kasım 1989,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 215-242.

T.C. Ticaret Bakanlığı (2021), *Filistin Ülke Profili,* Ankara.

Tok, A. "İmparatorluğun Son Döneminde Tuğla Üretimi ve Ticareti (1839-1914)", *III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu- 25-26 Mayıs 2015*, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi: 769.

Türkmen, Z. "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane"*, Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri- 20-22 Mayıs 2016,* İstanbul: 29 Mayıs: 931- 954.

Yetgin, M.A. (2010) "Organik Gübreler ve Önemi", Samsun İl Tarım Müdürlüğü Çiftçi Eğitimi ve Yayım Şubesi*:* 7.

E. SÜRELİ YAYINLAR

Acartürk, E., Kılıç, R. (2011), "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi***,** 29/2: 1-21.

Ağır, S. (2016), "İşletmecilik Tarihi Açısından Osmanlı İktisat Tarihi Birikimine Bakış", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi,* 45: 26-39.

Akay, T. (2019), "Esnaf Teşkilatlarında Şirketleşme Sürecinde Kılıççı Esnafının Yeniden Örgütlenmesi", *Kafkas Üniversitesi SBE Dergisi,* 24 (Sonbahar): 739- 752. doi: 10.9775/kausbed.2019.055.

Akbulut, G. (2012), "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Gerçekleşmeyen Demiryolu Projeleri ve Etkileri (1876-1939)", *Atatürk Dergisi,* 1/1: 228.

Akpınar, D. (2017), "Çitli Maden Suyu", *Social Sciences Studies Journal***,** 3/6: 844. doi: 10.26449/ssj.114.

Alper, D., Anbar, A. (2010), "Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar", *Maliye ve Finans Yazıları*, 87 (Nisan): 27-49.

Arıkan, Z., Martal, A. (1998), "İzmir'de İlk Buharlı Un Fabrikası", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 12: 11-14.

Aslan, S., Alkış, M. (2015), "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6/1 (İlkbahar): 18-33.

Atam, Ş. (2012), "Osmanlı Devleti'nde Bir Yol Çıkmazı: İzmit- Ankara Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi,* 3/1 (Aralık): 132.

Avcı, M. (2000), "Sigortanın Osmanlı Hukukuna Girişi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 8/1-2 (Haziran): 281-283.

Aydın, M. (2009), "XIX. Yüzyılın Sonunda Osmanlı Devletinde Alliance İsraelite Universelle (A.I.U.) Okullarının Açılması", *Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi,* 7 (Kış): 8-11.

Aygün, Y., Acar, M. (2004), "Organik Gübreler ve Önemi", *Hasat Dergisi,* 228: 68-72.

Balcı, E. (2003), "Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi Eduare Coulant'a Göre 'Menâbi-i Ma'deniyemiz'", *Türk Dünyası Araştırmaları,* 145 (Ağustos): 97-102.

Barkan, Ö. L. (1966), "Askeri Sınıf Mensuplarının Ticaret ve Sanayi ile İlgileri", *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi***,** 3/5-6: 59-60.

Baskıcı, M. (2002), "Osmanlı Anadolusunda Sigorta Piyasası: 1860- 1918", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 57/4: 6. doi: 10.1501/SBFder_0000001812.

Başkutlu, S. (2020), "Osmanlı Devleti'nde Ekmek Üretiminde Modernleşme Çabalarına Bir Örnek: 'Ekmek ve Ma'mûlât-ı Dakîka Şirket-i Osmâniyesi' ve Nizamnamesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* 6/3 (Eylül). doi: 10.21551/jhf.785003.

Bayartan, M. (2008), "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* 10/1 (Aralık): 138-139.

Bayraktar, K. (2002), "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 3/2: 82-83.

Berly, Mr. vd. (1880), "Notes on the Jablochkoff System of Electric Lighting", *Journal of the Society of Telegraphe Engineers,* 9/32: 135-143.

Bulut, M. (2012), "Osmanlı Ekonomi Politiği'ne Yeniden Bir Bakış", *Bilig Dergisi,* 62 (Yaz): 63-96.

Bursa Vilayet Salnamesi (1927), 35. Def'a, Bursa: Vilayet Matbaası.:

Bülbül, Y., Özbay, R. D. (2007), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Teknolojiye Karşı Direncin İktisat Tarihi", *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi,* 9/4, (Eylül): 19-41. doi: 10.4026/1303-2860.2007.9953.x.

Çağatay, N. (1943), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 2/1: 24.

Çakılcı, D. (2018), "Doğu Akdeniz'de Denizaltı Telgraf Bağlantıları: Yunanistan'ın Uluslararası Şebekeye Dahil Edilmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* 33/1: 28-33. doi: 10.18513/egetid.443309.

Çakılcı, D. (2014), "Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Telgraf İş birliği: Sicilyateyn/ İtalya Örneği", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* 13/25-26 (1-2): 35.

Çakır, C. (2011), "Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında Yapılan Bir Kurumsal Düzenleme Örneği Olarak Ticaret Nezareti", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* 50/1-4:141-166.

Çal, H. (1997), "Osmanlı Devletinde Asar-ı Atika Nizamnameleri", *Vakıflar Dergisi,* 26: 392.

Çoruh, H. (2018), "Osmanlı Devleti'nde Nehir Islahı ve Taşkın Organizasyonu (Meriç/Enez Limanı, Savreyn, Seyhan/ Ceyhan, Sakarya/Mudurnu)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD),* 5/12 (Temmuz): 168-169. doi: 10.17822/omad.2018.105.

Çoruh, H. (2019), "Osmanlı Döneminde Bataklık Islah Çalışmaları (1840-1920)", *Journal of Strategic Research in Social Science (JOSRESS),* 5/1: 268-269.

Damlıbağ, F. (2013), "Osmanlı Devleti'nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* 62/2 (Eylül): 197- 222.

Demirel, F. (2002), "Osmanlı Devleti'nde Tuz Gelirlerinin Düyûn-ı Umûmiye'ye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* 1: 151.

Demirpolat, A., Akça, G. (2008), "Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema", *EKEV Akademi Dergisi,* 36 (Yaz): 119- 132.

Dığıroğlu, F. (2014), "Osmanlı Taşrasında Matbuat Faaliyetleri: Samsunlu Matbaacı ve Kitapçılara Dair Yeni Belge ve Bilgiler", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi,* 45 (Yaz 2014): 128.

Doğan, A. (2018), "Arşiv Belgelerine Göre 19. Yüzyıl'da Kumluca'da Maden Ruhsatı Ticareti", *Journal of Current Researches on Business and Economic,* 8/2:120. doi: 10.26579/jocrebe-8.2.8.

Doğan, R. (1997), "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 37/1: 407-442. doi: 10.1501/IIhfak_0000000911.

Durhan, İ. (2002), "1838 Tarihli Osmanlı- İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi,* 6/1-2: 77- 104.

Ekinci, İ. (1999), "Osmanlı Devleti'nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri", *Arayışlar Dergisi,* 2 (Şubat): 67-69.

Ekici, İ. (2006a), "Osmanlı Devleti'nde Marmara'da Kabotaj Tartışmaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 8/1 (Haziran): 101- 103.

Ekinci, İ. (2006b), "Osmanlı'da Yabancı Vapur Kumpanyaları ve İmajları Hakkında", *Kebikeç Dergisi,* 21:76- 77.

Ergin, Z. (1988), "Tuzun Üretim Teknolojisi ve İnsan Sağlığındaki Yeri", *Bilimsel Madencilik Dergisi,* XXVIII/1: 17-18.

Ergüder, B. (2010), "Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Borç Yönetiminden Bir Kesit: İkramiyeli Tahviller", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* 6/2 (Haziran): 470- 485. doi: 10.21551/jhf.740349.

Ergüney, Y. D., Pilehvarian, N. K. (2015), "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", *MEGARON,* 10/2: 224-240. doi: 10.5505/MEGARON.2015.14238.

Eşiyok, B. A. (2010), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması", *Mülkiye Dergisi,* 34/266: 67- 108.

Geçili, D. (2020), "On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Donanmasında Yapılması Planlanan Islahat Hareketleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* 6/2 (Haziran): 271. doi: 10.21551/jhf.730916.

Görcelioğlu, E. (1985), "Belgrat Ormanındaki Tarihi Bentler", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 35/3: 47-56. doi:10.17099/jffiu.09857.

Görcelioğlu, E. (1995), "Havzalarda Orman ve Otlak Alanları Amenajmanın Su Verimine ve Kalitesine Etkileri' Üzerine Açıklamalar", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 45/1-2: 39-41.

Gümüş, M. (2008), "Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelenmesi", *BİLİG Dergisi,* 47 (Güz): 215-240.

Güneş, M. (2015), "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Vilayet İdaresinin Teşekkülü", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 37 (Bahar): 187. doi: 10.21563/sutad.187049.

Hanilçe, M. (2018), "Osmanlı Devleti'nin Bataklık Kurutma Uygulamalarına Bir Bakış: Tokat Kaz Gölü Örneği (1870- 1892)", *Türk Dünyası Araştırmaları,* 119/235, (Temmuz-Ağustos): 61.

Hüdavendigar Vilayet Salnamesi H.1301: 12. Def'a, Feraizcizade Matbaası.

Kala, A. (2003), "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme", *TALİD,* 1/1: 252-253.

Kalyoncu, F. (2001), "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Liberalizmin Osmanlı Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi", *Dumludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 5 (Haziran): 1-13.

Karaduman, H. (2004), "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", *Belgeler,* 25/29: 78.

Karataşer, B. (2017), "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies,* 57 (Summer): 423-434.

Keskin, Ö. (2011), "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekamülü (1861-1906)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM,* 29: 129-130. doi: 10.1501/OTAM_0000000569.

Keskin, Ö. (2010), "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* 0/11 (Ekim): 81.

Kırlı, E. (2015), "Veliefendi Basma Fabrikası Örneği Bağlamında Fabrika-yı Hümayunlarda Avrupalı Ustaların Yeri ve Önemi", *Mavi Atlas Dergisi,* 5 (Ekim): 21-42. doi: 10.18795/ma.28455.

Kodaman, B. (1980), "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Girişi Vasıtaları (1838- 1914)", *Milli Kültür,* 2/1 (Haziran): 22-33.

Konan, B. (2015), "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 64/1 (Mart): 171- 194. doi: 10.1501/hukfak_0000001776.

Kurt, M. vd. (2016), "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 40 (Güz): 248-250. doi: 10.1501/OTAM_0000000708.

Kutbay, E. Y. (2012), "Batı Anadolu'da Hayata Geçirilemeyen Bir Proje: İzmir-Çanakkale Demiryolu", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi,* 3/1 (Ocak): 8. doi: 10.18354/esam.81740.

Küçükkalay, M. (2005), "Osmanlı'da Kapitalizmin Gelişememesi Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir Deneme", *İslami Araştırmalar Dergisi,* 18/4: 453-462.

İlhan, M. M. (2008), "Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* 27/.44: 40- 59. doi: 10.1501/Tarar_0000000408.

İnalcık, H. (1964), "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten,* 28/112 (Ekim): 603-690.

İnalcık, H. (1998), "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün", *Doğu- Batı Düşünce Dergisi,* 2 (Şubat, Mart, Nisan): 7-28.

Mahlut, M. (2010), "20. Yüzyıl Başında 'İmtiyaz' Kelimesi ile 'Kapitülasyon' Kelimesinin Tarihsel Açıdan Karşılaştırmalı İncelenmesi", *History Studies International Journal of History,* 2 (February): 411.

Mumcu, A. (1969), "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 26/3: 53-56. doi: 10.1501/Hukfak_0000001152.

Onhan, M. E., Güney, T. (2018), "Yeniçeriliğin Kaldırılışı ve Sosyoekonomik Sonuçları", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 34 (Haziran): 41-52.

Önge, M. (2018), "Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye'de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atîka", *Avrasya Terim Dergisi,* 6/1: 11.

Özay, İ. H. (1994), "Ortak Yararlı İşletme Ya da Nam-ı Diğer Müşterek Emanet", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* 54/1-4: 57.

Özdemir, Y., Çiydem, E., Aktaş, E. (2014), "Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı", *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi,* 22/1 (Ocak): 321- 338.

Özcan, M.S.Ö., Sarıcaoğlu, M. E. (2020), "Avrupa'nın Değişimi Karşısında Osmanlı İmparatorluğu ve Milli Burjuvaziye Giden Süreç", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 10/1 (Ocak):37-52.

Satılmış, S. (2016), "Osmanlı'da Bandırma- Soma Demiryolu Hattının Kuruluşu", *Journal of History and Future,* 2/2 (August):158. doi: 10.21551/jhf.v2i2.5000196355.

Seyitdanlıoğlu, M. (1992), "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi,* 3 (Ocak): 323- 332.

Sırma, İ. (2011), "Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı", *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi,* 3/2: 5-6.

Sonyel, S. (1991), "Osmanlı İmparatorluğunda Koruma Sistemi ve Kötüye Kullanılması", *Belleten,* 56/213 (Ağustos): 359- 370.

Şahin, M., Demiray, A. (2019), "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılara Verilen İmtiyazların Girişimcilik Üzerine Etkileri", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal***,** 5/25: 1702-1708. doi: 10.31576/smryj.389.

Şensoy, F. (2018), "Şirket-i Hayriye: Osmanlı Boğaziçi Taşımacılık Şirketi", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Özel Sayı (Eylül): 239-145.

Şimşek, F., Dinç, G. (2009), "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 10/16: 105.

Tamçelik, S. (2000), "Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi ve İktisadi Sosyal Etkileri," *ERDEM Dergisi,* 12/5: 493- 494.

Tan, S. (2021), "Osmanlı Devleti'nde 'Guano' İhracı Meselesi", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi,* XI: 250-251. doi: 10.13114/MJH.2021.563.

Tan, T. (1967), "Kamu Hizmeti İmtiyazından "Yap- İşlet- Devret" Modeline", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 22/2 (2 Şubat): 308-310. doi: 10.1501/SBFder_0000001596.

Tızlak, F. (2000), "Van Gölü'nde Vapur İşletme Teşebbüsleri", *Belleten,* 64/240 (Ağustos): 469.

Tızlak, F. (1996), "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten,* 60/229 (Aralık): 707- 715.

Topal, M., Erdemir E., Kırlı E. (2012), "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 25 (Mayıs): 37-64.

Tuncer, S. Ç., Ulusoy, Y. (2017), "Yedek Akçeler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 19/Özel Sayı: 1974.

Turan, H. (2019), "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri", *AUID,* 11/2: 37-46.

Türk, İ. C., Çağır, M. (2007), "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 4/11: 37- 50.

Yamaç, M. (2014), "İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi,* 3/5: 54-68.

Yazıcı, N. (1983a), "Osmanlı Telgrafında Dil Konusu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XXII: 751-761.

Yazıcı, N. (1983b), "Osmanlı Telgraf Fabrikası", *Türk Dünyası Araştırmaları,* 22 (Şubat): 76-77.

Yeşil, F. (2010), "Nizam-ı Cedid Ordusunda Talim ve Terbiye (1790-1807)", *Tarih Dergisi,* 52: 27-85.

Yıldırım, İ. (2001), "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11/2: 313- 326.

Yıldırım, İ. (2002), "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 12/1: 319.

Yıldız, M. C. (2004), "Osmanlı'dan Günümüze Demiryolu Politikalarına Genel Bakış", *EKEV Akademi Dergisi,* 19 (Bahar): 198.

Yücekök, A. (1968), "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu: 1838 Ticaret Sözleşmesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 23/1 (Ocak): 395. doi: 10.1501/SBFder_0000000925.

F. ANSİKLOPEDİLER

Akyıldız, A. (2009), "Sarraflık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 36: 163-164.

Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi, 11: 172.

Arseven, C. E. (1943), "Eski Eserler", *Sanat Ansiklopedisi,* 1:531-532.

Aydın, M. A. (1991), "Arazi Kanunnamesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 3: 347.

Beydilli, K. (2003), "Mahmud II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 27: 355.

Beydilli, K. (2007a), "Nizam-ı Cedid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 33: 177.

Beydilli, K. (2007b), "Paris Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 34: 171.

Beydilli, K. (2012), "Vak'a-i Hayriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 42: 454.

Bostan, İ. (2000), "İnebahtı Deniz Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 22: 287-289.

Çeçen, K. (1992), "Bent", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 5: 460-465.

Çeçen, K. (1998), "Hendes-i Mülkiyye Mektebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 17: 208-209.

Çeçen, K. (2010), "Taksim Suları" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 39: 478-479.

Derman, M. U. (1997), "Hat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 16: 430-432.

Engin, V. (2008), "Rumeli Demiryolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 35: 236.

Eralp, T. N. (1985), "Askeri Müze", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* 6: 1604.

Eyice, S. (1985), "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* 6: 1596.

Findley, C. V. (1997), "Hariciye Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16: 179.

Genç, M. (2013), "Yed-i Vahid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 43: 379-383.

Giz, A. (1985), "Islah-ı Sanayi Komisyonu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* 5: 1360-1362.

Gülsoy, U. (1999), "Islahat Fermanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 19: 185-190.

Halaçoğlu, Y. (1994), "Derbend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 9: 163.

Hanioğlu, M. Ş. (1992), "Batılılaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 5: 148-152.

İnalcık, H. (2000), "İmtiyâzât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 22: 245-252.

İpşirli, M. (1993), "Dahiliye Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 8: 414.

Kala, A. (1995), "Esnaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 11: 428-429.

Küçük, C. (1988), "Abdülhamid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1: 219.

Küçük, C., Ertüzün, T. (1994), "Düyun-ı Umûmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 10: 58-59.

Kütükoğlu, M. S. (1991), "Avrupa Tüccarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 4: 159-160.

Kütükoğlu, M. S. (1992), "Balta Limanı Muahedesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 5: 39.

Kütükoğlu, M. S. (1998), "Hayriye Tüccarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 17: 64-65.

Martal, A. (2010), "Suyolcu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 38: 1.

Ortaylı, İ. (1985), "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* 1: 280-281.

Özcan, A. (1991), "Asakir-i Mansure-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 3: 457-458.

Özcan, A. (2007), "Osmanlıcılık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 33: 485-487.

Öztürk, C. (2008), "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 35: 301.

Quataert, D. (1985), "19. yy.'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* 4: 914.

Pamuk, Ş. (1985), "19. yy.'da Osmanlı Dış Ticareti", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* 3: 655.

Sarı, N. (2004), "Mekteb-i Tıbbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 29: 2-3.

Sarıyıldız, G. (2001), "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 34: 463-465.

Saydam, A. (2019), "Muhacir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Ek-2: 286-287.

Tahiroğlu, B. (1985), "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* 3: 595.

Tanör, B. (1985), "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* 1: 15-16.

Tızlak, F. (1999), "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı Ansiklopedisi,* 3: 313-314.

Yılmaz, Fehmi. (2012), "Tütün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 42: 3.

Yürük, A. Y. (2012), "Ahmet Necib Efendi", Kahraman, A. (Ed.), *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi,* 39.

G. SÖZLÜKLER

Devellioğlu, F. (2017a), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat: Hurde,* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Devellioğlu, F. (2017b), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat: İmtiyaz,* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

H. RESMİ YAYINLAR

Düstur, I. Tertib, Cilt.2.

I. DİJİTAL KAYNAKLAR

Avşaroğlu, N. (2021, 23 Mart), "İlk Maden Mühendisi İbrahim Edhem Paşa". https://www.academia.edu/39971933/İlk_maden_mühendisi_İbrahim_Ethem_Paşa adresinden alındı.

Avşaroğlu, N. (2021, 8 Mayıs), "Osmanlı Devleti'nde Maden Mühendisliği Eğitimi". https://www.academia.edu/44796008/Osmanlı_Devletinde_Maden_Mühendisliği_Eğitimi adresinden alındı.

İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi (2021, 21 Mart), "Tarihçe". https://mines.itu.edu.tr/tanitim/tarihce adresinden alındı.

İstanbul Teknik Üniversitesi (2021, 8 Nisan), "1773'den 2003'e İstanbul Teknik Üniversitesi". https://web.itu.edu.tr/kuntman/ITU-tarihce.htm adresinden alındı.

Kubbealtı Lugatı (2021, 9 Ağustos), "Guano". http://lugatim.com/s/GUANO adresinden alındı.

Kubbealtı Lugatı (2022, 28 Şubat), "Hurde". http://lugatim.com/s/hurde adresinden alındı.

Kubbealtı Lugatı (2022, 28 Şubat), "Huruf". http://lugatim.com/s/huruf adresinden alındı.

Mevzuat (2021, 2 Temmuz), "Türk Ticaret Kanunu". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6102.pdf adresinden alındı.

PTT (2021, 10 Haziran), "Tarihçe". https://www.ptt.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/Hakkimizda.aspx adresinden alındı.

Şehir Hatları (2021, 14 Şubat), "Genel Bakış". https://www.sehirhatlari.istanbul/tr/sirketi-hayriye/genel-bakis-102 adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi (2021, 7 Kasım), "1876 Kanun-ı Esasi". https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsî/ adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021, 14 Ekim), "Türkiye'de Müzecilik". https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-69904/turkiye39de-muzecilik.html adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı (2020, 27 Aralık), "Milli Eğitim Bakanlığının Kısa Tarihçesi". https://www.meb.gov.tr/milli-egitim-bakanliginin-kisa-tarihcesi/duyuru/8852 adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanlığı PTT Genel Müdürlüğü (2021, 9 Haziran), "Geçmişten Günümüze Posta". https://www.ptt.gov.tr/Lists/Yayinlarimiz/Attachments/2/kitap-gecmistengunumuze.pdf adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022, 20 Ocak), "Cüruf". https://sozluk.gov.tr adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2021, 5 Şubat), "İmtiyaz". https://sozluk.gov.tr adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2021, 5 Şubat), "Kapitülasyon". https://sozluk.gov.tr adresinden alındı.

EKLER

EK TABLOLAR LİSTESİ

Ek Tablo 1. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Ulaşım Sektöründe Verilen İmtiyazlar 207
Ek Tablo 2. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Haberleşme Sektöründe Verilen İmtiyazlar 225
Ek Tablo 3. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Vilayet Bazında Madencilik Sektöründe Verilen İmtiyazlar 226
Ek Tablo 4. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Madencilik Sektöründe Verilen İmtiyazların Vilayet Bazındaki İlk ve Son Sahiplerinin Uyruk Dağılımı 269
Ek Tablo 5. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Madencilik Sektöründe İmtiyaz Alan İmtiyaz Sahiplerinin Vilayet Bazında Şahıs/Şirket ve Uyruk Dağılımları (Adet) 271
Ek Tablo 6. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Bankacılık ve Sigortacılık Sektörlerinde Verilen İmtiyazlar 275
Ek Tablo 7. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Göl, Nehir ve Bataklık Temizliği İçin Verilen İmtiyazlar 282
Ek Tablo 8. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Maden Suyu Sektöründe Verilen İmtiyazlar 284
Ek Tablo 9. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Aydınlatma Sektöründe Verilen İmtiyazlar 285
Ek Tablo 10. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Kuş Gübresi İçin Verilen İmtiyazlar 286
Ek Tablo 11. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Hurde Huruf İçin Verilen İmtiyazlar 287
Ek Tablo 12. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Eğitim ve Kültür İçin Verilen İmtiyazlar 288
Ek Tablo 13. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Eski Eserler İçin Verilen İmtiyazlar 289
Ek Tablo 14. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Bend İnşası ve Su Getirilmesi İçin Verilen İmtiyazlar 290
Ek Tablo 15. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Tuğla Üretimi İçin Verilen İmtiyaz 293
Ek Tablo 16. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Verilen Tütün İmtiyazı 294
Ek Tablo 17. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Verileri Doğrultusunda Kategorileştirilen Sektörlerde Şahıs ve Şirket Türü Bazında Uyruk Dağılımları* (1865-1893) (Adet) 295
Ek Tablo 18. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Verileri Doğrultusunda Ortaklık İçeren İmtiyazların Dağılımları (Adet) 300
Ek Tablo 19. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Verileri Doğrultusunda Kategorileştirilen Sektörlerin Bölgesel Dağılımları* (1865-1893) (Adet) 305
Ek Tablo 20. 001 Numaralı İmtiyaz Defterinde Bulunan İmtiyazların İlk Hüküm Tarihlerine Göre Sektör Dağılımları * (Adet) 309

Ek Tablo 1. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Ulaşım Sektöründe Verilen İmtiyazlar

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
1	Denizyolu	Haliç-i Dersaadet Şirket-i Hayriye[660]		Osmanlı Şirketi	Köprüiçi / Haliç Körfezi	10 sene uzatma	6 adet vapur için: Ayda 30.000 kuruş net gelir itibar olunarak bundan yıllık %5 vergi. 6'dan fazla işletilecek vapurlar için: Her birinden yıllık 3.000 kuruş resm Şehremaneti'ne.	Köprü (Galata Köprüsü) ile Yemiş İskelesi'nden Aya Kapusu'na kadar ve de bir iskeleden diğer iskeleye kadar: 20 para Bundan daha fazla gidilecek yer için; Eyüp'e kadar 40 para Asakir-i Şahanem askerleri; Mekatib-i Askeriye ve Rüşdiye ve Sanayi mektepleri öğrencilerinden 10 para.	Yolcu taşımak	Süre Uzatma	22 Nisan 1873
						10 sene uzatma				Süre uzatma[661]	15 Ocak 1877
		Cemile Sultan								İmtiyaz devri ve süre uzatma	15 Kasım 1881

[660] Şirket, Mahmud Celaleddin Paşa yönetimindedir.

[661] Vapur hasılatının bir kısmının, Mahmud Paşa'nın eşi Cemile Sultan ve evlatlarına temin edilmesi şartı ile 1877 yılında 10 yıl daha uzatıldığı ancak Mahmud Paşa'nın bu şarta riayet etmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple de 1881 yılında süre uzatılarak imtiyazın Cemile Sultan'a devri gerçekleşmiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.136-137, 23 Zilhicce 1298 [16 Kasım 1881].

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
2	Denizyolu	Şirket-i Hayriye		Osmanlı Şirketi	Boğaziçi	10 sene uzatma	Şehremaneti'ne; Net Gelirden %5[662]	20.000.000 Franklık sermayeye sahip şirket kurulacak Asakir-i Şahanem askerleri; Mekatib-i Askeriye ve Rüşdiye ve Sanayi mektepleri öğrencilerinden Üsküdar ile Beşiktaş ve bu iskeleler ile köprü arasındaki diğer iskeleler için yarım ücret; İskeleler ile Beşiktaş'tan yukarıya gidenler için 20 para.	Yolcu taşımak	Süre Uzatma	22 Nisan 1873
						Kalan sürenin 50 seneye tamam-lanması				Süre uzatma	2 Ağustos 1903

[662] İmtiyaz süresinin uzatılması talebi, imtiyaz sahibinin net gelirinden Şehremaneti için %5 vergi alınması şartı ile kabul edilmiştir.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
3	Denizyolu Ve Köprü	Mösyö Mario Michael ve Şirketi		Yabancı[663]	Rıhtım: Haliç'in Unkapanı-Sirkeci İskelesi ve Azabkapı-Tophane arası olan iki cihetine	70 sene	Kefalet akçesi: 200.000 Frank Rıhtım ve teferruata ait net gelirin: %10'u. Köprü için yıllık bedel ödenecek[664]	Rıhtıma yanaşan gemilerden palamar resmi olarak: Ton başına 1 Frank Rıhtımda yüklenecek eşyanın: Her ton için 3 Frank Mağazalara konulacak emtiadan: Kantar başına 1 Frank Rıhtıma yanaşan gemi, sandal ve kayıklardan, eşya, yolcu ve hayvanattan resm	Rıhtım ve ticaret içi dok, mağaza inşası, vapur ve köprü işletme[665]	İnşa ve İşletme	24 Kasım 1876

[663] Tabiiyeti imtiyaz sözleşmesinde belirtilmemiş olmakla birlikte Mario Micheal'in Fransız olduğu ve bununla birlikte bu imtiyazın ilk, rıhtım imtiyazı olduğu da öğrenilmiştir. Bkz.; İlhan Tekeli, **İstanbul ve Ankara İçin Kent İçi Ulaşım Tarihi Yazıları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s.36.

[664] Karaköy Köprüsü ile Unkapanı köprüsü arasındaki mesafe az olduğundan büyük gemilerin giriş çıkışında zorluklar açığa çıkabilmektedir. Gemilerin giriş çıkılında Tersane-i Amire tarafına bir zorluk olmaması için, köprülerden birinin Perşembe Pazarı- Garp Kapısı ve Yemiş İskelesi-Unkapanı arasından tayin edilecek bir bölgede yapılması ve diğerinin kaldırılması durumunda kaldırılan köprü için (normalde devlete ödenecek köprü kirası yerine) imtiyaz sahibi gayrisafi hasılatının %10'nunu devlete verilecektir. Bununla birlikte yurtiçi ticaretine konu olan eşyaya, devlet eşyasına ve halkın zorunlu ihtiyacına konu olan eşyalara özel olarak rıhtım vergisi muafiyeti getirilecektir. Yeni durumda, kefalet akçesi olarak devlete 500.000 frank verilecektir. (Devlet, gemilerin geçişinin kolaylaşması için köprülerin içeri çekilerek Haliç'in en dar mevkiide kurulmasına müsasade göstermiştir.)

[665] Mösyö Michael'e Unkapanı'ndan Sirkeci İskelesi'ne ve Azab Kapı'dan Tophane'ye kadar Haliç'in iki tarafına rıhtım ve ticaret için mağaza inşa etmesi için bir şirket kurma imtiyazı verilmiştir. Şirkete 70 senelik imtiyaz süresi verilmekle birlikte inşa işlerinin tamamlanması için 12 sene süre verilmiştir. Kurulacak bu şirket, Dersaadet Tramvay Şirketi'nden izin almak şartıyla deniz üzerinden toprak doldurularak kazanılacak arazide tramvay ve omnibüs işletebilecek ve de iki rıhtım arasında nakliyat yapmak için şu an vapur işletme imtiyazı kendisinde olan şirketin süresi bittikten sonra Mario Michael'in kendisi vapur işletme hakkına sahip olacaktır. Köprü işletme imtiyazına da sahip olan şirket, Gümrük, Sıhhiye ve Liman Daireleri'ni de inşa etmekle sorumlu tutulmuştur.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
4	Demiryolu	Dersaadet Tramvay Şirketi namına Sebuh ve Kanano ve Fernandes ve Rali ve ortakları		Osmanlı Şirketi[666]	1.Hat: Galata-Şişli 2.Hat: Cisr-i Cedid'in İstanbul tarafı-Eyüp 3.Hat: 1.hattın uygun bir yerinden Tatavla'ya	36.5 sene	-	-	Nakliye ve ulaşımın kolaylaşması için hat uzatma	İnşa ve İşletme	19 Temmuz 1881
						Kalan süreye ek 2 sene			İstanbul- Eyüp Hattı için ek süre verilmesi	Süre Uzatımı	24 Mayıs 1884

[666] Defterde belirtilmemekle birlikte şirketin Galata bankerleri tarafından kurulduğu bilinmektedir.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
5	Denizyolu	Charles Hanson ve ortakları		Yabancı	Heybeli Ada'daki Çam Limanı	-	Havz ve tezgâh inşasında denizin kullanılmasına karşılık Bahriye Nezareti'ne: Yıllık 100 İngiliz Lirası Ferman Harcı: 200 lira	Şart: Gemi donanımı için gerekli eşyaların tersanece imali ve satışı, piyasa fiyatına göre %10 uygun olacak[667]	Vapur ve yelkenli ticaret gemileri için havz ve tezgâh inşası, ticaretin kolaylaşması, gelişmesi	İnşa ve İşletme	8 Nisan 1875
										Yükümlülükler Yerine Getirilmediği İçin Fesh[668]	17 Mart 1885

[667] Devlet, bu şartı sağlayacak ve hemen icraata başlaması gerekli olan bir Osmanlı şirketinin kurulmasına izin vereceğine dair gazeteye ilan vermiştir. Böylece hem Bahriye Hazinesince tasarrufa gidilmesi hem de gemi inşa edeceklerin menfaatine bir imtiyaz verilerek ticari faaliyetlerin kolaylaşması hedeflenmiştir. Ancak bu oran, aynı imtiyazı fesh etmek için deftere girilmiş olan 1885 tarihli metinde %20 olarak zikredilmiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.9, 5 Mart 1301 [17 Mart 1885].

[668] Gerekli inşaat işlemlerine 2 sene içinde başlanması şartı olmasına rağmen, aradan 9 yıl geçmiş ve hiçbir faaliyete başlanmamıştır. Devlet, bu ruhsatın amacının ticaretin kolaylaşması olduğunu ve genelin menfaati ile alakalı olduğundan sürenin uzatılıp ertelenmesini caiz bulmayarak, şahsın işi yapamaması ve sonradan iflası dolayısıyla verdiği imtiyazı iptal etmiştir.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
6	Denizyolu	Şirket-i Aziziye		Osmanlı Şirketi	Osmanlı İmparator-luğu	30 sene	Gümrük ve Fener resmi muafiyeti.	Şirket Sermayesi: 1.000.000 Lira-i Osmani (Her biri 20 Osmanlı Lirasından 50.000 hisse) Hizmet karşılığında belirli bir ücret. Harp mühimmatları, askeri eşyalar ve asker naklinde yarım ücret.	İmparatorluk iskelelerinde vapur işletmek, Postane-i Amire'nin çantalarını deniz yolundan güvenliğini sağlamak	Şirket devri ve İşletme [669]	15 Haziran 1870
						20 sene			Şirket yönetiminin değişmesi ve vapur sayısının artırılması[670]	İşletme	21 Nisan 1872

[669] Sözleşmede, daha önce var olan Fevaid-i Osmaniye Kumpanyası'nın tüm vapurları vesair edevatları ile Fazıl Mustafa Paşa yönetiminde kurulan Aziziye Kumpanyası'na eklenmesi söz konusudur. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.17-18, 15 Haziran 1870. Aziziye Kumpanyası, Fevaid-i Osmaniye Kumpanyası'nın sahip olduğu tüm gümrük, fener rüsumları muafiyeti gibi aldığı çeşitli haklara sahip olacaktır. Ayrıca Aziziye Kumpanyası'na tekel hakkı olmaksızın hareketli ve hareketsiz kalafat havuzları (gemilerin tamiri için), gemi inşası için tezgahlar ve eşyaları depolamak için anbarlar inşa etmesine izin verilmiştir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.28-29, 14 Haziran 1871. Literatürde ise Fevaid-i Osmaniye'nin dönemin Sultanı Abdülaziz'in talab doğrultusunda Aziziye Kumpanyası olarak isim değişikliğine uğradığı bilinmektedir. Bkz.; Necmettin Akten, "Türklerde Posta gemileri ve Posta Taşımacılığı", **Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu- I (İzmir Ve Doğu Akdeniz),** İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 7 Mayıs 2009, s.174.

[670] Daha önce Fazıl Mustafa Paşa idaresinde olan Aziziye Kumpanyası, vapur sayısının artırılması ve iyi şekilde idare edilmesi maksadıyla 20 seneliğine Bagos Bey idaresine verilmiştir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.33-34, 21 Nisan 1872.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
7	Karayolu	Üsküdar Omnibüs Şirketi[671]		Osmanlı Şirketi	Üsküdar çevresi	5 sene[672]	Her omnibüs için: Aylık 2 altından muafiyet[673] Her araba için: 1 kereliğe mahsus 1 altın Kefalet akçesi: 2000 liralık tahvil	-	Omnibüs arabaları işleterek ulaşımda kolaylık	İşletme	3 Ekim 1873
8	Demiryolu	Mösyö Selfder ile Hanson Kumpanya-sı ve Mösyö Alt ve Mösyö Zafiropulo[674]		Yabancı	Mevcut Haydarpa-şa- İzmit hattı ve Fenerbah-çe şosesi	20 sene	Kefalet Akçesi: 5000 Osmanlı lirası Demiryolundan elde edilen net gelirin %80'i.	Demiryolundan elde edilen net gelirin %20'si.	Demiryolu hattını ve şubeyi işletme, hattın tamir ve tamamlanması	İnşa ve İşletme	17 Nisan 1880

[671] Kurucu ve sermayedarları Üsküdar ahalisindendir.

[672] Şirketin süresi 5 yıl olmakla birlikte, süresinin üçte ikisi geçtikten sonra imtiyaz sahiplerinin talebi doğrultusunda ek olarak 5 sene daha verileceği temin edilmiştir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.56-57, 3 Ekim 1873.

[673] Şirkete, işleteceği her omnibüs adına Şehremaneti'ne ödemesi gereken 2'şer altın için muafiyet verilmiştir. Ancak bunun karşılığında şirkete, omnibüs işleteceği sokakların kaldırım ve şoselerin tamir etme ve düzenleme zorunluluğu getirilmiştir.

[674] Bu kişilere eğer isterlerse üç sene içinde bir Osmanlı anonim şirketi kurma hakkı da verilmiştir.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
9	Demiryolu	Baron de Hirsch		Yabancı	Dersaadet-Rumeli	-	-	-	-	İnşa	-
										Fesh	-
		Rumeli Demiryolu İşletici Kumpanya-sı		-		50 sene				İşletme[675]	1872 Mart

[675] İmtiyaz sözleşmesinden, daha önce Dersaadet- Rumeli arasında yaklaşık 2700 kilometre uzunluğunda demiryolu "inşası" (Rumeli Demiryolu) imtiyazının sahibinin Baron de Hirsch olduğu anlaşılmış olduğundan bu bilgi de tabloda gösterilmiştir. Ancak bu imtiyazın fesh olunarak demiryolunun "işletilmesi" için başka bir şirkete imtiyaz verildiği defterdeki metinden anlaşılmaktadır. Yeni imtiyaz sahibi 1., 2., 3., 4. ve 8. hatların tamamlanmasından itibaren 50 sene süre ile işletme hakkına sahip olacaktır. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.39, 10 Cemaziyelevvel 1289 [16 Temmuz 1872]. İlgili defterde işletme imtiyazının "işletici kumpanya" ya verildiği belirtilmektedir. Arşiv taramasında bu şirketin tam adının Rumeli Demiryolu/ Demiryolları İşletici Kumpanyası olarak geçtiği görülmektedir. Diğer taraftan literatürde edinilen bilgiye göre, Baron de Hirch'in bu hattı inşa etmek için "Rumeli Demiryolları Şirket-i Şahanesi"ni ve işletmek içinse "Rumeli Demiryolları İşletme Kumpanyası'nı 2 gün ara ile kurarak faaliyetler için gerekli sermayeyi tedarik etmeye çalıştığı görülmektedir. Bununla birlikte, 1872 yılında hattın "inşasını" devletin üstlendiği Hirsch'in ise sadece başladığı hatları tamamlamakla sorumlu olduğu bilinmektedir. Bkz.; Vahdettin Engin, "Rumeli Demiryolu", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.35, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, s.236.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
10	Demiryolu	Aydın Demiryolu Kumpan-yası vekili Borser Efendi		Yabancı[676]	Paradi-Bucak Karyesi	-	-	Şubenin tamiri, muhafazası ve işletilmesi karşılığında, şube, Aydın Demiryolu Kumpanya'sına brüt kazancının en az %60'ını verecektir.[677] Yine bu masraflar için Aydın Demiryolu Kumpanyası, Şubeden: İzmir tarafına gidip-gelen yolcu ve eşyadan kazanılan brüt gelirin %40'ını; Aydın tarafına gidip- gelen eşya ve yolcudan kazanılan brüt gelirin %60'ını alacak, Gerisi şubeye kalacaktır. Masraflar yetmezse üstünü şube ödeyecektir.	Şube açıp işletmek	İnşa ve İşletme	9 Şubat 1870

[676] İmtiyaz sözleşmesinde belirtilmemekle birlikte İzmir- Aydın Demiryolu Kumpanya'sının İngiliz bir şirkete ait olduğu bilinmektedir.

[677] Şube iki sene içinde inşa olup her konuda Aydın Demiryolu'na tabii olacaktır. Ayrıca, Aydın Demiryolu Kumpanyası'nın, şubeyi işlemeye başladığı ilk 7 senenin son üç senesinde kazanılan gelirin ortalaması 15 sene müddetle her sene Şube şirketi'ne ödemek şartı ile, şubeyi satın alma hakkına sahiptir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.12-16, 8 Zilkade 1286 [9 Şubat 1870].

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
11	Demiryolu	Mösyö Fotiyadis		Yabancı	Aydın Demiryolu'nun Seydiköy durağı-Merkum karyenin çarşısı[678]	-		Şube üzerinden "müruriyye resmi" olarak; 1. mevki yolcularından 40; 2. mevki için 30; 3. mevki için 20 ve "gidip-gelmek için"; 1. Mevki yolcularından 60; 2. İçin 45; 3. Mevki için 30 ve bineklerin her birinden 40; hayvanların her birinden 30; koyunların her biri için 20 ; eşya ve emtianın her kantarı için 30; yakıtların her kilogramı için 4 para .	Şube inşası ve ve Aydın Demiryolu Kumpanyası'na süre uzatımı	İnşa, İşletme ve Süre Uzatımı	7 Haziran 1876

[678] Yaklaşık 1600 metre uzunluğunda bir demiryolu şubesi inşa edilecektir. Şube açma imtiyazını alan Fotiyadis, Aydın Demiryolu Kumpanyası'na hiçbir masraf çıkarmayacaktır. Ancak Aydın Demiryolu Kumpanyası, 1 sene içinde inşa edilecek olan şubeyi işletme hakkına ve iyi şekilde muhafaza etme sorumluluğuna sahiptir. Şubeyi işletmeden kazanılacak gelir ve iyi halde muhafaza için yapılacak masraflar Aydın Demiryolu Kumpanyası'nın kâr garantisi muhasebesini içeren defterinde gösterilecektir. Şubenin imtiyaz süresi asıl Kumpanya'nın süresinin bitmesiyle sona erecektir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.77-78, 7 Haziran 1876.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
12	Demiryolu	Aydın Demiryolu Kumpan-yası		Yabancı	1.Kol: Aydın Hattı-Kuyucak Ve Kuyucak-Sarayköy; 2.Kol: Torbalı-Bayındır ve Bayındır-Tire	-	-	**DEVLET TARAFINDAN, İKİ KOL HAT İÇİN**;[679] İlk iki sene temin-i temettü akçesi: Yıllık 112.000 lira İki sene sonrasında temin-i temettü akçesi: 34.000 İngiliz Lirası'na düşürülecek **AYDIN DEMİRYOLU KUMPANYASI İÇİN;** Temin-i temettü Akçesi: 1878 Kanun-ı sani'den ibtidasına kadar altın olarak 28.730.349 kuruş 20 para devletçe nakden ödenememiş olduğundan iki kol için verilen imtiyazın başlangıcından 6 yıl içinde yıllık %6 faizle nakden ödenecektir. 1874 senesi temin-i temettü akçesi olan 5.435.404 kuruş ise nakden ve peşinen ödenecek	Aydın Demiryolu hattına iki kol hat eklenerek hattın uzatılması ve işletimi[680]	İnşa ve İşletme	11 Temmuz 1879

[679] Şirket, imtiyazın veriliş tarihinden 2 sene sonrası itibariyle imtiyazın biteceği güne kadar olan sürenin yarısında brüt gelirin toplamınının %55'ini diğer yarısında ise %50'sini ödeme alarak hatları işletmeyi taahhüd etmiştir. Diğer taraftan imtiyaz bittiğinde, iki kol hattın geliri her ne olursa olsun devlet 650.000 İngiliz Lirasi ödeyerek hattı satın alacaktır. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.107-108, 21 Receb 1296 [11 Temmuz 1879].

[680] İki kolun toplam uzunluğu yaklaşık 139 kilometre/ 1087 İngiliz mili olacaktır. Bu iki kolu işletmenin imtiyaz süresi Aydın Demiryolu imtiyazının süresi ile bitecektir. Ancak inşaatın toplamda 40 ayda bitmesi gereklidir. Masraflar ve tüm zarar ziyan imtiyaz sahibi olan Aydın Demiryolu'na aittir.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
13	Demiryolu Ve Karayolu	Tramvay-ı Osmanlı Kumpan-yası [681]		Osmanlı Şirketi	Cadde: Foça Demiryolu istasyonu-Kışla-ı Hümayun Karayolu: Caddenin son noktasın-dan-Göztepe Tramvay: Cadde'den 6 km mesafeyi aşan hat		-	Sermaye: Her biri 10 liradan 6.000 hisseden toplamda 60.000 liralık sermayenin sağlanmalı. Bunu sağlamak için sermayenin 3'te 1'ini 5 kişilik şirketin kurucu kadrosu ödeyecektir. (Kişi başı 4000 lira) Aynı zamanda gerekli arazileri satın almak için arazi sahiplerine peşin ödeme yapacaklardır. Buna karşılık satılacak hisselerden %10'u ücretsiz olarak kendilerine ait olacaktır.	Şehri imar, yolların ve ulaşımın genişletilmesi	İnşa ve İşletme	25 Kasım 1880

[681] İzmir Vilayeti Valisi Ahmed Muhsin Paşa'ya bu şirketi kurması için imtiyaz verilmiştir. Söz konusu yollar yapıldıktan sonra Kasaba şimendifer istasyonundan Aydın şimendiferi istasyonuna kadar bir tramvay inşası lazım gelirse, mevcut tramvay hattını oraya kadar uzatmaya şirketin yetkisi bulunacaktır. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.135-136, 21 Receb 1296 [11 Temmuz 1879].

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
14	Denizyolu	Nikolaki Salta, Nikolaki Boyacıoğ-lu ve ortakları		Osmanlı Tebaası[682]	Ayvalık (Hüdaven-digar Vilayeti)	22 sene	Kefalet akçesi: Nakden 500 lira ya da %25 faizli devlet tahvili İşlerin icrasını ve müruriye resminin alınmasını denetlemek üzere devlet tarafından atanan memurlar için: Yıllık peşin 120 adet 100'lük Osmanlı altını.	Limandan ithal ve ihraç olacak emtia, eşyadan: Ton başına müruriye resmi alacak Devlete ait her türlü eşya ve mühimmattan ücret almayacak.	Gemilerin kolayca geçip-gitmesi için, Dalyan'ın (Boğazın) yükseltilmesi ile Liman ve Dolab Boğazlarının temizlenip derinleşti-rilmesi, direkli şamandıralarla gemilere istikamet belirleme ve liman işletme	İnşa ve işletme	3 Mayıs 1880
15	Demiryolu	Şirket-i Nafia-i Osmaniye kurucusu Serkiz Bey		Osmanlı Tebaası	Demiryolu İnşası: Bandırma-Balıkesir-Kasaba (Turgutlu)[683]	99 sene	Kefalet Akçesi: Nakden ya da %5 faizli 4000 liralık tahvil	Temin-i temettü: Verilmeyecek.	Demir yolu inşa ve işletmesi	İnşa ve İşletme	7 Ekim 1873

[682] Mahalle sakinlerindendirler.

[683] Demiryolu imtiyazının dışında, tüm zarar ve ziyanı Serkiz Bey'e ait olmak üzere Bandırma- Dersaadet arasında vapur işletme hakkı imtiyaza tabii olmaksızın verilmiştir. Vapurlar, Seyru Sefain ve Liman Nizamatına tabii olacaktır. Ve yine şirketin devlete tasdik ettirmek kaydıyla Bandırma'da taştan ya da demirden bir iskele inşasına hakkı vardır. Demiryolu imtiyazının süresi bitince bu iskele de devlete geçecektir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.60, 14 Şaban 1290 [7 Ekim 1873].

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
16	Demiryolu	Şirket-i Nafia-i Osmaniye kurucusu Serkiz Bey		Osmanlı Tebaası	Mersin-Tarsus-Adana[684]	99 sene	Kefalet Akçesi: Nakden ya da %5 faizli 4000 liralık tahvil	Temin-i temettü: Verilmeyecek.	Demiryolu inşası	İnşa ve İşletme	20 Ekim 1873
17	Göl ve Nehir Taşımacılığı	İbrahim, Salih, Ahmed Beyler ve Yanko Efendi		Osmanlı Tebaası[685]	Selanik Vilayeti'ndeki Yenice Gölü ve Kara Orman Nehri	35 sene	Devlet tarafından atanan denetleyici memurlara: Yıllık 75 adet 100'lük Osmanlı altını Kefalet akçesi: 500 adet 100'lük Osmanlı altını İlk 10 sene: İnşaat için devlet ormanlarından alacağı kereste için vergi verilecek ancak vapurların hasılatından bir vergi verilmeyecek	Müruriye resmi: 6 tondan ağır yük taşıyanlar şirkete ödeyecek. Asakir-i Şahane'den: Savaş zamanında ücret talep etmeyecek; barış zamanında tarifenin yarısı kadar ücret.	Göl, nehir tathiri ve iskele inşası ile gemi geçişinin mümkün hale getirilmesi ve vapur işletme[686]	İnşa ve İşletme	19 Aralık 1882

[684] Şirketin devlete tasdik ettirmek kaydıyla Mersin'de taştan ya da demirden bir iskele inşasına hakkı vardır. Demiryolu imtiyazının süresi bitince bu iskele de Devlete geçecektir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.60-61, 27 Şaban 1290 [20 Ekim 1873].

[685] Selanik Vilayeti halkındandırlar. Bu kişilere lüzum gördükleri takdirde bir ay içinde bir şirket kurma hakkı verilmiştir. Aynı imtiyaz tathir sektörü için de ele alınmıştır.

[686] İçeriği nedeniyle aynı imtiyaz tathir sektöründe de ele alınmıştır.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
18	Nehir Taşımacılı-ğı	Dimitri Alexander		Osmanlı Tebaası	Kocaeli Sancağı Sakarya Nehri	40 sene	-	-	Vapur İşletme	Sözleşme şartları-nın düzenlen-mesi[687]	20 Ekim 1870
										Süre Uzatma İzni[688]	11 Ekim 1876
19	Göl Taşımacılı-ğı	Sarrafyan Artin ve Haffafyan Abraham [689]		Osmanlı Tebaası	Van Gölü	40 sene	Devlet tarafından tayin edilecek denetleyici memurlara: 1. Senenin sonundan itibaren her sene 120 adet Osmanlı lirası. Kefalet akçesi: 500 adet Osmanlı altını ya da %25 faizli devlet tahvili	-	Yolcu, eşya nakli ve yüklü mavnaları çekmek, iskele, emtia ambarı inşası gerekli tamiratlar için fabrika	İnşa ve İşletme	13 Ağustos 1876

[687] Daha önce verilmiş imtiyazın sözleşmesinde bazı maddelerin düzenlenmesini Dimitri Alexander talep etmiştir. Sözleşmenin birinci maddesinde bir şirket kurma hakkı verilmiş olmasına rağmen üçüncü madde şirketin kurulmasına engel teşkil edecek şartlar içerdiğinden imtiyaz tekrar düzenlenmiştir. Bununla birlikte önceki imtiyazın verilmesinden itibaren geçen süre de yok gibi sayılarak 40 sene süreyle yeni şartlarda imtiyaz verilmiştir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.22, 24 Recep 1287 [20 Ekim 1870].

[688] İşe başlamak için verilmiş olan süre geçmesine rağmen faaliyetlere başlanamamış olduğundan bu sürenin bir sene daha uzatılması imityaz sahibince talep edilmiş ve devletçe kabul olunmuştur. Ancak ileride yine böyle talep gelirse kesinlikle red edileceği de bildirilmiştir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.81, 22 Ramazan 1293 [11 Ekim 1876].

[689] Bu kişilere faaliyetlerini gerçekleştirmeleri adına şirket kurmaları için hak da verilmiştir.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
20	Demiryolu	Yusuf Kerci ve ortakları[690]		Osmanlı Tebaası	Demiryolu: Bağdat-Kerbela ve Kerbela-Necef Şube: Hanekin	99 sene		Devlet tarafından temin-i temettü verilmeyecek. Tarifeye uygun nakliye ücreti.	Ticaretin artması ve kolaylaşması	İnşa ve İşletme	7 Mayıs 1880
21	Karayolu	Şirket-i Vataniyye [691]		Osmanlı Tebaası	Humus-Trablus	50 sene	-	Sermaye: 3000 hisseden ibaret olmak üzere 9000 lira Müruriye Resmi; Köprüden geçen yüklü develerin her birinden 20; Yüklü binek ve katırlardan 15; yüklü eşeklerden 10 para	Şose inşa ederek arabalarla eşya ve yolcu nakli için şirket kurulması	İnşa ve İşletme	16 Aralık 1882
22	Demiryolu	Gustav ve Kumpanya-sı		Yabancı[692]	Yafa-Kudüs-i Şerif	51 sene	-	Temin-i temettü: Verilmeyecek	Demiryolu inşası için şirket kurma	İnşa ve İşletme	21 Ağustos 1872

[690] Bağdat'ın itibar edilen tüccarlarından olan bu kişilere üyeleri Osmanlı tebaasından oluşan bir Osmanlı Anonim şirket kurma hakkı verilmiştir. Bağdat'tan Necef'e kadar inşa edecekleri demiryolu hattının genişliği 1 metre 44 santim olarak belirtilmiştir. Diğer taraftan imtiyaz sahipleri demiryolunun Şat ve Fırat Nehirlerine tesadüf ettiği belirtilen üç yerde de köprü kurma hakkına sahiptirler. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.132-133, 27 Cemaziyelevvel 1297 [7 Mayıs 1880].

[691] Geylanzade Mehmed Nuri, Latifzade Mihail ve ortakları Şirket-i Vataniyye isimli bir anonim şirket kuracaklardır.

[692] Parisli bir sarraftır.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
23	Demiryolu ve Denizyolu	Alberd Will		Yabancı[693]	Demiryolu: Yafa-Kudüs-i Şerif Liman: Yafa	1 sene	-	-	Demiryolu İnşası yanında tütün maddelerinin temin edilmesi için liman inşasının da verilmesi	İmtiyazın genişleti-lerek bir başkası-na verilmesi	5 Ağustos 1878
24	Demiryolu ve Denizyolu	Vekil General Mott		Yabancı	Demiryolu: Yafa-Kudüs-i Şerif Liman: Yafa	-	-	-	Demiryolu ve liman inşası için bir anonim şirket kurma kararına dair zeyl	İmtiyazın genişle-tilmesi[694]	10 Ekim 1878

[693] Daha önce imtiyazı verilmiş olan Yafa- Kudüs demiryolu hattı inşasına dair imtiyaza, bu kez Yafa'da bir liman inşası da eklenmiş ve imtiyaz Fransız olan Alberd Will'e verilmiştir. İmtiyaz talebi kabul edilen Will, demiryolu ile limanı bir sene içinde inşa etmekle mükelleftir. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.100-101, 6 Şaban 1295 [5 Ağustos 1878].

[694] Yafa ile ilgili imtiyazların aynı veri olarak değerlendirmememizin sebebi, imtiyazın ilk hali olan demiryolu hattına liman imtiyazının eklenerek yeni haliyle Alberd Will'e bir sene müddetle "ihale" edildiğinin belirtilmesindendir. General Mott'a ise arşivde vekil olarak karşımıza çıkmakla beraber kendisinin Alberd Will'in vekili olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunamadığından 23. veri ile 24. Veri birleştirilmemiştir. İmtiyaz defterinde, General Mott'un talebi doğrultusunda daha önce verilmiş imtiyaza zeyl getirilerek, demiryolu ve liman inşası için bir anonim şirket kurulması kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla bu sektördeki imtiyazların şirket-şahıs dağılımları bir tabloda incelendiğinde bu imtiyazın bir anonim şirkete verildiği kabul edilecektir.

	TÜR	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ ARALIĞI	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	SERMAYE VE KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
25	Demiryolu ve Denizyolu ve Karayolu	Umur-ı Nafia Şirketi[695]		Yabancı	-	-	2.640.000 lira-i Osmanilik sermayesi olan şirket sermayesinin yarısına karşılık gelen 22'şer lira-i Osmanilik 60.000 hisse çıkarılacak ve bu 60.000 hissenin her biri için nakden %40 devlete.	-	Demiryolları inşası, vapur işletme, rıhtım, dok, yol ve kanal inşası	İnşa ve İşletme	15 Haziran 1873

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.50, 23 Safer 1290 [22 Nisan 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.136-137, 23 Zilhicce 1298 [16 Kasım 1881]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.51, 23 Safer 1290 [22 Nisan 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.112-113, 9 Zilhicce 1296 [24 Kasım 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.136, 21 Şaban 1298 [19 Temmuz 1881]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.11, 28 Receb 1301 [24 Mayıs 1884]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.76, 2 Rebiülevvel 1292 [8 Nisan 1875]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.9, 5 Mart 1301 [17 Mart 1885]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.17-18, 15 Rebiülevvel 1287 [15 Haziran 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.28-29, 25 Rebiülahir 1288 [14 Temmuz 1871]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.33-34, 12 Safer 1289 [21 Nisan 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.56-57, 10 Şaban 1290 [3 Ekim 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.127-128, 7 Cemaziyelevvel 1297 [17 Nisan 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.39, 10 Cemaziyelevvel 1289 [16 Temmuz 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.12-13, 8 Zilkade 1286 [9 Şubat 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.15-16.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.77-78, 14 Cemaziyelevvel 1293 [7 Haziran 1876]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.107-108, 21 Receb 1296 [11 Temmuz 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.135-136, 22 Zilhicce 1297 [25 Kasım 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.60, 14 Şaban 1290 [7 Ekim 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.60-61, 27 Şaban 1290 [20 Ekim 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.21, 24 Recep 1287 [20 Ekim 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.81, 22 Ramazan 1293 [11 Ekim 1876]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.109-111, 24 Şaban 1296 [13 Ağustos 1876]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.132-133, 27 Cemaziyelevvel 1297 [7 Mayıs 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.141-142, 5 Safer 1300 [16 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.40, 16 Cemaziyelahir 1289 [21 Ağustos 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.100-101, 6 Şaban 1295 [5 Ağustos 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.104-105, 13 Şevval 1295 [10 Ekim 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.51-52, 18 Rebiülevvel 1290 [15 Haziran 1873].

[695] Avusturya Devleti vatandaşı olan Kont Şonfled (Shoenfeld) ile Ostro (Austro) Ottoman Bankası yönetim kurulu (idare-i meclis) üyesi Adler isimli kişilerin talebi üzerine "Umûr-ı Nâfia Şirketi" adıyla bir anonim şirket kurulmasına izin verilmiştir. Şirket bir yönüyle ulaşım sektörüyle de ilgili görev tanımına sahip olduğundan burada sadece ulaşıma ait görevleri üzerinden ele alınmıştır. Şirketin merkezi Dersaadet'te olup başka vilayetler ve hatta yabancı memleketlerde de şube açması öngörülmüştür.

Ek Tablo 2. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Haberleşme Sektöründe Verilen İmtiyazlar

	HATTIN MEVKİİ ARALIĞI	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	KAZANÇLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
1	Dersaadet-Hocabey	Dominik Ganini (Dominique Galotti)	-	30 sene	Vergi: Her bir telgraf için 2 Frank	Her 20 kelime için 20 Frank 50 Santim	Denizaltından hat çekerek iletişimi hızlandırmak	İnşa ve İşletme	14 Temmuz 1870
2	Dersaadet-Hocabey	Danimarkalı Tizen? ve ortağı Telegraphe Construction and Maintenance Company Limited[696]	Yabancı	30 sene	Vergi; Her bir telgraf için Devlete, 2 Frank 75 Santim; Rusya'ya, 3 frank 25 Santim Kefalet Akçesi: 50.000 Frank	Her bir telgraf için 12 Frank[697]	Denizaltı telgraf hattının yapılışını sürdürmek[698]	İnşa ve İşletme	5 Haziran 1873
3	Girid-Otranto	Telegraphe Construction and Maintenance Company Limited	Yabancı	-	Mısır vb. yerlere çekilecek mektuplar için mürüriye resmi; 1 Frank	Girid'den İtalya'ya çekilecek mektuplar için Devletten; yarım ücret.	Hattı Avrupa'ya uzatarak Avrupa ile iletişimi kolaylaştırmak	Hattı uzatma izni	17 Aralık 1873

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.18-19, 14 Rebiülahir 1287 [14 Temmuz 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.52, 8 Rebiülahir 1290 [5 Haziran 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.59, 16 Şaban 1290 [9 Ekim 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.63, 26 Şevval 1290 [17 Aralık 1873].

[696] Telgraf Yapım ve Bakım Limited Şirketi.

[697] Bu kazanç üzerinden devlete vergi ödenecektir.

[698] Dersaadet'ten Hocabey'e kadar başlanmış bir telgraf hattı mevcut ise de bu hat pek uzak yerlerden dolaştığından haberleşmeyi hızlandırmak için denizden bir telgraf hattı döşenecektir.

Ek Tablo 3. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Vilayet Bazında Madencilik Sektöründe Verilen İmtiyazlar

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
HÜDAVENDİGAR VİLAYETİ											
1	Ertuğrul/İnegöl/ Domaniç/ Elmaağaç	Krom	1	Berdikari		Yabancı[699]	99 sene	2079 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 259 guruş 35 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1875
2	Ertuğrul/İnegöl/ Domaniç /Soğucak	Krom	1	Berdikari		Yabancı	99 sene	2436 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 304 guruş 20 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı:100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1876

[699] Berdikari, Rusya vatandaşıdır.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
3	Ertuğrul/İnegöl/ Domaniç/ Kozcağız ve Sarıot	Krom	3	Tatyos Masahyan		Osmanlı tebaası	99 sene	4514 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 564 guruş 10 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1878
				Tatyos Masahyan	Nikoli Kavada	Osmanlı tebaası[700]				Devir (tümü)	24 Aralık 1892
				Nikoli Kavada						Yeni açılan demir-yolu hattını kullan-ma izni	3 Ekim 1893
				Nikoli Kavada	Şarl Rayzer	Yabancı[701]				Devir (tümü)	20 Temmuz 1895
				Şarl Rayzer						Fesh	3 Şubat 1916

[700] Tatyos Masahyan Beşiktaş sakinlerinden; Nikoli Kavada ise Yıldız Hanı'ndandır.

[701] Rayzer, Alman vatandaşı ve Galata'daki Baltacı Han'ında mukim tüccar.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
4	Ertuğrul/İnegöl /Domaniç/ Bozbelen	Krom	1	Esperidon Kanglari	-	Yabancı[702]	99 sene	1185 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 148 guruş 5 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1878
				Esperidon Kanglari	Veresesi Sofia Hatun ve Aleksandır Kanglari[703]				Teminat Senedi[704]	Vefat nedeni ile İntikal	11 Kasım 1886
				Veresesi Sofia Hatun	Ernest ve Douglas Paterson	Yabancı[705]				Devir (tümü)	24 Aralık 1887

[702] İtalyan tüccar, Galata'daki Kamondo (Camondo) Hanı'nda ikamet eden tüccar.

[703] Merhum Esperidon Efendi'nin üç hissesinden ikisi oğlu Aleksandır Kanglari'ye ve bir hissesi ise kızı Sofia Hatun'a verilmiştir.

[704] Aleksandır Kanglari, teminat senedi vermiş ve intikal gerçekleşmiştir.

[705] İngiltere Devleti vatandaşı ve İzmir'de mukim iki kardeş. Aynı zamanda John Paterson'un oğullarıdır.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
4				Ernest ve Douglas Paterson	Aleksandır Kanglari[706]	Yabancı				Devir (tümü)	Ekim 1907
				Aleksandır Kanglari	İzak Yosef Bahil	-				Devir (tümü)	Ekim 1907
				İzak Yosef Bahil	Oskar Kankil(?)	Yabancı[707]				Devir (tümü)	29 Mart 1916
				Oskar Kankil	Frit Krop(?)	Yabancı[708]				Devir (tümü)	22 Temmuz 1916

[706] Esperidon Kanglari'nin veresesi olarak 3 hisseden 1'ine sahip olan Sofia Hatun bu hakkını Ernest ve Douglas Paterson'a devretmişti. Ernest Paterson ise bu hakkını, Esperidon Kanglari'nin diğer veresesi ve kalan 3 hisseden 2'sine zaten sahip olan Aleksandır Kanglari'ye devredince Aleksandır Kanglari hisselerin tamamına sahip olmuştur. (Defterde Ernest'in hakkını devretmesiyle Aleksadır Kanglari'nin hisselerin "tamamına" sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak Kanglari'nin hisselerin tamamına sahip olması için Douglas'ın da hakkını Kanglari'ye devretmiş olması gerektiğinden ve kâtibin yazmayı unuttuğu düşünüldüğünden devreden kısmında Ernest ile birlikte Douglas Paterson da yazılmıştır.)

[707] Oskar Kankil, Galata'da Merkez Rıhtım Han'da mukim ve Amerika tebaasındandır.

[708] Frit Krop, Almanya vatandaşı.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
5	Keles/ Nalınlar	Krom	3	Yozgatlı Ohan oğlu Karabet ve İncecik oğlu Mardirus ve Fabrikatör Karabet oğlu Şehbos		Osmanlı tebaası[709]	99 sene	466 cerib 82 murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 641 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1872
										Fesh	15 Ocak 1916
6	Bursa/ Sincan/ - / Yenice	Linyit	-	Şirket-i Madeniye-i Osmaniyye		Osmanlı Şirketi	99 sene	554 cerib 61 murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 762 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1872
										Fesh	13 Nisan 1915

[709] Ohan oğlu Karabet Dersaadet'te mukim bir sarraf, İncecik oğlu Mardirus tüccardır. Karabet oğlu Şehbos ise Ala(?) Tepe sakinlerindendir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
7	Karesi/ Edremid/Ünye/ Kocagümüş	Simli Kurşun	1	Ropol		Yabancı[710]	99 sene	17234 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 2154 guruş 10 para Ürün Üzerinden + cüruflardan: %3 Ferman Harcı: 150 adet 100'lük altın	İşletme	13 Haziran 1877
				Ropol	Mösyö Rayzer	Yabancı[711]				Devir (tümü)	18 Mart 1878
				Mösyö Rayzer	Alfred Barker ve James LaFontaine ve James William Vital	Yabancı				Devir (tümü)	3 Temmuz 1879

[710] Ropol, Fransa vatandaşı.

[711] Devredilen bu kişiler İngiltere vatandaşıdır.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
7				Alfred Barker ve James LaFontaine ve James William Vital	Loryum (Lorium) Avzin Şirketi[712]	Yabancı[713]				Devir (tümü)	7 Kasım 1882
				Loryum (Lorium) Avzin Şirketi	Balya Karaaydın Osmanlı Anonim Şirketi	Osmanlı Şirketi			Kefalet Akçesi: 400 Lira[714]	Devir (tümü)	20 Aralık 1892

[712] 7 ve 8 numaralı simli kurşun madeni imtiyazı Lorium Avzin Şirketi sorumluluğundayken Kocagümüş ve Karaaydın'da imtiyaz dahilindeki sınırlarda 2 kıta antimon; 1 kıta bakır; 3 kıta simli kurşun; bakır, demir ve kurşun ile mahlut 3 kıta çinko ve 1 kıta manganez olmak üzere toplam 10 kıta maden bulunmuş ve şirket vekili Rayzer bunlar için de imtiyaz talep etmiştir. Devlet ise, bulunan madenlerin çoğunluk olarak mahlut halde bulunmasından dolayı ayrı imtiyaz fermanı vermeyip eski imtiyaza bu yeni madenler için şerh düşürülmesini uygun bulmuştur. Dolayısıyla bu yeni madenlerin işletmesi de imtiyaz sahibine verilmiştir. Bu tabloda yeni madenler gösterilmeyecek olsa da maden türleri ve adetleri hakkında yapılacak tablolarda bu madenler de dikkate alınacaktır.

[713] Devredilen şirket, Yunan Devletine aittir.

[714] 7, 8 ve 9 numaralı imtiyazların ayrı olarak verilmelerine rağmen nihai olarak Balya Karaaydın Osmanlı Anonim Şirketi'ne devrinin aynı sözleşme ile ortak şekilde yapıldığı defterde görülmektedir. Buna göre; Kocagümüş ve Karaaydın'daki (7 ve 8. Veri) simli kurşun madenlerinin devr işleminin yapılacağı tarihe kadar olan bedel-i maktu ve resm-i maktuları (arazi üzerinden alınan vergi) devlete ödenmiştir. Ancak Kocagümüş'den çıkan madenin 130_ (?) senesi başından 1308 senesi Mayıs sonuna kadar çıkarılan cevherlerin rüsum-ı nısbiyyesi (ürün üzerinden alınan vergi) ödenmemiştir. Ayrıca Linyit madeninden (9.veri) iki bin …(?) tona kadar çıkarılan cevher Kocagümüş'teki maden imalatında sarf edilmişir. Bu sebeple belirtilen süre zarfında Kocagümüş ve Karaaydın'dan çıkarılan cevherlerin rüsum-ı nısbiyyesine karşılık olarak 400 lira kefalet akçesi devreden kişi tarafından (9 Verideki Dersaadet Bankasının direktörü Apostolidi) devlete ödenecektir. Bunun dışında eğer bu cevherlerin ileride hesaplanacak rüsum-ı nısbiyyeleri bu meblağdan fazla çıkarsa devreden kişi bu farkı da ödeyeceğinin teminini vermiştir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
8	Karesi/ Edremid/Balya/ Karaaydın	Simli Kurşun	1	Ropol		Yabancı	99 sene	8654 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 1081 guruş 30 para Ürün Üzerinden + cüruflardan: %5 Ferman Harcı: 80 adet 100'lük altın	İşletme	13 Haziran 1877
				Ropol	Mösyö Rayzer	Yabancı				Devir (tümü)	18 Mart 1878
				Mösyö Rayzer	Alfred Barker ve James LaFontaine ve James William Vital	Yabancı				Devir (tümü)	3 Temmuz 1879
				Alfred Barker ve James La Fontaine ve James William Vital	Loryum (Lorium) Avzin Şirketi	Yabancı[715]				Devir (Tümü)	7 Kasım 1882
				Loryum (Lorium) Avzin Şirketi	Balya Karaaydın Osmanlı Anonim Şirketi	Osmanlı Şirketi			Kefalet Akçesi: 400 Lira	Devir (tümü)	20 Aralık 1892

[715] Devredilen şirket, Yunan Devletine aittir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
9	Mancılık	Linyit	-	Dersaadet Bankası		-	-	-	-	İşletme	-
					Balya Karaaydın Osmanlı Anonim Şirketi	Osmanlı Şirketi			Kefalet Akçesi: 400 Lira	Devir (tümü)	20 Aralık 1892
CEZAYİR-İ BAHR-İ SEFİD											
10	Biga/ Lapseki// Kamarlar	Kükürt	-	Alfred Wilkinson		Yabancı[716]	99 sene	5845 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 730 guruş 25 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı:100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Haziran 1871
					?[717]	-				Devir (tümü)	22 Kasım 1876
				?						Fesh	24 Ocak 1916

[716] İngiltere vatandaşıdır.

[717] "ahere ferağ" edildiği bildirilmiş ama ismi belirtilmemiştir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
11	Biga/ Lapseki/-/ Serçiler	Simli Altın	-	James Kalort ve Frenk Kalort		Yabancı[718]	99 sene	9572 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 1196,5 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı:100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1877
				James Kalort ve Frenk Kalort	Mösyö Çarli John Galude ve Jozef (Josephe) John _(?)_ ve Henri Moris	Yabancı[719]				Devir (tümü)	4 Ağustos 1888
				Ortak olup vefat eden birisinin veresesi	Mösyö Corc (George) _(?) Narlo	Yabancı[720]				Devir (tümü)	10 Mart 1897
				Mösyö George _(?)_ Narlo						Fesh	9 Ağustos 1916

[718] İngiltere vatandaşı

[719] Devredilen kişiler de İngiltere vatandaşı olup Manchester'da ikamet etmektedirler.

[720] İngiltere vatandaşı.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
12	Biga/ Lapseki /Balcılar	Nuhas	3	James Kalort ve Frank Kalort		Yabancı	99 sene	8321 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 1040 guruş 5 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı:100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1877
				James Kalort	Vereseleri					Vefat nedeni ile intikal	-
				James Kalort'un vereseleri ve Frank Kalort	Edwin Vital	Yabancı[721]				Devir (tümü)	-
				Edwin Vital	Ernest About	Yabancı[722]				Devir (tümü)	16 Temmuz 1907
				Ernest About						Fesh	28 Ekim 1916

[721] Devrettikleri kişi İngiltere vatandaşıdır.

[722] İngiltere vatandaşı ve İzmir'de mukimdir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
13	Biga/ Lapseki /Balcılar	Simli Kurşun	-	James Kalort ve Frank Kalort		Yabancı	99 sene	8321 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 1040 guruş 5 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı:100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Haziran 1877
				James Kalort	Vereseleri					Vefat nedeni ile intikal	-
				James Kalort'un vereseleri ve Frank Kalort	Edwin Vital	Yabancı				Devir (tümü)	-
				Edwin Vital	Ernest About	Yabancı				Devir (tümü)	16 Temmuz 1907
				Ernest About						Fesh	28 Ekim 1916
14	Biga/ Çan	Simli Kurşun	4	Hacı Kâmil ve ortakları		Osmanlı tebaası[723]	99 sene	4890 dönüm + 415 ziraa	Ürün Üzerinden: %4 Ferman Harcı:100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Haziran 1870
15	Biga/ Kale-i Sultaniye /Okçular	Krom	-	Hatkinson Merlisi ve Kumpanyası		Yabancı adi şirket[724]	99 sene	656 cerib 29 murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 902 guruş 10 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	10 Ekim 1871
										Fesh	10 Ağustos 1916

[723] Hacı Kamil Bey, Hayriye tüccarlarındandır. Ortakları ise Osmanlı gayrimüslim tebaasındandır.

[724] İngiltere vatandaşı ve İzmir'de mukimdir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
16	Biga/ Kale-i Sultaniye /Bayramiç	Manga-nez	-	Donel Oğlu Agop		Osmanlı tebaası	99 sene	798 cerib 60 murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 1908 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	10 Ekim 1871
										Fesh	8 Ağustos 1916
17	Biga /Pınarbaşı	Krom	4	Hatkinson Merlisi ve Kumpanyası		Yabancı adi şirket	99 sene	1466 cerib 92 murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 2017 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Haziran 1872
										Fesh	10 Ağustos 1916
18	Bozcaada /İmroz Adası'ndaki Agridia ve İlikli Karyeleri	Simli Kurşun	15	Aleksandri Topuz		Osmanlı tebaası	99 sene	6841 dönüm = 629 cerib	Dönüm Üzerinden: Yıllık 855 guruş 5 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1874
19	Bozcaada Sakız Adası'nda Kalamoti ve Nanta Karyeleri	Linyit	2	Teodaraki Efendi ve Yorgi Dimitri		Osmanlı tebaası[725]	99 sene	4462 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 507 guruş 30 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1874
20	Bozcaada / İmroz Adası	Linyit	4	İsmail Bey		Osmanlı tebaası	99 sene	15086 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 1885 guruş 30 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1875

[725] Teodaraki Efendi Sakız Adası'nda tercümandır.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
21	Bozcaada /Sakız Adası'nda Karamusa(?), Halandra ve Potomya? Karyeleri	Anti-mon	-	Apostol Lapo		Osmalı tebaası[726]	99 sene	4330 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 541 guruş 10 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 150 adet 100'lük altın	İşletme	13 Eylül 1875
					Ogust (August) Kolilyon ve Gabriel Gari(?)	Yabancı[727]	-	-	-	Devir (tümü)	11 Ağustos 1896
				August Kolilyon ve Gabriel Gari	Lapo'nun zevcesi ve oğlu	Osmanlı Tebaası				Devir (tümü)	11 Eylül 1897
				Lapo'nun zevcesi ve oğlu	Pandelisi (?) ve İstefan (?)	-				Devir (kısmi)[728]	23 Nisan 1907
22	Bozcaada / Semadirek Adası	Simli Kurşun	1	Kayserliyan Mıgırdıç		Osmanlı tebaası	99 sene	3450 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 431 guruş 10 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	13 Ekim 1879

[726] Sakız Adası'ndandır.

[727] Fransız oldukları belirtilmiştir. Toplam sekiz hisseleri vardır.

[728] Sekiz hisseden 1'i Lapo'nun zevcesinde 7'si ise oğlundaydı. Onlar da bu 8 hissenin 7'sini devretmişlerdir. Devir ise şu şekilde olmuştur; bu 7 hisse 100 hisse gibi düşünülmüş ve 68 hissesi Panderlisi'ye, 32 hissesi ise İstefan'a verilmiştir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
23	İstanköy / Nikarya Caziresi'nde Fenari(?) Karyesi	Demir	-	Dimitriyos Vasilyadis ve ortakları		Osmanlı tebaası ve Yabancılar[729]	99 sene	4209 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 526 guruş 5 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Ağustos 1876
					Makaryos	Osmanlı tebaası			Devretme Bedeli: 250 lira[730]	Devir (tümü)	16 Ekim 1877
24	İstanköy / Nikarya Caziresi'nde Fenari(?) Karyesi	Manga-nez	-	Dimitriyos Vasilyadis ve ortakları		Osmanlı tebaası ve Yabancılar	99 sene	4439	Dönüm Üzerinden: Yıllık 554 guruş 35 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Ağustos 1876
					Makaryos	Osmanlı tebaası			Devretme Bedeli: 250 lira	Devir (tümü)	16 Ekim 1877
25	İstanköy/ Nikarya Caziresi'nde Fenari(?) Karyesi	Bakır	-	Dimitriyos Vasilyadis ve ortakları	-	Osmanlı tebaası ve Yabancılar	99 sene	1266 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 158 guruş 10 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Ağustos 1876
					Makaryos	Osmanlı tebaası			Devretme Bedeli: 250 lira	Devir (tümü)	16 Ekim 1877

[729] Dimitriyos Vasilyadis İzmir'de mukim Osmanlı tebaası iken ortaklarının arasında iki İngiliz, beş Yunan bulunmaktadır. Yunanlılardan birisi İzmir'de mukim Aristidi Abraham'dır.

[730] 23, 24 ve 25 numaralı imtiyazlar ayrı ayrı verilmiş olup nihai olarak Makaryos'a devirleri defterde ortak bir mukavele altında verilmiştir. Buna göre haklarını devreden imtiyaz sahipleri, aldıkları imtiyazı tamamlamadıklarından dolayı devir işlemini gerçekleştirirken devlete devretme bedeli ödemektedir. Bu sözleşmede geçen "devretme bedeli" ise aslında imtiyazın başında alınan ve imtiyaz sahipleri tarafından faaliyetlere başlanmaması ya da işlerin tamamlanmaması durumunda devletin el koyma hakkına sahip olduğu "kefalet akçesi"dir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
26	İncirli Adası	Kükürt	1	Bedros Nafilyan		Osmanlı tebaası	99 sene	1620 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 202.5 guruş Ürün Üzerinden: %5 + senevi 60 adet 100'lük altın Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Haziran 1877
					Aleksandır Rali	Yabancı[731]	-		Kefalet Akçesi: 3000 lira[732]	Devir (tümü)	15 Aralık 1879
AYDIN VİLAYETİ											
27	Saruhan/ Sart / Allah Diyen	Kükürt	-	Alfred Wilkinson		Yabancı	99 sene	16000 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 2000 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1870
										Yükümlü-lüklerini Yerine Getir-mediği İçin Fesh[733]	12 Ağustos 1877

[731] Rusya vatandaşı.

[732] Buradaki kefalet akçesi, imtiyazı devralan Aleksandır Rali'nin, vergileri zamanında ödeyeceğine ve madeni iyi halde imal edeceğine dair bir teminat olarak devlete ödeyeceği bedeldir.

[733] Alfred Wilkinson'un bu imtiyazın masraflarını karşılamadığı gerekçesiyle araziyi terk ettiği anlaşılmıştır. Devlet, bu madenin numunesinin daha önce alınıp imal edilmeye değer olduğunun anlaşılmasından sonra imtiyazın Wilkinson'a verildiğini dolayısıyla da böyle bir gerekçe ile terk etmesinin caiz olmayacağını vurgulamıştır. Bununla birlikte, imtiyazda belirtilen süre içinde de (1 sene) imalata başlanmadığı ve bunun da Maadin İdare'si tarafından kabul edilecek zorlayıcı bir sebebinin olmadığına kanaat getirildiği için imtiyazın fesh edileceğine dair bir ihtar Wilkinson'a yapılmıştır. Ancak yine de faaliyetlere başlanmadığı için devlet, imtiyazı imtiyaz fesh ettiğini açıklamıştır. İmtiyazın, Wilkinson'un borcu olan 14.000 guruşu sikke-i halise olarak devlete ödeyecek bir başka taliplisine ihale edileceği gazetelerde ilan olunmuştur. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.147, 2 Şaban 1294 [12 Ağustos 1877].

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
28	Söke	Linyit	-	Kilork ve Kuris		Osmanlı tebaası	99 sene	589 Cerib 64 Murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 810 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Aralık 1871
29	Torbalı/ Tiryanda/ Karaok ve Karakızıl	Linyit	-	Mösyö Kozitri		Yabancı[734]	99 sene	16740 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 2092.5 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	13 Eylül 1875
										Fesh ve ihale	18 Mart 1908
30	Kuşadası/ Çirkince	Zımpara	-	Sidri Galife		Yabancı[735]	99 sene	414 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 51 guruş 30 para Ürün Üzerinden: %20 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1876
										Fesh	10 Şubat 1917

[734] Fransız.

[735] Yunanlı, İzmir'de mukim.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
31	İzmir/Geyve/ Akhisar/ Kurtbelen	Manga-nez	1	Madenci Oseb Haçadoryan		Osmanlı tebaası	99 sene	1245 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 155 guruş 25 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	13 Ağustos 1876
				Oseb Haçadoryan	Arakil Altundarı ve Nikolaki Çapçı	Osmanlı tebaası			Kefalet Akçesi ve Teminat Senedi[736]	Devir (kısmi)[737]	25 Mart 1886
				Arakil Altundarı	Biraderleri ve Veresesi					Vefat nedeni ile intikal	-
				Nikolaki Çapçı ve Arakil Altundarı'nın biraderleri ve veresesi	Manukyan Karnik	-				Devir (tümü)[738]	12 Ağustos 1891

[736] Arakil ve Nikolaki Efendiler, imtiyazı kefalet akçesi ve teminat senedi karşılığından kısmi olarak devralmışlardır.

[737] 100 hisseye sahip Oseb, hisselerinden 30 'unu Arakil'e 30'unu da Nikolaki'ye vermiştir. Geri kalan 40 'ına hala kendisi sahiptir.

[738] Arakil Altundarı veresesi ve Nikolaki Çapçı'nın elinde olan toplam 60 hisse Manukyan'a geçmiştir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
31				Manukyan Karnik ve Oseb Haçadoryan	Reşid Esad Matran [739]	Osmanlı tebaası				Fesh edilerek yeniden işletime verilmesi	-
				Reşid Esad Matran	Mıgırdıç Haçadoryan	Osmanlı tebaası[740]				Devir (kısmi)[741]	26 Eylül 1903
				Reşid Esad Matran ve Mıgırdıç Haçadoryan		Osmanlı tebaası				Fesh	30 Ekim 1914
32	İzmir/ Seferihisar	Zımpara	-	Emanuel Mediko		Yabancı[742]	99 sene	993 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 124 guruş 5 para Ürün Üzerinden: %20 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Nisan 1879
										Fesh	25 Aralık 1916

[739] Reşid Esad Matran hisselerin tamamına sahip olmuştur.

[740] Mıgırdıç Efendi Oseb Haçador'un oğludur.

[741] Reşid Efendi sadece 40 hissesini Mıgırdıç Efendiye devrediyor

[742] Avustuya Devleti vatandaşı ve İzmir'de mukim.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
33	Tire	Zımpara	-	Pişmişoğlu Musa		Osmanlı tebaası	99 sene	1652 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık Ürün Üzerinden: %20 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Eylül 1870
										Fesh	10 Nisan 1877
34	Tire /Yeniköy	Zımpara	-	Paterson		Yabancı	99 sene	364 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık Ürün Üzerinden: %20 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Eylül 1870
					Hanton	Yabancı[743]				Devir (tümü)	-
35	Tire	Zımpara	-	Lütfullah ve Şarno Bazergan		Osmanlı tebaası ve Yabancı [744]	99 sene	5884 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık Ürün Üzerinden: %20 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Eylül 1870

[743] Hanton, İzmir'de mukim Vetil Kumpanyası'nın sandık emini ve Fransızdır.

[744] Lütfullah Efendi Tire'li iken Bazergan İngilterelidir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
36	Tire	Zımpara	-	Madam Elen Abuta (About) ve oğlu Ernest Friederich About		Yabancı[745]	99 sene	950 Cerib 80 Murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 1315 guruş Ürün Üzerinden: %20 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1872
							99 sene	10710 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 1338 guruş 30 para Ürün Üzerinden: %20 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İmtiyaz Yenilen-mesi	16 Kasım 1878
				Madam Elen About	Veresesi [746]					Vefat nedeni ile intikal	-
				Elen About'un kızları	Ernest About					Devir (tümü)[747]	-
				Ernest About	Herbert Vetil'in oğlu Ceymis	-				Devir (tümü)	15 Eylül 1911

[745] İngiltere vatandaşı olup İzmir'de ikamet eden tüccar Madam About ve oğlu 50 hissenin eşit paylı ortaklarıdır.

[746] Zaten 25 hisse Madam 'ın 25 hisse de oğlu Ernest'indi. Madam ölünce Ernest 10 hisseye daha sahip oldu. 15 hisse de Madamın 3 kızına bölüştürüldü.

[747] Kızlardan biri de (5 hissesi var) 2'sini oğluna 3'ünü de 3 kızına devretti. Daha sonra ise Madam'ın Kızlarına intikal etmiş olan toplam 15 hisse tekrar Ernest'e verildi ve böylece Ernest hisselerin tamamına sahip oldu (50 hisse).

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
37	Tire	Manga-nez	1	Şeyhzade Mehmed Said Efendi		Osmanlı tebaası	99 sene	4330 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 541 guruş 10 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Ocak 1879
					Veresesi[748]					Vefat nedeni ile intikal	27 Temmuz 1912
				Mehmed Said Efendi'nin veresesi						Fesh	6 Ocak 1917
38	Tire	Zımpara	1	Şeyhzade Mehmed Said Efendi		Osmanlı tebaası	99 sene	4330 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 541 guruş 10 para Ürün Üzerinden: %20 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Ocak 1879
					Veresesi[749]					Vefat nedeni ile intikal	27 Temmuz 1912

[748] Toplam 120 hissenin, 15 hissesi zevcesine; 8'de biri olan 80 hissesi 5 kızına ve kalan 25 hisse kız kardeşine intikal etti.

[749] Aslında veresesine intikal ettiğine dair bir not bulunmasa da 37 numaralı imtiyazda Şeyhzade Mehmed Said Efendi'nin vefat ettiği ve imtiyazın veresesine intikal ettiği bilinmekte olduğundan aynı durumun merhumun zımpara madeni imtiyazı için de geçerliği olduğuna dair yorumda bulunulmuştur.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
39	Menteşe/ Bozüyük/ Kozağacı	Zımpara	-	Memiko Kotari ve Manolaki İkonomidi		Osmanlı tebaası[750]	99 sene	6098 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 762 guruş 10 para Ürün Üzerinden: %20 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Haziran 1877
				Manolaki İkonomidi	Edvar Vetil	Yabancı[751]			Borçların Ödenmesi: 763 guruş 20 para + 5 günlük gecikme faizi [752]	Devir (tümü)	15 Mart 1893
				?	Memiko Kotari					Devir (?)	21 Ağustos 1896
				?	Ernest Abuta					Devir (?)	5 Ağustos 1898
				Ernest Abuta	Edvar Vetil					Devir (tümü)	3 Şubat 1908

[750] İzmir sakinlerindendirler.

[751] Edvar Vetil, İngiltere vatandaşları İzmir'de mukimdir.

[752] İmtiyazın yarısına sahip olan Manolaki İkonomidi hakkını Edvar Vetil'e devretmek istemiştir. Ancak Edvar Vetil ancak İkonomidi'nin bazı borçlarını devlete ödemesi ve bazı teminatlar vermesi karşılığında imtiyazı devralabilecektir. Buna göre İkonomidi'nin, 1309 senesine ait ödemediği resm-i mukarreresi (arazi üzerinden alınan vergi) 5 günlük gecikme faizi ile Edvar Vetil tarafından devlete ödenecektir. Ayrıca, imtiyaz dahilindeki arazi dışında kaçak olarak cevher çıkarıldığına dair bir ihbar bulunduğundan, bu ihbar nedeni ile yapılacak inceleme neticesinde bu iddia doğrulanırsa devlete ait rüsum-ı nısbiyye (ürün üzerinden alınan vergi) ve tüm zarar ve ziyandan İkonomidi hissesine düşecek miktarı ödemeyi de kabul ettiğine dair bir teminat senedini Edvar Vetil verdikten sonra bu devir işlemi gerçekleşecektir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
40	Menteşe/ Köyceğiz/ Çenger	Krom	1	John Paterson		Yabancı[753]	99 sene	10521 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 1315 guruş 5 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 150 adet 100'lük altın	İşletme	13 Eylül 1879
				John Paterson	Oğulları Ernest ve Douglas Paterson				Teminat Senedi[754]	Devir (tümü)	17 Şubat 1887
				Ernest ve Douglas Paterson						Fesh	13 Aralık 1905

[753] İngiltere vatandaşıdır. Defterimizde Çenger Karyesi'ndeki krom madeni için imtiyaz işletmesinin verilmesi John Paterson ile başlamış olup, bu madenin mucitlik ve taharrilik hakkının daha önce madenci Alexander Yuvano Bey'in elinde olduğu ve kendisinin tüm haklarını Paterson'a devrettiğine dair bilgi imtiyaz metninin üzerine not olarak düşülmüştür. Aynı durum, 41 ve 42 numaralı Aynalıca, Nif ve Karaca karyelerindeki krom imtiyazı için de geçerlidir.

[754] 40, 41, 42 ve 43 numaralı imtiyazlar ayrı ayrı verilmekle birlikte devir işlemlerinde Köyceğiz ve Mekri'deki 5 kıta krom madeni söylemiyle ortak olarak devredilmiştir. Buna göre Ernest ve Douglas kardeşler devlete üç kıta teminat senedi ibraz etme karşılığında imtiyazı devralacaktır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.152, 23 Cemaziyelevvel 1304 [17 Şubat 1887].

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
41	Menteşe/ Köyceğiz/ Aynalıca	Krom	1	John Paterson		Yabancı	99 sene	7649 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 956 guruş 5 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	Devir (tümü)	13 Eylül 1879
				John Paterson	Oğulları Ernest ve Douglas Paterson				Teminat Senedi[755]	Devir (tümü)	29 Aralık 1886
				Ernest ve Douglas Paterson						Fesh	13 Aralık 1905

[755] 40, 41, 42 ve 43 numaralı imtiyazlar ayrı ayrı verilmekle birlikte devir işlemlerinde Köyceğiz ve Mekri'deki 5 kıta krom madeni söylemiyle ortak olarak devredilmiştir. Buna göre Ernest ve Douglas kardeşler devlete üç kıta teminat senedi ibraz etme karşılığında imtiyazı devralacaktır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.152, 23 Cemaziyelevvel 1304 [17 Şubat 1887].

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
42	Menteşe/ Köyceğiz/ Nif ve Karaca	Krom	1	John Paterson		Yabancı	99 sene	10910 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 1363 guruş 30 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 150 adet 100'lük altın	Devir (tümü)	13 Eylül 1879
				John Paterson	Oğulları Ernest ve Douglas Paterson				Teminat Sened	Devir (tümü)	29 Aralık 1886
				Ernest ve Douglas Paterson						Fesh	13 Aralık 1905

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
43	Menteşe/ Mekri	Krom	2	John Paterson		Yabancı	-	-	-	İşletme	-
				John Paterson	Oğulları Ernest ve Douglas Paterson				Teminat Senedi	Devir (tümü)	29 Aralık 1886
				Ernest ve Douglas Paterson						Fesh	13 Aralık 1905

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
SİVAS VİLAYETİ											
44	Karahisar-ı Şarki/Esküne civarı	Simli Kurşun	2	Fazıl Mustafa Paşa		Osmanlı tebaası	99 sene	4336 Cerib 81 Murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 5963 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	13 Aralık 1871
					Veresesi[756]				Borç Ödemesi: 811120 guruş [757] Kefalet Akçesi	Vefat nedeni ile intikal	25 Mayıs 1881
45	Karahisar-ı Şarki/Uzundere	Lice nam simli kurşun	-	Tudoroğlu Vasil		Osmanlı tebaası[758]	-	24 cerib 84 murabba aşari	Kalhane Arazisinin Kirası: Yıllık 40 kuruş Ferman Harcı: 30 adet 100'lük altın Koşullar Sağlanmazsa Nakdi Ceza: 5-20 adet 100'lük altın	Kalhane İnşası İçin İzin	16 Ocak 1872

[756] Toplam 160 hisse şöyle bölüşülmüştür; merhumun 2 karısına 10'ar hisse; 7 oğluna 14'er hisse ve 6 kızına 7'şer hisse.

[757] İmtiyazın, Fazıl Mustafa Paşa'ya veriliş tarihinden 1297 Şubat'ı sonuna kadarki (12 Mart 1882) sürede 61.120 guruşluk arazi vergisi ve 20.000 guruşluk ferman harcı, yani toplamda 81.120 guruşluk borç birikmiştir. Bu borcun imtiyazı devralacak verese tarafından ödendiğine dair beyan ve yine ödedikleri kefalet akçesi karşılığında devr işlemi gerçekleşmiştir.

[758] Niğde Kazasında Deneki Karyesi ahalisindendir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
46	Karahisar-ı Şarki	Lice nam Simli Kurşun	1	David Savalan ve Todori		-	-	-	-	İşletme	-
				Todori	David Savalan[759]	-				Devir (tümü)	-
				David Savalan	Y. ve G. Rittershaus-ten[760] (Maadin-i Şarkiye Şirketi)	Yabancı	99 sene	9570 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 1196 guruş 15 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	Devir (tümü)	13 Mart 1873
				Y. ve G. Rittershaus-ten (Maadin-i Şarkiye Şirketi)	Vereseleri[761]					Vefat nedeni ile intikal	

[759] Böylece David Savalan hisselerin hepsine sahip olmuştur.

[760] Almanya vatandaşı Hamburg şehrinde mukim kişiler.

[761] İlk olarak vefat eden Y. Rittershausten'İn hissesi zevcesine ve kardeşi G.Rittershausten'e geçmiştir. Daha sonra G. Rittershausten'in de vefatı hile toplam 96 hisseden oluşan imtiyaz şu şekilde vereselere bölünmüştür.; 24 hisse Y. Rittershausten'in karısına; 9 hisse G. Rittershausten'in karısına; G. Rittershausten'ın 4 oğluna 14'er hisseden toplam 56 hisse ve 7 hisse de Rittershausten'ın kızına verilmiştir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
46				Y. ve G. Rittershaus-ten vereseleri	Spencer William Gore ve Arthur Abraham Levy[762]	-			Borç Ödemesi: 20909 kuruş 5 para[763]	Devir (tümü)	1 Temmuz 1881
				Spencer William Gore ve Arthur Abraham Levy	Sir John Omund Comerel ve Edwin Heinz[764]	-				Devir (tümü)	5 Aralık 1891
				Sir John Omund Comerel ve Edwin Heinz						Fesh	3 Şubat 1916
47	Karahisar-ı Şarki	Simli Kurşun	1	Mösyö Braçyoti (Bracioni)		Yabancı[765]	99 sene	6470 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 808 guruş 30 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 110 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1877
										Fesh	13 Nisan 1915

[762] Londra'da mukim Anadolu Maadin Şirketi yöneticileri

[763] 1293 Teşrin-i evvel başlangıcından 1296 Kanun-ı sani sonuna kadar (13 Ekim 1877- 12 Şubat 1881) çıkarıldığı ve ihraç edildiği belirtilen 433 ton cevherin, %5 hesabıyla ödenmemiş rüsum-ı nısbiyyesi (ürün üzerinden alınan vergi) ayni olarak 21 ton 65 santim nakdi olarak ise 17320 guruştur. Yine, 1295 Mart başından 1297 Şubat sonuna kadar (13 Mart 1879 -12 Mart 1882) ödenmemiş üç senelik rüsum-ı mukarrer (arazi vergisi) 3589 guruş 5 paradır. Toplamda 20909 guruş 5 para olan bu borcun, imtiyazı devralacak kişiler tarafından ödendiğine dair beyanın ve bu kişiler tarafından vergilerin zamanında ödeneceğine dair teminat senedini alınması sonrasında devir işlemi gerçekleşmiştir.

[764] Anadolu Maadin Şirketi müdürleri

[765] Amerikalıdır.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
SELANİK VİLAYETİ											
48	Siroz	Linyit	-	Şirket-i Madeniyye-i Osmaniyye		Osmanlı Şirketi	99 sene	882 Cerib 53 Murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 1213.5 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 10 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1871
49	Drama/ Darıdere/ İlbasice	Simli Kurşun	1	Ferid Molla Efendi		Osmanlı tebaası	99 sene	545 dönüm = 50 Cerib	Dönüm Üzerinden: Yıllık 67 guruş 25 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1874
					Veresesi[766]					Vefat nedeni ile intikal	11 Eylül 1879
TRABZON VİLAYETİ											
50	Ordu/ Ebulhayr (Gülyalı)/ Yakacık ve Cağanoz	Nühas ile mahlut Simli Kurşun	-	Ömer ve Osman Efendiler		Osmanlı tebaası[767]	99 sene	2945 Cerib 43 Murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 4049 guruş 14 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 150 adet 100'lük altın	İşletme	13 Eylül 1871
										Fesh	12 Ağustos 1877
51	Ordu	Manga-nez	4	Filip Masenciyan		Osmanlı tebaası	99 sene	7500 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 937.5 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 150 adet 100'lük altın	İşletme	13 Haziran 1877

[766] Toplam 8 hissenin, 1 hissesi karısına verilmiş kalan 7 hissesi ise iki kızına pay edilmiştir.

[767] Hayriye tüccarlarındandırlar.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
52	Ordu /Ulubek	Manga-nez	5	Filip Masenciyan		Osmanlı tebaası	99 sene	7708 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 963.5 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 150 adet 100'lük altı	İşletme	13 Haziran 1877
53	Lazistan/ Hopa/ Göny/ Başköy	Simli Kurşun	2	Hazinedar Bekir Sıdkı ve Kilimci Şerif Hasan		Osmanlı tebaası	99 sene	9170 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 1146 guruş 10 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altı	İşletme	13 Haziran 1877
54	Giresun/ Pir-Aziz/ Nefs-i Pir-Aziz ve Bendehor	Manga-nez	-	George Bracioni ve LaFontaine ve Kumpanyası		Yabancı[768]	99 sene	7386 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 923 guruş 10 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altı	İşletme	13 Mart 1879
				LaFontaine	Veresesi					Vefat nedeni ile intikal	29 Kasım 1889
										Fesh	17 Mayıs 1916

[768] Bracioni, Amerika Devleti vatandaşı; La Fontaine ise İngiltere vatandaşıdır.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
YANYA VİLAYETİ											
55	Tırhala/Çatalca	Krom	-	Hristo Apostolidi		Osmanlı tebaası	99 sene	150 Cerib 82 Murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 207.5 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Eylül 1872
56	Tırhala /Dragi	Manga-nez	-	Hüseyin Beyzade Ahmed Hayri Bey ve Dimitri Julye ve Aristidi Mosori		Osmanlı tebaası ve Yabancı[769]	99 sene	7821 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 977.5 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1874
57	Tırhala/ Galos / Zagora	Simli Kurşun	1	Mösyö Rayzer		Yabancı	99 sene	839 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 104 guruş 35 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1877
58	Tırhala/ Galos / Zagora /Kisos ve Makyaraki ve Moris	Simli Kurşun	7	Mösyö Rayzer		Yabancı	99 sene	18563 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 2320 guruş 15 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altı	İşletme	13 Mart 1877
59	Berat/ Avlonya	Zift	-	İsmail Bey		Osmanlı tebaası	20 sene	1500 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 175 guruş Ürün Üzerinden: 26.700 (3 taksitle ödenecek) + Yıllık %5 Ferman Harcı: 50 adet 100'lük altı	İşletme	13 Mart 1875

[769] Julye ve Hayri Bey Yenişehir'de mukimdir. Mosori Bey ise İngiltere vatandaşıdır.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
DİYARBAKIR VİLAYETİ											
60	Mamuretül Aziz/ Malatya	Nuhas	-	Arslanoğlu Kigork ve Samancızade Kigork		Osmanlı tebaası[770]	99 sene	65 Cerib 18 Murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 90 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	13 Eylül 1872
										Fesh	30 Ocak 1917
										Feshin iptali	29 Ekim 1920

[770] Arslanoğlu Kigork sarraftır.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
61	Mamuretül Aziz/Palu/ Eğil/ Perçin (Perçman)	Simli Kurşun	-	Papasoğlu Agob ve Kalcı Melkon		Osmanlı tebaası[771]	99 sene	204 Cerib 99 Murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 282 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1873
				Ortakların birisi	Ortakların bir diğerine [772]					Devir (kısmi)	19 Mart 1874
				Kalcı Melkon	Keşişyan Mihail ve Lagom Efendi[773]	-				Devir (kısmi)	22 Temmuz 1879
				Kalcı Melkon	Keşişyan Mihail ve Lagom Efendi					Devir (tümü)	16 Ağustos 1884
				Attar Agop	Vereseleri[774]	-				Vefat nedeni ile intikal	-

[771] Agob Diyarbakırlıdır. Melkon ise Agob'un hem vekili hem de ortağıdır. Toplamda 40 hissenin sahibidirler.

[772] "..şürekadan bazıları uhdelerinde bulunan hisselerden bir miktarını yekdiğere ferağ.." denilmiş olsa da hangi ortağın kaç hissesini bir diğer ortağa ferağ ettiği belirtilmemiştir..

[773] 40 hisseden 6'sına sahip olan Kalcı Melkon, 3 hissesini kendilerine devretmiştir.

[774] 40 hisseden 5 hisseye sahip olan Attar Agop'un hisseleri veresesine geçmiş ve daha sonra bu hisseler de devredilmiştir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
61				Attar Agop'un Vereseleri	Pirinçzade Arif Efendi	Osmanlı tebaası				Devir (tümü)	7 Nisan 1898
				Papasoğlu Agob ve Hacıoğlu Oseb ve Bedros ve Keşişoğlu Lagom ve Kalcı Melkon	-				Kalhane Arazisinin Kirası: Yıllık 40 kuruş Ferman Harcı: 50 adet 100'lük altın Koşullar Sağlanmazsa Nakdi Ceza: 5-20 adet 100'lük altın	Kalhane İnşası İçin İzin	-
62	Mamuretül Aziz/Palu	Nuhas	-	Cenazoğlu Gazaros ve Madenci Arapoğlu Kostantin		Yabancı ve (-)[775]	99 sene	1450 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 806 guruş 10 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Temmuz 1873

[775] Cenazoğlu Gazaros Avrupa tüccarındandır.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
KASTAMONU VİLAYETİ											
63	Devrekani	Krom	-	Mehmed Mazhar ve Evhan oğlu Hacı Karabet ve Donel oğlu Agop ve Kilimci oğlu Arselan oğlu Avadlis		Osmanlı tebaası[776]	99 sene	1360.5 Cerib	Cerib Üzerinden: Yıllık 1870 guruş 30 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1873
										Fesh	13 Nisan 1915
64	Bartın ve Cidde	Kömür	-	Serkiz Bey		Osmanlı tebaası[777]	45 sene	2379 dönüm	Koşullar Sağlanmazsa Para Cezası: 50 adet 100'lük altın Ödenecek Tutarda Hile Yapılırsa: Ödenmesi gereken hesabın 2 katı ceza Tersane-i Amire'ye Ödenecek tutar: Hasılattan %8 (nakdi) + Daha fazla kömür çıkarsa ürün üzerinden %12 (ayni)[778]	İşletme	19 Ağustos 1874
				Serkiz Bey	Veresesi[779]					Vefat nedeni ile intikal	-

[776] Mazhar Efendi mültezim, Karabet Efendi sarraftır.

[777] Devlet adamıdır.

[778] İmtiyaz sahibine Tersane-i Amire'ye istenildiği kadar kömür vermeye mecbur olmakla birlikte bu kömürün her kantarı için en fazla %10 kâr sağlayabilecektir.

[779] Toplam 36 hisseden oluşan imtiyaz Serkiz Bey'in vefatı ile şu şekilde veresesine pay edilmiştir; 18 hisse kız kardeşi Hakumin?'e; 6 hisse diğer kız kardeşi Sofyan'a; 8 hisse erkek kardeşin 2 oğlu Mityas ve Luin' (4'er şekilde) ; kalan 4 hisse ise diğer erkek kardeşinin oğlu Barnavyos'a.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
				Serkiz Bey'in veresesi			40 sene uzatma			Süre Uzatımı İzni	29 Kasım 1911
				Barnavyos Efendi ve Hakumin(?) Hanım	Seganyan Kirkor[780]	Osmanlı tebaası				Devir (tümü)	3 Temmuz 1912
64				Sofyan Hanım	Sofyan Hanım'ın Veresesi Artin ve Ohan Papazyan Efendiler[781]					Vefat nedeni ile intikal	26 Ocak 1920
				Mityas Bey	Veresesi Luin Bey ve Maria Hanım[782]					Vefat nedeni ile intikal	26 Ocak 1920
				Seganyan Kirkor ve Artin ve Ohan Papazyan ve Luin Bey	Şirket-i Ticariye ve Ziraiye ve Maliyye	Osmanlı tebaası				Devir (tümü)	28 Aralık 1920

[780] Bernavyos Efendi (4 hisse) ile Hakumin Hanım (18 hisse) kardeş olup hisselerini kendi akrabaları (hisse-i ırsileri) Seganyan Kirkor'a devretmişlerdir.

[781] Serkiz Bey'in kız kardeşi olan Sofyan Hanım'ın 6 hissesi, vefatı nedeniyle oğulları Artin ve Ohan Efendilere eşit şekilde pay edilmiştir. Ohan Efendi Duyun-u Umumiyye memurudur.

[782] 4 hisseye sahip Mityas Bey'in vefatı nedeniyle hissesi 6 hisse olarak itibar edilmiş ve şu şekilde paylaştırılmıştır; 4 hisse erkek kardeşi Luin Bey', 2 hisse kız kardeşi Maria Hanım'a.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
65	-	Nuhas	-	Panayot Efendi		Osmanlı tebaası	10 sene		Dönüm Üzerinden: Yıllık 50000 guruş (2 taksitle) Ürün Üzerinden: %2 Civardaki Bakırcı Esnafına: Yıllık 12.000 kıyye nühas	İşletme	16 Ağustos 1878
CEBEL-İ LÜBNAN VİLAYETİ											
66	Cezzin /Cenevre	Linyit	1	Govişlof		Yabancı[783]	99 sene	1552 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 194 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1877
					Veresesi[784]					Vefat nedeni ile intikal	8 Mart 1880
67	Cezzin /Cenevre	Ziftli Taş	1	Govişlof		Yabancı	99 sene	1552 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 194 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1877
					Veresesi[785]					Vefat nedeni ile intikal	8 Mart 1880
				Govişlof'un eşi Magdalya Hanım	Feric Efendi	-				Vefat nedeni ile intikal	5 Eylül 1893

[783] Avusturyalı mühendistir.

[784] Toplam 100 hisselik imtiyaz; 12.5 hisse karısına, 35 hisse oğlu Herman'a; 17.5'şar hisse üç kızına olacak şekilde pay edilmiştir.

[785] Toplam 100 hisselik imtiyaz; 12.5 hisse karısına, 35 hisse oğlu Herman'a; 17.5'şar hisse üç kızına olacak şekilde pay edilmiştir.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
BOSNA VİLAYETİ											
68	Saray/Kruşova	Civa	-	Alfred Wilkinson		Yabancı	99 sene	4856 Cerib 20 Murabba aşari	Cerib Üzerinden: Yıllık 677 guruş Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	18 Aralık 1871
										Yükümlü-lüklerini Yerine Getir-mediği için Fesh[786]	Aralık 1875'in son günleri
KONYA VİLAYETİ											
69	Teke/ Alaiye ve Hadim	Simli Kurşun	-	Duma		Osmanlı tebaası	99 sene	3913 dönüm = 359 Cerib	Dönüm Üzerinden: Yıllık 488 guruş 25 para Ürün Üzerinden: %5 Ferman Harcı: 200 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1874
										Fesh	26 Aralık 1916

[786] Wilkinson'a iki defa mühlet verilmesine rağmen imalata başlanmamış olduğundan imtiyazın feshi.

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
ERZURUM VİLAYETİ											
70	Erzincan/ Gercanis (Refahiye)/ Gemecik	Simli Kurşun	-	Kiryako Mavridi		-[787]	99 sene	1661 dönüm	Dönüm Üzerinden: Yıllık 207 guruş 25 para Ürün Üzerinden: %5 Mekteb-i Sanayi'ye: Yıllık %2 kurşun ayni olarak (2 taksitle). Ferman Harcı: 100 adet 100'lük altın	İşletme	13 Mart 1877
										Yükümlü-lüklerini Yerine Getir-mediği için Fesh[788]	6 Ekim 1881
ŞİRKET TEŞKİLİ											
71	Merkezi Dersaadet'te olmak üzere her vilayette de birer şubesi bulunacak	-	-	Şirket-i Madeniye	-	Osmanlı Şirketi	99 sene	-	-	Şirket Kurma İzni[789]	17 Kasım 1870

[787] Tüccar olduğu belirtilmiştir.

[788] İmalata başlamadığı için imtiyazın feshi.

[789] İmparatorlukta maden araştırmak bulacağı madenleri işletmek üzere kalhane, dökümhane ve demir ocakları gibi madenle ilgili her türlü işle meşgul olmak ve bu işlerle meşgul olan halka ve şirketlere de kredi sağlamak, sermayesinin fazlasını ya da emanet aldığı meblağları ticari faaliyetlerde kullanmak üzere, güvenilir tüccarlardan Yorgaki Zafiri, Yuvani Şişmanoğlu, Avengeli Baltazzi (Baltacı) ve ortaklarına, Şirket-i Madeniye unvanıyla bir anonim bir Osmanlı şirketi kurma imtiyazı verilmiştir. Bu kişilerin Osmanlı gayrimüslim tebaasından olduğu ise literatürden ve Osmanlı arşivinden anlaşılmıştır. Bkz.; Kazgan, *Galata Bankerleri-1.*

	BÖLGE (Sancak/Kaza/ Nahiye/Karye)	MADEN TÜRÜ	ADET	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİYETİ	İMTİYAZ SÜRESİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	DEVLETE YAPILAN ÖDEMELER	İŞLEM	TARİH
TUZ İMTİYAZI											
72	Kudüs-i Şerif/ Bahr-i Lut (Lut Gölü)	Tuz	-	Mösyö Martin ve Mösyö Bronikil	-	Yabancı	20 sene	-	İhraç edilecek tuzlar için; Gümrük vergisi + tuzların kıymetinin %1'i. Tophane-i Amire gibi askeri dairelere: Devletin bu kurumlarının ihtiyaç duyması halinde imtiyaz sahipleri, bu kurumlara Avrupa'ya sattıkları fiyattan %15 daha uygun verecektir.	İşletme	23 Şubat 1877

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.124-135, 8 Safer 1297 [21 Ocak 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.123- 124, 8 Safer 1297 [21 Ocak 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.125, 9 Safer 1297 [22 Ocak 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.8, 16 Şaban 1310 [5 Mart 1893]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.12, 21 Eylül 1309 [3 Ekim 1893]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.117-118, 15 Muharrem 1297 [209 Aralık 1879] ; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.152, 13 Safer 1304 [11 Kasım 1886]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.40-41, 7 Receb 1289 [10 Eylül 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.47-48, 18 Muharrem 1290 [28 Mart 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.90-91, 21 Receb 1295 [14 Eylül 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.143, 13 Teşrinievvel 1299[25 Ekim 1883]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.143, 28 Mayıs 1300 [9 Haziran 1884]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.6, 4 Şaban 1310[21 Şubat 1893]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.93-94, 21 Receb 1295 [14 Eylül 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.143, 13 Teşrinievvel 1299[25 Ekim 1883]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.143, 28 Mayıs 1300 [9 Haziran 1884]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.6, 4 Şaban 1310[21 Şubat 1893]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.6, 4 Şaban 1310[21 Şubat 1893]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.34-35, 29 Safer [8 Mayıs 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.92-93, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.11-12, 26 Zilkade 1305 [4 Ağustos 1888]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.94-95, 21 Recep 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.96-97, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.96-97, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.24-25, 24 Zilkade 1287 [15 Şubat 1871]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.37, 3 Rebiülevvel 1289 [11 Mayıs 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.38-39, 3 Rebiülevvel 1289 [11 Mayıs 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.41-41, 4 Şaban 1289 [7 Ekim 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.67, 14 Şevval 1291 [24 Kasım 1874]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.69-70, 21 Zilkade 1291 [30 Aralık 1874]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.70-72, 21 Rebiülevvel 1291 [8 Mayıs 1874]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.78-79, 28 Cemaziyelevvel 1293 [21 Haziran 1876]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.134-135, 13 Receb 1297 [21 Haziran 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.83, 22 Cemaziyelevvel 1294 [4 Haziran 1877]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.147, 28 Kanun-ı Sani 1293 [9 Şubat 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.83-84, 22 Cemaziyelevvel 1294 [4 Haziran 1877]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.147, 28 Kanun-ı Sani 1293 [9 Şubat 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.84-85, 22 Cemaziyelevvel 1294 [4 Haziran 1877]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.147, 28 Kanun-ı Sani 1293 [9 Şubat 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.91-92, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.150, 5 Şubat 1295 [17 Şubat 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.14-15, 29 Safer 1287 [31 Mayıs 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.147, 2 Şaban 1294 [12 Ağustos 1877]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.61-62, 28 Şaban 1290 [21 Ekim 1290]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.105-106, 15 Rebiülahir 1296 [8 Nisan 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.101-102, 13 Şaban 1295 [12 Ağustos 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.82, 3 Safer 1294 [17 Şubat 1877]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.12, 6 Muharrem 1309 [12 Ağustos 1891]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.131-132, 25 Cemaziyelevvel 1297 [2 Mayıs 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.23-24, 24 Zilkade 1287 [15 Şubat 1871]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.25-26, 25 Zilkade 1287 [16 Şubat 1871]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.26-27, 25 Cemaziyelevvel 1287 [23 Ağustos 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.75, 23 Cemaziyelevvel 1292 [27 Temmuz 1875]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.102-103, 21 Zilkade 1295 [16 Kasım 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.103-104, 21 Ramazan 1329 [15 Eylül 1911]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.118-119, 2 Safer 1297 [15 Ocak 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.119-120, 2 Safer 1297 [15 Ocak 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.89-90, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.146, 10 Şevval 1310 [27 Nisan 1893]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.120-121, 7 Safer 1297 [20 Ocak 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.152, 23 Cemaziyelevvel 1304 [17 Şubat 1887]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01,

s.121-122, 7 Safer 1297 [20 Ocak 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.152, 23 Cemaziyelevvel 1304 [17 Şubat 1887]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.122, 7 Safer 1297 [20 Ocak 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.152, 23 Cemaziyelevvel 1304 [17 Şubat 1887]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.152, 23 Cemaziyelevvel 1304 [17 Şubat 1887]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.43-43, 24 Ramazan 1289 [25 Kasım 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.148-149, 19 Mayıs 1297 [31 Mayıs 1881]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.30-31, 5 Zilhicce 1288 [16 Ocak 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.113-114, 11 Muharrem 1296 [5 Ocak 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.144-145, 14 Temmuz 1297 [26 Temmuz 1881]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.103-104, 14 Şaban 1295 [13 Ağustos 1878];BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.33, 6 Safer 1289 [15 Nisan 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.151, 25 Şubat 1295 [8 Mart 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.36, 1 Rebiülevvel 1289 [9 Mayıs 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.114-115, 11 Muharrem 1297 [25 Aralık 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.115-116, 11 Muharrem 1297 [25 Aralık 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.98-99, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.116-117, 11 Muharrem 1297 [25 Aralık 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.44-45, 27 Zilkade 1289 [26 Ocak 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.68-69, 17 Zilhicce 1291 [25 Ocak 1875]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.98-99, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.99-100, 21 Receb 1295 [21 Temmuz 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.73-74, 17 Cemaziyelahir 1291 [1 Ağustos 1874];BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.46, 15 Zilhicce 1289 [13 Şubat 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.58-59, 12 Şaban 1290 [5 Ekim 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.72-73, 17 Rebiülahir 1292 [23 Mayıs 1875]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.79-80, 4 Cemaziyelahir 1293 [27 Haziran 1876]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.57-58, 2 Şaban 1290 [25 Eylül 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.64-65, 6 Recep 1291 [19 Ağustos 1874]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.101, 7 Şaban 1295 [6 Ağustos 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.87, 2 Zilkade 1294 [8 Kasım 1877]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.87-88, 2 Zilkade 1294 [8 Kasım 1877]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.32, 8 Safer 1289 [17 Nisan 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.66, 6 Recep 1291 [19 Ağustos 1874]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.106-107, 15 Rebiülahir 1296 [8 Nisan 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, s.22-23, 22 Şaban 1287 [17 Kasım 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.D.01, S.85-85, 9 SAFER 1294 [23 Şubat 1877].

Ek Tablo 4. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Madencilik Sektöründe Verilen İmtiyazların Vilayet Bazındaki İlk ve Son Sahiplerinin Uyruk Dağılımı

	İMTİYAZ (TOPLAM)				DEVİR (TOPLAM)						
VİLAYET/ SANCAK ADI	**YERLİ ***	**YABANCI**	**ORTAKLIK ****	**BİLİNMEYEN**	**YERLİ→ YABANCI**	**YERLİ→ YERLİ**	**YABANCI → YERLİ**	**YABANCI→ YABANCI**	**ORTAKLIK →YERLİ**	**ORTAKLIK → YABANCI**	**BİLİNMEYEN DEVİR**
Aydın	2	4	1	-	1	3	-	5	-	-	1
Cezayir-i Bahr-i Sefid	6	2	-	-	1	-	-	3	3	-	2
Hüdavendi-gar	2	2	-	-	1	1	2	1	-	-	-
Trabzon	4	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Yanya	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Sivas	1	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Diyarbakır	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Kastamonu	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Selanik	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-

	İMTİYAZ (TOPLAM)				DEVİR (TOPLAM)						
VİLAYET / SANCAK ADI	**YERLİ**	**YABANCI**	**ORTAKLIK**	**BİLİNMEYEN**	**YERLİ→ YABANCI**	**YERLİ→ YERLİ**	**YABANCI → YERLİ**	**YABANCI→ YABANCI**	**ORTAKLIK →YERLİ**	**ORTAKLIK → YABANCI**	**BİLİNMEYEN DEVİR**
Cebel-i Lübnan	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Bosna	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Erzurum	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Konya	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Şirket Teşkili	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kudüs-i Şerif	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	**23**	**13**	**2**	**2**	**5**	**7**	**2**	**10**	**3**	**0**	**5**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

* Yerli ifadesi Osmanlı tabiiyetli şahıs ve şirketleri ifade etmektedir.

** Tablodaki ortaklık, Osmanlı tebaası-yabancı ortaklığını belirtmektedir.

Ek Tablo 5. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Madencilik Sektöründe İmtiyaz Alan İmtiyaz Sahiplerinin Vilayet Bazında Şahıs/Şirket ve Uyruk Dağılımları (Adet)

		OSMANLI TEBAASI			YABANCI								BİLİNMEYEN	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayri-müslim	Müslim ve Gayri-müslim Ortaklığı	İngiliz	Yunan	Fransız	Avustur-yalı	Rus	İtalyan	Amerikalı	Bilinmeyen		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Müslim – Gayrimüslim -Yabancı	
AYDIN VİLAYETİ																	
ŞAHIS		2	4	-	7	1	1	1	-	-	-	-	-	1	-	-	**17**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
TOPLAM		**6**			**10**								**-**	**1**			**17**
CEZAYİR-İ BAHR-İ SEFİD VİLAYETİ																	
ŞAHIS		2	6	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	**15**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	**2**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
TOPLAM		**8**			**6**								**-**	**3**			**17**
HÜDAVENDİGAR VİLAYETİ																	
ŞAHIS		-	2	-	-	-	2	-	2	1	-	-	-	-	-	-	**7**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Anonim Şirket	2			-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	**2**
TOPLAM		**4**			**5**								**-**	**-**			**9**
TRABZON VİLAYETİ																	
ŞAHIS		2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**4**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	**1**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
TOPLAM		**4**			**1**								**-**	**-**			**5**

		OSMANLI TEBAASI			YABANCI								BİLİNMEYEN	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayri-müslim	Müslim ve Gayri-müslim Ortaklığı	İngiliz	Yunan	Fransız	Avustur-yalı	Rus	İtalyan	Amerikalı	Bilinmeyen		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Müslim – Gayrimüslim -Yabancı	
YANYA VİLAYETİ																	
ŞAHIS		1	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**	**5**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**	**-**
	Anonim Şirket	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**	**-**
TOPLAM		**2**			**2**								**-**	**1**			**5**
SİVAS VİLAYETİ																	
ŞAHIS		1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	**-**	**4**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**	**-**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**	**-**
TOPLAM		**2**			**1**								**1**	**-**			**4**
DİYARBAKIR VİLAYETİ																	
ŞAHIS		-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**-**	**3**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**	**-**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**	**-**
TOPLAM		**2**			**-**								**1**	**-**			**3**
KASTAMONU VİLAYETİ																	
ŞAHIS		-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**	**3**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**	**-**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**	**-**
TOPLAM		**3**			**-**								**-**	**-**			**3**

		OSMANLI TEBAASI			YABANCI								BİLİNMEYEN	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayri-müslim	Müslim	İngiliz	Yunan	Fransız	Avustur-yalı	Rus	İtalyan	Amerikalı	Bilinmeyen		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Müslim – Gayrimüslim -Yabancı	
SELANİK VİLAYETİ																	
ŞAHIS		1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
ŞİRKET	**Adi Şirket**		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
	Anonim Şirket	1			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
TOPLAM		**2**			**-**								**-**	**-**			**2**
CEBEL-İ LÜBNAN VİLAYETİ																	
ŞAHIS		-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	**2**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
TOPLAM		**-**			**2**								**-**	**-**			**2**
BOSNA VİLAYETİ																	
ŞAHIS		-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
TOPLAM		**-**			**1**								**-**	**-**			**1**
ERZURUM VİLAYETİ																	
ŞAHIS		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	**1**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
TOPLAM		**-**			**-**								**1**	**-**			**1**

		OSMANLI TEBAASI			YABANCI								BİLİNMEYEN	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayri-müslim	Müslim	İngiliz	Yunan	Fransız	Avustur-yalı	Rus	İtalyan	Amerikalı	Bilinmeyen		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Müslim – Gayrimüslim -Yabancı	
KONYA VİLAYETİ																	
ŞAHIS		-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
TOPLAM		**1**			**-**								**-**	**-**			**1**
KUDÜS-İ ŞERİF SANCAĞI																	
ŞAHIS		-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
TOPLAM		**-**			**1**								**-**	**-**			**1**
ŞİRKET KURMA İMTİYAZI																	
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
	Anonim Şirket	1			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
TOPLAM		1			-								-	-			**1**
MADEN İMTİYAZLARININ GENEL DAĞILIMI																	
ŞAHIS		9	21	1	14	1	4	3	2	1	1	-	3	1	3	1	**65**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	**3**
	Anonim Şirket	4			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**4**
TOPLAM		**35**			**29**								**3**	**5**			**72**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ek Tablo 6. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Bankacılık ve Sigortacılık Sektörlerinde Verilen İmtiyazlar

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN / KURUCUNUN TABİİYETİ	BANKA/ ŞİRKET ADI	MEVKİİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	BANKANIN SERMAYESİ VE FAALİYETİ	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
1	Vekil Baron dö Vasirig[790]	Yabancı	Avusturya ve Macaristan ve Memalik-i Mahruse Bankası[791]	Merkezi Dersaadet	90 sene	Her bir hisse için mahsuben ve nakden %40	İtibari Sermaye: 2.400.000 Sterlin	Ticaret, tarım, sanayi ve sarraflığın yayılması ve kolaylaşması.	İşletme	10 Kasım 1869

[790] Paris Bankası ve Avustuya- Viyana'daki Verein (Wiener Bank Verein/ Viyana Bankası) isimli bankanın yöneticileri ile bazı varlıklı kimselerden oluşan bir topluluğun vekili olarak Baron dö Vasirig'in banka kurma talebi kabul edilmiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.14, 5 Şaban 1286 [10 Kasım 1869]. Literatürden öğrenilen bilgiye göre, bu banka Osmanlı'da şube açma imtiyazında bulunmuştur. 1873 Viyana'daki ekonomik krizden sonra Bank-ı Osmani-i Şahane tarafından devralınmıştır. Bkz.; Ortabağ, s.52-53.

[791] Bu banka hakkında imtiyaz defterinde 6 fasıldan oluşan 58 maddelik bir nizamname bulunmaktadır. 1. fasılda, "Ahkam-ı Umumiye" başlığı altında bankanın ismi, imtiyazın süresi gibi bilgiler; 2. fasılda, "Şirket Muamelatı" adı altında şirketin amacına, faaliyetlerine dair bilgiler vardır. 2. fasılda dikkat çeken nokta, bankanın kuruluş amaçları içerisinde Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Macaristan Devleti arasında olan devlet münasebetlerinin kolaylaşmasının da sayılmasıdır. Diğer taraftan, emtia, eşya, pırlanta gibi mücevherlerin alınıp satılması, emlakların alınıp satılması ve kiralanması, sınai ve ticari girişimler, maden ihracı, limanlarda anbar ve dok inşası gibi faaliyetler de şirketin kapsamına girmektedir. 3. fasılda ise "Şirket Sermayesi ve Hissedarların Hukuku" başlığı altında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. 4. fasılda, "Şirketin Nezaret ve İdaresi" adı altında şirket yönetimine dair bilgiler vardır. Burada dikkat çeken bilgi, ileride yönetimde olan müdürlerin 18 kişiden oluşacağı ve bunların en az 3 kişisinin Osmanlı'dan olması koşuludur. (Yani ileride Osmanlı en az 6'ta 1'lik bir üye ile yönetime dahil olacaktır). Diğer taraftan ise, yönetim kurulu tarafından Dersaadet'te daimî olarak ikamet etme üzere en az üç kişiden oluşan bir komite tayin olunması da istenmiştir. 5. fasıl, "Heyet-i Umumiyye" adı altında çeşitli kararları almak için oylama yapacak heyetin bir üyesi olmanın ve bu üyelerin karar alma koşulları hakkında bilgileri içerir. Son bölüm olan 6. fasılda ise "Muvazene Defteri ve Temettuatın Suret-i Tevziyle İhtiyat Akçesi" başlığı ile ilgili açıklamalar bulunmaktadır. Burada, her sene 31 Aralık'ta gider defteri hesaplarının düzenleneceği, şirket gelirinin her sene temmuz başında hissedara taksim edilerek sermayenin %6'sı hesabıyla bir hisse ayrılacağı, geri kalan meblağın en az %5'lik kısmının ihtiyat akçesi olarak ayrılacağı gibi bilgiler bulunmaktadır. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.1-12, 5 Şaban 1286 [10 Kasım 1869].

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN / KURUCUNUN TABİİYETİ	BANKA/ ŞİRKET ADI	MEVKİİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	BANKANIN SERMAYESİ VE FAALİYETİ	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
2	Mösyö Antoine Vlasto ve ortakları	Osmanlı Tebaası[792]	Dersaadet Bankası	Dersaadet	-	-	İtibari Sermaye: Her biri 10 İngiliz Lirası değerinde 100.000 hisselik, toplamda 1.000.000 İngiliz Lirası sermaye.	Sarrafiye ve ticari faaliyetleri kolaylaştırmak	İşletme	11 Nisan 1872
3	Dersaadet ve Avrupa Sermayedar-larından kimseler	Osmanlı Tebaası ve Yabancı	Şirket-i Nakdiye ve Nafia-i Devlet-i Aliyye	Dersaadet	-	-	İtibari Sermaye: 4.000.0000 İngiliz Lirası	Sarrafiye işleri ve kamu yararına olacak faaliyetler gerçekleştirmek	İşletme	5 Mayıs 1872
4	Mösyö Clado, Eponidis (?) ve Barger	Yabancı ve Osmanlı Tebaası[793]	Kambiyo ve Esham Şirket-i Osmaniye	-	-	İtibari sermayesinin yarısı mahsuben ve nakden ödenecek.	-	Simsarlık faaliyetlerini gerçekleştirmek	İşletme	16 Ekim 1872
5	Tunuslu Mahmud Paşa	Osmanlı Tebaası[794]	Millet Bankası	-	30 sene	-	-	Sarrafiye, ticaret ve sanayi faaliyetlerini gerçekleştirmek	İşletme	28 Mart 1873

[792] Vlasto ve ortaklarının tabiiyeti imtiyaz defterinde belirtilmemiştir ancak literatürde kendilerinin Galata bankerleri olduğunu öğrenmekteyiz. Bkz.; Haydar Kazgan, **Galata Bankerleri- 1 ve 2**, Ankara: Orion Yayınevi, 2005.; Ortabağ s.54.

[793] Tabiiyetleri defterde belirtilmemekle birlikte Mösyö Clado'nun galata bankeri, Alfred Barger'in ise bir İngiliz olduğu anlaşılmıştır. Bkz.; Ortabağ, s.298.

[794] İbn İyad'ın oğlu olduğu belirtilmiştir.

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN / KURUCUNUN TABİİYETİ	BANKA/ ŞİRKET ADI	MEVKİİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	BANKANIN SERMAYESİ VE FAALİYETİ	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
6	Manuel Fahri (Fachri) ve Doblini ve şirketi (Tubini & Co.)	Osmanlı Tebaası	Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankaları	Osmanlı Rumelisi	25 sene	Şirketin her hissesine mahsuben ve nakit olarak 3'er Osmanlı altını.	-	Rumeli kıtasındaki zirai ihalelere kefalet karşılığı borç vermek. Ziraat, sanayi ve ticaret faaliyetlerini gerçekleştirmek.	İşletme	28 Mart 1873
7	Kont Şonfled (Shoenfeld) ile Ostro (Austro) Ottoman Bankası yönetim kurulu üyesi Adler	Yabancı	Umur-ı Nafia Şirketi[795]	Merkezi Dersaadet olmak üzere başka vilayetler ve yabancı memleklet-lerde şube açılacak.	-	60.000 hissenin her biri için nakit olarak %40	İtibari Sermaye: 2.400.000 lira Sterlin yani 2.640.000 lira-i Osmani Hisse miktarı: Başlangıçta, her biri 20 Sterlin/22 Osmanlı lirası olmak üzere 60.000 hisse. (Toplam 1.200.000 Sterlin/ 1.320.000 Osmanlı lirası kadarlık hisse) izni	Kamu yararına yönelik faaliyetleri gerçekleştirmek. Kredi sağlamak.	İşletme	15 Haziran 1873

[795] Avusturya Devleti vatandaşı olan Kont Şonfled (Shoenfeld) ile Ostro (Austro) Ottoman Bankası yönetim kurulu (idare-i meclis) üyesi Adler isimli kişilerin talebi üzerine "Umûr-ı Nâfia Şirketi" adıyla bir anonim şirket kurulmasına izin verilmiştir. Şirket bir yönüyle bankacılıkla ilgili görev tanımına sahip olduğundan burada sadece bu yönüyle ele alınmıştır. Görev tanımına göre; şirket, devlete, Belediye Dairelerine ve ilgili yerlere direkt ya da bir vasıta ile borç vereceği gibi, devlet de kendisine aşar ve vergilerin iltizamını verecektir. Her türlü emtia, esham ve senetlerin rehin bırakılması karşılığında borç ikraz edecektir. Şirketin merkezi Dersaadet'te olup başka vilayetler ve hatta yabancı memleketlerde de şube açması öngörülmüştür. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.51-52, 18 Rebiülevvel 1290 [15 Haziran 1873].

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN / KURUCUNUN TABİİYETİ	BANKA/ ŞİRKET ADI	MEVKİİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	BANKANIN SERMAYESİ VE FAALİYETİ	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
8	Hristaki (Christaki) Efendi, Arastidi (Arastide Baltazzi) Bey, Karapano (Caraponos) Efendi ve Mösyö Zarifi	Osmanlı Tebaası[796]	İtibar-ı Sınai Şirket-i Şarkiyesi	-	-	Her bir hisse için mahsuben ve nakden %40 yani; her hisseye mahsuben ve nakden 4'er İngiliz lirası.[797]	-	Ticaret artmasını, sanayinin yayılmasını ve nakdiye faaliyetlerinin kolaylaşmasını sağlamak	İşletme	23 Haziran 1873
9	Mariano ve Ortakları	-	Şirket-i Ticariye-i Osmaniye[798]	-	-	-	-	Ticari faaliyetlerin kolaylaşması	İşletme	24 Temmuz 1873
10	Karabet Karakaşyan	Osmanlı Tebaası	Memalik-i Osmaniye Umûr-ı Nâfia Bank-ı Umûmisi	Şirketin yönetim kurulu Dersaadet, Paris ya da Londra'da olacaktır.	50 sene	-	-	Sanayi, ticaret ve sarrafiye faaliyetlerini gerçekleştirmek	İşletme	3 Ağustos 1879

[796] İmtiyaz defterinde tabiiyetleri belirtilmemekle birlikte literatürde galata bankerleri olduklarına dair bilgi bulunmaktadır. Bkz.; Kazgan, *Galata Bankerleri- 1*, s.154**.**

[797] Her bir hissenin 10 İngiliz Lirası olduğu anlaşılmaktadır.

[798] İmtiyaz defterinde öğrendiğimiz üzere, saygın tüccardan olan Mariano ve ortaklarının, ticaretle alakalı faaliyetlerde bulunmak üzere "*Şirket-i Ticariye-i Osmaniye"* ismiyle bir anonim şirket kurma talebi, ticari faaliyetlerinin kolaylaşmasına vesile olacağı kanaati ile kabul edilmiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54, 28 Cemaziyelevvel 1290 [24 Temmuz 1873]. Bununla birlikte, Osmanlı Arşivi ve literatürden öğrenildiği üzere bu şirket 20. yüzyılda "Ticaret Bankası" unvanını almış olduğundan bu imtiyazı bankacılık başlığı altında değerlendirmekteyiz. Bkz.; BOA., BEO., 4146/ 310930, 15.03.1331 [22 Şubat 1913]; İbrahim Sırma, "Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı", **Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt.3, Sayı.2 (2011), s.12.

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN / KURUCUNUN TABİİYETİ	BANKA/ ŞİRKET ADI	MEVKİİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	BANKANIN SERMAYESİ VE FAALİYETİ	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
11	Charles Hanson ve Edward Eyd Bey	Yabancı	Osmanlı Ziraat Bankası[799]	Merkezi Dersaadet ya da Edirne'de olup, Londra ve Paris ve başka yerlerde şubesi olabilecek	50 sene	-	<u>İtibari Sermaye:</u> 1.000.000 İngiliz Lira Faiz peşin ödenecekse, borç karşılığında en fazla %10'luk faiz almak.	Ziraat faaliyetleri kolaylaştırmak adına gerekli finansmanı sağlamak[800]	İşletme	17 Temmuz 1880
									Yükümlülükler Yerine Getirilmediği İçin Fesh[801]	-

[799] Defterde adı bu şekilde geçmekle birlikte literatürde Edirne Ziraat Bankası olarak da geçmektedir. Bkz.; Ortabağ, s.302.

[800] Bankanın Edirne Vilayeti ile Kaza-ı Erbaa Sancağı'na münhasır olarak kurulması için imtiyaz verildiğini görmekteyiz. BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.129, 9 Şaban 1297 [17 Temmuz 1880]. Kaza-ı Erbaa'ya, Çatalca Mutasarrıflığı da denilmekte ve 1878 yılında, Küçükçekmece, Büyükçekmece, Silivri, Terkos ve su yolunu kapsamaktadır. Bkz.; Ali Cevad ve Remzi, **Hulasa-i Coğrafya-i Osmani**, Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2001, s.37.; Mehmet Güneş, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Vilayet İdaresinin Teşekkülü", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** Sayı.37 (Bahar 2015), s.187.

[801] İmtiyazda belirtilmiş olan 4 ay zarfında bankayı kurup açma şartını sağlayamadıkları için imtiyaz fesh edilmiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.129, 9 Şaban 1297 [17 Temmuz 1880].

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN / KURUCUNUN TABİİYETİ	BANKA/ ŞİRKET ADI	MEVKİİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	BANKANIN SERMAYESİ VE FAALİYETİ	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
12	Pizani	Yabancı[802]	Darütterhin	Dersaadet	-	<u>Kefalet Akçesi</u>: 20.000 lira <u>Darüşşafaka'ya:</u> Net gelir üzerinden %10	Her türlü eşyanın rehni karşılığında 20-10.000 kuruş aralığında borç verecek ve bundan yıllık %10 faiz alacaktır.	Mal, mülk rehni karşılığında borç vermek	İşletme	14 Eylül 1882
									Vefat nedeni ile intikal[803]	28 Eylül 1882
									Yükümlülükler Yerine Getirilmediği İçin Fesh[804]	5 Eylül 1900

[802] İngiltere vatandaşıdır.

[803] İmtiyaz sahibi Pizani, tanınmış imtiyaz hakkındaki irade gereği olan faizi kabul etmediği için ferman verilmemiştir. Ancak daha sonra Pizani kabul etmiş olduğundan yeni bir fermanla imtiyaz verilecekken Pizani vefat etmiştir. Bu sebeple şirket faaliyetleri için belirlenen süre bir hayli geçmesine rağmen bu zamanın sayılmayarak en başta verilen imtiyaz fermanının verildiği tarih itibariyle yürürlükte kalması kararlaştırılacak Pizani'nin vereselerine intikal ettirilmiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.10-11, 15 Zilkade 1299 [28 Eylül 1882].

[804] Banka kurulmamış, kefalet akçesine el konulmuştur. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.137, 1 Zilkade 1299 [14 Eylül 1882].

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN / KURUCUNUN TABİİYETİ	BANKA/ ŞİRKET ADI	MEVKİİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	BANKANIN SERMAYESİ VE FAALİYETİ	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
Sigortacılık										
13	Demirci Paşazade Sebuh Efendi	Osmanlı Tebaası	Sanduk-ı Bahri	-	20 sene	-	-	Yüklü-yüksüz, yerli ve yabancı gemilerin sigortasını yapmak ve gerektiğinde borç vermek	İşletme	4 Temmuz 1876

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.14, 5 Şaban 1286 [10 Kasım 1869]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.31-32, 2 Safer 1289 [11 Nisan 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.34, 26 Safer 1289 [5 Mayıs 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.43, 13 Şaban 1289 [16 Ekim 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.48-49, 28 Muharrem 1290 [28 Mart 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.49, 28 Muharrem 1290 [28 Mart 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.51-52, 18 Rebiülevvel 1290 [15 Haziran 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.53, 26 Rebiülahire 1290 [23 Haziran 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54, 28 Cemaziyelevvel 1290 [24 Temmuz 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.108-109, 14 Şaban 1296 [3 Ağustos 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.129, 9 Şaban 1297 [17 Temmuz 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.137, 1 Zilkade 1299 [14 Eylül 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.10-11, 15 Zilkade 1299 [28 Eylül 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.81, 11 Cemaziyelahir 1293 [4 Temmuz 1876].

Ek Tablo 7. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Göl, Nehir ve Bataklık Temizliği İçin Verilen İmtiyazlar

	MEVKİİ	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACK ÖDEMELER VE KAZANÇLAR	MUAFİYET	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
1	Dersaadet ve başka vilayetler	Şirket-i Nafia-i Osmaniye[805]	Osmanlı Tebaası	30 sene	Çıkarılacak hisselerin her birinden mahsuben ve nakden 2'şer Osmanlı altını	-	Kanallar inşa etmek, nehir ve çayların aktıkları su yollarını düzenlemek, bataklıkları temizlemek	İnşa ve İşletme	26 Mart 1873
2	Dersaadet ve başka vilayetler	Umur-ı Nafia Şirketi[806]	Yabancı	-	2.640.000 lira-i Osmanilik sermayesi olan şirket sermayesinin yarısına karşılık gelen 22'şer lira-i Osmanilik 60.000 hisse çıkarılacak ve bu 60.000 hissenin her biri için nakden %40 devlete.	-	Nehirlerin tathiri ve vapur işletme	İnşa ve İşletme	15 Haziran 1873
3	Samsun civarı	Umur-ı Nafia Bank-ı Umumisi	Osmanlı Tebaası[807]	50 sene	-	-	Samsun civarında tathire muhtaç arazileri tathir etmek	İnşa ve İşletme	3 Ağustos 1876

[805] Avrupa'dan ithal edilen bazı emtiaların ikamesini İstanbul'da fabrikalar kurarak üretmek için bir şirket kurma talebinde bulunan Serkiz Bey'e, "Şirket-i Nafia-i Osmaniye" adıyla bir anonim şirket kurma izni verilmiştir. Bu şirketin görev tanımları içerisinde tathir de geçtiğinden bu sektör için sadece tathir yönüyle yeniden ele alınmıştır. Şirketin merkezi Dersaadet'te olup başka vilayetlerde de şube açması öngörülmüştür. Ancak faaliyetlerinin taşrayı kapsamayacağı belirtilmiştir.

[806] Avusturya Devleti vatandaşı olan Kont Şonfled (Shoenfeld) ile Ostro (Austro) Ottoman Bankası yönetim kurulu (idare-i meclis) üyesi Adler isimli kişilerin talebi üzerine "Umûr-ı Nâfia Şirketi" adıyla bir anonim şirket kurulmasına izin verilmiştir. Şirket bir yönüyle tathirle de ilgili görev tanımına sahip olduğundan burada sadece tathir yönüyle ele alınmıştır. Şirketin merkezi Dersaadet'te olup başka vilayetler ve hatta yabancı memleketlerde de şube açması öngörülmüştür. Tathir işlemleri Samsun özelinde yazıldığı için mevkiiye Samsun olarak yazılmıştır.

[807] İmparatorlukta bayındırlık faaliyetleri, ticaret işlemler ve sarraflık için bir şirket kurma talebinde bulunan Karabet Karakaşyan'a, "Umur-ı Nafia Bank-ı Umumisi" adıyla bir anonim şirket kurma izni verilmiştir. Şirket bir yönüyle tathirle de ilgili görev tanımına sahip olduğundan burada sadece tathir yönüyle ele alınmıştır. Şirketin merkezi ya Dersaadet'te ya Paris'te ya da Londra'da bulunacaktır.

	MEVKİİ	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACK ÖDEMELER VE KAZANÇLAR	MUAFİYET	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
4	Ayvalık Dalyanı, Liman ve Dolap Boğazları	Ayvalık ahalisinden Nikolaki Salta ve ortakları	Osmanlı Tebaası	22 sene	Denetim için devletin atadığı memurların masrafları için: Yıllık 120 adet 100'lük Osmanlı altını Devlete ait her türlü eşya, mühimmat vs. şirketin alacağı mürüriye vergisinden muaf olacaktır Kefalet akçesi: Nakden 500 lira ya da %25 faizli devlet tahvili	Bu iş için satın alınacak tüm lüzumlu malzemeler, her türlü vergiden muaf	Ayvalık Dalyan'ının yükseltilmesi, Liman ve Dolap Boğazlarınınsa temizlenip derinleştirilmesi, gemilerin geçişini kolaylaştırmak için boğazların istikametini gösteren direkli şamandıralar koymak	İnşa ve İşletme	3 Mayıs 1880
5	Selanik Vilayeti'ndeki Yenice Gölü ve Kara Orman Nehri	İbrahim, Salih, Ahmed Beyler ve Yanko Efendi	Osmanlı Tebaası[808]	35 sene	Kefalet akçesi: 500 adet 100'lük Osmanlı altını. Denetim için devletin atadığı memurların masrafları için: Yıllık 75 adet 100'lük lira-i Osmani İnşaat için gerekli olan keresteleri ilk 10 sene Osmanlı ormanlarından sağlamasına karşılık vergi.	Yurt dışından ilk defa getirilecek lüzumlu madde, edevat vs. gümrük vergisinden muaf İlk 10 sene vapur işletme kazançları, her türlü vergiden muaf.	Vapur işletmek, Yük gemisi çekmek için nehir ve gölleri uygun hale getirmek üzere tathir yapmak, bataklıkları kurutmak gerekirse köprü kemerlerini yükseltip genişletmek, ziraate uygun topraklar açmak	İnşa ve İşletme	19 Aralık 1882
6	Selanik Vilayeti/ Vodine Kazası/ Ladve Bataklıkları	İsmail Hakkı ve İsmail Said Efendiler	Osmanlı Tebaası[809]	-	Denetim için devletin atadığı memurların masrafları için: Yıllık 120 adet 100'lük Osmanlı altını Kefalet akçesi: 500 adet 100'lük Osmanlı altını	-	Tathir yapmak, ziraate uygun topraklar açmak	İnşa ve İşletme	20 Aralık 1882

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.47, 26 Muharrem 1290 [26 Mart 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.51-52, 18 Rebiülevvel 1290 [15 Haziran 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.108-109, 14 Şaban 1296 [3 Ağustos 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130-131, 23 Cemaziyelevvel 1297 [3 Mayıs 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.138-139, 8 Safer 1300 [19 Aralık 1882]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.139-141, 9 Safer 1300 [20 Aralık 1882].

[808] Selanik ahalisindendirler.

[809] Selanik ahalisindendirler.

Ek Tablo 8. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Maden Suyu Sektöründe Verilen İmtiyazlar

	BÖLGE (Vilayet/ Kaza)	MADEN SUYU TÜRÜ	İMTİYAZ SAHİBİ	YENİ İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİ TABİYETİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİNİN ÖLÇÜMÜ	İMTİYAZ SÜRESİ	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	MUAFİYETLER	İŞLEM	TARİH
1	Bursa/ İnegöl	Çitli	İbrahim ve Süleyman Efendiler		Osmanlı Tebaası	20.000 arşın (metre)	12 sene	Devletin Tayin Ettiği Denetleyici Doktorlara: Yıllık 25.000 kuruş maaş	İlk 2 yıl nakliyatta gümrük muafiyeti	İşletme	26 Haziran 1867
				Eczacıbaşı Faik Bey	Osmanlı Tebaası					Devr (tümü)	10 Ocak 1872
			Eczacıbaşı Faik Bey				15 sene uzatma	İlaç Olarak Satılan Üründen: Yıllık %4 Asakir-i Sıhhiye Dairesi'ne: Ücretsiz Olarak Her Biri 1 litreden Yıllık 1000 Çitli maden suyu		Süre Uzatma	27 Ocak 1880
2	Bursa/ İnegöl	Terce ve Bakmaca	Eczacıbaşı Faik Bey[810]		Osmanlı Tebaası		15'şer sene	İlaç Olarak Satılan Üründen: Yıllık %4 Asakir-i Sıhhiye Dairesi'ne: Ücretsiz Olarak Her Biri 1 litreden Yıllık Bakmaca'dan 1000 şişe; Terce'den 2000 şişe	İlaç olan ürünlere hem iç hem dış gümrük muafiyeti	İşletme	27 Ocak 1880

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.29-30, 28 Şevval 1288 [10 Ocak 1872]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.126-127, 14 Safer 1297 [27 Ocak 1880].

Ek Tablo 9. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Aydınlatma Sektöründe Verilen İmtiyazlar

	MEVKİİ	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER VE MUAFİYETLER	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
1	İstanbul, Üsküdar, Selanik, Edirne, Sinop, Trabzon, İzmit, Bursa, Ankara, İzmir, Kasaba, Konya ve Tarsus vd.	Paris Elektrik Şirketi vekili Şarl Tukas (Charles Toucas)	Yabancı	6 ay deneme, 4 sene işletme	Gerekli olup ithale edilecek tüm alet ve edevata, bir kereye mahsus olarak gümrük vergisi muafiyeti	Yablochkov/ Jablochkoffe usulü ile elektrik aydınlatmasının denenmesi	İşletme	11 Eylül 1879
				6 ay			Fermanın şirkete geç ulaşmasından dolayı deneme süresinin (6 ay) tekrar verilmesi	2 Mayıs 1880
Gaz Sandıkları İçin Depo İnşası								
2	Dersaadet ve Biladi Selase	Sami Bey	Osmanlı Tebaası	25 sene	Her sandık için: Aylık 60 para Belediye'ye: Masraflar çıktıktan sonra kalan net gelirin %40'ı	Gaz sandıklarını ve ispirto fıçılarını muhafaza etmek üzere 6 kapılı depo inşası	İnşa ve İşletme	8 Mayıs 1880

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.111, 24 Ramazan 1296 [11 Eylül 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.130, 22 Cemaziyelevvel 1297 [2 Mayıs 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.134, 28 Cemaziyelevvel 1297 [8 Mayıs 1880].

Ek Tablo 10. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Kuş Gübresi İçin Verilen İmtiyazlar

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	MUAFİYET	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
1	Vital Kine (Cuinet)	Yabancı[811]	3 sene araştırma, 25 sene işletme	Ürün Üzerinden: Her bir ton için 1 adet 100'lük altın Yurtdışına İhracatta: Gümrük vergisi + her ton için 1 adet 100'lük altın Yurtiçi Dolaşımında: Her ton için 1'er lira	Yurtiçi gümrük vergisinden muafiyet	Guano kaynaklarının araştırılması	İşletme	3 Haziran 1870
				Yurtdışına İhracatta: Gümrük vergisi + her ton için yarım adet 100'lük altın			Yurtdışı İhracat Vergisinde İndirim İzni	22 Nisan 1873

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.16-17, 3 Rebiülevvel 1287 [3 Haziran 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.50, 23 Safer 1290 [22 Nisan 1873].

[811] İmtiyaz defterinde tabiiyeti belirtilmemişse de Cuinet'in Fransız bir araştırmacı olduğu öğrenilmiştir. Bkz.; Seda Tan, "*Osmanlı Devleti'nde 'Guano' İhracı Meselesi"*.

Ek Tablo 11. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Hurde Huruf İçin Verilen İmtiyazlar

	İMTİYAZ SAHİBİNİN ADI	İMTİYAZ SÜRESİ	AMAÇ	TARİH
1	Araboğlu Artin	15 sene	Hurde huruf imalatı	9 Temmuz 1875
2	İmamecizade Mehmet Emin	15 sene	Harekeli ve harekesiz hurde huruf imalatı	7 Eylül 1875

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.73, 5 Cemaziyelahir 1292 [9 Temmuz 1875]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.75-76, 6 Şaban 1292 [7 Eylül 1875**].**

Ek Tablo 12. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Eğitim ve Kültür İçin Verilen İmtiyazlar

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	SÜRE	MEKTEP ADI	MEVKİİ	TAHSİS EDİLEN ARAZİ	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	KAZANÇ	MUAFİYET	İŞLEM	TARİH
Eğitim											
1	Vekil Şarl Netter (Charles Netter)	Yabancı	-	Heyet-i Umumiyye-i İsrailiyye-i Ziraat Mektebi	Yafa	2600 dönüm	Arazi Kirası: Yıllık 7500 kuruş	Yatılı öğrencilerin her biri adına yiyecek-giyecek masrafları için 200- 300 Frank	İlk 10 sene arazi kirasından muafiyet.	İnşa ve İşletme	4 Nisan 1870
Kültür											
2	Güllü Agop	Osmanlı Tebaası	10 yıl	-	Dersaadet ve Bilad-i Selase	-	-	-	-	İnşa ve İşletme	21 Haziran 1870

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.13-14, 2 Muharrem 1287 [4 Nisan 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.21-22, 21 Rebiülevvel 1287 [21 Haziran 1870].

Ek Tablo 13. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Eski Eserler İçin Verilen İmtiyazlar

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİ (CEZİRE/ SANCAK/ NAHİYE/ KAZA/ KARYE)	SÜRE	BELİRLENEN YASAKLAR	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
1	Raif, Şerif Hasan Ve Ahmet Efendiler	Osmanlı Tebaası	Girid/Hanya/Apkardan (Apokoronas) Resmo/ Lamizi(?) Kandiye/ Yerepetra (Yerapetro) / Orni(?) ??	2 sene	- Umum yol, su yolu, mezarlık vb. yerleri kazmayacaklardır. - Mermer ve madenlerden oluşan bütün asar-ı atikaların ülke dışına çıkarılması yasaktır.	Asar-ı atika arama	Arama ve çıkarma izni	21 Ağustos 1870
2	Antakyalı İbrahim Efendi	Osmanlı Tebaası	Halep/ Antakya/ ?	2 sene	- Umum yol, su yolu, mezarlık vb. yerleri kazmayacaklardır.	Asar-ı atika arama	Arama ve çıkarma izni	7 Haziran 1871

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.20-21, 23 Cemaziyelevvel 1287 [21 Ağustos 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.27-28, 18 Rebiülevvel 1288 [7 Haziran 1871].

Ek Tablo 14. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Bend İnşası ve Su Getirilmesi İçin Verilen İmtiyazlar

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	KAZANÇ	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
1	Şirket vekili Mösyö Tevini	Yabancı[812]	Beyrut	40 sene	Kefalet akçesi: 25.000 Frank değerinde devlet tahvili	-	Şehirdeki susuzluk sorunun gidermek üzere, şehre üç saat mesafedeki nehir ve gölden su celbi ve dağıtılması	İnşa ve İşletme	3 Ağustos 1870

[812] İmtiyaz defterinde tebaası belirtilmemiş olsa da kendisinin Fransız vatandaşı bir mühendis olduğu bulunmuştur. Bkz.; Kürşat Çelik, "Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut (1839-1918)", (**Doktora Tezi,** Fırat Üniversitesi SBE, 2010), s.247-249.

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	KAZANÇ	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
2	Kurucuları Kâmil Bey ve Terno (Terneau) Bey olan bir anonim şirket (Dersaadet Su Şirketi) [813]	Osmanlı Tebaası ve Yabancı[814]	Beyoğlu, Galata, Dersaadet'in (Haliç) batı sahili ve Boğaziçi'nin Rumeli yönündeki yerler	40 sene	Kefalet akçesi: 12.000 Lira ya da bu değerde devlet tahvili Hasılattan masraflar çıkarılacak ve kalan meblağın %2,5'u Belediye'ye.	Suyun 25 kıyyesi en fazla 5 paraya satılacak	Bilad-i Selase halkının su ihtiyacını karşılamak üzere Terkos Gölü'nden[815] celp edip satmak üzere 12 adet çeşme ve İhsan Dere'sinde büyük bir bend inşa etmek üzere anonim şirket kurulacak	İnşa ve İşletme	30 Temmuz 1873
					Hisselerin her biri için: Nakden 5'er İngiliz Lirası.			Başlangıç tarihinin ve belirlenen bazı sürelerin tadili [816]	21 Ağustos 1874
								Faaliyeti tamamlama süresinin uzatımı[817]	5 Ekim 1879

[813] Şirketin adı imtiyaz sözleşmesinde belirtilmese de arşiv kaynaklarında şirket adının "Dersaadet Su Şirketi" olduğunu öğrenmekteyiz. İncelenen imtiyaz defterinde ise, şirketin İngiltere'de kurulduğuna dair bilgi girilmiştir. Şirket hisseleri için ödemelerin yapıldığına bir mazbata ile şirket hissedarlarına ait çeşitli bilgileri içeren bir defter Ticaret-i Deavi kaleminde incelenip onaylanacaktır. Bu onay sonrasında, şirket, su yollarıyla haznelerinin inşası için gerekli olan eşya, makine ve edevat bir defaya mahsus olmak üzere gümrük vergisinden muaf tutulacaktır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873].

[814] Kâmil Bey Hariciye Teşrifatçısıdır. Terneau Bey'in tabiiyeti imtiyaz defterinde belirtilmemiş olsa da Osmanlı arşivinde Alman mühendis olarak geçmektedir. Bkz.; BOA., HR.TO.., 585/63, 15.01.1884.

[815] İmtiyaz, Terkos Gölü ve bu göle bağlı olan Kızıl Dere'nin ağzından bir kilometre yukarısına kadar olan yerlerin suyuna mahsus olacaktır. Yapılacak yolda başka sulara denk gelinirse o sular, imtiyazı verilen sulara katılmayacaktır.

[816] Belirlenen işleri yapmak üzere Kâmil ve Terno Bey'e şirket kurmaları için 30 Temmuz 1873 tarihinde izin verilmiş ve faaliyetleri imtiyazın veriliş tarihinden 1 sene içinde tamamlamaları istenmişti. Ancak, şirketin kurulup, iç tüzüğünün devletçe resmen onaylanması 9 Ekim 1873 tarihinde gerçekleşmiş ve dolasıyla aradan geçen süre zarfında şartname gereği (şirket onay almadan faaliyetlere başlayamaz) hiçbir faaliyete başlanamamıştır. Bu nedenle belirtilen süre zarfında faaliyetlerin tamamlanmayacağı ve bu da imtiyazın verilişinde maksatların gerçekleşmesine engel olacağından süre 9 Ekim 1873 tarihinden itibaren 3 yıla uzatılmıştır. Aynı zamanda imtiyaz süresi olan 40 sene de bu tarih itibariyle başlamış sayılacaktır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.65-66, 8 Receb 1291 [21 Ağustos 1874**].**

[817] Belirlenmiş süre içinde faaliyetlerin tamamlanamaması dolayısıyla imtiyazın feshi gerekmişse de zaten belirlenmiş olan sürede şirketin kurulup, sermayesinin toplanmasına vakit yeterli olmadığından imtiyaz sahiplerinin talepleri üzerine faaliyetlerin tamamlanması için gereken süre uzatılmıştı. Ancak bu sefer de Harp yaşandığı (açıkça yazılmasa da 93 Harbi) ve Kâmil Bey'in vefat etmesi nedeniyle işler tamamlanamamış ve bu gerekçe ile Terneau Bey faaliyetlerin tamamlanması için ek süre istemiştir. İmtiyaz için başka bir talepte bulunan kimse olmadığından bu müddet son kez olmak üzere 1 sene daha uzatılmıştır. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.111, 18 Şevval 1296 [5 Ekim 1879].

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	KAZANÇ	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
3	Mösyö Didier ve Otto Dinkler	Yabancı[818]	Beyoğlu ve Boğaziçi'nin Rumeli sahili	40 sene	<u>İhsan Dere Bendi'nin tamamlanmasında şimdiye kadar devletin yaptığı masraflar için;</u> 25.000 Osmanlı lirası verilip bu meblağın ödenmesine kadar %12'lik faiz işleyecek <u>Kefalet Akçesi:</u> 6.000 Lira <u>Suyun celbinden itibaren:</u> Yıllık 10.000 Frank (4 taksitle ödenecek)		Dersaadet'e su celb etmek, İhsan Dere Bendi'nin tamamlamak, İhsan Dere ile Pangaltı arasında çeşmeler ve belirlenen yerlerde yangınlarda kullanılmak üzere muslukların inşası	İnşa ve İşletme	22 Nisan 1878
								Faaliyeti tamamlama süresinin uzatımı[819]	12 Şubat 1880
								Faaliyeti tamamlama süresinin uzatımı[820]	17 Haziran 1882
					<u>Kefalet Akçesi olarak verilen;</u> 18.000 liralık devlet tahvili olarak alınan 1035 adet Rumeli Demiryolu tahvili'ne devletçe el konuldu.			Fesh[821]	10 Ağustos 1884

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.20, 5 Cemaziyelevvel 1287 [3 Ağustos 1870]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.54-55, 4 Cemaziyelahir 1290 [30 Temmuz 1873]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.65-66, 8 Receb 1291 [21 Ağustos 1874]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.111, 18 Şevval 1296 [5 Ekim 1879]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.52-53, 19 Rebiülahir 1295 [22 Nisan 1878]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.148, 20 Cemaziyelahir 1297 [30 Mayıs 1880]; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.10, 1 Şaban 1299 [18 Haziran 1882].

[818] Didier, Fransız Devleti vatandaşı; Otto Dinkler ise Almandır.

[819] Bazı engellerin araya girmesiyle faaliyetlere başlanamadığından Mösyö Didier faaliyetlerin tamamlanma süresinin (belirtilmemiş olmakla birlikte muhtemelen 1 yıl) 1 sene daha uzatılmasını talep etmiş, devlet talebi kabul etmiştir. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.148, 20 Cemaziyelahir 1297 [30 Mayıs 1880].

[820] Daha önce inşaatın tamamlanma süresi uzatılmıştır. Ancak bu sürenin de yaşanan harp durumlarından dolayı sürenin iki sene daha uzatılması talebi devletçe kabul edilmiştir. Ancak, Devlete ödenmesi şart koşulmuş olan 25.000 liranın faizinin, daha önce verilmiş olan 1 senelik ek süre için de ödenmesi istenmiştir. Nihai olarak da 25.000 liranın faiziyle birlikte 27 Mart 1882 'ye kadar ödenmesi şart koşulmuştur. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.10, 1 Şaban 1299 [18 Haziran 1882].

[821] Faaliyetlerin başlanmamasından dolayı imtiyaz fesh olunmuştur. Ve buna karşılık kefalet akçesi olarak 18.000 liralık devlet tahvili karşılığında olan 1035 adet Rumeli Demiryolu tahvillerine devlet tarafından el konulmuştur. Bkz.; BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.52-53, 19 Rebiülahir 1295 [22 Nisan 1878].

Ek Tablo 15. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Tuğla Üretimi İçin Verilen İmtiyaz

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİ	SÜRE	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
1	Vekil Fernandes	Osmanlı Tebaası[822]	Hasköy-Karaağaç	9 yıl	Tuğla fabrikası kurma ve tuğla üretimi ile İmparatorlukta	İnşa ve İşletme	25 Eylül 1873

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.56, 2 Şaban 1290 [25 Eylül 1873].

[822] Literatür araştırmalarından vekil Fernandes'in, Paris Şehbenderi olan Kont Kamondo'nun vekili olduğu anlaşılmış olduğundan imtiyaz sahibinin tabiiyeti Osmanlı tebaası olarak belirlenmiştir. Yine aynı şekilde, her ne kadar imtiyaz defterinde imtiyazın geçerli olduğu bölge verilmemiş olsa da literatürden tuğla fabrikası için Hasköy- Karaağaç bölgesinin belirlendiği anlaşılmıştır. Bkz.; İpek, s.192-193.

Ek Tablo 16. 001 Numaralı İmtiyaz Defterine Göre Verilen Tütün İmtiyazı

	İMTİYAZ SAHİBİ	İMTİYAZ SAHİBİNİN TABİİYETİ	MEVKİİ	SÜRE	DEVLETE YAPILACAK ÖDEMELER	AMAÇ	İŞLEM	TARİH
1	Hristaki Zağrafos ve Zarifi Bazergan	Osmanlı Tebaası	Dersaadet, Bilad-i Selase ve civar bölgeler	5,5 sene	Yıllık 400.000 altın	Tütünlerin alım-satım imtiyazı	İşletme	12 Mart 1872

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01, s.31, 2 Muharrem 1289 [12 Mart 1872].

Ek Tablo 17. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Verileri Doğrultusunda Kategorileştirilen Sektörlerde Şahıs ve Şirket Türü Bazında Uyruk Dağılımları* (1865-1893) (Adet)

		OSMANLI TEBAASI			YABANCI										BİLİNMEYEN	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayrimüslim	Müslim ve Gayrimüslim Ortaklığı	İngiliz	Yunan	Fransız	Avusturyalı	Rus	İtalyan	Amerikan	Bilinmeyen	Avusturyalı-Fransız Ortaklığı	Fransız-Alman Ortaklığı		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Uyruğu Tespit Edilemeyen Tebaa ve Yabancı	
ULAŞIM-HABERLEŞME																			
ŞAHIS		1	3	1	-	-	1	1	-	-	-	3	-	-	1	-	-	-	**11**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	**3**
	Anonim Şirket	9			2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**12**
	Limited Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	**2**
TOPLAM		**14**			**13**										**1**	**-**			**28**
MADENCİLİK																			
ŞAHIS		9	21	1	14	1	4	3	2	1	1	-	-	-	3	1	3	**1****	**65**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	**3**
	Anonim Şirket	4			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**4**
TOPLAM		**35**			**29**										**3**	**5**			**72**
BANKACILIK VE SİGORTACILIK																			
ŞAHIS		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Anonim Şirket	6			-	-	-	1	-	-	-	2	1	-	1	-	1	1	13
TOPLAM		**6**			**4**										**1**	**2**			**13**

		OSMANLI TEBAASI			YABANCI										BİLİNMEYEN	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayrimüslim	Müslim ve Gayrimüslim Ortaklığı	İngiliz	Yunan	Fransız	Avusturyalı	Rus	İtalyan	Amerikan	Bilinmeyen	Avusturyalı-Fransız Ortaklığı	Fransız- Alman Ortaklığı		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Uyruğu Tespit Edilemeyen Tebaa ve Yabancı	
GÖL- NEHİR- BATAKLIK TEMİZLİĞİ (TATHİR)																			
ŞAHIS		1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	2			-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
TOPLAM		**5**			**1**										**-**	**-**			6
MADEN SUYU																			
ŞAHIS		2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		**2**			**-**										**-**	**-**			2
AYDINLATMA (TENVİR)																			
ŞAHIS		1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
TOPLAM		**1**			**1**										**-**	**-**			2

		OSMANLI TEBAASI			YABANCI										BİLİNMEYEN	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayrimüslim	Müslim ve Gayrimüslim Ortaklığı	İngiliz	Yunan	Fransız	Avusturyalı	Rus	İtalyan	Amerikan	Bilinmeyen	Avusturyalı-Fransız Ortaklığı	Fransız- Alman Ortaklığı		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Uyruğu Tespit Edilemeyen Tebaa ve Yabancı	
KUŞ GÜBRESİ																			
ŞAHIS		-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		-			1										-	-			1
HURDE HURUF																			
ŞAHIS		1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		2			-										-	-			2
EĞİTİM- KÜLTÜR- ESKİ ESERLER																			
ŞAHIS		2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	4
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		3			1										-	-			4

		OSMANLI TEBAASI			YABANCI										BİLİNMEYEN	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayrimüslim	Müslim ve Gayrimüslim Ortaklığı	İngiliz	Yunan	Fransız	Avusturyalı	Rus	İtalyan	Amerikan	Bilinmeyen	Avusturyalı-Fransız Ortaklığı	Fransız- Alman Ortaklığı		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Uyruğu Tespit Edilemeyen Tebaa ve Yabancı	
BEND İNŞASI VE SU GETİRİLMESİ																			
ŞAHIS		-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	**1**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	**2**
TOPLAM		**-**			**2**										**-**	**1**			**3**
TUĞLA ÜRETİMİ																			
ŞAHIS		-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
TOPLAM		**1**			**-**										**-**	**-**			**1**
DİĞER (ANONİM ŞİRKET, TÜTÜN, VAPUR DEĞİRMENİ)																			
ŞAHIS		1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**2**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
	Anonim Şirket	1			-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	**3**
TOPLAM		**3**			**1**										**1**	**-**			**5**

		OSMANLI TEBAASI			YABANCI										BİLİNMEYEN	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayrimüslim	Müslim ve Gayrimüslim Ortaklığı	İngiliz	Yunan	Fransız	Avusturyalı	Rus	İtalyan	Amerikan	Bilinmeyen	Avusturyalı-Fransız Ortaklığı	Fransız- Alman Ortaklığı		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Uyruğu Tespit Edilemeyen Tebaa ve Yabancı	
001 NUMARALI İMTİYAZ DEFTERİ DAHİLİNDE VERİLEN TÜM SEKTÖRLER																			
ŞAHIS		18	29	3	14	1	6	4	2	1	1	4	-	1	4	1	3	1	**93**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	**6**
	Anonim Şirket	22			2	-	1	4	-	-	-	3	1	-	2	1	1	1	**38**
	Limited Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	**2**
TOPLAM		**72**			**53**										**6**	**8**			**139**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

* Bankacılık gibi anonim şirket kurmak ve işletmek için verilen imtiyazlarda, şirket kurma imtiyazını alan şahısların uyruklarına göre değerlendirme yapılmıştır.

** Bu rakam sadece bu hücre için müslim-gayrimüslim-yabancı ortaklığı belirtmektedir.

Ek Tablo 18. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Verileri Doğrultusunda Ortaklık İçeren İmtiyazların Dağılımları (Adet)

		OSMANLI TEBAASI İÇİNDEKİ ORTAKLIKLAR			YABANCILAR İÇİNDEKİ ORTAKLIKLAR										BİLİNMEYEN ORTAKLIK	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayrimüslim	Müslim ve Gayrimüslim	İngiliz	Yunan	Fransız	Avusturyalı	Rus	İtalyan	Amerikan	Bilinmeyen	Avusturyalı-Fransız Ortaklığı	Fransız-Alman Ortaklığı		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Uyruğu Tespit Edilemeyen Tebaa ve Yabancı	
ULAŞIM-HABERLEŞME																			
ŞAHIS		1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	5
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Limited Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
TOPLAM		4			3										-	-			7
MADENCİLİK																			
ŞAHIS		3	6	1	4	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	1[823]	3[824]	1	22
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		10			6										2	5			23

[823] Müslim tebaa ile İngiliz ortaklığıdır.

[824] Gayrimüslim tebaa ile İngiliz ve Yunan ortaklığıdır.

		OSMANLI TEBAASI İÇİNDEKİ ORTAKLIKLAR			YABANCILAR İÇİNDEKİ ORTAKLIKLAR										BİLİNMEYEN ORTAKLIK	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayrimüslim	Müslim ve Gayrimüslim	İngiliz	Yunan	Fransız	Avusturyalı	Rus	İtalyan	Amerikan	Bilinmeyen	Avusturyalı- Fransız Ortaklığı	Fransız- Alman Ortaklığı		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Uyruğu Tespit Edilemeyen Tebaa ve Yabancı	
BANKACILIK VE SİGORTACILIK																			
ŞAHIS		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	2			-	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-	-	1	1	7
TOPLAM		2			3										-	2			7
GÖL- NEHİR- BATAKLIK TEMİZLİĞİ (TATHİR)																			
ŞAHIS		1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		3			-										-	-			3
MADEN SUYU																			
ŞAHIS		1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		1			-										-	-			1

		OSMANLI TEBAASI İÇİNDEKİ ORTAKLIKLAR			YABANCILAR İÇİNDEKİ ORTAKLIKLAR										BİLİNMEYEN ORTAKLIK	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayrimüslim	Müslim ve Gayrimüslim	İngiliz	Yunan	Fransız	Avusturyalı	Rus	İtalyan	Amerikan	Bilinmeyen	Avusturyalı- Fransız Ortaklığı	Fransız- Alman Ortaklığı		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Uyruğu Tespit Edilemeyen Tebaa ve Yabancı	
AYDINLATMA (TENVİR)																			
ŞAHIS		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		-			-										-	-			0
KUŞ GÜBRESİ																			
ŞAHIS		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		-			-										-	-			0
HURDE HURUF																			
ŞAHIS		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		-			-										-	-			0

		OSMANLI TEBAASI İÇİNDEKİ ORTAKLIKLAR			YABANCILAR İÇİNDEKİ ORTAKLIKLAR										BİLİNMEYEN ORTAKLIK	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayrimüslim	Müslim ve Gayrimüslim	İngiliz	Yunan	Fransız	Avusturyalı	Rus	İtalyan	Amerikan	Bilinmeyen	Avusturyalı- Fransız Ortaklığı	Fransız- Alman Ortaklığı		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Uyruğu Tespit Edilemeyen Tebaa ve Yabancı	
EĞİTİM- KÜLTÜR- ESKİ ESERLER																			
ŞAHIS		1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		1			-										-	-			1
BEND İNŞASI VE SU GETİRİLMESİ																			
ŞAHIS		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1[825]	-	-	2
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		-			1										-	1			2

[825] Müslim tebaa ile Alman ortaklığıdır.

		OSMANLI TEBAASI İÇİNDEKİ ORTAKLIKLAR			YABANCILAR İÇİNDEKİ ORTAKLIKLAR										BİLİNMEYEN ORTAKLIK	OSMANLI TEBAASI - YABANCI ORTAKLIĞI			TOPLAM
		Müslim	Gayrimüslim	Müslim ve Gayrimüslim	İngiliz	Yunan	Fransız	Avusturyalı	Rus	İtalyan	Amerikan	Bilinmeyen	Avusturyalı-Fransız Ortaklığı	Fransız- Alman Ortaklığı		Müslim ve Yabancı	Gayrimüslim ve Yabancı	Uyruğu Tespit Edilemeyen Tebaa ve Yabancı	
TUĞLA ÜRETİMİ																			
ŞAHIS		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		-			-										-	-			0
DİĞER (ANONİM ŞİRKET, TÜTÜN, VAPUR DEĞİRMENİ)																			
ŞAHIS		-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anonim Şirket	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		1			-										-	-			1
001 NUMARALI İMTİYAZ DEFTERİ DAHİLİNDE VERİLEN TÜM SEKTÖRLER																			
ŞAHIS		7	10	3	4	-	1	-	-	-	-	1	-	1	2	2	3	1	**35**
ŞİRKET	**Adi Şirket**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	**2**
	Anonim Şirket	2			-	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-	-	1	1	**7**
	Limited Şirket	-										1							**1**
TOPLAM		**22**			**13**										**2**	**8**			**45**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ek Tablo 19. 001 Numaralı İmtiyaz Defteri Verileri Doğrultusunda Kategorileştirilen Sektörlerin Bölgesel Dağılımları* (1865-1893) (Adet)

BÖLGE / SEKTÖRLER	ULAŞIM- ** HABERLEŞME	MADENCİLİK	BANKACILIK VE SİGORTACILIK	GÖL-NEHİR BATAKLIK TEMİZLİĞİ (TATİHR)	MADEN SUYU	AYDINLATMA (TENVİR)	KUŞ GÜBRESİ	HURDE HURUF	EĞİTİM- KÜLTÜR-ESKİ ESERLER	BEND İNŞASI VE SU GETİRİLMESİ	TUĞLA ÜRETİMİ	DİĞER (ANONİM, TÜTÜN, VAPUR DEĞİRMENİ)	TOPLAM
Aydın Vilayeti	4	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**21**
Dersaadet	7	-	3	-	-	1	-	-	1	2	1	1	**16**
Hüdavendigar Vilayeti	2	9	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	**14**
Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti	-	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**17**
Trabzon Vilayeti	-	5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	**6**
Sivas Vilayeti	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**4**
Van Vilayeti	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**

BÖLGE / SEKTÖRLER	ULAŞIM- HABERLEŞME	MADENCİLİK	BANKACILIK VE SİGORTACILIK	GÖL-NEHİR BATAKLIK TEMİZLİĞİ (TATİHR)	MADEN SUYU	AYDINLATMA (TENVİR)	KUŞ GÜBRESİ	HURDE HURUF	EĞİTİM- KÜLTÜR- ESKİ ESERLER	BEND İNŞASI VE SU GETİRİLMESİ	TUĞLA ÜRETİMİ	DİĞER (ANONİM, TÜTÜN, VAPUR DEĞİRMENİ)	TOPLAM
Diyarbakır Vilayeti	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**3**
Kastamonu Vilayeti	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**3**
Yanya Vilayeti	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**5**
Cebel-i Lübnan Vilayeti	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**2**
Adana Vilayeti	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
Erzurum Vilayeti	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
Konya Vilayeti	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
Halep Vilayeti	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	**1**
Kudüs-i Şerif Sancağı	3	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	**5**
Bağdat Vilayeti	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
Suriye Vilayeti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**1**
Trablusgarp Vilayeti	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**

BÖLGE / SEKTÖRLER	ULAŞIM- HABERLEŞME	MADENCİLİK	BANKACILIK VE SİGORTACILIK	GÖL-NEHİR BATAKLIK TEMİZLİĞİ (TATİHR)	MADEN SUYU	AYDINLATMA (TENVİR)	KUŞ GÜBRESİ	HURDE HURUF	EĞİTİM- KÜLTÜR- ESKİ ESERLER	BEND İNŞASI VE SU GETİRİLMESİ	TUĞLA ÜRETİMİ	DİĞER (ANONİM, TÜTÜN, VAPUR DEĞİRMENİ)	TOPLAM
Bosna Vilayeti	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
Tuna Vilayeti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	**1**
Selanik Vilayeti	1	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	**5**
Girid Vilayeti	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	**1**
Rumeli Vilayeti	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
Dersaadet- Hüdavendigar Vilayeti	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
Hüdavendigar- Aydın Vilayeti	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
Dersaadet- Hocabey (Rusya)	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**2**
Girid Vilayeti- Otranto (İtalya)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
İmparatorluk Geneli	2	1	5	2	-	1	1	-	-	-	-	2	**14**
Bilinmeyen	-	-	4	-	-	-	-	2	-	-	-	1	**7**

BÖLGE / SEKTÖRLER	ULAŞIM- HABERLEŞME	MADENCİLİK	BANKACILIK VE SİGORTACILIK	GÖL-NEHİR BATAKLIK TEMİZLİĞİ (TATİHR)	MADEN SUYU	AYDINLATMA (TENVİR)	KUŞ GÜBRESİ	HURDE HURUF	EĞİTİM- KÜLTÜR- ESKİ ESERLER	BEND İNŞASI VE SU GETİRİLMESİ	TUĞLA ÜRETİMİ	DİĞER (ANONİM, TÜTÜN, VAPUR DEĞİRMENİ)	TOPLAM
TOPLAM	**28**	**72**	**13**	**6**	**2**	**2**	**1**	**2**	**4**	**3**	**1**	**5**	**139**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

* Merkezi Dersaadet olup başka vilayetlerde de şube açabileceğine dair imtiyaz verilen şirketin bölgesi "İmparatorluk Geneli" kategorisinde değerlendirilmiştir.

** Ulaşım sektöründe demiryolu hattı aynı bölge/vilayet içinde inşa ediliyorsa bu söz konusu bölge içinde değerlendirilmiş olup bölgesel aralığı gösterilmemiştir. Ancak demiryolu ağının birden fazla vilayeti birbirine bağlaması durumunda bölgeler aralık olarak gösterilmiştir.

Ek Tablo 20. 001 Numaralı İmtiyaz Defterinde Bulunan İmtiyazların İlk Hüküm Tarihlerine Göre Sektör Dağılımları * (Adet)

YIL / SEKTÖRLER	ULAŞIM- HABERLEŞME	MADENCİLİK	BANKACILIK VE SİGORTACILIK	GÖL-NEHİR BATAKLIK TEMİZLİĞİ (TATİHR)	MADEN SUYU	AYDINLATMA (TENVİR)	KUŞ GÜBRESİ	HURDE HURUF	EĞİTİM- KÜLTÜR- ESKİ ESERLER	BEND İNŞASI VE SU GETİRİLMESİ	TUĞLA ÜRETİMİ	DİĞER (ANONİM, TÜTÜN, VAPUR DEĞİRMENİ)	TOPLAM
1865	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	**1**
1866	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
1867	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	**1**
1868	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**-**
1869	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
1870	4	6	-	-	-	-	1	-	3	1	-	-	**15**
1871	-	8	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	**9**

YIL / SEKTÖRLER	ULAŞIM- HABERLEŞME	MADENCİLİK	BANKACILIK VE SİGORTACILIK	GÖL-NEHİR BATAKLIK TEMİZLİĞİ (TATİHR)	MADEN SUYU	AYDINLATMA (TENVİR)	KUŞ GÜBRESİ	HURDE HURUF	EĞİTİM- KÜLTÜR- ESKİ ESERLER	BEND İNŞASI VE SU GETİRİLMESİ	TUĞLA ÜRETİMİ	DİĞER (ANONİM, TÜTÜN, VAPUR DEĞİRMENİ)	TOPLAM
1872	2	7	3	-	-	-	-	-	-	-	-	1	**13**
1873	8	4	5	2	-	-	-	-	-	1	1	3	**24**
1874	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**6**
1875	1	5	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	**8**
1876	3	6	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	**11**
1877	-	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**17**
1878	2	3	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**6**
1879	1	8	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	**11**
1880	4	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	**8**
1881	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
1882	2	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	**5**

YIL / SEKTÖRLER	ULAŞIM- HABERLEŞME	MADENCİLİK	BANKACILIK VE SİGORTACILIK	GÖL-NEHİR BATAKLIK TEMİZLİĞİ (TATİHR)	MADEN SUYU	AYDINLATMA (TENVİR)	KUŞ GÜBRESİ	HURDE HURUF	EĞİTİM- KÜLTÜR- ESKİ ESERLER	BEND İNŞASI VE SU GETİRİLMESİ	TUĞLA ÜRETİMİ	DİĞER (ANONİM, TÜTÜN, VAPUR DEĞİRMENİ)	TOPLAM
1886	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
1892	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**
TOPLAM	**29**	**72**	**13**	**6**	**2**	**2**	**1**	**2**	**4**	**3**	**1**	**5**	**139**

Kaynak: BOA., A.{DVNS.İMTZ.d.01 kaynağından yararlanılarak oluşturulmuştur.

***** Her bir imtiyaz için ulaşılabilen ilk hükmün tarihi esas alınmıştır.